

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.533(477)

Джу́жа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID 0000-0003-1347-4937

Топчій В. В. – кандидат юридичних наук, прокурор відділу прокуратури Київської області, м. Київ

Проблеми забезпечення охорони інтелектуальної власності в Україні

Розглянуто нагальні проблеми безпеки та захисту інтелектуальної власності в державі. У сучасному суспільстві зростає потреба в захисті комерційної інформації, оскільки промисловий шпionаж став поширеним явищем і в нашій країні. Конкурентоспроможність безпосередньо залежить від здатності захистити свою ділову й технологічну інформацію від викрадання, несанкціонованого використання, зміни або знищення.

Високим є рівень розвитку електронних банківських та інших систем. Попри це, втрати від так званих комп'ютерних злочинів, промислового шпionажу та крадіжок комерційних таємниць, обсяг яких протягом двох останніх десятиліть подвоївся, завдають багатомільярдних збитків.

Сформульовано загальні вимоги до організації захисту інформації, що опрацьовують засобами електронно-обчислювальної техніки. Вони передбачають системний аналіз загроз безпеки інформації; комплексне використання засобів захисту; економічну ефективність системи захисту та її безперервність.

Основну частину системи захисту становлять правові (законодавчі, адміністративні, або організаційні) і фізичні заходи захисту. Кожна зі складових доповнює іншу, а недосконалість однієї з них може призвести до порушення формування й функціонування системи загалом. Для забезпечення її ефективності постає потреба залучення досвідчених фахівців у сфері безпеки.

Для охорони обладнання та носіїв інформації від прямого розкрадання або знищення нерідко вдаються до заходів фізичного захисту. Це різні механічні, електромеханічні й електронні пристрої охорони будівлі та охоронної сигналізації. Фізичні заходи захисту зазвичай застосовують у сукупності з адміністративними заходами.

Важлива для фірми інформація переважно задокументована, тому контроль за документацією – одна з відповідальних ланок системи безпеки.

До технічних заходів захисту належить використання різноманітних механічних, електромеханічних, електронних, оптичних, радіолокаційних та інших пристроїв і систем, які здатні самостійно або в сукупності з іншими засобами виконувати функції захисту інформації. Вони доповнюють фізичні й адміністративні заходи, дають змогу істотно підвищити їхню ефективність.

Морально-етичні норми у сфері захисту інформації – це норми поведінки, які склалися в колективі фахівців конкретної комерційної структури та які не є обов'язковими, як, наприклад, законодавчі норми, проте їх недотримання призводить до втрати авторитету (іміджу) особи, групи фахівців, усієї організації.

Досвід промислово розвинутих країн засвідчує, що найефективніші заходи запобігання кіберзлочинності – це посилення законодавчої складової, взаємодія правоохоронних органів і підрозділів, а також активна співпраця з комерційними службами приватних фірм в Україні.

Ключові слова: інтелектуальна власність; безпека інтелектуальної власності; електронно-обчислювальні машини; локальні обчислювальні мережі; комп'ютерний злочин; програмне забезпечення; прогнозування; захист інформації; авторське право; комерційна таємниця; технічні засоби системи охорони; криптографічні заходи.

Постановка проблеми. Унаслідок переходу від індустріального суспільства до інформаційного інформація стає дедалі важливішим ресурсом, порівняно з матеріальними чи енергетичними. Продукування й обіг інформації стали головним вектором розвитку економіки [1].

Сучасні комерційні структури створюють спеціально для експлуатації нових технологічних досягнень. Держава заохочує таку господарську діяльність, виділяючи кредити для її фінансування [2, с. 81; 3].

Успішно здійснювати виробництво в умовах жорсткої конкуренції можна лише шляхом упровадження нових ідей, які сприяють підвищенню ефективності виробничих витрат.

Рівень конкурентоспроможності безпосередньо залежить від уміння захищати свою ділову і технологічну інформацію від розкравдань, несанкціонованого використання, зміни або знищення. Якщо апаратуру доводиться купувати, то програмне забезпечення може бути не тільки куплено, а й скопійовано. Отже, цей вид інтелектуальної власності потребує посиленого захисту.

У США, наприклад, де функціонують десятки мільйонів ЕОМ, для управління потоками інформації та передання даних використовують локальні обчислювальні мережі, географічно розподілені бази даних, розгалужену мережу телефонного, телексного та факсимільного зв'язку, зокрема через штучні супутники Землі. Високим є рівень розвитку електронних банківських та інших систем. Попри це втрати від так званих

комп'ютерних злочинів [4, с. 50–56], промислового шпигунства та крадіжок комерційних таємниць, обсяг яких протягом двох останніх десятиліть подвоївся, завдають багатомільярдних збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуальну власність у широкому значенні слід визначити як цінні комерційні ідеї. Вони можуть стосуватися способу управління виробництвом, хімічної формули, технічного процесу, списку клієнтів, аналізу конкурентоспроможності тощо.

Уперше поняття «інтелектуальна власність» використано 1967 року на Стокгольмській конференції, під час якої створено Всесвітню організацію інтелектуальної власності, до якої приєдналася й Україна.

У сфері охорони інтелектуальної власності в нашій державі допущено низку прорахунків. Зокрема, на виробництво значної кількості лікарських препаратів, розроблених на українських теренах, нині доводиться купувати патенти за кордоном. Японські бізнесмени офіційно подякували журналу «Зроби сам», адже, використовуючи креслення, розміщені в цьому виданні, вони заробили мільйонні статки. Таких прикладів безліч.

Нині вже стало очевидним, що процвітання низки фірм і підприємств ґрунтується на присвоєнні інтелектуальної власності тих установ та інститутів, де нещодавно працювали їхні співробітники. Нерідко для швидкого збагачення таку інформацію продають за кордон. Зарубіжний досвід засвідчує: хто не піклується про безпеку своєї інтелектуальної власності – втрачає до 35–40 % можливого прибутку [5].

Нові ідеї – специфічний товар, що має комерційну вартість. На відміну від матеріальних речей, які постійно мають вартість, скільки разів їх не виробляли б, вартість ідей одноразова (ніхто не буде платити гроші за вже відому інформацію).

Розрізняють два види інтелектуальної власності:

1) промислову інформацію (науково-технічну, технологічну тощо);

2) комерційну інформацію (ділову, фінансову, кредитну тощо).

Кожній із них притаманні певні особливості в способах використання та захисту.

До промислової інформації, яка потребує захисту, належать відкриття, винаходи, методи виробництва, технологія, дизайн. Таємницею фірми може стати хімічна формула будь-якої

речовини (наприклад, як у корпорації «Кока-Кола» і «Пепсі»).
Промислову інформацію становлять:

– конструкторська документація (опис, схеми, креслення)
виконаних науково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших робіт;

– інформація про наукові винаходи, патенти на стадіях їх розроблення й оформлення;

– програмне забезпечення електронно-обчислювальних машин [6, с. 270];

– електронна схема будь-якого пристрою;

– процес виробництва тканини;

– рецепт виготовлення ліків;

– рецепт приготування страв тощо [7].

На відміну від промислової інформації, сфера застосування комерційної інформації не надто широка. Комерційна інформація допомагає вирішити два питання: як планувати отримання грошей і як їх стримувати. Її предметом можуть бути всі властиві підприємству або діловій людині особливості, індивідуальні деталі комерційної діяльності, ділові зв'язки місця закупівлі сировини й товарів, відомості про постачальників, про передбачуваний прибуток, методи встановлення цін. Володіння такою інформацією надає можливість фірмам успішно конкурувати між собою.

Прикладом комерційної інформації можна вважати:

– відомості про укладені контракти (договори, угоди) або пропозиції щодо їх укладання;

– інформацію про кредити та різноманітні банківські операції;

– плани збуту продукції;

– аналіз конкурентоспроможності;

– систему заходів маркетингу;

– ділове листування;

– бухгалтерські та фінансові звіти;

– заробітну плату співробітників фірми;

– список клієнтів фірми;

– інформацію особистого (приватного) змісту, яку може бути використано проти особи.

Збереження в таємниці цієї інформації від сторонніх осіб, крім податкових і фінансових служб, є обов'язковою умовою для утримання досягнутих у конкурентній боротьбі позицій.

Необхідність захисту такої інформації також зумовлена високим рівнем небезпеки, пов'язаної з рекетом.

Виклад основного матеріалу. Якщо на підставі аналізу доходять висновку, що певна інформація потребує захисту (постійного чи тимчасового), слід негайно розробити програму щодо його забезпечення з метою:

1) запобігання або значного ускладнення розкрадання таємниць фірми;

2) доведення до відома всіх співробітників фірми інформації про важливість таємниць і заходи покарання за їх розголошення.

Зарубіжний досвід у сфері захисту інтелектуальної власності й вітчизняна практика захисту державної таємниці засвідчують, що ефективною може бути лише комплексна система захисту, яка комбінує такі заходи:

1) програмні (застосування спеціальних програм для захисту інформації);

2) законодавчі (використання законодавчих актів, які регулюють питання захисту інтелектуальної власності);

3) морально-етичні (дотримання правил поведінки, що склалися в колективі, порушення яких призводить до втрати авторитету);

4) адміністративні (організація режиму секретності, пропускового та внутрішнього режиму тощо [8, с. 98–99];

5) технічні (застосування електронних та інших пристроїв для захисту інформації);

6) фізичні (створення перешкод для доступу до охоронюваного обладнання й інформації);

7) криптографічні (шифрування інформації).

Не всі компоненти окресленої системи захисту рівноцінні. Здебільшого основну її частину становлять правові (законодавчі, адміністративні, або організаційні) і фізичні заходи захисту. Однак кожна зі складових доповнює іншу, а недосконалість однієї з них може призвести до порушення формування й функціонування системи захисту. Для забезпечення її ефективності постає потреба залучення досвідчених фахівців у сфері безпеки.

В умовах сьогодення законодавчі заходи можуть захистити тільки науково-промислову інформацію (причому не завжди), а також інформацію у сфері культури й мистецтва (літературні, художні, музичні твори). Для захисту комерційної інформації

застосування законодавчих заходів суттєво ускладнено, тому важливого значення набувають інші системи захисту.

Морально-етичні норми у сфері захисту інформації – це правила поведінки, які склалися в колективі фахівців конкретної комерційної структури та які не є обов'язковими, як, наприклад, законодавчі норми, проте їх недотримання призводить до втрати авторитету (іміджу) особи, групи фахівців, усієї організації. Ці норми можуть бути як неписані (загальноприйняті норми чесності, порядності, патріотизму), так й оформлені у вигляді статуту або відповідних приписів (наприклад, Кодекс професійної поведінки членів Асоціації користувачів електронно-обчислювальних машин США).

Для охорони обладнання та носіїв інформації від прямого розкрадання або знищення нерідко вдаються до заходів фізичного захисту. Це різні механічні, електромеханічні й електронні пристрої охорони будівлі та охоронної сигналізації.

Уживаючи заходів для захисту від несанкціонованого доступу до інформації, не слід прагнути забезпечити захист будівлі цілком, адже це потребує значних затрат і подальших зусиль для здійснення контролю. Доцільно визначити ті місця, у яких необхідно встановити камери прихованого спостереження. За наявності можливості слід територіально відокремити служби, у яких продукують нову інформацію. Для роботи з таємною інформацією мають функціонувати спеціальні ізольовані приміщення, доступ до яких дозволено тільки певним особам.

Фізичні заходи захисту, зазвичай, застосовують у сукупності з адміністративними заходами. До основних груп адміністративних заходів належать: організація відповідного режиму, створення служби безпеки, навчання й інструктаж персоналу тощо. Передусім необхідно визначити найважливіші ділянки й обмежити до них доступ. Доцільно використовувати такі сучасні засоби, як магнітні картки й інші складні системи.

Оскільки важлива для фірми інформація переважно задокументована, контроль за документацією – одна з відповідальних ланок системи безпеки. Документи конфіденційного змісту підлягають ретельному контролю, а значні обсяги нетаємної інформації, сформовані за певною ознакою, також слід контролювати, оскільки саме в сукупності вони набувають цінності.

Створенню системи захисту інформації фірми має передувати вивчення процесу складання циркуляції, зберігання та знищення документів.

Цікавим є досвід зарубіжних фірм, які для обмеження фотокопіювання конфіденційних документів випускають їх оригінали на спеціально пофарбованому папері чи папері, який під час копіювання на ксероксі відтворює інформацію з попередженням, що це копія.

Перевірка (цензура) документів, призначених для публікації, також має важливе значення. Це стосується наукових статей, брошур, прес-релізів і матеріалів, поширюваних на торговельних виставках.

Співробітники фірми завжди є основним каналом витоку інформації. Здебільшого зазначене спричинено їхньою неграмотністю у сфері захисту інформації. Тому в процесі роботи слід навчати персонал належно захищати інтелектуальну власність.

Фахівці радять здійснювати добір кандидатів для роботи у фірмі, урахуовуючи вимоги щодо захисту інтелектуальної власності, перевіряти їх благонадійність принаймні шляхом отримання рекомендацій від організацій чи осіб.

Доцільно зобов'язати нового працівника підписати документ про нерозголошення комерційної таємниці фірми. Захист комерційної таємниці залежить від рівня довіри між керівником і співробітниками, тому доцільно такі взаємини обумовлювати положеннями контракту, що передбачає зобов'язання про нерозголошення.

Будь-яка виробнича або комерційна структура має певну специфіку, проте є загальні принципи захисту комерційної таємниці, з-поміж яких – дрібнення комерційної таємниці на окремі елементи. За таких умов повною інформацією володіє обмежене коло співробітників, на яких можна цілком покладатися.

Принципом захисту комерційної таємниці є постійний контроль за найважливішою інформацією. Власну таємну інформацію можна поширювати тільки через контрольовані канали. Періодичного контролю потребує і програма захисту документації.

Важливою складовою безпеки є контроль за відвідувачами установи (офісу).

Групою ризику є співробітники, які здійснюють збут продукції фірми. Вони не повинні володіти інформацією про нові розробки,

які ще не надійшли у виробництво. Із цією метою необхідно не допускати їхніх тісних зв'язків із дизайнерами й інженерами. Слід посылувати заходи захисту під час проведення виставок, ярмарків, демонстрацій продукції.

Під час навчання слід акцентувати увагу персоналу на таких аспектах:

- сутність виробничої та комерційної інформації фірми;
- наявність реальної загрози для цієї інформації;
- методи захисту інформації;
- конкретні зобов'язання кожного співробітника щодо захисту комерційної таємниці.

Навчання співробітників мають проводити фахівці або спеціальні центри підготовки. Чимало іноземних фірм обрали захист інформації основним профілем своєї діяльності.

До технічних заходів захисту належить використання різноманітних механічних, електромеханічних, електронних, оптичних, радіолокаційних та інших пристроїв і систем, які здатні самостійно або в сукупності з іншими засобами виконувати функції захисту інформації. Вони доповнюють фізичні й адміністративні заходи, дають змогу істотно підвищити їхню ефективність.

Технічні засоби призначені автоматизувати охорону приміщення фірми. Без встановлення заборон на використання апаратури опрацювання інформації не можна суттєво знизити або цілком запобігти можливості витоку даних через побічні канали.

Технічні системи охорони містять засоби охоронного освітлення, виявлення, спостереження, сигналізації тощо.

Найпоширенішими є такі технічні засоби й системи охорони:

- акустичні (вібраційні), які надають можливість виявити порушника за вібраціями, створеними внаслідок його дій;
- електромеханічні, принцип дії яких полягає в замиканні або розмиканні електронних ланцюгів чутливих елементів у разі несанкціонованого відкривання дверей, вікон тощо;
- оптичні, які змінюють параметри спеціально створеного оптичного випромінювання ультрафіолетового, видимого й інфрачервоного діапазону для хвиль у разі потрапляння в зону його поширення сторонніх предметів;
- радіотехнічні, параметри електромагнітного випромінювання високої частоти яких у разі появи в його зоні сторонніх об'єктів змінюються;
- магнітометричні, що реагують на наближення до них зміною параметрів магнітного поля;

– ємнісні (індуктивні), що спрацьовують шляхом зміни ємності (індуктивності) чутливих елементів у момент наближення до них людини або сторонніх предметів, транспортних засобів.

Криптографічні засоби захисту інформації дають змогу шифрувати інформацію, щоб її зміст був доступним тільки за умови пред'явлення специфічної інформації (ключа). Фахівці вважають криптографічні закриті інформації найефективнішим і найнадійнішим засобом її захисту.

Значна кількість сучасних іноземних фірм спеціалізується на розробленні апаратури криптографічного захисту інформації. Вони виготовляють і постачають апаратуру, програмне забезпечення, консультують керівників та фахівців фірм з питань захисту тощо. Саме тому проблема збереження комерційної таємниці, яку опрацьовують за допомогою обчислювальної техніки, стає дедалі актуальнішою. По-перше, повсякчас зростає обсяг інформації, яка потребує захисту. По-друге, унаслідок того, що інформацію опрацьовують і зберігають на ЕОМ, вона стає доступною значній кількості людей. По-третє, забезпечення закритості такої інформації вимагає складних процедур і матеріальних затрат.

Активне застосування обчислювальної техніки спричинило формування нової сфери злочинної діяльності – комп'ютерної злочинності. Шкоду від комп'ютерних злочинів обчислюють відсотками національного валового продукту, а протидію їм здійснюють на рівні законодавчих положень.

Висновки. Отже, у цій статті сформульовано загальні вимоги до організації захисту інформації, що опрацьовують засобами електронно-обчислювальної техніки. Вони передбачають системний аналіз загроз безпеки інформації; комплексне використання засобів захисту; економічну ефективність системи захисту та її безперервність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попередження та викриття злочинів у сфері економіки підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України : навч. посіб. / [Л. П. Скалозуб, М. Г. Вербенський, В. І. Василичук та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. – Київ : РВВ МВС України, 2011. – 520 с.

2. Законодавче забезпечення протидії злочинам у сфері економіки в діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю : зб. підзакон. нормат. актів / [упор.: Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук]. – Київ : ЗУКЦ, 2008. – 258 с.

3. Збірник методичних рекомендацій з документування та викриття злочинів у пріоритетних напрямках та галузях економіки : у 2 ч. / [Л. П. Скалозуб,

В. І. Василюк, В. Д. Сапсай та ін.] ; за ред. О. М. Джуки. – Київ : Друкарня МВС України, 2008. – Ч. 2. – 512 с.

4. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / [О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. В. В. Коваленка. – Київ : Скіф, 2012. – 728 с.

5. Субъективная-Приказчикова А. Конец эры Audio CD / А. Субъективная-Приказчикова // Upgrade. – № 6. – С. 2–3.

6. Криминология : учебник / под ред. Ю. Ф. Кваши. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 704 с.

7. Roshen судится из-за «Киевского торта» // Вести. – 2018. – 2 февр. – С. 4.

8. Михальський О. О. Історико-правовий аналіз протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності / О. О. Михальський // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Ч. 2. – С. 98–103.

REFERENCES

1. Skalozub, L.P., Verbenskiy, M.H., & Vasylynychuk, V.I. (et al.). (2011). *Poperedzhennia ta vykryttia zlochyv u sferi ekonomiky pidrozdilamy Derzhavnoi sluzhby borotby z ekonomichnoiu zlochyvniuiu MVS Ukrainy [Prevention and disclosure of crimes in the field of economy by the units of the State Service for Combating Economic Crime of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: RVV MVS Ukrainy [in Ukrainian].

2. Skalozub, L.P., & Vasylynychuk, V.I. (2008). *Zakonodavche zabezpechennia protydii zlochyv u sferi ekonomiky v diialnosti pidrozdiliv Derzhavnoi sluzhby borotby z ekonomichnoiu zlochyvniuiu [Legislative support for counteraction to economic crimes in the activities of the units of the State Service for Combating Economic Crime]*. Kyiv: ZUKTs [in Ukrainian].

3. Skalozub, L.P., Vasylynychuk, V.I., & Sapsai, V.D. (2008). *Zbirnyk metodychnykh rekomendatsii z dokumentuvannia ta vykryttia zlochyv u priorytetnykh napriamakh ta haluziakh ekonomiky [Collection of methodical recommendations on documenting and revealing crimes in priority directions and branches of economy]*. O.M. Dzhuzha (Eds.). (Vols. 1-2). Kyiv: Drukarnia MVS Ukrainy [in Ukrainian].

4. Korystin, O.Ye., Butuzov, V.M., & Vasylynychuk, V.V. (et al.). (2012). *Protydiiia kiberzlochyvniuiu v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini zasady [Countering cybercrime in Ukraine: legal and organizational principles]*. V.V. Kovalenko (Eds.). Kyiv: Skif [in Ukrainian].

5. Subektivnaia-Prikazchikova, A. Konec ery Audio CD [End of the Audio CD era]. *Upgrade*, 6, 2-3 [in Russian].

6. Kvasha, Yu.F. (Ed.). (2002). *Kriminologiiia [Criminology]*. Rostov n/D: Feniks [in Russian].

7. Roshen sudica iz-za "Kievskogo torta" [Roshen sues because of the "Kiev cake"]. *Vesti, Vesti* [in Russian].

8. Mykhalskiy, O.O. (2016). *Istoryko-pravovy analiz protydii pravoporushenniam u sferi intelektualnoi vlasnosti [Historical and legal analysis of counteraction to an offense in the field of intellectual property]*. *Naukovyi visnyk publicnogo ta pryvatnogo prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, 98-103 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2018

Dzhuzha O. – *Doctor of Law, Professor, Chief Research Fellow of the Scientific and Research Work Unit of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

ORCID 0000-0003-1347-4937

Topchii V. – *Ph.D in Law, Prosecutor of the Prosecutor's Office Kiev Region, Kyiv, Ukraine*

The Problems of Intellectual Property Security in Ukraine

The article deals with the urgent problems of security and protection of intellectual property in the state. In today's society, there is a growing need for the protection of commercial information, as industrial espionage has laid deep roots in our country as well. The experience of industrialized countries suggests that the most effective measures to prevent cybercrime are the strengthening of the legislative component, the interaction of law enforcement agencies and units, as well as active cooperation with commercial services of private firms in Ukraine.

Successfully engage in production, and even survive in a fierce competition is possible only by acquiring and exploiting new ideas that contribute to increasing the efficiency of production costs.

The level of competitiveness to a large extent depends on the ability to protect its business and technological information from theft, unauthorized use, alteration or destruction.

And if you need to buy the hardware, then the software can be not only bought, but also copied easily. Consequently, this kind of intellectual property is subject to reliable protection.

When taking measures to protect against unauthorized access to information, one should not seek to protect the entire building, as it requires too much money and effort for further control. It is advisable to identify the places where you need to install hidden surveillance cameras. Where it is possible to separate geographically the services in which new information is generated, for example, research departments, laboratories. To work with classified information should be allocated special insulated premises, access to which is allowed only to certain persons.

An important role in protecting information is played by moral and ethical standards. They usually include the rules of conduct that have developed in a team of specialists of a particular commercial structure and which are not mandatory, such as legislative norms,

but their non-compliance leads to the loss of authority (image) of a person, group of experts, the entire organization. These norms may appear as unwritten (generally accepted norms of honesty, decency, patriotism), and are formalized in the form of a charter or corresponding regulations.

The selection, training and organization of the work of the personnel is important. Experts advise to select the candidates for work in the firm, taking into account the requirements of protection of intellectual property, to check their reliability, at least by obtaining recommendations from known organizations or individuals.

Keywords: intellectual property; intellectual property security; electronic computers; local computer networks; computer crime; software; forecasting; information protection; copyright; commercial secrets; technical means of security systems; cryptographic come on.

УДК 35.086:352(477)

Калиновський Б. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0001-9654-0201

Відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання

Актуальним для України постає питання пошуку ефективних форм взаємозв'язку між владою і суспільством, для чого необхідно розробити ефективний механізм відповідальності та контролю за діяльністю органів місцевої публічної влади. Науковці визначають різні підходи до організації відносин і співвідношення компетенції органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Проте для будь-якої моделі організації місцевого управління наявність контролю з боку жителів і держави за діяльністю органів місцевого самоврядування є обов'язковим елементом. У сучасній національній науці конституційного та муніципального права слід здійснити комплексне дослідження підстав, процедури та форм відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади в Україні.

Розвиток конституційно-правових відносин сприяє становленню конституційно-правової відповідальності. Виникнення поряд з конституційно-правовою ще й муніципально-правової відповідальності є цілком закономірним, оскільки триває розвиток нових видів суспільних відносин, що потребують правової охорони шляхом притягнення до певних видів санкцій. Аргументовано висновок, що конституційно-правову та муніципально-правову відповідальність не слід ототожнювати з політичною чи моральною, оскільки вони існують у межах конституційно-правового чи муніципального припису та мають відповідні юридичні, а не політичні санкції.

Проаналізовано форми відповідальності місцевих рад, сільського, селищного, міського голови та голів місцевих державних адміністрацій. Обґрунтовано висновок, що інститут відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади є комплексним утворенням. Тому правові підстави притягнення зазначених суб'єктів до конституційно-правової та муніципально-правової відповідальності встановлені джерелами не тільки конституційного й муніципального права, а й інших галузей національного права.

Ключові слова: місцева публічна влада; органи місцевої публічної влади; посадові особи; відповідальність; місцеве самоврядування; місцеві державні адміністрації; припинення повноважень.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України слід констатувати, що місцева та центральна влада втрачає авторитет і довіру громадян, що є беззаперечним фактом відірваності влади від людини та браку ефективних зв'язків з населенням. Саме тому актуальним стає питання пошуку ефективних форм взаємозв'язку між владою і суспільством, для чого необхідно розробити дієвий механізм відповідальності та контролю за діяльністю органів місцевої публічної влади. Учені пропонують різні підходи до організації відносин і співвідношення компетенції органів державної влади й органів місцевого самоврядування, однак для будь-якої моделі організації місцевого управління наявність контролю з боку жителів і держави за діяльністю органів місцевого самоврядування є обов'язковим елементом. Так, на думку німецького вченого Ф. Кнемайєра, державний контроль призначений гарантувати такий розвиток місцевого самоврядування, за якого воно б не було державою в державі, а вирішувало б свої питання в межах загальнодержавних законів [1, с. 108].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на зазначене, є підстави стверджувати, що для з'ясування поняття, підстав і видів відповідальності органів та посадових осіб місцевої публічної влади в Україні доцільно розглянути позиції науковців щодо сутності цих понять загалом. Питання конституційно-правової відповідальності досліджували вітчизняні вчені, результатом чого стали роботи Н. Батанової [2], В. Книша [3], О. Мельник [4], Н. Плахотнюк [5], Г. Савілон [6], А. Червяцовой [7] та ін.

Водночас вагомим науковим дослідженням підстав і видів відповідальності органів місцевої публічної влади поки що не забезпечили їх чітке законодавче закріплення. Свобода місцевої публічної влади неможлива без належного ставлення її органів і посадових осіб до власних обов'язків та відповідальності за соціальні наслідки своїх дій.

Виклад основного матеріалу. Наділивши органи місцевої публічної влади самостійністю в здійсненні компетенції, законодавець учинив прагматично, обмеживши цю самостійність відповідальністю. Тому ми поділяємо думку, згідно з якою самостійність й автономність – явища позитивні, а з метою недопущення зловживань правом за самостійні дії поза межами повноважень має бути передбачено відповідальність.

Саме так можна трактувати законодавчо закріплене положення про те, що питання місцевого значення в Україні вирішують у межах відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади, як і будь-яка інша юридична категорія, об'єктивно потребує детермінації, дефінітивного визначення. Зміст поняття «відповідальність» у тлумачному словнику потрактовано як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, учинки, слова [8, с. 317]. Відповідальність є формою активного ставлення суб'єкта до навколишнього світу та соціальної дійсності, тобто відповідальність виникає внаслідок взаємодії суб'єкта з оточенням.

Оцінка ефективності чи неефективності функціонування місцевої публічної влади є суб'єктивною, а політична відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади може бути реалізована, передусім, під час місцевих виборів або референдумів. Визначаючи відмінність політичної та юридичної відповідальності, слід урахувати, що політична відповідальність окремих суб'єктів публічно-владних відносин може бути трансформована в юридичну [5, с. 16]. Практична потреба такої трансформації зумовлена необхідністю посилення відповідальності суб'єктів владних відносин.

Деякі види юридичної відповідальності є загальновизнаними, мають давню історію становлення й нині є стабільними, чітко окресленими нормативно-правовими межами. Це стосується кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової, майнової відповідальності. Окремі види юридичної відповідальності є порівняно новими для юридичної науки, знаходяться на стадії становлення в науково-теоретичному аспекті та переважно ще не мають нормативного закріплення. До них належать, зокрема, конституційно-правова, а також її підвид – муніципально-правова відповідальність. На думку науковців, муніципально-правову відповідальність слід вважати самостійним видом юридичної відповідальності, що має власні джерела, суб'єктів, підстави, санкції тощо. Порівнюючи ці два види юридичної відповідальності, зауважимо, що конституційно-правова відповідальність за нетривалий період часу стала широко визнаною в юридичній науці, на відміну від муніципально-правової. Розвиток конституційно-правових відносин сприяв

становленню конституційно-правової відповідальності. Виникнення поряд з конституційно-правовою ще й муніципально-правової відповідальності вважаємо цілком закономірним, оскільки триває розвиток нових видів суспільних відносин, що потребують правової охорони шляхом притягнення до певних видів санкцій. Конституційно-правову та муніципально-правову відповідальність не можна ототожнювати з політичною чи моральною, оскільки вони існують у межах конституційно-правового чи муніципального припису і мають відповідні юридичні, а не політичні санкції.

Відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади є багатоаспектною. По-перше, відповідальність є властивістю, ознакою учасника управлінських відносин, що виявляється в його здатності, можливості й обов'язку нести відповідальність за власні дії чи бездіяльність. По-друге, відповідальність відображає складний комплекс взаємозв'язків і відносин, що виникають у системі місцевої публічної влади між її елементами та спрямовані на запобігання порушенням, їх усунення, урегулювання й відновлення належного функціонування системи. По-третє, відповідальність – це процес, сукупність послідовних дій стосовно того елемента системи місцевої публічної влади, унаслідок неефективної діяльності якого (невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків) порушено належне функціонування всієї системи чи окремих її компонентів. На нашу думку, у функціонуванні місцевої публічної влади означені риси відносин відповідальності стають особливими, оскільки в ньому чимало вчинків і дій зумовлюють важливі соціальні наслідки як для окремого жителя, територіальної громади, так і для суспільства й держави загалом.

Характерними рисами конституційно-правової та муніципально-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади слід визначити такі: відповідальність настає за реалізацію тих повноважень, які закріплені за ними в Конституції або законах України, прийнятих із розвитком конституційних положень; відповідальність охоплює забезпечення прав та свобод людини і громадянина, що закріплено в ч. 2 ст. 3 Основного Закону. Актуальним прикладом такої відповідальності є програні Україною справи своїм громадянам за рішенням Європейського суду з прав людини; слід розрізняти як індивідуальну, так і колективну відповідальність.

Для характеристики конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади значення має не лише склад правопорушення, а й санкції, що застосовують до суб'єкта. Наприклад, за неналежне виконання органами місцевого самоврядування своїх функцій законодавство більшості країн передбачає застосування конкретних санкцій: дострокове припинення повноважень, відсторонення від посади на певний період відповідних посадових осіб, накладення на них стягнень, передання тих чи тих повноважень органів місцевого самоврядування місцевим органам держави.

Притягнення до правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади охоплюють: а) нормативну підставу (наявність норми права, що безпосередньо передбачає склад правопорушення); б) фактичну підставу (наявність складу правового делікту в діяннях деліктоздатного суб'єкта місцевої публічної влади); в) процесуальну підставу – закріплену нормами конституційного та муніципального права процедуру притягнення до правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади (сукупність послідовних стадій).

Оптимальність й ефективність влади потребує її відповідальності, закріплення якої здійснюють на законодавчому рівні. Правовою підставою конституційно-правової та муніципально-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади є Конституція та закони України, а також нормативно-правові акти, що вносять зміни й доповнення до неї; міжнародні нормативно-правові акти, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України та які регламентують питання реалізації права на місцеву публічну владу й аспекти відповідальності її суб'єктів (Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21 травня 1980 року); закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-14, «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV, «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року № 595-VIII, «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року № 157-VIII, «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005 року № 2807-IV, «Про регулювання

містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року № 3038-VI та інші закони України; підзаконні нормативно-правові акти, прийняті як органами державної влади, так й органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами, що регламентують певні аспекти притягнення до конституційно-правової та муніципально-правової відповідальності (наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування» від 26 жовтня 2001 року № 1440, «Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад» від 27 липня 1998 року № 1150, статuti територіальних громад, регламенти місцевих рад тощо).

Отже, конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб місцевої публічної влади передбачає три основні аспекти: відповідальність перед особою; відповідальність перед народом України як єдиним джерелом влади й територіальною громадою; відповідальність державних органів й органів місцевого самоврядування один перед одним у порядку підзвітності чи підконтрольності.

Науковці, досліджуючи різні аспекти місцевого самоврядування, розглядають проблему відповідальності посадових осіб й органів місцевого самоврядування, виокремлюючи такі види юридичної відповідальності: конституційно-правову, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову [9, с. 116–129]. На наш погляд, органи та посадові особи місцевого самоврядування поряд із зазначеними вище видами відповідальності несуть також і муніципально-правову відповідальність, правовою підставою якої можуть бути акти місцевого самоврядування (наприклад, статuti територіальної громади, регламенти місцевих рад тощо).

Зокрема, у ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР визначено, що державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування можна здійснювати лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, він не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їхніх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень. Детальніше підстави відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед державою

визначає ст. 76 цього Закону, відповідно до якої можна стверджувати, що є дві основні загальні її підстави: 1) порушення органами та посадовими особами місцевого самоврядування Конституції або законів України; 2) неналежне виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади.

Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року в ст. 8 визначає порядок здійснення адміністративного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. Згідно з її положеннями, адміністративний нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування можна здійснювати у формах і випадках, передбачених конституцією і законом, для забезпечення дотримання законності, зокрема контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень; причому ступінь втручання контролюючого органу має відповідати значущості інтересів, які це втручання захищає.

Конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні передбачає, передусім, припинення їхніх повноважень унаслідок допущених порушень або невиконання ними покладених на них обов'язків; відповідні підстави та порядок застосування цього виду відповідальності містять норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Зокрема, визначено такі випадки дострокового припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної рад:

– якщо рада прийняла рішення з порушенням Конституції та законів України, прав і свобод громадян, ігноруючи вимоги компетентних органів про узгодження цих рішень із законом;

– якщо сесії ради не проводять без поважних причин у відповідні строки або рада не вирішує питань, віднесених до її відання (ст. 78);

– передбачені Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. Зокрема, ст. 3 цього Закону регламентує, що в день набрання чинності актом Президента України про утворення військово-цивільної адміністрації припиняються повноваження: обласної ради, її виконавчого апарату, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах; районної ради, її виконавчого апарату, посадових і службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах; сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, їх

виконавчих органів, сільських, селищних, міських голів, інших посадових і службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах місцевого самоврядування. Нормативною підставою притягнення сільських, селищних, міських рад, сільського, селищного, міського голови до правової відповідальності у формі дострокового припинення повноважень є фактичний саморозпуск цих рад, або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичне невиконання. Згідно зі ст. 6 цього Закону, керівник військово-цивільної адміністрації звертається до суду щодо визнання незаконними актів органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ й організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади.

В Україні є непоодинокі приклади дострокового припинення повноважень сільських, селищних, міських голів. Прикладом може бути дострокове припинення повноважень міського голови М. Федорука міською радою міста Чернівці 31 березня 2011 року, який дістав підтримку понад 60 % виборців. Більшістю голосів 29 червня 2011 року висловлено недовіру міському голові міста Новодністровська Чернівецької області Р. Панчишину; 27 лютого 2012 року депутати Тростянецької міської ради ухвалили рішення про дострокове припинення повноважень міського голови Ю. Бовна, який на виборах дістав підтримку 60 % виборців; 7 березня 2012 року міська рада Южноукраїнська Миколаївської області припинила повноваження міського голови А. Стуліна. Прийняття рішення депутатами місцевих рад про дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських голів має також і політичний підтекст, а тому для вдосконалення законодавства про місцеву публічну владу необхідно мінімізувати політичну складову в прийнятті рішення про дострокове припинення повноважень сільських, селищних, міських голів.

Висвітлюючи питання впливу політичних партій на відповідальність депутатів місцевих рад, також слід зауважити, що Верховна Рада України в прикінцевих і перехідних положеннях Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року закріпила новий механізм відкликання депутатів місцевих рад за народною ініціативою, а також нові правила щодо балотування. Основна новела полягала в тому, що балотуватися самовисуванцем можна лише до сільських і селищних рад, а до міських, районних у містах, районних та

обласних можуть балотуватися лише за партійними списками. Тобто законодавець поставив більшість кандидатів у депутати перед фактом, що доведеться домовлятися з якоюсь партією, а також стосовно того, що в разі відкликання депутата за народною ініціативою все одно необхідно «питати дозволу» в партії, що віддаляє Україну від демократичних цінностей. Більшість депутатів місцевих рад, за винятком сільських і селищних (хоча й там балотування від політичних партій не заборонено), а їх налічується близько тридцяти тисяч, керуватимуться не інтересами громади, а інтересами партійного керівництва. Крім того, в умовах невизначеності змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) узаконення права партій відкликати депутатів – це спосіб «прибрати до рук» усю владу на місцях і не нести за це жодної відповідальності. Відповідальність місцевих рад, сільського, селищного, міського голови та голів державних адміністрацій можлива не лише у формі дострокового припинення повноважень, а й через скасування виданих ними нормативно-правових актів, накладення на них вето. Зокрема, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року (ст. 59), місцеві ради в межах своїх повноважень приймають нормативні й інші акти у формі рішень. Такі рішення місцеві ради ухвалюють на пленарних засіданнях після обговорення більшістю депутатів від загального складу ради, крім випадків, передбачених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року (наприклад, рішення відповідної місцевої ради щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови за наявності підстав можуть бути прийняті шляхом таємного голосування за умови, якщо за нього проголосує не менше як дві третини депутатів від загального складу ради).

Рішення сільської, селищної, міської ради в п'ятиденний строк з моменту його прийняття може бути зупинене сільським, селищним, міським головою і внесено на повторний розгляд відповідної ради з обґрунтуванням зауважень. Рада зобов'язана у двотижневий строк повторно розглянути це рішення. Якщо рада відхилила зауваження сільського, селищного, міського голови й підтвердила попереднє рішення двома третинами голосів від загального складу ради, воно набирає чинності.

Водночас сільський, селищний, міський голова, голова районної в місті, районної, обласної ради в межах своїх повноважень видає розпорядження. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII позбавив права прокурора виносити протест і в п. 1 розділу XIII «Перехідні положення» визначив, що прокуратура виконує функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини та громадянина, дотриманням законів із цих питань органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами виключно у формі представництва інтересів громадянина або держави в суді. Унаслідок цього положення ч.2 ст. 144 Конституції України, згідно з яким рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняють у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду, стало декларативним і фактично позбавлене механізму реалізації, оскільки в Україні немає жодних органів публічної (державної та муніципальної) влади, які мали би право призупиняти рішення, наприклад, місцевих рад, з одночасним зверненням до суду.

Стаття 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року лише регламентує право сільського, селищного, міського голови зупиняти рішення відповідної ради з обґрунтуванням своїх зауважень. Однак таке рішення місцевої ради ще не набуло юридичної сили, а в ст. 144 Конституції України йдеться про чинні рішення органів місцевого самоврядування.

З огляду на зазначене, для усунення прогалини пропонуємо внести відповідні зміни й доповнення до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року, «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року, наділивши правом на: а) призупинення рішень сільської, селищної, міської, районної в місті, районної рад – голів обласних державних адміністрацій з одночасним їх зверненням до суду; б) призупинення рішень обласної ради, Київської та Севастопольської міських рад – Кабінет Міністрів України з одночасним його зверненням до суду.

Інститут відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади є комплексним утворенням. Тому правові підстави притягнення зазначених суб'єктів до конституційно-

правової та муніципально-правової відповідальності встановлені джерелами не тільки конституційного та муніципального права, а й інших галузей національного права. Так, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року в ч. 1 ст. 3 серед суб'єктів, на яких він поширюється, визначив народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, а також державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Саме тому набрання законної сили рішенням суду, відповідно до якого зазначеного вище суб'єкта притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, і застосовано покарання або накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, є підставою для відповідальності депутата місцевої ради чи сільського, селищного, міського голови у формі дострокового припинення повноважень.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року (ч. 1 ст. 79), Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року та Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року установлюють випадки, коли порушення вимог щодо несумісності діяльності сільського, селищного, міського голови обов'язково матиме наслідком дострокове припинення його повноважень. Зокрема, з огляду на зміст ч. 3 ст. 172⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-Х «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», є підстава стверджувати, що дії щодо порушення вимог несумісності діяльності, учинені сільським, селищним, міським головою, якого протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення, тягнуть за собою накладення штрафу з конфіскацією отриманого доходу чи винагороди та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

Відповідно до ч. 1 ст. 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, набрання законної сили рішенням суду про притягнення сільського, селищного, міського голови до відповідальності за

правопорушення, пов'язане з корупцією, яким накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, однозначно передбачають дострокове припинення повноважень цієї посадової особи з дня, наступного за днем одержання радою або її виконавчим комітетом копії відповідного рішення суду без прийняття рішення місцевою радою.

Не лише притягнення сільського, селищного, міського голови до адміністративної відповідальності в окремих випадках автоматично передбачає правову відповідальність. Аналогія спостерігається і в разі притягнення сільського, селищного, міського голови до кримінальної відповідальності. Зокрема, набрання законної сили обвинувальним вироком щодо сільського, селищного, міського голови має наслідком правову відповідальність у формі дострокового припинення повноважень.

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що вітчизняне правове поле необхідно суттєво вдосконалити в аспекті нормативно-правового закріплення питань відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади, а саме: представницьких органів місцевого самоврядування, виконавчих комітетів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, депутатів місцевих рад, місцевих державних адміністрацій та їхніх голів. Форми відповідальності можна класифікувати за наслідками санкції на: а) скасування актів зазначених суб'єктів у судовому порядку, зупинення дії рішення сільської, селищної, міської рад у п'ятиденний строк з моменту його прийняття сільським, селищним, міським головою; б) дострокове припинення повноважень органів і посадових осіб місцевої публічної влади.

Здійснене дослідження та практика щодо відповідальності органів і посадових осіб місцевої публічної влади в Україні переконливо засвідчують, що підстави застосування та власне форми конституційно-правової та муніципально-правової відповідальності потребують удосконалення. Передусім це стосується відповідальності, за якої суб'єктом, уповноваженим на реалізацію цього виду відповідальності, є територіальна громада, тобто йдеться про інститути прямої демократії – місцевий референдум, відкликання за народною ініціативою тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кнемайер Ф. Л. Організація місцевого самоврядування в Баварії (основні структури, особливості, недоліки) / Ф. Л. Кнемайер // *Держава і право*. – 1995. – № 4. – С. 107–121.
2. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Н. М. Батанова. – Київ, 2007. – 238 с.
3. Книш В. В. Аналіз позитивного досвіду конституційно-правової відповідальності (на підґрунті конституціоналізму зарубіжних країн) / В. В. Книш // *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. – 2013. – № 7. – С. 32–39.
4. Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Мельник. – Київ, 2000. – 14 с.
5. Відповідальність органів публічної влади: політичні та правові аспекти / [С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко, Н. Г. Плахотнюк та ін.]. – Київ : НАДУ, 2011. – 60 с.
6. Салівон Г. І. Муніципально-правові санкції як форма реалізації відповідальності в місцевому самоврядуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Г. І. Салівон. – Харків, 2015. – 201 с.
7. Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. О. Червяцова. – Харків, 2004. – 20 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – Т. 1 : А–К. – Київ : Аконті, 2007. – 926 с.
9. Лазор О. Д. Місцеве самоврядування. Вітчизняний та зарубіжний досвід : навч. посіб. / О. Д. Лазор, О. Я. Лазор. – Київ : Дакор, 2004. – 560 с.

REFERENCES

1. Knemaier, F.L. (1995). Orhanizatsiia mistsevoho samovriadiuvannia v Bavarii (osnovni struktury, osoblyvosti, nedoliky) [Organization of local self-government in Bavaria (main structures, features, disadvantages)]. *Derzhava i pravo, State and Law*, 4, 107-121 [in Ukrainian].
2. Batanova, N.M. (2007). Konstitutsiini delikty v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Constitutional Tactics in Ukraine: The Problems of Theory and Practice]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Knysh, V.V. (2013). Analiz pozytyvnoho dosvidu konstitutsiino-pravovoi vidpovidalnosti (na pidhrunti konstytutsionalizmu zarubizhnykh krain) [Analysis of positive experience of constitutional and legal responsibility (on the basis of constitutionalism of foreign countries)]. *Naukovo-informatsiinyi visnik Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galtsky*, 7, 32-39 [in Ukrainian].
4. Melnyk, O.V. (2000). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist vyshchychkh orhaniv derzhavnoi vlady [Constitutional and legal responsibility of the supreme bodies of state power]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Dubenko, S.D., Melnychenko, V.I., & Plahotniuk, N.H. (et al.). (2011). *Vidpovidalnist orhaniv publichnoi vlady: politychni ta pravovi aspekty [Responsibilities of public authorities: political and legal aspects]*. Kyv: NADU [in Ukrainian].

6. Salivon, H.I. (2015). Munitsypalno-pravovi sanktsii yak forma realizatsii vidpovidalnosti v mistsevomu samovriaduvanni [Municipal-legal sanctions as a form of implementation of responsibility in local self-government]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Cherviakova, A.O. (2004). Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist v systemi vydiv yurydychnoi vidpovidalnosti: teoretyko-pravovyi aspekt [Constitutional and legal responsibility in the system of types of legal liability: the theoretical and legal aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2007). *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1-3). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].

9. Lazor, O.D., & Lazor, O.Ya. (2004). *Mistseve samovriaduvannia. Vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Local Government. Domestic and foreign experience]*. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2018

Kalynovskyi B. – *Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

ORCID 0000-0001-9654-0201

Responsibility of Bodies and Officials of Local Public Authorities in Ukraine: Problems and Ways of their Solution

For Ukraine, the question of finding effective forms of interconnection between the authorities and society is urgent, and therefore the creation of an effective mechanism of responsibility and control over the activities of local public authorities is relevant. Scientists distinguish between different approaches to the organization of relations and the relation between the competence of public authorities and local authorities, but for any model of the organization of local government, the presence of control by residents and the state for the activities of local self-government bodies is an obligatory element. In the modern national science of constitutional and municipal law, a comprehensive study of the grounds, procedures and forms of accountability of bodies and officials of local public authorities in Ukraine is relevant.

The development of constitutional and legal relations contributed to the dynamic formation and development of constitutional and legal responsibility. The emergence, along with the constitutional and legal, and also municipal and legal liability, we consider it quite

natural, as there is a development of new types of social relations that require the right protection by attracting certain types of sanctions. The argument of the conclusion that constitutional-legal and municipal-legal responsibility can not be identified with a political or moral one, since they exist within the constitutional-legal or municipal order and have the corresponding legal, and not political sanctions, are given.

The forms of responsibility of local councils, village, settlement, city mayor and heads of local state administrations are disclosed. It is concluded that the institution of responsibility of bodies and officials of local public authorities is complex. Therefore, the legal grounds for bringing these subjects to constitutional-legal and municipal-legal responsibility are established not only by sources of constitutional and municipal law, but also by sources of other branches of national law.

Keywords: local public authorities; officials; responsibilities; local self-government; local state administrations; termination of powers.

UDC 343.74:338.439.5

Hrebeniuk M. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Interagency Scientific and Research Center on Problems of Combating Organized Crime Under the National Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Counteraction to Agrarian Raidership as an Important Component of Ensuring Food Security of the State

Food security is the key to the social and political stability of the society, the existence and development of the nation, as well as the sustainable economic development of the country. In the current conditions of a large-scale social and economic crisis and the existing military operations in the East of Ukraine, our state faced significant challenges and threats to food security, so the issue of its strengthening has risen sharply than ever. It is impossible to underestimate the scale and consequences of raiding in the agrarian sphere, which significantly threaten Ukraine's food security.

In the article the author describes the most typical methods of raiding in the agrarian sphere, namely: appropriation of property and lands of agricultural enterprises using forged documents; conclusion of fictitious transactions by certifying them by dishonest registrars (corruption element – private notaries conduct appropriate registration actions for certain remuneration; redemption of corporate rights to farms through «judicial machinations»).

In the study, the author notes that raider attacks occur most often with the participation of registrars and notaries, and raider seizures of the property of agro-enterprises are the physical seizure of the land plot and the harvest of crops, using physical measures and sometimes violent actions.

In this regard, the author stresses the need to eliminate conflicts in the organizational and legal documents that regulate the following: modern agrarian relations; identification and elimination of gaps in the regulations, in order to prevent possible corruption risks; measures to counteract the realization of typical schemes of raider attacks in the agricultural sector of the economy.

Given the practical experience of counteracting agrarian raids in Ukraine, the author outlined ways to improve information support for preventive measures of law enforcement in this area. In addition, according to the author, there is an urgent need to speed up the improvement of domestic legislation in the field of preventing agrarian raids and determining effective measures to combat this disgraceful phenomenon, especially in anticipation of preparations for the introduction of a full-fledged land market in our country.

Keywords: food security; agrarian raidership (illegal takeovers); problem issues; level of food supply; social and economic development.

Problem statement. In the context of the severity of the issue on completing the land reform and the creation of a full-fledged land market in the country, the problem of raider seizure of the assets of agricultural enterprises takes on special attention. Raidership in the agrarian sector has turned into a disaster of a national scale. Recently, the number of cases of attempts of raider seizures of land plots, harvest of crops, and property of agricultural producers has considerably increased in our country. However, the problem of counteraction to raiding is seen as a condition for ensuring economic security in the sphere of land resources, which is inextricably linked with the socio and economic development of society and the state as a whole [1, p. 32].

Problematic issues related to the definition of raidership, the formation of measures for its comprehensive counteraction in a certain way investigated in the works of the following scientists: S. Albul [2], V. Velychko [3], O. Melnychenko [4], O. Pyrkova [5] and others. However, none of the above scientists did not commit coverage of measures to counteract agrarian raiders in the format of an important component of ensuring food security, which increases the relevance of the chosen thematic area.

Food security is a level of food provision for the population that guarantees social and political stability in society, the survival and development of the nation, the individual, the family, and the sustainable economic development of the state. Food security is the most important and remains the most important factor in the national security of any state, especially in today's conditions of proactive implementation of European integration on the one hand, and simultaneously, a large-scale social and economic crisis and hostilities in the East of Ukraine. As never before, our state faces significant challenges and threats to food security, so the issue of its strengthening is more acute than ever. One can not underestimate the scale and effects of raider attacks in the agrarian sector, which seriously threaten the food security of Ukraine [6].

There are frequent cases of raids in the agrarian sphere taking place in most regions of Ukraine, and related to the desire of interested persons to carry out the appropriation of property and land of agricultural enterprises, using schemes for document forgery, corrupt registrars' activity, or in general, seizure and forcible takeover. In particular, the wave of raiding caused a change in the registration of land rights in 2013 and the transfer of registration

functions from the land resources to the justice authorities. The most acute problem of the illegal appropriation of land and farms is in the regions where bread is grown. This is especially true of Cherkassy, Kirovograd, Poltava and other regions.

Thus, at the beginning of 2017, in Dnipropetrovsk region, a power confrontation between the parties of corporate conflicts around «Orion» LLC (Zaporizke village, Sofiiivskiyi district) and the private farm «Dar» (Popasne village, Novomoskovsk district) was recorded. The conflict with «Orion» LLC involved members of one of the local criminal groups that with the involvement of lawyers and corruption ties in the judicial and law enforcement agencies, tried to redistribute control over the most attractive areas of agricultural land. The representatives of the private security structures controlled by criminal groups, individuals who participated in the anti-terrorist operation (ATO), and the former volunteer battalions were involved to support the power conflict around the private farm «Dar».

In May 2017, a battle was fought with the use of hunting weapons between the representatives of «Dnipromet» LLC (Dnipro) and the former head of the agricultural enterprise «Niva-2010» LLC (Berezhinka village, Kirovograd district). During the confrontation, 3 people were injured, and 6 were detained by members of the National Police. The conflict is caused by the efforts of previous owners to return the assets of «Niva-2010» LLC, which were illegally alienated by «Dnipromet» LLC. The residents of Zaporizhzhia and Dnipropetrovsk regions were brought under the leadership of criminal authorities, and security officers of «Borisfen» (Dnipro) and «Leon» (Dnipro) were actively used during these actions.

Law enforcement authorities also revealed numerous facts of causing significant damage to national natural resources by illegally seizing the representatives of the self-proclaimed republic of the «DNR» with especially valuable state agricultural lands valued at more than UAH 250 million that are located on the territory of the Donetsk region that is under Ukrainian control. It was established that the intruders, using false documents, issued 7.3 thousand hectares of agricultural land at the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine on the forged persons. The aforementioned areas belong to the category of especially valuable agricultural lands and, according to the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre, their actual value is more than UAH 250 million (the real market value of these lands is several

times higher). According to a similar scheme, more than 2 thousand hectares of state agricultural land in the Lugansk region were illegally alienated, which on the right of permanent use belonged to the institutions of this Academy, worth more than UAH 50 million.

Also, a mechanism is used to conclude fictitious transactions, which are certified by private notaries, and carry out appropriate registration actions. Subsequently, criminals carried out several fictitious resales of property rights to prevent lawsuits. Also, the widespread scheme of agrarian raiding is the rapid rise in the price of land lease, which the farmer can not pay. Also, through judicial machinations, the criminals redeem corporate rights to farms. In particular, raiders use schemes of intra-corporate disputes and conflicts.

Recognizing the threatening nature and scale of agrarian raids, the State has made significant and progressive steps towards its complete elimination. Thus, the Cabinet of Ministers of Ukraine at the Government session on August 9, 2017 decided to establish anti-raiding agrarian headquarters, which included representatives of the Ministry of Justice, the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre, the Ministry of Internal Affairs, the Prosecutor General's Office and specialized agrarian associations [7]. At the initiative of the Ministry of Justice in 2017 in all regions of Ukraine as a pilot project, anti-raiding agrarian headquarters have been operating, which will resist attempts at raider seizures of lands and crops.

In order to ensure an integrated approach to combating the scale of raiding at the national level, representatives of the Ministry of Justice of Ukraine, law enforcement agencies, prosecutors, and the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre, as well as agrarians and members of the public, were included in the agrarian headquarters that were established on the basis of regional state administrations. In addition, the format of their activities provides for free legal assistance using the capabilities of established mobile groups that will move through rural areas and villages and provide urgent legal assistance to the local population within their competence.

In particular, Anti-raiding agrarian headquarters during their activity recorded the following typical abuses and violations: double signing of lease contracts, double registration of lease contracts, conclusion of leases for «dead souls», theft of crops, sowing other people's fields, causing bodily harm according to results force

capture. As the gained experience shows, raider seizures of agrarian business, real estate and other objects occur more often with the participation of registrars and notaries, and raider seizures of the property of agribusinesses are more often than not, physical seizure of a plot and harvest of crops with the use of physical force.

Summarizing the procedure for raider capture of an object, including land, the implementation is as follows: 1) on the basis of forged documents or a judicial decision (in most cases – obviously unjust), information on ownership of property (corporate rights, property management rights) to a frontman is entered in the state register, and information about the current owner is deleted; 2) by physical violent seizure of an object under the guise of realization by the owner of his legal authority; 3) the captured object is formally resold to a new «bona fide» possessor or a whole chain of such «bona fide» purchasers.

Factors that increase the likelihood of raider seizures include corporate and material. In particular, corporate ones include: the presence of minority shareholders owning a small block of shares and not receiving significant income from their shares; insufficient consolidation of the controlling block of shares (the minimum safe level of consolidation is 30 %); certain forms of a business partnership, for example, PJSC is the most risky form; further decrease in risk of management is LLC, LP, SVG, PE; contributions to the statutory fund of the economic company occur mainly intangible assets or shares of other companies (or those that are in the stage of bankruptcy) or by buying securities. Material ones include: the presence of large debts (a large number of small debts concentrated in certain uncontrollable owners of persons) of the enterprise, which did not expire the limitation period; absence or significant deficiencies in the registration documents for the property of the enterprise (technical documentation, acts on land, «boundary wars», etc.); remoteness of separate objects of property rights from the place of management of the company, its power structures, low coordination of actions of structural divisions of the company.

Realizing the scale and threatening tendencies of the spread of agrarian raiding in June 2017, the National Police of Ukraine prepared and sent out to all regions of Ukraine an “Instruction on actions in case of attempts of raider seizure” with the aim of practical use of police units in the regions [8].

It should also be noted that in March 14, 2018, the Verkhovna Rada of Ukraine registered a Draft Law No. 8121 «On Amendments

to the Land Code of Ukraine and certain other legislative acts against raiding» [9], which aims to minimize the potential risks associated with agrarian raiding. This draft law was prepared to replace the presidential law No. 7363, which contained a number of anti-raider standards, and were rejected by the results of the vote in the Ukrainian parliament.

Conclusions. In recent years, raider seizure of land and property of agricultural enterprises has become a threat to the economy of the country. Illegal takeovers have reached a qualitatively new level in Ukraine. Thus, if in previous years this happened mainly with the help and under the guise of armed groups, then today the raiders not only deal with the falsification of lease agreements and theft of the crops, they began to seize enterprises, changing the composition of the participants of the legal entity, redefining the shares (parts) in the authorized capital of agricultural enterprises, property and land used by them.

Under such circumstances, there is an urgent need to accelerate the improvement of national legislation in the sphere of prevention of agrarian raiding and to identify effective measures to combat this phenomenon, especially on the eve of the introduction of a full-fledged land market in the country.

It is also appropriate to improve the information provision of law enforcement activities to combat agrarian raids. In modern conditions, the access of law enforcement agencies, in particular, the National Police of Ukraine to the information bases of the State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre, as well as cooperation in the format of information exchange with local authorities remains an urgent problem.

There is also a lack of unity in the registers of real estate and land resources, which leads to significant risks in eliciting ownership rights through disagreements between different databases or differences between legal conditions and geospatial data.

In general, such a fragmented nature of the registries makes it difficult to create a system that would allow users to provide affordable and cost-effective services, which proves the need to standardize the registries. Against this backdrop, there is a vital necessity to resolve urgently the issue of providing full access to the information of the state registries (including access to scan copies of documents), first of all, to law enforcement agencies. In accordance with the best practices of foreign experience, this problem should be solved by providing the investigators of the National Police of

Ukraine with official access to scanned copies of documents, on the basis of which the registration actions were carried out, and the establishment of a procedure for the certification of screenshots of the relevant electronic documents.

REFERENCES

1. Afendikova, N.O. (2015). Protydiia reiderstvu na rynku zemli v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky [Counteraction to raiding in the land market in the context of ensuring the economic security of the national economy]. *Ahrosvit, Agrosvit*, 13, 28-32 [in Ukrainian].
2. Albul, S.V., & Kuznichenko, S.O. (2013). Reiderstvo: do pytannia vyroblennia Derzhavnoi stratehii proty dii [Raidership: concerning the issue of developing a State strategy for counteraction]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu, Journal of the Donetsk University*, 2, 122-129 [in Ukrainian].
3. Velychko, V.A. (2017). Informatsiino-analitychne zabezpechennia proty dii reiderstvu: teoretychni polozhennia ta osoblyvosti zastosuvannia [Information and analytical support to counter raiding, theoretical concepts and features of the application]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Scientific Bulletin of the Uzhgorod University*, 1(49), 126-130 [in Ukrainian].
4. Melnychenko, O.A. (2010). Osnovy proty dii reiderstvu: derzhavno-upravlynskyi aspekt [Basics of counteraction to raider: the state-management aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Donetskoho derzhavnoho universytetu upravlinnia, Collection of scientific works of the Donetsk State University of Management*, 170, 212-224 [in Ukrainian].
5. Pyrkova, O.V. *Reiderstvo ta antyreiderstvo u zemelnykh vidnosynakh - teoretychni aspekty [Raiding and anti-crawling in land relations - theoretical aspects]*. Retrieved from <http://eprints.kname.edu.ua/39927/1/114-116.pdf> [in Ukrainian].
6. Palamar, I. Chomu pohirshylasia prodovolcha bezpeka v kraini, i yak tsomu zaradyty? [Why has food security deteriorated in the country, and how can this be prevented?]. *Liha. Blohy, Liga. Blogs*. Retrieved from <http://blog.liga.net/user/ipalamar/article/28517.aspx> [in Ukrainian].
7. Antyreiderskiy aharni shtaby zapratsiuut v usikh oblastiakh Ukrainy [Anti-raider agrarian headquarters will work in all regions of Ukraine]. (n.d.). www.kmu.gov.ua. Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id [in Ukrainian].
8. Politseiskym rozislano novu zhorstku instruksiiu shchodo povodzhennia z reideramy [Police was sent a new rigorous guide to dealing with raiders]. (n.d.). www.pravda.com.ua. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/news/2017/06/3/7145907> [in Ukrainian].
9. Zakonoproekt "Pro vnesennia zmin do Zemelnoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo proty dii reiderstvu": vid 14 berez. 2018 r. No. 8121 [The Bill "On Amendments to the Land Code of Ukraine and some other legislative acts on counteraction to raiding" from March 14, 2018, No. 8121] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2018

Гребенюк М. В. – кандидат юридичних наук, доцент, керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, м. Київ

Протидія аграрному рейдерству як важлива складова забезпечення продовольчої безпеки держави

Продовольча безпека країни є запорукою соціально-політичної стабільності суспільства, існування та поступу нації, а також стійкого економічного розвитку держави. У сучасних умовах масштабної соціально-економічної кризи та бойових дій на Сході України перед нашою державою постали виклики та загрози у сфері продовольчої безпеки, тому питання її зміцнення надзвичайно актуальне. Зокрема, надто вагомими стали масштаби та наслідки рейдерства в аграрній сфері, що загрожують продовольчій безпеці України.

Автор визначив найтиповіші методи рейдерства в аграрній сфері, а саме: привласнення майна та земель сільськогосподарських підприємств із застосуванням підроблених документів; силове захоплення сільськогосподарських угідь; укладання фіктивних угод шляхом засвідчення їх недобросовісними реєстраторами (корупційна складова – приватні нотаріуси проводять відповідні реєстраційні дії за певну винагороду); здійснення через «судові махінації» викупу корпоративних прав на фермерські господарства тощо.

У дослідженні зазначено, що рейдерські атаки відбуваються найчастіше за участю реєстраторів і нотаріусів, а рейдерські захоплення майна агропідприємств – це фізичне захоплення земельної ділянки та врожаю сільськогосподарських культур із застосуванням заходів фізичного впливу та навіть насильницьких дій.

У зв'язку із цим акцентовано на необхідності подолання колізій в організаційно-правових документах, що регулюють сучасні аграрні відносини; виявлення та усунення прогалин у положеннях нормативно-правових актів з метою запобігання ймовірним корупційним ризикам; ужиття заходів протидії реалізації типових схем рейдерських атак в аграрному секторі економіки.

Керуючись практичним досвідом протидії аграрному рейдерству в Україні, автор окреслив шляхи вдосконалення інформаційного забезпечення превентивних заходів правоохоронної діяльності в цій сфері. Крім того, обґрунтовано нагальність потреби вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері запобігання аграрному рейдерству та визначенні дієвих заходів протидії цьому явищу в контексті підготовки до запровадження в нашій країні повноцінного земельного ринку.

Ключові слова: продовольча безпека; аграрне рейдерство; проблемні питання; рівень продовольчого забезпечення; соціально-економічний розвиток.

УДК 343.979

Жаровська Г. П. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і криміналістики Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

Основні моделі транснаціональних злочинних організацій

Доведено, що транснаціональні злочинні організації мають найбільш складну структуру, оскільки прагнення до максимальної безпеки під час здійснення такої діяльності, а також необхідність ухилення від соціального контролю стимулюють її постійне вдосконалення. Виокремлено основні моделі транснаціональних злочинних організацій. Шляхом аналізу зарубіжного досвіду вивчення проблем транснаціональної злочинності досліджено становлення та розвиток транснаціональних злочинних організацій, їх ієрархічну структуру.

Розглянуто декілька видів моделей структурної організації транснаціональних злочинних формувань. Кожна з них притаманна певній території дії організованої злочинності, часу існування і сфері її діяльності.

З огляду на всі недоліки традиційних моделей, сучасні злочинні організації рухаються шляхом відбору найкращих структурних характеристик, які вони застосовують для власної організації. Отже, сучасні моделі організованих злочинних формувань містять ознаки різних відомих структурних характеристик і принципів, що дає змогу їм розширювати сфери транснаціональної злочинної діяльності, а також гарантувати належний рівень безпеки.

Схематична організація елементів злочинного синдикату становить чітко структуроване ядро з ознаками вертикальної структури управління, організоване за традиційними канонами корпоративної моделі, яке органічно поєднується з гнучкою мережевою структурою периферійних ланок. Останні зазвичай ізольовані одна від іншої та передбачають розподіл праці між ланками. Водночас члени кожної з них усередині окремого осередку тісно пов'язані між собою особистісними, емоційними зв'язками (родинними, земляцькими, етнічними тощо). Це сприяє налагодженню механізму їхньої дії у «виробничій сфері», дає змогу оптимально управляти їхньою діяльністю, максимально захищаючи центр та інші периферійні ланки мережі від впливу соціального контролю в разі недовіри однієї з них.

Поєднання найбільш ефективних принципів організації та управління корпоративної моделі, означене жорсткою централізацією вищих рівнів з ізольованістю, аморфністю і плінністю класичних мережевих моделей, обрала нині більшість відомих транснаціональних злочинних організацій.

Ключові слова: транснаціональна злочинна організація; модель; запобігання; зарубіжний досвід; злочинна діяльність.

Постановка проблеми. Аналіз наявних способів структурної організації транснаціональних злочинних організацій, а також основних принципів організації їхньої діяльності є надзвичайно важливим для визначення сутності (або саме механізму діяльності) транснаціональної організованої злочинності. Структурна організація таких злочинних осередків – це один із найбільш ефективних способів уникнення ними соціального контролю. Її розгляд дає змогу встановити особливості їхньої внутрішньої безпеки в конкурентній боротьбі, методи подолання конфліктів, ступінь вияву стримувальних і захисних функцій щодо своїх членів.

Виклад основного матеріалу. Попри специфічні риси, притаманні різним транснаціональним злочинним організаціям, їхні ключові характеристики можуть відповідати декільком класичним організаційним моделям – корпоративній і мережевій.

Крім них, у кримінологічній теорії розроблено й інші моделі: партнерства (М. Галлер); патримоніальна модель, що передбачає мережу «патрон–клієнт» (Дж. Албіно, Х. Хесс); модель, що ґрунтується на теорії етнічного наслідування (Ф. Іанні); а також моделі, що ґрунтуються на структурних характеристиках підприємницьких синдикатів і синдикатів, які вдаються до насильства для контролю за виробництвом товарів і послуг та ринками їх збуту (А. Блок, Д. Сміт).

Усі зазначені вище моделі розроблено на основі аналізу діяльності окремих транснаціональних злочинних організацій, злочинна діяльність яких була найактивнішою, а отже, найбільш вивченою. Відповідають цим моделям переважно традиційні транснаціональні злочинні синдикати, що мали тривалий період розвитку. Для організації своєї діяльності вони, видозмінюючись, використовують принципи й особливості, притаманні іншим моделям, що мають найвищу ефективність злочинної діяльності за відносної безпеки для системи загалом.

Переходячи на транснаціональний рівень, національні злочинні організації можуть використовувати досвід класичних моделей. З огляду на зацікавленість у підвищенні ефективності злочинного бізнесу, такі організації переймають із класичних моделей ті структурні характеристики та принципи діяльності, які дають змогу максимально убезпечити злочинну діяльність і підвищити її прибуток. Вони намагаються враховувати недоліки в

діяльності певних злочинних організацій, тому використовують комбіновані характеристики одразу декількох моделей.

Корпоративна модель злочинної організації є однією з найвідоміших [1]. Вона схожа на способи організації державних управлінських структур. Адміністративно-виконавчі та правоохоронні органи, корпорації, армія – приклади такої моделі. Будь-яка організація, що становить бюрократичну модель, має низку специфічних рис. Вона раціонально організована за: складної ієрархії; поділу праці; призначення на посади за критерієм кваліфікації; численних правил та інструкцій; зв'язків верхівки ієрархії з рядовими працівниками через накази, передані здебільшого в письмовій формі.

У середовищі організованої злочинності корпоративна модель притаманна організаціям із жорсткою, централізованою системою авторитарного типу. Загальна схема, що позначає корпоративну модель, передбачає вертикальну структуру управління злочинним співтовариством, низка елементів якої є паралельними державним або легальним корпоративним структурам.

Із цього приводу А. Л. Репецька констатує, що в злочинній організації, структурованій за зразком корпоративної моделі, виявляється генетична спорідненість моделі устрою суспільства, що відображає взаємозв'язок основних елементів: держави – корпорації, підприємства – сім'ї, причому за сім'єю спочатку закріплено статус прототипу. У більшості злочинних організацій головною структурною одиницею є монополістична корпорація, яку зазвичай називають «сім'єю» [2, с. 185].

Для координації діяльності окремих злочинних корпорацій вирішення спорів, що виникають між ними, визнання новообраних лідерів, контролю за спільними підприємствами та регулювання інших проблем, що постають у процесі взаємодії між злочинними «сім'ями», можуть створювати спеціальні органи або комісії. Ці органи є союзом законодавчого органу, верховного й арбітражного суду, правління директорів. Члени сім'ї чи іншої корпоративної одиниці ставляться до такого органу як до вищої інстанції в організаційних і юрисдикційних суперечках. До нього входять найвпливовіші лідери, які пов'язані між собою переважно формальною угодою.

Таким чином, цей орган (або комісія, «сходка» тощо) виконує роль надбудовного елементу в базовій корпоративній моделі.

Зіставлення корпоративної моделі організації злочинних синдикатів із великими легальними корпораціями засвідчує, що головна відмінність у схемі злочинного співтовариства полягає в тому, що керівник такого підприємства, як і його колеги, які обіймають нижчі посади, не є його акціонерами.

Крім основних управлінських ланок, структурними елементами корпоративної моделі можуть бути різні штатні посади, що відповідають посадам начальника відділу кадрів, менеджера зі зв'язків з громадськістю, начальника служби безпеки, однак їх не обіймає постійно одна й та сама людина.

Не кожен, хто має намір брати участь у справі, може це зробити. Його прагнення має відповідати його здібностям і бажанням тих, хто контролює членство в злочинному синдикаті. Ув'язнення або смерть будь-якого члена злочинної корпорації не має значного впливу на її діяльність, оскільки на кожну вакансію є близько ста кандидатів [3, с. 242].

Кожна корпоративна організація має встановлені правила й інструкції, якими керуються її члени. Перелік таких правил з метою конспірації та захисту від зовнішнього проникнення тримають у таємниці. Однак чимало правил, які є базовими в злочинних організаціях, інфільтрують у місця позбавлення волі, вони стають неписаними кодексами поведінки і через ув'язнених поширюються на всіх членів злочинної ієрархії [4].

Ці правила є загальноприйнятими, формують систему цінностей, а не формально встановлений перелік інструкцій для керівництва.

Попри керованість такої моделі внаслідок її жорсткої централізації, доводиться констатувати, що низка аспектів корпоративності не придатна для організованої злочинності, яка повинна враховувати, що її формалізовані дії можуть постійно контролювати правоохоронні органи (прослуховування телефонних розмов, відстеження письмових повідомлень, рух грошових коштів тощо). Тому інформацію, накази, гроші й інші речі передають з рук у руки, віч-на-віч. Занадто довгі ланцюги наказів, притаманні сучасній бюрократії, не придатні для організованої злочинності, а відмова від цього бюрократичного атрибута знижує рівень внутрішнього контролю.

Крім того, надмірно централізована організація прагне зробити підприємство цілком залежним від думки панівної верхівки, водночас, нижчі за ієрархією керівники, які безпосередньо

управляють виробництвом, краще знають можливості та здібності пересічних працівників, а також особливості управління, які відповідають місцевим умовам [5, с. 53].

Ці особливості корпоративної моделі частково відображено і в концепціях моделей організації злочинного співтовариства, що мають ознаки класичної корпоративної структури. Ідеться про моделі синдикатів-підприємств і синдикатів, які застосовують насильство для контролю за виробництвом нелегальних товарів, послуг та ринками їх збуту (А. Блок, Д. Сміт), а також модель партнерства, схарактеризовану М. Галлером.

На думку А. Блока, централізовані злочинні синдикати мають високий ступінь жорсткості в їхній ієрархічній структурі. У запропонованій дослідником концепції домінують два різні типи синдикатів – синдикати-підприємства і «силові» синдикати [6].

Модель організації злочинного співтовариства, проаналізована Д. Смітом, наближена за структурою до класичної корпоративної моделі. Згідно з позицією вченого, організована злочинність – «не більше ніж продовження нормальних ділових операцій у сфері нелегального бізнесу. Тому незаконне підприємство (у межах організованої злочинності) відрізняється від законного тільки тим, що воно діє на нелегальному ринку, – це підприємницька діяльність, якій сталося бути нелегальною» [7, с. 45].

Модель партнерства (М. Галлер), маючи деякі специфічні риси корпоративної моделі, навпаки, позбавлена жорсткої ієрархічної структури, більш гнучка та динамічна. Спосіб організації злочинної діяльності в цьому разі виявляється через серію немасштабних ділових партнерств у формі інвестицій і спільних ділових підприємств із широким колом партнерів, які постійно змінюються. Деякі з них є солідними, впливовими у світі організованої злочинності персонами. Однак такі партнерства не очолює один лідер, це нелегальний бізнес на партнерських засадах. Спільний бізнес у такому партнерстві часто супроводжується і самостійною діяльністю окремих партнерів в інших сферах нелегального ринку [8, с. 207–245].

Загалом децентралізація в злочинному співтоваристві, зазначає Дж. Албіно, може виявитися сприятливою як для справи, так і з позицій безпеки. Водночас дослідник вважає, що корпоративна модель має бути досить легкою мішенню для соціального контролю. «Усе, що необхідно для її руйнування, – це позбавити її верхнього ешелону. Реальна ж влада синдикату

полягає в його аморфності. Якщо хтось із керівників синдикату опиняється у в'язниці – це все, що може трапитися погане в його становищі й у жодному разі не має позначатися на продовженні злочинного бізнесу» [9, с. 285].

Ця обставина пояснює деякі переваги мережевої моделі на протигагу корпоративній. Використовуючи мережеву модель, злочинні організації створюють гнучкіші й динамічніші структури. Для злочинних мереж притаманні непостійне членство та високий рівень адаптації до політичних, економічних і соціальних змін, що відбуваються в суспільному житті, без централізованої системи контролю.

У мережевих організаціях контроль за організованою злочинністю є лише зовнішнім, його здійснюють потужні економічні та політичні сили, зацікавлені в діяльності організованої злочинності в певних межах [10].

Не заперечуючи існування зовнішніх контрольних меж для організованої злочинності, навряд чи можна заперечувати внутрішній контроль у її структурах, побудованих навіть за мережевою моделлю. Адже брак централізованого контролю за організацією загалом не виключає його існування в окремих структурованих елементах цієї моделі, детальний аналіз якої підтверджує такий висновок.

Згідно з концептуальною моделлю, запропонованою Президентською комісією США з вивчення організованої злочинності, у найзагальнішому вигляді мережева модель становить злочинну організацію, що охоплює мережу найвпливовіших осіб, які обіймають високі посади у владних органах, виконавчих структурах держави або входять до олігархічної верхівки суспільства. Вони керують діяльністю безпосередніх виконавців, залучених до злочинної діяльності. Таким чином, ця модель пов'язує членів і не членів злочинної організації. Основними структурними елементами мережевої моделі є злочинні групи, покровителі, спеціалізована підтримка, підтримка користувачів і соціальна підтримка [11].

Злочинні групи – це організоване злочинне об'єднання, до складу якого входять особи, готові порушити закон, використовувати насильство для посилення впливу й отримання прибутку. Структура такого об'єднання передбачає набір ієрархічно розміщених незалежних посад, необхідних для виконання специфічних функцій. Тому така група може бути як

добре структурованою, так і вкрай динамічною, проте в будь-якому разі ґрунтується на силі й авторитеті [12, с. 42].

Принципи дії групи полягають у змінюваності лідерів, перспективному розвитку групи незалежно від наявності або відсутності окремих її членів. Пріоритетними напрямками діяльності є забезпечення продовження її існування, підпорядкування особистих інтересів груповим.

Членство в такій групі ґрунтується на загальних характеристиках її членів, серед яких: раса, етнос, кримінальний досвід або спільний інтерес. Правила членства передбачають таємність, відданість, готовність брати участь у будь-яких діях групи та захищати її. Натомість кожен отримує певні вигоди: захист, престиж, можливість економічного успіху.

Найвідомішою з них є патримоніальна модель, структуру якої вивчали різні дослідники [13]. Під час організації діяльності за такою моделлю акцентують на традиційних ритуалах, які демонструють емоційні зв'язки між людьми. У сучасній бюрократичній організації, навпаки, особисті зв'язки слабші, менше ритуалізовані й емоційно демонстративні; вони поступилися місцем прихильності абстрактним правилам і положенням. Це вияв впливу різних культур у родовій і корпоративній організаціях. Родова еліта схильна до церемонності й культу особи. Корпоративна еліта має прагматичний набір ідеалів [14, с. 293].

Головна ідея патримоніальної моделі полягає в тому, що кожна особа входить до соціальної мережі та перебуває в ланцюжку осіб, з якими вона має контакти. Оскільки контакт відбувається через ланцюжок, що складається з безлічі таких ланок, окрема людина може відправляти «повідомлення» значно більшій кількості людей, ніж вона знає особисто, оскільки завжди існують «друзі друзів». Тому «кожна особа є точкою, у якій перетинаються мережі. Але не кожен має однаковий інтерес і талант взаємодії з ключовими особами для отримання прибутку» [13, с. 174].

Кожен член організованої злочинності в мережевій моделі має володіти таким талантом. Це означає, що він повинен уміти діяти як патрон. Коли порушуються взаємини в мережі – виникає зв'язок «патрон–клієнт». Патрон «забезпечує економічну допомогу та захист як від законних, так і незаконних домагань влади. Клієнт оплачує більш відчутними активами, наприклад,

повагою і відданістю. Він може також запропонувати політичну чи яку-небудь іншу підтримку, завдяки чому відносини стають взаємними [15, с. 16–17].

В італійсько-американській версії моделі організованої злочинності кожен лідер – «бос» – пов'язаний (спорідненістю, дружбою, взаємною повагою) з іншим босом. Визнання взаємного суверенітету є способом зв'язку злочинних угруповань у країні. Ця структура є природною системою, у якій члени не обов'язково керуються цілями організації, проте вони зацікавлені у виживанні системи й беруть участь у колективній діяльності, спрямованій на досягнення цієї мети. В організованій злочинності, як і в природній системі, злочинна група – більше ніж інструмент для досягнення кінцевої мети; це соціальна група, яка намагається пристосуватися та вижити в небезпечному оточенні [16].

На думку Ф. Іанні, сутність і структура організованої злочинності ґрунтуються на етнічній мережі. Визначаючи організовану злочинність як соціальну систему, він вважає, що організовані злочинні групи, що є неформальними організаціями, як і всі соціальні системи, не мають жорсткої структури. Такі групи здебільшого є сукупністю незалежних утворень з мінливим «поточним» персоналом [17, с. 20].

Етнічна основа таких груп зумовлена тим, що кожна нова емігрантська група наражається на дискримінацію, обмеження економічних можливостей і блокування шляхів до влади. Одним із найефективніших способів подолання цих перепон є організована злочинність, оскільки це високоприбуткова справа, фактично безпечна для етнічних громад, яка внаслідок закритості для зовнішнього проникнення не доступна для контролю з боку держави. З кожною хвилиною еміграції характер організованої злочинної діяльності в приймаючій країні змінюється, оскільки з'являються нові кримінальні групи [18].

Теорія «етнічного наслідування» є вдалим інструментом для розуміння мінливої сутності транснаціональної організованої злочинності.

Висновки. Таким чином, виокремлюють декілька моделей структурної організації транснаціональних злочинних формувань. Кожна з них притаманна певній території дії організованої злочинності, часу існування і сфері її діяльності.

Транснаціональні злочинні організації мають найскладнішу структуру, оскільки прагнення до максимальної безпеки під час

здійснення такої діяльності, а також необхідність ефективного ухилення від соціального контролю стимулюють постійне її вдосконалення. Ураховуючи недоліки традиційних моделей, сучасні злочинні організації відбирають найкращі структурні характеристики, які вони застосовують для власної організації. Отже, сучасні моделі організованих злочинних формувань органічно поєднують ознаки різних відомих структурних характеристик і принципів, що надає їм можливість розширювати сфери транснаціональної злочинної діяльності та забезпечувати її безпеку.

У загальному вигляді схематична організація елементів, з яких злочинний синдикат формується в єдину систему, передбачає жорстко структуроване ядро з ознаками вертикальної структури управління, організоване за традиційними канонами корпоративної моделі, яке органічно поєднується з гнучкою мережевою структурою периферичних ланок. Останні здебільшого добре ізольовані одна від одної, мають розподіл праці між ланками, а члени кожної з них усередині окремого осередку міцно пов'язані між собою особистісними, емоційними зв'язками (родинними, земляцькими, етнічними тощо). Це забезпечує не тільки налагоджений механізм їхніх дій у «виробничій сфері», спрощене управління та контроль за діяльністю, а й максимально захищає центр та інші периферійні ланки мережі від впливу соціального контролю в разі викриття однієї з них.

Таке поєднання найефективніших принципів організації та управління корпоративної моделі, якій притаманні жорстка централізація для вищих рівнів, ізольованість, аморфність і плінність класичних мережевих моделей, обирає нині більшість відомих транснаціональних злочинних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годунов И. В. Транснациональная организованная преступность в России. Пути и формы противодействия : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / И. В. Годунов. – Рязань, 2002. – 604 с.
2. Репецкая А. Л. Транснациональная организованная преступность : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. Л. Репецкая. – Иркутск, 2001. – 388 с.
3. Cressey D. Theft of the nation / D. Cressey. – New York : Hamper and Row, 1969.
4. Abadinski H. Organized crime / H. Abadinski // Fourth Edition. – Chicago, 1994.

5. Moore M. Organized Crime as Business Enterprise / M. Moore // Major Issues in Organized Crime Control. – Washington : US Government Printing Office, 1987.
6. Block A. Business of Crime: Documentary Study of Organized Crime in the American Economy / A. Block. – Boulder: Westview, 1991.
7. Smith D. The Mafia Mystique / D. Smith. – New York : Basic Books, 1975.
8. Haller M. Illegal Enterprise: A Theoretical and Historical Interpretation / M. Haller // Criminology. – 1990. – No. 28 (May). – P. 207–235.
9. Albin J. The American Mafia: Genesis of a Legend / J. Albin. – 1971.
10. Chambliss W. On the Take: From Petty Crooks to Presidents / W. Chambliss. – Indianapolis : Indianapolis University Press, 1988.
11. President's Commission on Organized Crime. The impact: Organized Crime Today. – Washington: US Government Printing Office, 1986.
12. Liman M. Organized crime / M. Liman, G. Potter. – Eastern Kentucky University, 2011.
13. Boissevain J. Friends of friends : networks / J. Boissevain // Manipulators and Coalitions. – Oxford : Basil Blackwell, 1974.
14. Collins R. Conflict Sociology / R. Collins. – New York : Academic press, 1975.
15. Wolf E. «Kinship, Friendship, and Patron-Client relations in complex Societies» in The Social Anthropology of Complex Societies / E. Wolf. – London : Tavistock Publication, 1966.
16. Scott R. Organizations: Rational, natural and Open System / R. Scott // Englewood Cliffs. – Prentice-Hall, 1981.
17. Ianni F. A Family Business: Kinship and social Control in Organized crime / F. Ianni. – New York : Russell Sage Foundation, 1972.
18. Ianni F. The Black Mafia: Ethnic Succession in Organized Crime / F. Ianni. – New York : Simon and Schuster, 1974.

REFERENCES

1. Godunov, I.V. (2002). Transnacionalnaia organizovannaia prestupnost v Rossii. Puti i formy protivodeistviia [Transnational organized crime in Russia. Ways and forms of resistance]. *Doctor's thesis*. Riazan [in Russian].
2. Repeckaia, A.L. (2001). Transnacionalnaia organizovannaia prestupnost [Transnational organized crime]. *Doctor's thesis*. Irkutsk [in Russian].
3. Cressey, D. (1969). *Theft of the nation*. New York: Hamper and Row.
4. Abadinski, H. (1994). *Organized crime. Fourth Edition*. Chicago.
5. Moore, M. (1987). Organized Crime as Business Enterprise. *Major Issues in Organized Crime Control*. Washington: US Government Printing Office.
6. Block, A. (1991). *Business of Crime: Documentary Study of Organized Crime in the American Economy*. Boulder: Westview.
7. Smith, D. (1975). *The Mafia Mystique*. New York: Basic Books.
8. Haller, M. (1990). Illegal Enterprise: A Theoretical and Historical Interpretation. *Criminology*, 28 (May), 207-235.
9. Albin, J. (1971). *The American Mafia: Genesis of a Legend*.
10. Chambliss, W. (1988). *On the Take: From Petty Crooks to Presidents*. Indianapolis: Indianapolis University Press.
11. President's Commission on Organized Crime. (1986). *The impact: Organized Crime Today*. Washington: US Government Printing Office.

12. Liman, M., & Potter, G. (2011). *Organized crime*. Eastern Kentucky University.
13. Boissevain, J. (1974). *Friends of friends: networks. Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.
14. Collins, R. *Conflict Sociology*. New York: Academic press.
15. Wolf, E. (1966). "Kinship, Friendship, and Patron-Client relations in complex Societies" in *The Social Anthropology of Complex Societies*. London: Tavistock Publication.
16. Scott, R. (1981). *Organizations: Rational, natural and Open System*. Englewood Cliffs. Prentice-Hall.
17. Ianni, F. (1972). *A Family Bisness: Kinship and sosial Control in Organized crime*. New York: Russell Sage Foundation.
18. Ianni, F. (1974). *The Black Mafia: Ethnic Succession in Organized Crime*. New York: Simon and Schuster.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2018

Zharovska H. – *Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law and Criminalistics of the Faculty of Law Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine*

The Main Models of Transnational Criminal Organizations

On the basis of the study, it was found that transnational criminal organizations have the most complex structure, since the desire for maximum security in the implementation of such activities, as well as the need for effective avoidance of social control make them constantly improve. The article outlines the main models of transnational criminal organizations in the world. An analysis of foreign experience in studying the problems of transnational crime allowed to investigate the formation and development of transnational criminal organizations and their hierarchical construction.

There are several types of models of the structural organization of transnational criminal groups. Each of them is characteristic for a certain area of action of organized crime, time of existence and sphere of its activity.

Transnational criminal organizations have the most complex structure, since the pursuit of maximum security in the implementation of such activities, as well as the need for effective avoidance of social control, make them continuously improved. Given all the disadvantages of traditional models, modern criminal organizations move through the selection of the best structural

characteristics that they use for their own organization. Consequently, modern models of organized crime formations combine elements of various well-known structural characteristics and principles that allow them to expand both the areas of transnational criminal activity and to ensure its effective security.

In the most general form, the schematic organization of the elements from which the criminal syndicate forms into a single system is a rigidly structured core with signs of a vertical management structure, organized according to the traditional canons of the corporate model, which is organically combined with the flexible network structure of the peripheral units. The latter, as a rule, are well isolated from each other, have a division of labor between the links, and members of each of them within a separate cell are closely connected with each other by personal, emotional connections (family, national, ethnic, etc.). It allows to have not only a well-established mechanism of their actions in the «production sphere», it is easy to manage and keep control of their activities, but also to maximize the center and other peripheral links of the network from the influence of social control in the event of failure of one of them.

Such a combination of the most effective principles of organization and management of a corporate model characterized by rigid centralization for higher levels of isolation, amorphous and fluidity of classical network models, is currently demonstrated by most of the known transnational criminal organizations.

Keywords: transnational criminal organization; model; prevention; foreign experience; criminal activity.

UDC 343.346.8:004

Tarassenko O. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
E-mail: o.s.taras@ukr.net
ORCID 0000-0002-3179-0143

The Concept of Illegal Content on the Internet

The article is devoted to the study of information in the information space (content) that has become not only the possession of knowledge, data storage and transmission, but a peculiar influence on the person's consciousness. It depends on its content, what effect does it make on the person's consciousness.

The content that is spreading in the information space today is a global informational threat and has a detrimental effect on the moral, physical, psychological, social and cultural aspects of people's lives, especially young people. The information in the information space has become not only the possession of knowledge, the preservation and transmission of data, but is a unique means of influencing the consciousness of the individual.

In legal literature there are such types of content that violates legal provisions: dangerous, illegal, unlawful, prohibited. It is proved that the most complete term that reflects illegal actions is illegal content. It is noted that the danger of illegal content is to distribute its content as a non-target audience, and it may be directed to a separate group or user, and also hidden, with modified text, but in a language that is understandable to the consumer of this content.

On the basis of the author's research, author's definition of the concept of illegal content on the Internet is determined. The concept of illegal content is a dissemination of information in the Internet, the liability is provided for criminal law.

It was investigated that information in the information space (content) has become not only the possession of knowledge, the preservation and transmission of data, but a kind of influence on the consciousness of the individual. From this contents depends the influence on the human consciousness.

Keywords: illegal content; Internet; information; crime; site; dissemination.

Problem statement. The Internet is a means of data transfer, disclosure of information, making public and preservation of information. Today, no sphere of activity of the society can be avoided without the use of information resources, information space and Internet.

The Internet is a virtual reality that has own life and rules – this is a real virtual world in which millions of users communicate, as a result there are peculiar Internet terms that have grown into a number of dictionaries that simplify the communication of users to each other [1].

The popularity of the Internet is great because it provides round-the-clock access to the information, fast data transfer, the ability to carry out various operations, and so on. The Internet is a great means for communication [2].

The Internet has drastically changed the way we work, spend our leisure time and communicate with one another. The number of Internet users worldwide has skyrocketed since the birth of the World Wide Web. It is estimated that the number of Internet users worldwide is 4 billion.

Every year, the number of Internet users increases, and today their number is more than 50 % of the population of the Earth [3] and about 6 % of the world's population has Internet addiction [4]. Compared to these data, more than 60 % of in Ukrainian peoples use the Internet [5], and this figure is increasing every year.

The rise of the internet as well as the continued growth of access around the world and through different technologies is likely to continue and change communication and how we access information. Access to the Internet is almost universal in developed countries and although usage rates are much lower in the developing world, they are increasing.

Today, a computer, a smartphone, a tablet with access to a global network is not a luxury, it's a necessity. Unlimited access to information, the possibility of free communication between countries and continents, Internet banking and Internet trading – all this is a separate world whose possibilities are immense [6, p. 360].

The World Wide Web opens up great opportunities for development, expansion of outlook and communication. However, the nature of the Internet has a different side – its spontaneous uncontrolled distribution has generated a number of global problems with serious consequences [7, p. 134]. For example, using social networks is the most powerful means of impact on users of different ages by creating groups and communities [8, p. 164].

It is necessary to stress that the content of the Internet is not threatening, its content is the threat, because it contains information that contributes to the commission of unlawful actions and so on.

The Internet is a pervasive part of our lives and as a legal community. the Internet has become a powerful influence in many fields of people's life, it is empowering citizens, lowering the barriers to the creation and distribution of content, offering universal access to ever richer sources of digital information. The classification of Internet use has become the subject of debate in the legal community.

Role of the Internet in the commission of crime studied in scientific works of many scientists. Among them we'll note V. Butuzov, K. Chaplynskyi, S. Chernyavskyi, V. Havlovskyi, Yu. Orlov, V. Shendryk, O. Striltsiv, K. Titunina, A. Volobuev and others, they investigate the questions concerned the use of information technologies and the Internet for committing a crime, but information of illegal (forbidden) content in the Internet resource and site is examined rather superficially.

The purpose of the article is to study the essence of information in the information space of the Internet, to determine the illegal content and the forms of its manifestation in the Internet.

Information is a universal instrument of human progress, the main resource of the development of modern society, one of the main universal and national values [9]. has become not only the possession of knowledge, data storage and transmission, but a peculiar influence on the person's consciousness. The content of the content depends on the impact that it exercises on the individual's consciousness.

Illegal and prohibited content can be found almost anywhere online: newsgroups, forums, blogs, social media, peer-to-peer file sharing platforms, live visual and audio, and the list goes on. Illegal and prohibited content is sometimes hard to avoid, as it is sometimes accessed by accident. One of the major risks when uploading illegal and prohibited content is that it may reach children, for whom such content can be especially damaging.

Illegal content is extremely offensive material that is placed online, and can include things like:

- child pornography or child abuse;
- content that shows extreme sexual violence or materials that are overly violent;
- materials that provoke the viewer into committing crimes and carrying out violent acts. This might be material that instructs, promotes or incites violent acts;
- content that promotes terrorism or encourages terrorist acts.

Prohibited content might include any of the following:

- any materials which encourages violence, criminal behaviour, or dangerous behaviour, such as creating weapons, taking or making drugs, or carrying out fraudulent/terrorist acts;

– highly graphic sexual acts that would be likely to offend a «reasonable adult»;

– footage that shows violence or crimes that are real or simulated [10].

Information direction of the Internet, networks or site are carried out by filling them with the corresponding text, the media, graphics – content that is filling the site with any data in electronic form [7, p. 136].

Illegal content is doing a pernicious blow to the person's consciousness. There are some cases of distribution of content dangerous for a person's life and health, the content of which causes significant damage to the interests of the state and society.

Special attention should be paid to uncontrolled access to the Internet for children. Recently, it has expanded significantly due to the mobile means of communication and the natural avant-garde of young people regarding the perception and participation in new projects and processes.

This environment also gives them a sense of personal freedom and independence from adults, and therefore attracts them as a kind of forbidden fruit, and therefore such content in the network is extremely detrimental to the unstable psyche of the younger generation, forms a distorted morality and culture.

According to O. Kozekych, with the development of information resources, the Internet has become the main source of information for many people who do not imagine life without it [7, p. 134].

The information space formed the world information community, where the information is a commodity and a way of knowing, a means of managing the world and one of the main tools of power.

The peculiarity and uniqueness of the information Internet space is in the openness and globalization of the market, which contributes to increasing the channels of distribution and liquidation of intermediate stages of content realisation. The Internet has more effective opportunities for automatic interaction with the consumers and simultaneous tracking of information about them [11, p. 92].

Today it is difficult to overestimate the importance of the Internet in people's lives. Every day, this service expands and becomes the main source of information for millions of people, as well as a kind of instrument of influence [7, p. 134]. At the moment, there is no doubt that the impact of the Internet on the user's consciousness is deeper and more systematic than the impact of any other technological system [9].

The growth of information technologies in the world has resulted not only in the rapid development and effective use of information networks in the activities of the state and in everyday life, but also the growth of new threats. The anonymity of global information networks, the speed of the transfer of information and the ease of use, are the main causes of the technological boom and penetration of the Internet in all spheres of life, – at the same time, allows us to use all these advantages for committing unlawful acts. Information and communication technologies are being implemented and developed much faster than lawmakers and law enforcement bodies can respond to this growth.

The Internet is a mind field of the addicting and the didactic, the legal and the illegal. When traversing the murky depths of the web, it's important to be careful of these things, and keep in mind that what you're doing exists in a public sphere, and can often be viewed by very public people.

As the use of social media has become more prevalent in recent years, so has its use for somewhat nefarious purposes, particularly in the realm of cyberbullying.

The information posted on the Internet produces relevant people` convictions, affects the mind and provokes mass acts of constructive and destructive nature.

So, the content posted on the Internet is a global information threat and has a detrimental effect on the moral, physical, psychological, social and cultural aspects of people's lives, especially young people.

In scientific publications there are several types of content which contrary to the provisions of the law. Thus, its types include: dangerous (information as a threat or causes hostility [8, p. 165]), illegal (contrary to legal norms, the law [12]), illegal, prohibited (content containing the information that is forbidden by law or must be deleted, because it contains the information that violates such law).

In our opinion, the concept "illegal content" is the most complete, because it includes the information that is directly prohibited by law (for example, appeals to commit a terrorist act), and also the information, the use of which can lead to certain illegal actions (for example, arms trade, that is, the transfer of information about the buy/sell of weapons).

In this context, the category of «illegal» information includes: restricted data (about a person, about commercial and state secrets, etc.; lie, that is defamation about a person or organization). It's all

about the new concept «language of hatred»; which creates a threat to national state and social system, territorial integrity and constitutional order of the power, spread xenophobia, totalitarianism and fascism; information from which we want to protect children (violence, pornography, etc.) [13].

Illicit information resource (content) is an information resource (content) containing the information, post on the Internet of which has signs of a criminal offense provided by the law of Ukraine on criminal liability [14]. Unlawful content includes content that promotes extremism, terrorism, drug addiction, pornography, the cult of cruelty and violence [6, p. 362].

Reflecting these opportunities, the vast majority of Internet content is for purposes of information for totally legitimate (and often highly productive) business or private usage: However, like any other communication technologies, particularly in the initial stages of their development, the Internet carries an amount of potentially harmful or illegal contents or can be misused as a vehicle for criminal activities. Although statistically a limited phenomenon, a wide range of distinct areas are concerned. These are covered' by different legal regimes and instruments at the national and international level, e.g.:

- national security (instructions on bomb-making, illegal drug production, terrorist activities);
- protection of minors (abusive forms of marketing, violence pornography);
- protection of human dignity (incitement to racial hatred or racial discrimination);
- economic security (fraud, instructions on pirating credit cards);
- information security (malicious hacking);
- protection of privacy (unauthorised communication of personal data, electronic harassment);
- protection of reputation (libel, unlawful comparative advertising);
- intellectual property (unauthorised distribution of copyrighted works, e.g. software or music) [10].

Such material can be found on websites, forums, peer-to-peer networks, and sites providing access to live streamed video. When inadvertently accessed, prohibited offensive and illegal content can be highly distressing – especially for children.

The peculiarity of the Internet is that this illegal content can be created and post on the Internet (on web-sites) in different parts of the world, which makes it impossible to detect and block the primary source.

The content that is spreading in the information space today is a global informational threat and has a detrimental effect on the moral, physical, psychological, social and cultural aspects of people`s lives, especially young people.

It is noted that the danger of illegal content is to distribute its content as a non-target audience, and it may be directed to a separate group or user, and also hidden, with modified text, but in a language that is understandable to the consumer of this content.

Taking into account this aspect, an important component is the definition of illegal content based on the provisions of the Criminal Code of Ukraine. Of course, if the content contains information about the direct appeals for committing an offense as provided by the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (for example, appeals for a coup d`etat, a terrorist act, etc.), then there are no issues related to legal qualification of crime. But the main problems can arise in situations of distribution of content, which:

Firstly, there is a way of committing a crime. Under these conditions, the Internet space is used as a means of data transfer, that is, content is used exclusively as a means of committing a crime. As an example, the user on his social page posts on the Internet the information about his interest in firearms, however, the real purpose is to inform some users about the types of weapons that can be bought, delivered, transported, etc.

Secondly, the use of this content may lead to a crime. It is this content of illegal content is the most dangerous, since the criminal liability is the consequences of the information provided to the user. As an example, the content contains an instruction on the medicinal product, however, the replacement of a specific component serves the manufacture of a narcotic drug, or else – an instruction to commit suicide.

If you see online content that you think is offensive there are number of easy ways to deal with it:

– close the page straight away, hit control-alt-delete if the site does not allow you to exit use a filter or other tool to block adult content, and use safe search settings in your browser report

offensive content to the site administrator talk to someone you trust if you have seen something that has shocked or upset you.

Consequently, we can conclude that illegal content in the Internet is the information in the form of text, media, graphics, which is located in the Internet resource (site, social page, blog, forum, chat, etc.), including modified (distorted), but understandable to the user's language, for which liability is provided in accordance with the Criminal Code of Ukraine and / or contains information the use of which leads to the commission of unlawful actions.

While the benefits of the Internet far outweigh its negative aspects, these aspects cannot be ignored. They are pressing issues of public, political, commercial and legal interest.

REFERENCES

1. Shcho take kontent? [What is content?]. (2016). *Rabotaonline.in.ua*. Retrieved from <http://sartraccu.ru/Pub/socialthno.htm> [in Ukrainian].
2. Dovbysh, N. (2013). *Kiberzlochynnist v Ukraini [Cybercrime in Ukraine]*. Retrieved from <http://www.science-community.org/ru/node/16132> [in Ukrainian].
3. Skytivska, M. (2017). Internet okhoptiuiie svit: vzhe ponad 50 % naselennia Zemli ye korystuvachamy Vsesvitnoi pavutyny [Internet covers the world: already more than 50 % of the Earth's population are users of the World Wide Web]. *Energolife.info*. Retrieved from <http://energolife.info/ua/2016/Science/2594/> [in Ukrainian].
4. Blyzko 182 mln liudei na planeti maiut internet-zalezhnist [About 182 million people on the planet are Internet addiction]. (2014). *Espresso novyny vid 22 hrud. 2014, Espresso news from December 22, 2014*. Retrieved from https://espresso.tv/news/2014/12/22/blyzko_182_mln_lyudey_na_planeti_mayut_internet_zalezhnist____doslidzhennya [in Ukrainian].
5. Internetom korystuiutsia ponad 60 % ukrainsiv [The Internet is used by more than 60 % of Ukrainians]. (2016). *Korrespondent.net*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3658364-internetom-korystuiutsia-ponad-60-ukrainsiv> [in Ukrainian].
6. Markiv, S. (2017). *Kiberzlochynnist. Nova kryminalna zahroza [Cybercrime. New criminal threat]. Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid, Ukraine in the context of reforming the legal system: current realities and international experience: Proceeding of the Scientific and Practical Conference (pp. 360-362)*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
7. Kozevich, O. (2013). Kontentna filtratsia - tekhnolohiia kompleksnoho kontroliu Internet-resursiv. Osnovni pidkhody i problemy [Content filtering - technology of integrated control of Internet resources. Basic approaches and problems]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", 774, 134-141* [in Ukrainian].
8. Shakhova, N. (2012). Opasnyi kontent internetu kak ugroza informacionno - psihologicheskoi bezopasnosti lichnosti podrostka [Dangerous Internet Content as a threat to the informational and psychological security of the personality of a teenager].

Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University, 20, 162-170 [in Russian].

9. Akmasova, A. (2003). *Informacionno-psihologicheskaiia bezopasnost lichnosti [Information and psychological security of the person]*. Retrieved from www.bla.by/public/conf_2/1_2003.pdf [in Russian].

10. What is illegal and prohibited content? (2015). *Legalvision*. Retrieved from <http://legalvision.com.au/illegal-prohibited-content>.

11. Vysotka, V., Chyrun, L., & Chirun, L. (2012). *Metody i prohramni zasoby opratsiuivannia informatsiinykh resursiv system elektronnoi kontent-komertsii*. [Methods and software tools for the processing of information resources of systems of electronic content-commerce]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly, Scientific Works of the Petro Mohyla Black Sea State University, 179, 92-101 [in Ukrainian]*.

12. Poleyvi, V. (2014). *Protypravnyi kontent. Bezpeka chy tsenzura? [Abusive content. Security or censorship?]* *Ukrinform: multymediina platforma inomovlennia Ukrainy vid 4 lystop. 2014 r., Ukrinform: multimedia platform for inbounding of Ukraine*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1724958-protipravniy_kontent_bezpeka_chi_tsenzura_1988134.html [in Ukrainian].

13. *Protypravnyi informatsiyni resurs (kontent) [Illicit information resource (content)]*. (2013). *Wiki bill*. Retrieved from <http://uk.zakonoproekt.wikia.com> [in Ukrainian].

14. Holub, A. (2016). *Kiberzlochynnist u vsikh yii proiavakh: vydy, naslidky ta sposoby borotby [Cybercrime in all its manifestations: types, consequences and methods of struggle]*. *Resursnyi tsentr HURT: informuiemo hromadske suspiilstvo Ukrainy, GURT Resource Center: inform the civil society of Ukraine*. Retrieved from <http://gurt.org.ua/articles/34602/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2018

Тарасенко О. С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

E-mail: o.s.taras@ukr.net

ORCID 0000-0002-3179-0143

Поняття протиправного контенту в мережі Інтернет

Аргументовано, що інформація в інформаційному просторі (контент) асоціюється не лише з оволодінням знаннями, збереженням та передачею даних, а й зі своєрідним впливом на свідомість особи. Саме від змісту контенту залежить, який він чинить вплив на свідомість особи.

Контент, який поширюється в інформаційному просторі, стає сьогодні глобальною інформаційною загрозою і негативно позначається на моральних, фізичних, психологічних, соціальних і культурних аспектах життєдіяльності людей, особливо молоді.

Зазначено, що небезпека протиправного контенту полягає в тому, що його зміст може бути розрахований як на аудиторію загалом (без цільової аудиторії), так і на окрему групу або користувача, з прихованим або видозміненим текстом.

У юридичній літературі виокремлюють такі види контенту, зміст якого порушує положення закону: небезпечний, протиправний, незаконний, заборонений. Доведено, що найбільш змістовним терміном, який відображає ці незаконні дії, є протиправний контент.

На основі проведеного дослідження надано авторське визначення поняття протиправного контенту, яке потлумачено як поширення інформації в мережі Інтернет, відповідальність за яку передбачена кримінальним законодавством.

Ключові слова: протиправний контент; мережа Інтернет; інформація; злочин; сайт; поширення інформації.

UDC 343.545(09)

Yemets O. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

E-mail: NAVD.Ukr@yandex.ua

ORCID 0000-0002-0864-2302

Sexual Exploitation of People in Ancient Times

The article covers a complex of issues related to the peculiarities of sexual exploitation of people in ancient times. A retrospective analysis of the problem shows that the perception and understanding of the various events that occur in life and around are under multilateral influence, which can lead to certain changes in the worldview. Relationships related to the provision of sexual services are reasonably considered to be one of the oldest, as well as professional activities in this area. The study of historical experience, as well as the specifics of the formation and development of the research object, greatly enrich the obtained results, and also testify to their scientific objectivity.

This stipulates a determined goal of analyzing the historical aspects of the sexual exploitation of people in ancient times to realize the need to counteract this evil and to justify the inevitability of punishment for such. A glance in the past regarding this problem, in particular the causes of its occurrence and measures to overcome that are carried out at different times, allows you to better understand the essence of the current preconditions for its existence. In the scientific work, according to the results of the study, the conclusions were published, as well as the author's vision for the further solution of the problem was highlighted. Thus, attention is drawn to the fact that even from the earliest times of existence of mankind, activities related to sexual services that are initially provided for the most essential for survival, first of all, food, shelter, protection from danger, are emerging. Different manifestations of sexual exploitation can be seen in almost all civilizations of the past. In ancient times, it was based on religious beliefs and could have both one-time cult and a permanent character. Prior to the provision of sexual services, both women and men were involved.

Since the ancient era, the rulers make considerable efforts to control this type of earnings, earning significant profits from it. As a result, sexual services are already beginning to be legal, that is, both illegal and illegal. The authorities, which are the forerunners of the modern police of morality, are formed. The spread of Christianity does not lead to radical changes in the provision of sexual services, although the influence of the church was significant. In the Christian states, strictly controlled activities related to the sexual exploitation of people, which is still taxed. In the Middle Ages brothels appear first in France, and later in other European countries. Moreover, even municipal houses of debauchery are formed. The situation begins to change from the end of the XVI century, when the authorities, under the influence of the opposite movement, begin to ban prostitution and fight against it. We conclude international treaties, which we also join. According to them, criminalization of certain acts related to prostitution takes place in Ukraine, and authorized law enforcement agencies are making efforts to combat crimes against morality, which will take place in the future, while these agreements are in force.

Keywords: brothel; history; prostitution; sex; sexual exploitation; pimping.

Problem statement. Relationships between people involved in the provision of sexual services of various kinds are reasonably considered one of the oldest, as well as professional activities in this area. At the same time, a glance in the past regarding the problem under investigation, in particular, the causes of its occurrence and the peculiarities of the measures taken to overcome it, allows us to understand the essence of modern preconditions for its existence, and also, taking into account the experience gained, to develop an effective algorithm for actions to prevent and terminate negative phenomena, minimizing their consequences.

It must be said that the study of historical experience, the definition of the stages of formation and development of the object of research from its time significantly enriches the scientific study, indicates the reliability of its results and conclusions, confirms the scientific objectivity and competence of the scientist [1, p. 4]. This determines the relevance of the goal of analyzing the historical aspects of sexual exploitation of people in ancient times in order to realize the need to counter this evil and to justify the inevitability of punishment for such.

The emergence and formation of certain relationships between people in the provision of sexual services in various forms can be seen in many civilizations of the past. Thus, according to Herodotus, pharaohs of Egypt Cheops and Ramses forced their daughters to engage in prostitution [2, p. 54]. Moreover, when representatives of the ruling class begin to engage in such a trade, then family prostitution becomes public and gradually falls into the sphere of state regulation. In the shopping centers of Central Asia and Africa merchants or travelers provided women for the rest of his time in these parts. In Persia, this form of marriage was even religious. Here you could marry not only for several months or days, but even for a few minutes. Mullahs, blessing such marriages, had in their own special rooms that were given to the bride for a fee [3, p. 74]. In the ancient Germans, the visitor was offered to divide the bed with his wife or daughter, the owner himself sent some of them to hold the guest to bed and check whether everything should be prepared [4, p. 287]. P. Dyufur, studying the history of prostitution [5], writes that the children are attractive to no avail, which were rubbed with fragrant oils for the removal of hair from the whole body and engaged in homosexuality in the sanctuaries. They took more or less

active part in the sacrament and sold themselves to the admirers of their god, giving the church all that earned prostitution.

Bloch, highlighting the history of prostitution [3], notes that people tried to comfort the anger of the mighty heavens, and they gave them the first harvest of their harvest and fruit. Servants of the gods on earth and priests demanded for them for their altars gifts and gifts. Using their caricatures, they inspired them to believe that the grace of the gods can be obtained by exploiting their daughters, whose innocence should be given to the exclusive and complete possession of the temple. Since that times, the beginning of a mystery and a ceremony in which sexual funs play the role of the main rule of worship. The so-called sacred prostitution can be divided into two types: one-time, in honor of a certain deity, and permanent. Herodotus left us a description of the cult of Militti, which give an idea of the essence of religious prostitution. The girls of Babylon were obliged to give money to a stranger once in their life in the Temple of Militti. Famous women, proud of their wealth, did not want to mix with others and came to the temple in closed chariots. They stopped in front of the temple, surrounded by a large number of servants who guarded them from the priests. But most women remained on the surrounding alleys, with a wreath of flowers on their heads. Alley ropes were divided into separate areas, which strangers strolled and chose a woman. When a woman sat here, she did not dare to go until she got back somehow to a stranger who gave her money. What a modest amount would not be offered to him, he did not receive a refusal. The law protected him, because it is a sacred gold. The woman followed the first one who threw her money because she had no right to refuse. Having thus given the tribute to the goddess, she went, and after that neither promise, nor the greatest gifts could have induced her to give up again to a stranger.

In Nazamon, a small people of Lydia, according to Herodotus, the bride belongs to all the guests and receives from each of the gifts he brings with him from home. In Armenians, the daughter of the noblest families was engaged in joining the Anaitis Temple for a long period before marrying. This custom allowed accumulating significant amounts of money that they gave their beloved when they married [3, p. 18]. M. Rabuto points out [6] that at one time Quintus Curtius described the disproportion of the Assyrian capital, pointing out that one cannot imagine anything more permissive than this people. Parents and mothers put up with the fact that their daughters

for money sold themselves to guests, men calmly treated the prostitution of their wives. Babylonians were immersed in drunkenness and in all the atrocities associated with this. Women at the feasts took off their outer clothing, gradually bare their body, and at last they were completely naked and so behaved not only public women, but also noble ladies and their daughters.

E. Dupuis writes that Anaitis had a temple in Armenia, which served young girls who devoted themselves to her cult. The girls remained in the temple for a while, and then the relatives took them and married, and finding a man for them was easier when they had more success than the priestess of love [7, p. 34]. S. Shashkov, investigating in the complex the historical fates of women, childbirth and prostitution [8], notes that in ancient times, during the holy days of the good Goddess, prostitution had the character of nymphomania and the disorganization of orgies in general was not described. Men and women reached the extreme limits of debauchery to the sounds of music. A. Shapoval, describing the history of prostitution from Babylon to Amsterdam [9], mentions the Indian cult of Lingam, which is identical to the Greek Bafus and the Egyptian Pripa. It is a sacrifice to the god of chastity of the girl, who, uniting with the bodily symbol of the deity, for example, artificially made male genitalia, was deprived of her innocence. The role of such a deity could also be performed by priests, rulers and even strangers. At the celebrations in honor of Adonis women were with cropped hair and some were given to aliens throughout the day. All this happened in honor of the goddess, in the presence of the statue of the deity, which for this case was adorned with a huge number of phallos of different sizes. According to Lucian, women were given this shameful body trade as many times as they were willing to pay them, and all the money received from fornication was considered a victim brought to the altar Anaitis. This cult was entered by Phoenician merchants, who had trade ties with the cities of the East, and gradually captured all the countries of the ancient world.

The birth of pimping, that is, the organization of occupation of prostitution, is associated with the Athenian ruler, Solon, who was born between 640–635 and died about 559 BC He reformed morality in two directions [3, p. 182]:

- 1) to protect the marriage and prevent the violation of marital fidelity;
- 2) to meet an unlimited number of extra-marital sexual needs.

At the same time, there were dicterions (brothels), with the contingent mostly from the rabbis, standing naked at the entrance, to lure customers. The establishments were located on the outskirts of the city, in desert and remote places, in the market, harbors. The main clients were merchants, sailors and single young people. Prostitution was also committed by women of related professions, especially the slave, in particular dancers. There were also male brothels. The supreme layer of prostitutes was called goeters, which literally meant «girlfriends». Some of them have become famous for their outstanding intelligence, beauty and relationships with famous figures. Among them was the famous Aspasia, a ghetto and owner of a public home in Miletus, who became the wife of Pericles and turned his home into the intellectual center of the then Athens. The lower layer of prostitutes – «Pollaky», was mainly a rabbi. They were forbidden to appear in other places of Athens, except for those assigned to brothels [10].

With Salon, prostitution becomes a secular state affair, which loses its religious character. Soldiers boards were already state, not temples. Solon introduced several state brothels, bought rabbis, who were exposed, naked publicly to the show, so that everyone could choose a prostitute to your liking. Part of the income girls had to give to the state's income, so Solon considered the father of a prostitution tax [3, p. 182–183].

A. Shapoval in his journalistic publication [9] notes that gradually sacred prostitution loses its religious character. The abandonment of girls and women has the goal of earning money. Thus, Herodotus describes in detail the legal prostitution of the Lydians, pointing out that women are lying down on their craft.

G. Licht notes that for public houses in Greece was developed a statute that limited the rights of prostitutes, instructing them to settle in certain places, to wear fitted clothes. They were forbidden to participate in holidays together with others, married women. For the implementation of these rules was monitored by designated government official – Edil. On the proceeds from the Solon-based public houses in Athens, a temple was built in honor of the goddess of prostitution Aphrodite. Athenian prostitutes took an active part in the holidays in her honor, which took place on the fourth day of every month. On this day they were doing their own craft in favor of this temple. The same temples were located in Thebes, Boeotia, Megacities, and Arcadia. In ancient Greece at that time there was a

certain hierarchy of prostitutes, which was practically preserved in modern society. Thus, in Athens, there were three main categories of prostitutes: dictates and getter. The dictates belonged to the women of the homes of debauchery who lived near the city walls. Dictories of the lowest category were visited at the home of the guests, whose entire situation consisted of only the bed. Most of them were from Asia and Egypt, who were drawn to a miserable existence, dealing with assailants, criminals, sailors, and the poorest layers of the Greek policy. With age, having lost their charm, they were content with a few coins, a piece of fish or a glass of wine. They went to work only at night, so they were called wolves [11, p. 16].

The most prominent prostitutes of Greece were heters, with which some authors attributed the emergence of aesthetic (enlightenment) prostitution, which was subsequently observed since 1500 in Italy and from 1700 in France. Often in his mind, education and sophistication, the manner of hetaera became worthy friends of the most prominent people of Greece. Thus, in the house of the famous hetaera of Ascension, there were Socrates, Pericles, Alcibiades, Phidias, and Anaxagoras. Aspazia so subjugated to Pericles that he had parted with his wife to marry her. Having achieved the opportunity to actively influence politics, Aspazia, from his personal interests, prompted the Greeks to go to war on Samos, Megara, and Peloponnesus [11, p. 24].

M. Sergeyenko points to the state regulation of the provision of sexual services in the Roman Empire. Yes, taxes are set and raised; there is an analogue of the modern morality police, whose duties included the fight against unchecked fishermen prostitutes. Not only houses of deportation were taxed, but also trafficking women for the purpose of sexual exploitation, even prostitutes themselves. This leads to an increase in the latency of prostitution, the distinctive feature of which was the desire to evade taxes [12, p. 27].

In general, even the history of the emergence of Rome, mythology connects with the prostitute. The well-known legend of Romulus and Remus, who were founders of a large city, were fed a wolf. However, one part of the legend was not well known: the wolf was a gator Accra Larence, who for his greed had the nickname «Lupa», that is, the wolf. She bought the territory of one of the hills of the future Rome (Palatine Hill) and thus the first lupanary (the house of debauchery) arose earlier in the city. Subsequently, in Rome, houses of tolerance were called «lupanaries». In honor of Larence,

celebrations were held every year with a spectacle in the circus, where prostitutes bare under the sound of pipes, exposed prostitutes to the spectators, performing erotic dances, ending with an act of ritual prostitution. This holiday was subsequently canceled by the Senate for the offenses that took place on it. Similar rites were accompanied by the cult of Venus, Cupid, Priopus, Adonis, Bacchus, Isis and Osiris. The conduct of these religious rites had a significant impact on the spread of prostitution and the state of morality, which during the period of the Roman Empire reached such a fall, that in Rome, according to Tacitus, it was impossible to find an almost decent girl [11, p. 34].

In Rome, prostitution flourished in temples, on the streets, in theaters, circuses and even blooms. Women were in public buildings, taverns, and so on. Most of them were slave men who worked in this way with the coercion of the owner, or the freedmen who earned so much money for life (лат. «mulier, quae palam corpore quaestum facit», official name). There was a special group of free citizens who were engaged in prostitution. They were called «nonariai». These persons were not allowed to appear on the streets of the city before 9 o'clock. Courtesans were called «bonae meretrices», indicating their higher perfection in the craft, they were also dancers, singing, playing flute. There were privileged lovers, amici. Historians note their great influence on fashion, art, literature. Inside the Roman public house, «lupanary» («lupanar») was divided into tight closets. Rates in street brothels and on the streets were very low. Since the reign of Kaligula, the state took a tax on prostitutes [13].

L. Friedlander notes that prostitutes were divided into two categories: explicit, under police surveillance, and secret, that is, latent ones. A Roman woman who wanted to be prostituted should have come to the magistrate and declare it, after which she was put on the lists of prostitutes and she was given a «licentia stupri», which literally means «permission for fornication». The registered police were registered and issued special tickets, the availability of which guaranteed the payment of taxes and excluded the possibility of escaping from the police. Foxes in Rome settled in separate quarters and were restricted in rights, in particular, they could not dispose of their property, bequeath, give, testify in court, without the permission of the guardian. As in Greece, they were obliged to wear yellow clothes and red shoes, not having the right to wear jewelry publicly.

Subsequently, these rules were the basis of those legal rules, which were introduced much later in the states of the New time. At the same time, the regulation of prostitution in Rome was not aimed at protecting public health, but was introduced by the state to obtain guaranteed income from this fishery.

Sensual natures of the Romans were satisfied mainly by the detainees, who were called «*delicatae* or *putiosae*». The highest category of public women belonged to dancers and flutist, who resembled Greek avenger and who were called «*bonaemetrices*». Police did not prohibit them from engaging in their own craft and did not tax them for all other prostitutes. They appeared on feasts only in the rich Romans, as a rule, until the end of the celebration, at the very height of the orgies. Roman dancers did not have the charm of the famous Greek avenger, but they also set a tone, were fashion legislators, attracted the attention of the aristocracy and possessed great wealth. Yes, it is known that the Roman whore Flora commanded all his property of the people. The lowest category of Roman public women was called «*prostibulae*», whose clients, as a rule, were representatives of the lower strata of the population. These women were divided into types depending on the places where they were engaged in their fishing: bakeries, taverns, squares, streets, etc. [14, p. 414].

S. Shashkov notes that the spread of prostitution has contributed to the existence of various public institutions, in particular, common baths. They had pools, in which could accommodate up to 1 thousand people. Men, women and children bathed in these pools completely naked. Such unofficial houses of debauchery were nursery prostitutes. They had a date; public scenes of debauchery took place. Roman lesbians offered their caresses and taught these slaves and children, the matrices were given to professional masseurs, drank wine, played cards and gave themselves to a variety of orgies [8, p. 118–119]. M. Sergeyenko writes that the emperor Augustus shamelessly tempted the wives of his close, crazy Tiberius, gave himself on the island of Capri the most inexhaustible debauchery, Caligula openly supported the incestuous connections, Messalina, the wife of Claudius, visited under the fictitious names of the lupanaria, where she was given to the first counter husband, and, finally, Nero joined several times in bondage with slaves and slave men, and then as a man, then as a woman. During the time of Commodus and Heliogabalus Rome was

captivated by male prostitution [12, p. 34]. On the other hand, Ch. Lombroso and G. Ferro in his work on women, criminals and prostitutes [15] note that the Roman Emperor Tiberius issued a decree that could not sell any money for his wife, grandfather, father or man which were Roman soldiers. The married women who put their names in the register of prostitutes were considered violators of marriage and expelled beyond the borders of Italy.

S. Sorochan, studying the history of the early Byzantium [16], points out that for the first time the position of the Christian state regarding prostitution was defined by the Code of Theodosius of 439, which, in particular, prohibited married men to have mistresses. Also, in accordance with rule 86 of the Ecumenical Council, 691–692 years, among those who gather and contain harlots to the temptation of the soul, there were laymen and clerics who were ordered to «excommunicate and eradicate» [17, p. 294], that is, to be excommunicated from the Church. However, despite this, as O. Porne points out, prostitution was prevalent in early Byzantine cities, primarily the Syrian and Egyptian ones. In the VI century AD Emperor Justinian abolished the tax on prostitutes and, moreover, allowed free citizens of the empire to marry them and filed an example for imitation. His wife Theodora, in the past, courtesan, as an empress, protected the rights of prostitutes, tried to prevent violence and exploitation by pimps, and attempted to protect against the prostitution of minors. In the former imperial palace, she organized a special institution «Metanoia» (Repentance), in which rebellious prostitutes, who were forcibly forced to engage in prostitution. In addition, dancers who lost their jobs retrained and began to conduct dances not in honor of Venus, but in honor of the Virgin Mary [18, p. 72].

In general, it should be said that with the establishment of Christianity, prostitution has not disappeared. Blessed Augustine said that if you remove the harlots, the city will be confused. The image of the prostitutes who repented, such as Mary Magdalene and Mary of Egypt, were cultivated. The boards were located on specially designated streets for them and had excellent emblems and tokens: colorful lattices on windows, images of flowers and animals on the walls or on the doors, a red lantern over the door. The hawks also wore certain signs. A foe could not become pregnant, ill, married or too young. Spiritual persons and married men were forbidden to attend brothels [10].

However, we cannot say that the church was indifferent to prostitution. I. Bloch in his published paper [3] notes that, firstly, the church stated that all women of light behavior should have differed from decent women on some grounds. In the XIII century, it was the clergy who decided that prostitutes should have their own uniform of clothing, which was installed by the city authorities. For example, in Toulouse (France) this special feature was a white bow, in Vienna (Austria) – a yellow scarf, in Leipzig (Germany) – a yellow cape with a blue border, in Bern and Zurich (Switzerland) – a red bonnet in Dijon and Avignon (France) – white bandage on hand. Second, the church demanded that prostitutes be isolated from urban life. However, the need for harlots was extremely large; so many medieval cities expelled prostitutes in special areas. Finally, the church emphasized the possibility of correcting, calling for harlots to marry or become nuns. The Roman Pope, Innocent III, encouraged all true Christians to help the sinner and even gave away sins to those who took them as their wives. S. Shashkov writes [8] that for prostitutes who decided to throw their profession, special religious sanctuaries were built: in 1227 specially founded the Order of Mary Magdalena. The church also encouraged Christians to sacrifice such institutions.

In general, in Europe, the views on prostitution are beginning to change from the end of the XVI century to the spread of sexually transmitted diseases and the Reformation, which makes the attitude towards such earnings becoming as a very shameful phenomenon that does not meet the standards of social morality. Governments are beginning to ban prostitution and fight against it, but the results were rather dubious. Since the middle of the XIX century in Russia, prostitution has established strict police supervision. However, this activity is not only not forbidden, but even regulated by law, as in many other countries, which provokes a public protest and leads to a social movement to protect the honor and dignity of women whose representatives hold congresses in various European states and force the authorities to ban prostitution and fight against it. The inevitability of the modern struggle in Ukraine with crimes against morality is logically connected with the obligations undertaken by the state to carry out such work in accordance with the concluded international agreements of different times, which we join. Therefore, the relevant law-enforcement activities in this area will be held also in the future, at least to cancel such agreements.

The study of the sexual exploitation of people in ancient times gives us an opportunity to come to some conclusions. So, from the very ancient times of human existence and society, activities related to sexual services, initially provided for the most essential for survival, first of all food, shelter, protection from danger, are emerging. With the advent of the first known civilizations, various manifestations of prostitution can be seen in all the peoples of the past. Previously, it was based on religious beliefs and could have a one-time cult and permanent character, and women and men were involved in the provision of sexual services in their own right.

Over time, gradually sexually transmitted services lose their religious essence and become part of secular life. Since the ancient era, the rulers make considerable efforts to control this type of earnings, earning significant profits from it. As a result, sexual services are already beginning to be legal, that is, both illegal and illegal. In connection with the need for influence on the situation formed authorities that, under the powers are similar compared with modern police morals. The spread of Christianity does not lead to radical changes in the provision of sexual services, although the influence of the church was significant. However, this did not prevent the Christian countries from strictly monitoring activities related to the provision of sexual services, which, moreover, was taxed. Bordellos originally appear in medieval France, and later in other European countries. Even municipal houses of debauchery are created. The situation begins to change from the end of the XVI, when authorities under the influence of the opposite movement begin to ban prostitution and fight against it. The need to counteract crimes against morality in today's Ukraine is logically related to the historical events of the past. The corresponding work of law enforcement bodies will also be carried out in the future in accordance with the current obligations of the state.

REFERENCES

1. Chmilenko, F.O., & Zhuk, L.P. (2014). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Dnipro: RVV DNU [in Ukrainian].
2. Briule, P. (2005). *Povsednevnaia jizn drevneiegiptevskikh jenscin v klassicheskuiu epohu [The Daily Life of Ancient Egyptian Women in the Classical Age]*. Moscow: Molodaia gvardiia [in Russian].
3. Bloh, I. (1994). *Istoriia prostitucii [The History of Prostitution]*. SPb.: Ast-Press; firma Rid [in Russian].

4. Bukatova, D.M. (2012). Transformaciia obraza prostitutki v zapadnoevropeiskom srednevekovom soznanii [Transformation of the image of a prostitute in the Western European medieval consciousness]. *Znanie. Ponimanie. Umenie, Knowledge. Understanding. Skill*, 1, 285-290 [in Russian].
5. Diufur, P. (2012). *Istoriia prostitucii [The History of Prostitution]*. (L. Kanevskii, Trans). Moscow: KRON-PRESS [in Russian].
6. Rabiuto, M. (1873). Prostitucija v Yevrope s drevneishih vremen do konca XVI v. [Prostitution in Europe from the earliest times to the end of the XVI century]. *Prostitucija I ee jertvy, Prostitution and its victims*. Moscow [in Russian].
7. Diupui, E. (1991). *Prostitucija v drevnosti [Prostitution in antiquity]*. Kishinev [in Russian].
8. Shashkov, S.S. (1872). *Istoricheskie sudby jensciny, detoubiistvo i prostitucija [Historical fates of a woman, child murder and prostitution]*. SPb. [in Russian].
9. Shapoval, A.V. (2012). *Istoriia prostytutsii vid Vavylonu do Amsterdamu [The History of Prostitution from Babylon to Amsterdam]*. Kyiv: Spadshchyna [in Ukrainian].
10. Istoriia prostytutsii [History of Prostitution]. Wikipedia. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/History_prostitution [in Ukrainian].
11. Liht, G. (2003). *Seksualnaia jizn v Drevnei Grecii [Sexual life in Ancient Greece]*. Moscow: KRON-PRESS [in Russian].
12. Sergeenko, M.E. (2002). *Jizn Drevnego Rima [The Life of Ancient Rome]*. SPb.: Letnij sad [in Russian].
13. Prostitutsiia v Starodavnomu Rymi [Prostitution in ancient Rome]. Wikipedia. (n.d.). *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%B2_%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%96 [in Ukrainian].
14. Fridlender, L. (1914). *Kartiny iz bytovoï istorii Rima v epohu ot Avgusta do konca dinastii Antonionov [Paintings from the everyday history of Rome in the period from August to the end of the Antonio dynasty]*. SPb. [in Russian].
15. Lombrozo, Ch., & Ferro, G. (1997). Jenscina, prestupnica i prostitutka [Woman, criminal and prostitute]. *Genialnost i pomeshatelstvo, Genius and insanity*. R. n/D. [in Russian].
16. Sorochan, S.B. (2001). *Vizantiia IV-IX vekov: etudy rynku [Byzantium IV-IX centuries: market etudes]* (2nd ed., rev.). Harkov [in Russian].
17. *Deianiia Vselenskih soborov [Acts of the Ecumenical Councils]*. (1996). (Vols. 1-4). SPb. [in Russian].
18. Porni, O. (2012). O professionalnoi prostitucii v Vizantii IV-IX vv. kak sfere rynku trgovli i uslug [About professional prostitution in Byzantium IV-IX centuries as the sphere of the market of trade and services]. *Drevnosti, Antiquities*, 69-75 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2018

Ємець О. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

E-mail: NAVD.Ukr@yandex.ua

ORCID 0000-0002-0864-2302

Сексуальна експлуатація людей в стародавні часи

Висвітлено комплекс питань, пов'язаних з особливостями сексуальної експлуатації людей в стародавні часи. Констатовано, що відносини, пов'язані з наданням сексуальних послуг, обґрунтовано вважають одними з найдавніших. Вивчення історичного досвіду, а також специфіки становлення та розвитку об'єкта дослідження засвідчує наукову об'єктивність результатів дослідження.

Ретроспективний аналіз цієї проблеми, зокрема причин її виникнення та заходів подолання в різні часи, виявляє сутнісні передумови її існування в умовах сьогодення. За результатами здійсненого дослідження оприлюднено висновки, а також окреслено авторське бачення подальшого розв'язання проблеми. Увагу акцентовано на тому, що з найдавніших часів існування людства зароджується діяльність, пов'язана із сексуальними послугами, які спочатку надавали за найпотрібніше для виживання, передусім, їжу, притулок, захист від небезпеки. Різні вияви сексуальної експлуатації майже в усіх цивілізаціях минулого обґрунтовували релігійними переконаннями. До надання сексуальних послуг залучали як жінок, так і чоловіків.

Ще з античної епохи правителі докладали значних зусиль для встановлення контролю за цим видом прибутку. Унаслідок цього сексуальні послуги вже тоді мали як легальний, так і нелегальний характер. Поширення християнства не зумовило кардинальних змін у сфері надання сексуальних послуг, хоча вплив церкви був вагомим. У християнських державах суворо контролювали діяльність, пов'язану із сексуальною експлуатацією людей, її навіть оподатковували. У середньовіччі борделі з'являються спочатку у Франції, а згодом і в решті країн Європи. Створювали навіть муніципальні будинки розпусти. Ситуація змінилася з кінця XVI століття, коли влада почала забороняти проституцію, протидіяла їй: укладено міжнародні договори, відповідно до яких в Україні відбувається криміналізація певних дій, пов'язаних із проституцією, а вповноважені правоохоронні органи здійснюють протидію злочинам проти моральності.

Ключові слова: бордель; історія; проституція; секс; сексуальна експлуатація; сутенерство.

УДК 343.97:336.14

Сорокіна Л. В. – помічник судді Київського апеляційного господарського суду, м. Київ

Причини й умови злочинності в соціально-бюджетній сфері

Розглянуто проблеми детермінації злочинів у соціально-бюджетній сфері, концентрування в ній «тіньового» сектору економіки, корумпованості державного апарату, керівної управлінської ланки в недержавному секторі економіки, можливості масштабних зловживань під час банкрутства підприємств, а також поширення кримінально-силових способів вирішення соціальних суперечностей.

Правопорушення, що посягають на власність, є наслідком складних обставин соціального, економічного, психологічного спрямування. З'ясовано, що спричиняють активізацію правопорушень щодо привласнення власності такі чинники: брак ефективного контролю з боку держави за використанням і розпорядженням державною та муніципальною власністю; несформованість у більшості громадян навичок економічної поведінки в умовах ринкових відносин, що призводить до зростання рівня віктимності населення в аналізованій сфері; поширення установок на протиправні шляхи вирішення протиріч в осіб, які не адаптувалися до цих умов.

Кримінологічні дослідження засвідчують необхідність першочергового врахування таких явищ і процесів в економічному житті суспільства, як стан і розвиток виробництва, забезпечення актуальних потреб та інтересів населення, причому не тільки споживчих, а й таких, що стосуються зайнятості, отримання стабільного доходу.

Здійснення реформ в економіці є недостатньо кримінологічно обґрунтованим, що створило умови для швидкого збагачення злочинних угруповань та окремих осіб за рахунок держави, послаблює можливості правоохоронних органів у протидії негативним наслідкам реформ.

Ключові слова: соціально-бюджетна сфера; причини; умови; економічна стратифікація; запобігання; криміногенний фактор економічної злочинності.

Постановка проблеми. Правопорушення, що посягають на власність, є наслідком складних обставин соціального, економічного, психологічного спрямування. Чинниками, що активізують правопорушення у сфері відносин привласнення власності, слід вважати такі: брак ефективного контролю з боку держави за використанням і розпорядженням державною та муніципальною власністю; несформованість у більшості громадян навичок економічної поведінки в умовах ринкових відносин, що призводить до зростання рівня віктимності населення в аналізованій сфері; поширення установок на протиправні шляхи вирішення протиріч в осіб, які не адаптувалися до цих умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині населення в нашій країні залежно від рівня матеріального добробуту (З. Т. Голенкова) можна умовно поділити на такі групи:

1) багаті (мають змогу не тільки задовольняти свої потреби, а й забезпечувати самостійну економічну діяльність) – 0,7 %;

2) заможні (коштів достатньо не лише для високого рівня життя, а й для примноження капіталів) – 5,3 %;

3) забезпечені (коштів достатньо для оновлення предметів тривалого користування, поліпшення житлових умов за власний рахунок або завдяки кредиту, для перенавчання й освіти дітей, організації відпочинку під час відпустки) – 15 %;

4) малозабезпечені (коштів вистачає тільки на повсякденні витрати, у разі крайньої необхідності – мінімум коштів на лікування та зміцнення здоров'я) – 57 %;

5) незаможні (коштів вистачає тільки для підтримання життя, а поліпшити умови існування можливостей немає) – 20,2 % [1, с. 83].

Після подій в Україні в лютому 2014 року кількість малозабезпечених і незаможних збільшилася переважно за рахунок вимушених переселенців, учителів, науковців, працівників культури. Негативні процеси у сфері соціальної стратифікації ставлять під загрозу стабільність розвитку суспільства, постійно провокують соціальні конфлікти й суперечності. Найрадикальніші зміни глибини та профілю економічної стратифікації притаманні для соціальних катастроф. Існує «точка насичення» [2, с. 331], досягнувши якої, суспільство не може рухатися далі без ризику масштабної катастрофи. Тільки належний рівень соціального контролю за розподілом виробленого продукту в інтересах усіх соціальних груп, забезпечення захисту соціальної сфери від незаконних посягань здатні убезпечити суспільство від соціальних потрясінь.

Кримінологічні дослідження засвідчують необхідність першочергового врахування таких явищ і процесів в економічному житті суспільства, як стан і розвиток виробництва, забезпечення актуальних потреб та інтересів населення, причому не тільки споживчих, а й тих, що стосуються зайнятості, отримання стабільного доходу тощо.

Виклад основного матеріалу. Здійснення реформ в економіці є недостатньо кримінологічно обґрунтованим, що створило умови для швидкого збагачення злочинних угруповань

та окремих осіб за рахунок держави, послаблює можливості правоохоронних органів у протидії негативним наслідкам реформ.

Унаслідок цього активізувалися процеси формування антигромадських груп на межі загальнокримінальної та економічної злочинності, що сконцентрувало в «тіньовому» секторі економіки значні загальнонаціональні засоби. Крім того, надвисокий рівень оподаткування вітчизняного виробника, пільговий податковий тягар посередницької діяльності, непропорційний крен в напрямі оподаткування фонду заробітної плати, заплутаність і нестабільність власне податкового (фіскального) законодавства, прогалини й недоліки в роботі контролюючих органів є визначальними причинами криміналізації економіки та її соціально-бюджетної складової.

Політична нестабільність істотно послаблює роль держави як гаранта й арбітра цивілізованих економічних відносин. Унаслідок відсторонення держави від публічно-правового регулювання порядку реалізації економічних відносин в умовах становлення ринку підтримання правопорядку в низці сфер економічної діяльності не було забезпечено авторитетом і силою держави [3, с. 16].

Вагомим криміногенним фактором економічної злочинності в бюджетній сфері є корумпованість державного апарату та керівної управлінської ланки в недержавному секторі економіки.

Захист ринкової економіки від влади – найважливіша мета політичної складової соціальної економіки. Соціальна несправедливість і соціальні біди спричинені обмеженням ринкової конкуренції внаслідок «зрощення бізнесу з владою». Змова економічної та політичної еліт здебільшого є причиною всіх соціальних бід [4, с. 48].

Етап первинних економічних перетворень, що завершився, виявив здатність злочинних груп використовувати прогалини в законодавстві для незаконного особистого збагачення, застосовуючи для цього комплекс методів:

- залучення своїх представників до органів державної влади, серед яких правоохоронні та контролюючі органи;
- корупція, підкуп посадових осіб органів влади, управління та суду;
- змова з керівниками великих промислових і комерційних структур;

- тиск з боку корумпованих посадових осіб органів влади й управління;
- поширення неправдивої інформації;
- скуповування паїв та акцій, захоплення майнових прав і власності шляхом погроз;
- терор і фізичне усунення «неугодних» осіб.

Наявні недоліки законодавства призвели до безконтрольності процесу проведення конкурсів та аукціонів у сфері приватизації, що спричинило масштабні зловживання під час банкрутства підприємств, а також здійснення податкових платежів до бюджету через неплатоспроможні банки. Під час розслідування кримінальних проваджень слідчі та співробітники департаменту захисту економіки встановили, що розкрадання бюджетних коштів здійснювали організовані злочинні групи, до складу яких входили керівники «проблемних» банків і директори підприємств, які мали податкову заборгованість, через спеціально створену мережу фірм-«одноденок» [5, с. 7].

У сучасних умовах вирішальним фактором криміналізації процесу реформування виявилися аморальність і корислива мотивація, що підриває морально-духовні підвалини суспільства. Значне соціальне розшарування суспільства, зниження якості життя більшості громадян деморалізують їх, створюють напруження в суспільстві, унаслідок чого зростає рівень кримінального насильства і в соціально-побутовій сфері.

Усебічний аналіз процесу перетворення причини злочину в конкретне злочинне діяння неможливий без урахування ролі середовища, конкретної життєвої ситуації. Роль соціального та психологічного середовища в генезі злочинної поведінки надзвичайно важлива, оскільки будь-яка поведінка людини, зокрема й антигромадська, є формою взаємодії особи із середовищем від етапу формування особи до етапу реалізації рішення про вчинення злочину [6, с. 186].

Зростання рівня злочинності пов'язане також із формуванням в українському суспільстві тенденції індиферентного ставлення до злочинів, які вчинюють із корисливих мотивів, пошуку моральних аспектів, що виправдовують правопорушників. Складне матеріальне становище окремих соціальних груп населення паралізує систему судово-правового впливу на осіб, які вчинили злочини, що не належать до категорії тяжких, хоча й призвели до заподіяння шкоди державі або громадянам.

Суттєво змінився соціальний статус осіб, які не адаптувалися до реформ у країні, що спричинило поширення установок на кримінально-силові способи вирішення соціальних суперечностей [7, с. 67].

До організаційних причин та умов економічної злочинності в соціально-бюджетній сфері належать такі:

1) несвоєчасне прийняття комплексу організаційних і практичних заходів для подальшого вдосконалення діяльності спеціалізованих апаратів у протидії економічним злочинам, зокрема злочинним посяганням на бюджетні кошти соціального спрямування;

2) неготовність відповідних фінансових і контролюючих органів оперативно виявляти й достовірно фіксувати незаконні доходи;

3) брак ефективної системи запобіжного спільного контролю фінансових і правоохоронних органів, передусім поліції, за коштами, виділеними з бюджету на реалізацію державних цільових програм органам виконавчої влади, а також підприємствам різних форм власності;

4) нечіткість розмежування компетенції між різними правоохоронними органами і координації їхньої діяльності щодо запобігання, виявлення, припинення та розслідування замаскованих посягань на бюджетні кошти з протиправним використанням можливостей посадових осіб різного рівня;

5) недооцінювання можливостей правоохоронної системи як соціального регулятора економічних відносин, відстороненість судів від забезпечення економічної безпеки громадян і державних інтересів від заподіяної протиправними діями матеріальної шкоди;

6) численні реорганізації правоохоронних органів, одночасне послаблення морального й матеріального стимулювання до служби в поліції, що неминуче призводить до дефіциту висококваліфікованих і непідкупних співробітників;

7) потурання посадових осіб з метою виділення без достатнього забезпечення і контролю коштів бюджетів різних рівнів недержавним організаціям [8, с. 36], брак жорсткого контролю за цільовим витрачанням бюджетних і позабюджетних коштів.

Згідно з результатами проведених нами опитувань, основними причинами й умовами, які посилюють криміногенний вплив на соціально-бюджетну сферу, можна вважати такі:

1) слабкість державного і відомчого фінансового контролю, неналежна «прозорість» механізму витрачання бюджетних коштів – 20,6 %;

2) політична й економічна нестабільність у суспільстві, корумпованість державного апарату – 17,5 %;

3) непередбачення можливості для спеціалізованого органу отримати в кредитних установах відомості про проходження бюджетних коштів на рахунках юридичних осіб до порушення кримінального провадження – 15,5 %;

4) недостатність рівня кримінально-правової відповідальності за посягання на бюджетні та позабюджетні кошти – 15,1 %;

5) слабкість фінансових, цивільно-правових, арбітражних правових і загалом судових засобів захисту інтересів держави та громадянина – 12,6 %;

6) наявність можливостей для вчинення корисливих злочинів, посадових зловживань, хабарництва в соціально-бюджетній сфері – 9,2 %;

7) зниження (ослаблення) рівня державного регулювання у сфері соціально-бюджетних відносин – 8,3 %;

8) неефективна робота правоохоронних органів щодо виявлення законспірованих злочинів, зокрема з використанням методів оперативно-розшукової діяльності, – 1,0 %;

9) інші фактори (низька заробітна плата в бюджетній сфері, незацікавленість чиновників у стабілізації ситуації) – 0,6 %.

Висновки. З'ясування причин злочинності в соціально-бюджетній сфері надає можливість розробити науково обґрунтований комплекс заходів щодо загального та спеціального запобігання їй.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голенкова З. Т. Динамика социокультурной трансформации / З. Т. Голенкова // Социс. – 1998. – № 10. – С. 77–84.

2. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соломонов ; пер. с англ. С. А. Сидоренко. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

3. Болотский Б. С. Конституционные основы деятельности государства по борьбе с экономической преступностью / Б. С. Болотский // Проблемы борьбы с

экономической преступностью и наркобизнесом при переходе к рынку : материалы науч.-практ. конф. – СПб. : С.-петерб. ВШ МВД РФ, 1994. – С. 16–18.

4. Харман-Пилат К. Социальная рыночная экономика как форма цивилизации / К. Харман-Пилат // Вопросы экономики. – 1999. – № 12. – С. 48–51.

5. Такой прогресс не радует // Экономическая газета. – 2011. – № 5. – С. 7.

6. Дубинин Н. П. Генетика. Поведение. Ответственность. О природе антиобщественных поступков и путях их предупреждения : монография / Н. П. Дубинин, И. И. Карпец, В. Н. Кудрявцев. – М. : Политиздат, 1989. – 351 с.

7. Балабанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. О. Балабанова. – Одеса : Одес. нац. юрид. акад., 2007. – 245 с.

8. Лобанов Г. Безналоговые государства / Г. Лобанов // Юристь. – 2010. – № 3. – С. 33–37.

REFERENCES

1. Golenkova, Z.T. (1998). Dinamika sociokulturnoi transformacii [Dynamics of sociocultural transformation]. *Socis, Socis*, 10, 77-84 [in Russian].

2. Sorokin, P.A. (1992). *Chelovek. Civilizaciia. Obscestvo* [Human. Civilization. Society]. A.Yu. Soiumonov (Eds.). (S.A. Sidoreko, Trans). Moscow: Politizdat [in Russian].

3. Boltovskii, B.S. (1994). Konstitucionnye osnovy deiatelnosti gosudarstva po borbe s ekonomicheskoi prestupnostiu [Constitutional bases of state activity on combating economic crime]. *Problemy borby s ekonomicheskoi prestupnostiu i narkobiznesom pri perehode k rynku, Problems of combating economic crime and drug trafficking in the transition to the market*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. (pp. 16-18). SPb.: S.-peterb. VSh MVD RF [in Russian].

4. Harman-Pilat, K. (1999). Socialnaia rynochnaia ekonomika kak forma civilizacii [Social market economy as a form of civilization]. *Voprosy ekonomiky, Issues of economics*, 12, 48-51 [in Russian].

5. Takoi progress ne raduet [Such progress is not encouraging]. *Ekonomicheskaja gazeta, Economic Newspaper*, 5, 7 [in Russian].

6. Dubinin, N.P., Karpec, I.I., & Kudriavcev, V.N. (1989). *Genetika. Povedenie. Otvetstvennost. O prirode antiobscestvennyh postupkov i putiah ih preduprezhdeniia* [Genetics. Behavior. A responsibility. On the nature of antisocial behavior and ways to prevent them]. Moscow: Politizdat [in Russian].

7. Balanova, D.O. (2007). Teoriia kryminalizatsii [The theory of criminalization]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odes. nats. yuryd. akad. [in Ukrainian].

8. Lobanov, G. (2010). Bezalogovye gosudarstva [Tax-exempt states]. *Yurist, Lawyers*, 3, 33-37 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2018

Sorokina L. – *Assistant to the Judge of the Kiev Appeal Economic Court, Kyiv, Ukraine*

Causes and Conditions of Committing Crimes in Social and Budgetary Spheres

Offenses that infringe on property, as well as offenses in general are the consequence of the complex circumstances of the social, economic, psychological plan. The most significant factors contributing to the activation of offenses in the area of property ownership relations include the lack of effective control by the state for the use and disposal of state and municipal property, as well as the lack of skills of economic behavior in the conditions of market relations and the increased highlighted by the overwhelming majority of citizens; victimization of the population in this area; distribution of facilities on illegal ways to resolve contradictions by those who failed to adapt to these conditions.

Criminological studies indicate the need to prioritize such phenomena and processes in the economic life of society as the state and development of production, the provision of the needs and interests of the population, not only of a consumer nature, but also those relating to employment, the receipt of people with a stable income, which provides decent living, the size and ways of providing income of various subjects.

The lack of criminological ground in provision of economical reform implementation has created conditions that ensures the possibility of rapid enrichment of criminal groups and individuals at the expense of the state, on one hand, and weaken the ability of law enforcement agencies to combat the negative effects of reforms – on the other.

Political instability seriously weakens the role of the state as a guarantor and arbiter of civilized economic relations. As a result of the removal of the state from the public-law regulation of implementation economic relations in the context of the formation market maintenance of law and order in many spheres of economic activity was not ensured by the authority and power of the state.

A serious crime-causing factor of economic crime in the budgetary sphere is the corruption of state apparatus and the leading management in non-state sector of the economy.

As it is noted in criminological literature, the defense of a market economy from power is the most important goal of political

component of social economy. Social injustice and social troubles are due to restrictions of market competition as a result of "merging business with the authorities. «The conspiracy of the economic and political elites sometimes serves as the underlying cause of all social misfortunes».

The existing legislative problems made the process of conducting tenders and auctions in the field of privatization and the currently creating opportunities for large-scale abuses in the event of bankruptcy of enterprises as well as in the implementation of tax payments to the budget through insolvent banks virtually uncontrolled. During the investigation of criminal proceedings, investigators and employees of the Department of Economic Security found that the thefts of budget funds were carried out by organized criminal groups, which included the heads of «troubled» banks and directors of enterprises that had tax arrears, through a specially created network of companies («one-day»).

Today, the decisive factor in the criminalization of the entire course of reforms was the immorality of politicians and businessmen who came to power. Motivating action becomes dominant, eroding the spiritual and moral foundations of society. In these conditions, a sharp social stratification of society, a decline in the quality of life of big chapter of population demoralizes them, creates tension both within the family and in society, which in turn stimulates the development of criminal violence in social and domestic spheres.

It should be borne in mind that the social status of person who have not been able to adapt to the reforms in the country has changed dramatically, which leads to the widespread adoption of criminal-force methods for solving social contradictions.

Keywords: socio-budgetary sphere; causes; conditions; economic stratification; prevention; criminogenic factor of economic crime.

UDC 343.57

Beznohykh V. – Researcher of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0003-0954-1420

Peculiarities of Criminal Liability for Drug Money Laundering in Ukraine

The article is devoted to the genesis and peculiarities of criminal liability for the use of proceeds derived from illicit drug trafficking. The existence in the Ukrainian criminal law of two norms that foresee liability for actions related to the use of proceeds derived from criminal activity requires an explanation of this situation in the historical plan of its occurrence. The arguments are given in the article underline that the norms intended to protect legal relations related to the use of proceeds derived from criminal activities, in particular from illicit drug trafficking, were not made under influence and as a result of significant and unexpected changes in the political, economic or social situation, the emergence a new group or a substantial change in existing relations that are taking place in economic or technical progress, but as a result of the necessity for the country to fulfill its obligations under international agreements. During the formation of the norms, the experience of other countries and the methodological recommendations of international organizations were used. These norms are conventional by nature. The Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine was developed and implemented under the influence of the provisions of the Vienna Convention of 1988, the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, and therefore, counteracts the use of funds derived from narcotic drugs and psychotropic substances. Later, when together with the development of criminal legislation in other the countries, another norm was introduced in the Criminal Code (Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine), which provides for liability for legalization (laundering) of proceeds from any type of criminal activity, the articles 306 of the CC of Ukraine was left unchanged in the code. This in some way puts crimes in the field of drug trafficking in a privileged position, before other serious crimes, such as trafficking in human beings and human organs, weapons, etc. The general trend in development of this kind of norms suggests their unification regardless of the source of criminal proceeds. Reconsidering existing norms in the Ukrainian criminal legislation on combating the use and legalization of criminal assets, their components and objects of legal protection will help in the formulation of proposals aimed at improving the national criminal law and its application in practice.

Keywords: criminal liability; money laundering; illegal drug trafficking; United Nations Convention of 1988.

Problem statement. It's no secret that the criminal codes of most of the post-Soviet countries are based on Soviet criminal law, from which the criminal law of independent states originated.

Sometimes, despite the aforementioned common sources, the criminal law may have peculiarities not typical for the laws of other countries of this group. This feature in the Ukrainian criminal law is a separate article that provides for criminal liability for the use of proceeds from trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogs and precursors.

Undoubtedly, that criminal law of any of these countries provides for liability for laundering, or legalization, or conversion, or use (the terms may differ) of the funds that were obtained as a result of illegal acts with drugs. But, as a rule, this offence is either incorporated into the text of a criminal article on money laundering, or, on the whole, the legislator do not focus on it, including crimes in the sphere of drug trafficking in the list of predicate crimes to the article on money laundering.

An unusual approach to this issue in the Ukrainian legislation sometimes leads to the fact that many foreign researchers of criminal law in the field of combating money laundering derived from criminal activity, using in their works a comparative analysis of the legislation of the countries of the post-Soviet space, do not even mention the existence of this article in the Criminal Code of Ukraine. Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine is interesting not only for its specific crime subject, but also because it actually represents a special norm to the general norm provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, it also contains an unusual alternative form of committing a crime – the use of proceeds to continue illicit drug trafficking [1].

Ukrainian scientists as P. Andrushko, V. Bilous, V. Borisov, S. Balin, M. Bondareva, B. Bolotsky, V. Golovin, A. Dudorov, E. Ivanov, A. Korystin, Yu. Korotkov, V. Lavrov, V. Lazarenko, A. Music, V. Navrotsky, V. Popovich, B. Rozovsky, Yu. Staruk, O. Stolyarsky, O. Striltsiv, N. Khrupa and others in their works in varying degrees concerned the problems of Art. 306 Criminal Code of Ukraine.

In general, describing the features of the article, its constituent parts (object, subject, objective and subjective sides), while agreeing with the convention nature of its origin, practically no analysis was made of the factors that influenced the formation of a separate norm of criminal law regulating relations in the field of countering money-laundering of proceeds originated from drugs. Therefore, the genesis and formation of this criminal norm represent, in our view, is of a certain interest for researchers in the development of criminal law in general.

Tracing the development of Ukrainian money laundering legislation, researchers are usually divided it into two periods: Soviet and post-Soviet. In the Soviet Union, under the conditions of a totalitarian regime where the entire economy and production were monopolized by the state, and there was no free movement of capitals, there were no prerequisites for the legal existence of criminal capitals. The use of savings accounts of the USSR Savings Bank also had its risks. Undoubtedly, there were primitive forms of laundering «unearned income», for example, buying up winning lottery tickets.

Only before the collapse of Soviet Union, during the Gorbachev's Perestroika and liberalization of some forms of management [2], some conditions appeared for «investing» proceeds received outside the framework of socialist management. However, mechanisms to counteract this phenomenon in the Soviet era were not developed because of its poor knowledge. The same situation continued in the first years of the independence of Ukraine.

The criminal liability for the legalization (use) of income derived from the illicit traffic in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors (hereinafter – drugs) in Ukraine was established in accordance with the recommendations of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 20 December 1988.

The Law of Ukraine «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection» with the Adoption of the Law of Ukraine «On the Traffic in Ukraine of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogues and Precursors» [3] and the Law of Ukraine «On Measures to Counter Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances and precursors and their abuse [4] The Criminal Code of Ukraine of 1960 was supplemented by articles 229¹² «Use of proceeds from trafficking in narcotics, psychotropic substances, their analogues and precursors». Undoubtedly, the decision of the Verkhovna Rada (parliament) of Ukraine to criminalize the use of proceeds obtained from illicit drug trafficking was of a purely conventional nature, other

¹² «Unearned income» in the narrow sense – individual income, not related to personal work. However, in the USSR and some other socialist countries the expression «unearned incomes» was understood much broader and was used to prohibit any economic activity of citizens outside the control of the state.

words, the fulfillment of our state obligations under the above-mentioned convention.

If we analyze the statistical data of that period, the bulk of the drug offenses fell on the possession of drugs, the share of the facts of drug sales did not exceed 10 % of all crimes of this category. Drugs were mainly plant-based (poppy straw and marijuana) that were grown in the country. The first seizure of cocaine was in 1994 (6.4 kg), heroin – in 1995 (1.4 kg). During this period, no organized criminal group was identified that would operate in the sphere of manufacturing, smuggling and sale of drugs. «Drug dealers» at that time were sporadic groups of drug addicts who united for the joint cooking and use of artisanal drugs and who, in order to maintain their «business», sold a certain part of the potion or involved freshmen with financial resources into the groups. All these data indicate that in the country at that time there were no prerequisites for criminalizing the laundering of money received from illicit drug trafficking.

Considering the problem of the appearance in 1995 of a criminal norm, which had to counter money laundering, a number of reasonable questions arise. First, how did it happen that in the modern Ukrainian criminal law there are (were prepared) two separate special criminal law norms that regulate the counteraction to money laundering? Secondly, why, preparing the norm on combating money-laundering, the legislators went through the preparation of a legal norm that provided for liability only for the use of funds derived from illicit drug trafficking, although at that time there already existed the provisions of the Strasbourg Convention of the Council of Europe [5] and the recommendations of the FATF Group, which noted the need to apply the concept of the crime of money laundering to all significant offenses? Thirdly, how it turned out that to more or less typical forms of money laundering, such as placement in the financial and banking system, or acquisition of objects of privatization, the second, form the use of property in order to continue illicit drug trafficking, was added?

The analysis of accompanying legislative documents, as well as interviewing among staffs of the central office of the Ministry of Internal Affairs, who participated in the development of the law draft to supplement the Criminal Code of Ukraine with the Art. 229¹² of, lead us to such conclusions.

In the first half of the 1990s, during the first years of the existence of our state, the main potential of creative thought was

aimed at the preparation and adoption of legislative acts that determined our statehood, or were extremely necessary for the moment. Priority had Constitutional norms and norms which were responses to existing threats to society, such as criminal law provision on counteraction to racketeering. Despite the importance of the provisions of international agreements on combating money laundering, the reaction to their signing, ratification and implementation was somewhat belated. There were problems with the authentic translation of documents into Ukrainian language, because it was necessary to translate the entire array of international documents adopted in previous years. Unlike the Strasbourg Convention and the FATF Recommendations, the Vienna Convention of 1988 was signed by the Ukrainian Soviet Socialist Republic on April 25, 1991, when Ukraine was a part of the Soviet Union, but was a separate member of the United Nations. After the proclamation of independence with the Law of Ukraine «On the Succession of Ukraine» [6] our state confirmed the validity of the international treaties of the USSR, which did not contradict the Constitution of Ukraine and the interests of the republic, and thus confirmed the validity of the Vienna Convention signed in 1988.

The Strasbourg Convention of the Council of Europe of November 8, 1990 «On Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime» was signed only on May 29, 1997, and ratified on January 26, 1998. The Forty Recommendations of the Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) [7] were adopted only in 2003. Thus, at the time of raising in the Verkhovna Rada of Ukraine in 1994 the issue of the need and development of a legal standard for the prevention of money laundering, at the disposal of Ukrainian experts of the Vienna Convention of 1988 and the Model Law on Money Laundering from Drugs [8], the official translation of which is dated 1 January 1995. Undoubtedly, under such circumstances, the draft was prepared only in the framework of combating the laundering of proceeds originated from illicit drug trafficking – the main task outlined by Vienna Convention of 1988.

The draft content of the article of the Criminal Code of Ukraine caused a very lively discussion and debate among the working group, as its content was not based on real materials, where the basis for criminalization was significant and sudden changes in the political, economic or social situation, the emergence of a new group

or significant changes in existing relations, which are due to economic or technical progress, but on the experience of other countries (due to the need to fulfill obligations under international agreements). This was reflected in the text of the article itself. First, the disposition of the article is descriptive, where it is clearly defined what actions constitute a crime, in contrast to Art. 209 of the Criminal Code, where they have a general character – «Effecting financial transactions and other deals involving money or other property known to be proceeds from crime». Secondly, in the vocabulary of the article is clearly imprinted the socio-economic situation of the state at that time, namely, in the phrase «acquisition of property objects with these proceeds that are subject to privatization». At the time when more than 62 % of the property belonged to the state [8], and the country was immersed in the first wave of privatization, that approach was understandable. However, if you follow the letter of the law, whether the acquisition for drug money property that has already been privatized (private, not public property) and therefore not essentially «subject» to privatization, constitute the offence? By the way, in this case, the Ukrainian scholar Dudorov [9] suggests using Art. 209 of the Criminal Code, which has a broader scope of actions, referring to other legislative acts. Thirdly, to alternative forms of money laundering that are typical in the world practice, such as placing funds in banks and financial institutions, acquiring objects and property, one more form is added. Experts do not take to refer it to typical money laundering. The placing of this third form in the article influenced the title of the article. At that time, terms and «legalization» and «money laundering» were already widely used, at least the term «conversion» could be used, borrowing it from the text of the convention or a model law. However, in this case, the title of the article would go into conflict with the essence of the third form, therefore a compromise, neutral option was found – «use».

As the staffs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, who took part in the development of the article, noted during the interview, the third form, namely the use of money and property for the purpose of continuing illicit drug trafficking, arose not by chance. During the preparation of the article, practitioners, based on their experience and relying on available statistics, pointed out that organized crime, despite the gradual expansion of drug abuse in the country, did not gain such positions as in developed countries, most of the traffickers were drug addicted unemployed persons and profits

were used for further drug needs, the suppliers were not centralized, even at regional levels. The tough economic situation in the country reduced the purchasing power of «consumers» and did not contribute to the significant importation of drugs from abroad. All this made impossible for superprofits to appear and subsequent need for their laundering. There can be no question about international criminal groups and money laundering abroad using the banking or financial system. In this sense, the article, outlined in the content habitual for the Western countries, and being focused only on the laundering of the proceeds from drugs, remained for some time, inoperative, declarative. The analysis carried out in 2006 in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine evidenced the rightness of this assumption. For 10 years of the article application, all criminal cases were initiated only on the facts of using criminal proceeds to continue illicit drug trafficking [10]. According to the member of the working group, the article had to be «revived». What, in fact, was done, referring to article 3 (v) of the Vienna Convention of 1988: «financing of any of the offences enumerated in i), ii), iii) or iv) above^{*}», the text of the article was set forth in the following «... or use of such money and property for the purpose of continuing illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors».

The working group decided that the use of money to continue illicit drug trafficking can be considered as a separate offence that complicates the crime related to the sale of drugs. They hoped that over time the article might be reformed and led to generally accepted standards basing on experience in disclosure and investigation of this category crimes and the facts of revealed money placing in the financial and banking systems. When preparing and adopting the new Criminal Code of Ukraine in 2001, Art. 229¹² was transformed without changes into Art. 306. Evidently, absence of significant changes in the drug scene and absence of the facts of disclosing typical examples of money laundering played a decisive role.

At the same time, based on the latest international agreements signed by Ukraine during that period, the Art. 209 «Legalization (laundering) of criminally obtained money and other property» was added to the Criminal Code of Ukraine.

^{*} It is said about manufacturing, extracting, selling, supplying, smuggling, transporting, importing or exporting any narcotic, cultivating, storing or purchasing them under any conditions.

The following conclusions from our small analysis of the genesis and development of Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine may be done:

1. Art. 306 of the Criminal Code of Ukraine is of a conventional nature and has emerged as a result of Ukraine's compliance with its international obligations both in a sphere of countering illicit drug trafficking and in countering the laundering of proceeds from this trafficking.

2. The existence of two norms in the Ukrainian criminal law, the general and special ones, regulating relations in the field of countering the laundering of criminally obtained money and other property is the result of the historical peculiarities of the development of criminal legislation in the limited time frames for the formation of the legislation of an independent state.

3. The global development of criminal legislation on counteraction to money laundering rarely tends to allocate the offence of using proceeds from drug trafficking as a separate one in the range of AML offences. In this regard, we see the possibility for reforming of the criminal legislation of Ukraine with the aim of its simplification and unification.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine. (n.d.). [www.unodc.org](https://www.unodc.org/res/cld/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf). Retrieved from https://www.unodc.org/res/cld/document/ukr/2001/criminal-code-of-the-republic-of-ukraine-en_html/Ukraine_Criminal_Code_as_of_2010_EN.pdf.
2. Zakon SSSR "Ōb individualnoi trudovoi deiatelnosti": ot 19 noiab. 1986 g. [The law of the USSR "On individual labor activity" from November 19, 1986]. (n.d.). www.economics.kiev.ua. Retrieved from <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12184.htm> [in Russian].
3. Zakon Ukrainy "Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rečovyny i prekursory" vid 15 liut. 1995 r. No. 60/95-VR [Law of Ukraine "On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors" from February 15, 1995, No. 60/95-VR]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotroponykh rečovyn i prekursoriv ta zlovhyvanniu nymy": vid 15 liut. 1995 r. No. 62/95-VR [Law of Ukraine "On Measures to Combat Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors and Their Abuse" from February 15, 1995, No. 60/95-VR]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
5. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime. Reference, ETS No. 141. *Opening of the treaty, Strasbourg, 08/11/1990*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007bd23>.
6. Zakon Ukrainy "Pro pravonastupnytstvo Ukrainy": vid 12 veres. 1991 r. No. 1543-XII [The Law of Ukraine "On the Succession of Ukraine" from

September 12, 1991, No. 1543-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> [in Ukrainian].

7. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation*, updated October 2016, FATF, Paris, France. Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf.

8. Model-Legislation on Money-Laundering and Financing of Terrorism. United Nation International Drug Control Programme. *Legal Assistance. Money Laundering. Model Law*. November 1993. Budapest, Hungary, 1995. March 19-22.

9. Dudurov, O.O. (2003). *Zlochyny u sferi hospodarskoj diialnosti: kryminalno-pravova kharakterystyka [Crimes in the field of economic activity: criminal-legal characteristic]*. Kyiv: Yurydychna praktyka [in Ukrainian].

10. Nykyforchuk, D.Y., Skybinskyi, A.H., Striltsiv, O.M., & Kerevych, O.V. (2009). *Dokumentuvannia ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z vykorystanniam koshtiv, zdobutykh vid nezakonnoho obihu narkotyktiv [Documentation and investigation of crimes related to the use of funds derived from illicit drug trafficking]*. Kyiv: MVS Ukrainy, DBNON, HSU, KNUVS [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 17.04.2018

Безногих В. С. – здобувач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0003-0954-1420

Особливості кримінальної відповідальності за відмивання наркогрошей в Україні

Висвітлено генезис та особливості кримінальної відповідальності за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків. З'ясовано, що наявність в українському кримінальному законодавстві двох норм, які передбачають відповідальність за дії, пов'язані з використанням коштів, здобутих від злочинної діяльності, потребує роз'яснення цієї ситуації в історичному контексті. Доведено, що норми, покликані захищати правові відносини, пов'язані з використанням коштів, здобутих унаслідок кримінальної діяльності, зокрема від незаконного обігу наркотиків, виникли не під впливом чи внаслідок значних і несподіваних змін політичної, економічної або соціальної обстановки, виникнення нової групи чи змін наявних відносин, якими означений економічний або технічний прогрес, а як результат реалізації країною своїх зобов'язань за міжнародними угодами. У межах формулювання норм використано досвід інших країн і методичні рекомендації

міжнародних організацій. Обґрунтовано конвенційний характер зазначених норм. Стаття 306 Кримінального кодексу України було розроблено та впроваджено під впливом положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (1988), присвяченої протидії використанню коштів, здобутих від наркотичних засобів і психотропних речовин. Із розвитком кримінального законодавства в інших країнах у Кримінальний кодекс України було введено іншу норму (ст. 209), яка передбачала відповідальність за легалізацію (відмивання) коштів, здобутих від будь-якого виду злочинної діяльності. Проте ст. 306 було залишено в Кодексі без змін. Це певним чином ставить злочини у сфері обігу наркотиків у пріоритетне становище перед іншими тяжкими злочинами, як-то торгівля людьми й органами, зброєю. Загальна тенденція в розвитку таких норм свідчить про їх уніфікацію незалежно від джерела злочинних доходів. Переосмислення наявних в українському законодавстві норм щодо протидії використанню та легалізації злочинних коштів, їх складових та об'єктів правового захисту сприяє формуванню пропозицій, спрямованих на вдосконалення національного кримінального законодавства та його застосування на практиці.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; відмивання коштів; незаконний обіг наркотиків; Конвенція ООН 1988 року.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

УДК 351.746.2:343.132

Василинчук В. І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативнорозшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Никифорчук Д. Й. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри оперативнорозшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Удосконалення нормативно-правового забезпечення проведення оперативнорозшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій

Висвітлено особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативнотехнічних заходів під час виявлення, документування й розслідування кримінальних правопорушень. Окреслено шляхи їх удосконалення.

Підрозділи, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у своїй діяльності керуються, зокрема, Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій і використання їхніх результатів у кримінальному провадженні. Оскільки цей акт видано задовго до підписання законів України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Національну поліцію» та «Про Державне бюро розслідувань», закономірно, що в положеннях цієї Інструкції не йдеться про новостворені органи та не враховано положення зазначених законів.

Для вирішення низки проблемних питань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, нормативно-правового регулювання цієї сфери діяльності вповноважених оперативних підрозділів та інших органів нагальною є потреба розроблення нової редакції Інструкції про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Зазначене забезпечить дотримання законності в діяльності цих органів і підвищення ефективності їх роботи.

Ключові слова: оперативнотехнічні заходи; негласні слідчі (розшукові) дії; підрозділи оперативнотехнічних заходів.

Постановка проблеми. Важливим етапом реформи правоохоронної сфери в Україні стало створення нових органів, зокрема Національної поліції, найважливішим завданням яких є протидія злочинності як пріоритет реформи загалом.

Для реалізації цієї мети до повноважень новостворених органів належить з-поміж інших проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД).

Водночас за нетривалий період функціонування поліції виявлено низку проблемних питань у законодавчому регулюванні проведення ОРЗ і НСРД.

З огляду на аналогію між НСРД та ОРЗ у чинному Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також тенденцію до створення інституту детективів у Національній поліції, необхідно здійснити наукове розроблення принципів їхньої діяльності з подальшим законодавчим закріпленням. Оскільки їхні повноваження передбачають можливість одночасного проведення оперативно-розшукової діяльності та розслідування кримінального провадження, закономірно постає питання доцільності розподілу власне процесу розслідування на законодавчому рівні на два етапи: негласне (до реєстрації кримінального провадження) й офіційне (з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань).

Слід виокремити низку актуальних проблемних питань, які потребують наукового обговорення та формулювання концептуальних положень щодо проведення оперативно-технічних заходів (ОТЗ) і НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, які мають бути узгодженими з напрацюваннями теорії та практики для подальшої нормативно-правової реалізації в законодавстві України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям розроблення сучасних методик організаційно-тактичних засад проведення НСРД і ОТЗ є наукові праці вітчизняних та іноземних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД), зокрема: С. В. Албула, Р. С. Белкіна, О. А. Білічак, М. Л. Грібова, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, М. П. Стрельбицького, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, М. Є. Шумила та ін. У працях цих науковців досліджено загальнотеоретичні питання застосування НСРД, оперативно-розшукових сил, засобів, заходів і методів з метою

виявлення, документування та припинення кримінальних правопорушень.

Водночас не охоплені зазначеними й іншими дослідженнями проблеми концептуального підходу до організаційно-тактичних засад проведення НСРД та ОРЗ, зокрема до постановлення ухвали слідчого судді, а також шляхи їх удосконалення в контексті сучасних змін у законодавстві України.

Несформованість комплексного підходу до вивчення окресленого кола питань зумовила актуальність теми цієї наукової роботи.

Мета статті – висвітлити особливості проведення НСРД та ОРЗ під час виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, а також запропонувати шляхи їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. З-поміж проблемних питань, які безпосередньо стосуються вповноважених оперативних підрозділів, доцільно виокремити такі:

- недосконале нормативно-правове забезпечення;
- недоліки в інформаційно-аналітичному й організаційному забезпеченні ОРЗ і НСРД.

Чинне законодавство КПК України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не цілком урегульовують правовідносини у сфері застосування спеціальних технічних засобів, а саме технічних засобів, устаткування, апаратури, приладів, пристроїв, програмного забезпечення, препаратів та інших виробів, призначених (спеціально розроблених, виготовлених, запрограмованих або пристосованих) для негласного отримання інформації [1] як в оперативно-розшуковій діяльності, так і в кримінальному провадженні.

Прогалини законодавчого регулювання ОРД загалом і щодо здійснення окремих ОРЗ та НСРД зокрема, які тимчасово обмежують права людини, визначення термінів, які не мають однозначного тлумачення й застосування в юридичній практиці, неузгодженість норм різних галузей права значно ускладнюють належне використання спеціальних технічних засобів у протидії злочинності, а також за певних умов можуть призвести до необґрунтованого обмеження прав і свобод людини.

На наш погляд, поєднання процесуальних функцій з ОРД є *недопустимим і суперечить основним принципам провадження процесуальної та оперативно-розшукової діяльності.*

Законотворець обмежив у правах підрозділи, які здійснюють ОРД, визначивши ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2] такою, у якій норми є відсильними до норм, закріплених відповідними статтями глави 21 КПК України [3].

У цьому контексті низка проблем потребує врегулювання як на рівні законодавства, так і на рівні інститутів окремих органів виконавчої влади. Зокрема, це стосується питань проведення НСРД та ОРЗ до постановлення ухвали слідчого судді, дострокового припинення НСРД, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних, слідчих підрозділів (кримінальний аналіз) та отримання інформації про зв'язок, використання несправжніх (імітаційних) засобів тощо.

Крім цього, законодавство не містить чіткого унормування питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативного працівника, детектива, слідчого у сфері ОРД та в кримінальному провадженні відповідно.

Важливе значення має аналіз інформації, отриманої від операторів телекомунікацій (глава 15 КПК України), а саме інформації про зв'язок мобільних терміналів систем рухомого (мобільного) зв'язку (трафіки) та відбору даних про зв'язок таких терміналів за ознаками місцезнаходження мобільного телефону в момент з'єднання та певного періоду часу (моніторинги), у зв'язку із чим неоднозначними є тлумачення законодавства адвокатами та суддями, що потребує залучення вповноважених оперативних підрозділів та їх працівників як спеціалістів під час судових засідань.

Не врегульовано нормативно питання отримання інформації про зв'язок у чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», що не передбачає норми щодо можливості отримання такої інформації.

Частково цю проблему розв'язав лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» від 29 січня 2013 року № 223-158/0/4-13, у якому зазначено:

«Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам надано право з дозволу слідчого судді в порядку, встановленому КПК України, витребувати документи й дані, що характеризують спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину» [4].

Оскільки одним із механізмів витребування документів і даних, передбачених КПК України, є процедура тимчасового доступу до речей та документів, передбачена главою 15 КПК України, оперативні підрозділи мають право звертатися до слідчих суддів суду першої інстанції з клопотаннями про тимчасовий доступ до таких документів згідно з правилами, встановленими ст. 159–166 КПК України, ураховуючи специфіку суб'єктів ОРД та мету її здійснення (зміст й обґрунтування клопотання, додатки до клопотання, підстави для його задоволення тощо).

Оскільки Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України не регламентують процедуру ініціювання відповідного клопотання, на нашу думку, вирішувати це питання доцільно відповідно до вимог ч. 6 ст. 9 КПК України, причому вбачається правильним подання таких клопотань керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником за погодженням із прокурором.

На стадії формування напряму «кримінального аналізу» в Національній поліції за європейським зразком слід урегулювати зазначені аспекти як на законодавчому рівні, так й у відповідних відомчих нормативних актах.

Попри позитивні зрушення в процесі реформування МВС України, створення центральних органів виконавчої влади, зокрема Державної міграційної служби України, Національної поліції України та Державної прикордонної служби України, постала низка питань організаційного спрямування щодо виготовлення несправжніх імітаційних засобів (НІЗ), які потребують наукового вивчення та подальшого нормативного врегулювання.

Згідно з п. 17 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД надано право створювати та використовувати НІЗ на підставі положень ст. 273 КПК України. Під час проведення НСРД можуть бути використані НІЗ. Із цією метою допустимим є виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, а використання НІЗ з іншою метою заборонено [3].

Очевидною є наявність між положеннями цих норм певної невідповідності як у термінології, так і щодо порядку й підстав виготовлення та використання НІЗ.

У нормах щодо ОРД та кримінальної процесуальної діяльності йдеться про НІЗ, «спеціально виготовлені речі і

документи», а також про безумовну заборону їх використання не інакше, ніж для проведення НСРД.

Крім цього, необхідно змінити підхід до підготовки міжвідомчих нормативних актів щодо виготовлення НІЗ. Слід розробити зміни до законодавства за європейським прикладом, передбачивши можливість виготовлення НІЗ не лише державними органами, а й іншими юридичними особами за їхньою згодою.

Нагальним є питання проведення НСРД та ОРЗ у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді. Зазначене зумовлено дилемою між «звуженням наявних гарантій прав і свобод людини» та наданням правоохоронним органам «необмежених можливостей для тотального контролю за людиною, не створюючи для неї належних гарантій захисту прав і свобод».

На наш погляд, несвоєчасне проведення НСРД унаслідок неможливості отримання ухвали слідчого судді часто призводить до втрати фактичних даних, що можуть стати доказами в кримінальному провадженні, унеможлиблює запобігання чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, може спричинити загибель людини.

Європейська практика свідчить, що правову можливість проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді доцільно запровадити на всі види НСРД.

Зокрема, у законодавстві передбачено, що НСРД та ОРЗ, відповідно до ст. 268 (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), ст. 269 (спостереження за особою, річчю або місцем), у виняткових невідкладних випадках, визначених ст. 250 КПК України, дозволено проводити до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням (постановою) слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, а також лише у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із:

- 1) урятуванням життя людей;
- 2) запобіганням учиненню тяжкого й особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України [3].

Після початку таких НСРД прокурор зобов'язаний невідкладно (за наявності об'єктивної можливості) звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням.

Проте часто слідчі та прокурори виносять постанови на проведення НСРД за ст. 260 (аудіо-, відеоконтроль особи), ст. 267 (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи) і ст. 270 (аудіо-, відеоконтроль місця) та вимагають від уповноважених оперативних підрозділів забезпечення їх проведення, що засвідчує недостатній рівень їх фахової підготовки із цих питань поряд з реальною потребою в проведенні НСРД саме в такий спосіб і необхідністю унормування такого варіанту проведення зазначених заходів.

Нині підрозділи, уповноважені на проведення НСРД, керуються у своїй діяльності, зокрема, Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (Інструкція про НСРД). Цей нормативно-правовий акт затверджений спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України та Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [5].

Цей акт прийнято задовго до підписання законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року [6], «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року [7] та «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року [8].

Закономірно, що в положеннях Інструкції про НСРД про новостворені органи не йдеться і не враховано положення відповідних законів.

З огляду на зазначене, доцільно розробити нову Інструкцію про НСРД, затвердивши її спільним наказом МВС України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань (у зв'язку з тим, що Національну поліцію координує Міністр внутрішніх справ, тому він і підписує накази).

Нову Інструкцію про організацію проведення НСРД слід видати на підставі нинішньої шляхом внесення до неї таких змін і доповнень.

Зокрема, п. 1.11.6 викласти в новій редакції: «зняття інформації з електронних інформаційних систем (без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України), що полягає в пошуку, виявленні та фіксації відомостей, які містяться

в електронній інформаційній системі або її частинах (електронно-обчислювальні машини (комп'ютер), автоматичні системи, комп'ютерні мережі тощо), доступі до електронної інформаційної системи або її частини, а також в отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача, зокрема із застосуванням технічного обладнання. Зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України), не є негласною слідчою (розшуковою) дією». У нинішній редакції визначення НСРД немає розподілу за способом та умовами між звичайним оглядом, тобто слідчою (розшуковою) дією (у порядку ст. 237 КПК України), і негласною слідчою (розшуковою) дією (відповідно до ст. 264 КПК України) [5].

У зв'язку з тим, що КПК України згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 року доповнено ст. 269¹, необхідно передбачити в переліку нову НСРД, визначивши її так: «моніторинг банківських рахунків, що полягає в наданні Національному антикорупційному бюро України банківською установою, залученою до моніторингу банківських рахунків, у поточному режимі інформації про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках до виконання відповідної операції, а в разі неможливості – негайно після її виконання» [9].

Пункт 1.15 доцільно доповнити нормою про те, що прокурор зобов'язаний невідкладно після початку НСРД, яку провадять у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Зазначене передбачено ч. 1 ст. 250 КПК України, однак прокурори часто не дотримуються цього правового припису [3].

Крім цього, п. 3.1 розділу III необхідно викласти відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України: «Слідчий може проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, доручати їх проведення вповноваженим оперативним підрозділам, а також залучати до їх проведення інших осіб» (ч. 6 ст. 246 КПК України) [3]. Зазначене

зумовлено тим, що нинішня редакція надає право слідчому проводити НСРД «спільно з уповноваженими оперативними підрозділами», що не відповідає положенням зазначеної вище статті КПК України. Тому на практиці постають проблемні питання саме в організації «спільного» проведення НСРД, адже в положеннях Інструкції про НСРД передбачено лише спосіб проведення за дорученням. Істотним є ризик трактування проведення НСРД слідчим «спільно з уповноваженими оперативними підрозділами» як такого, що не відповідає вимогам закону, тому отримані докази не матимуть доказового значення.

Специфіка практичного застосування п. 3.3 полягає в тому, що слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і в складі якого знаходяться орган розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НСРД.

Водночас слідчі часто вважають, що безпосередньо підрозділи карного розшуку, захисту економіки та інші є саме тими органами, тому надсилають на адресу їхніх керівників відповідні доручення. Однак вони є лише структурними підрозділами центрального органу управління Національної поліції України, головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях, м. Києві. Тому такі доручення повертають без виконання для їх належного оформлення та направлення.

Висновки. Для врегулювання низки проблемних питань під час проведення НСРД, нормативно-правового регламентування цієї сфери діяльності Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та низки інших органів нагальною є потреба видання в новій редакції Інструкції про організацію проведення негласних слідчих розшукових дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Зазначене сприятиме зміцненню законності в діяльності цих органів і підвищенню ефективності їх роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю [Електронний ресурс] : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. – Назва з екрана.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

4. Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29 січ. 2013 р. № 223-58/04-13. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>. – Назва з екрана.

5. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>. – Назва з екрана.

6. Про Національне антикорупційне бюро України [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. – Назва з екрана

7. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19>. – Назва з екрана.

8. Про Державне бюро розслідувань [Електронний ресурс] : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-19>. – Назва з екрана.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 12 лют. 2015 р. № 198-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran133#n133>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy "Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu": vid 12 serp. 2005 r. No. 440 [Order of the Security Service of Ukraine "On Approval of the Statement of State-Owned Information" from August 12, 2005, No. 440]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

4. Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhlidu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav "Pro okremi pytannia zdiisnennia slidchym suddeiu sudu apeliatsiinoi instantsii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav, svobod ta interesiv osib u kryminalnomu provadzhenni": vid 29 sich. 2013 r. No. 223-58/04-13 [Letter of the Highest specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases "On certain issues of the investigating judge of the court of appellate court of judicial control over the observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings" from January 29, 2013, No. 223-58/04-13]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> [in Ukrainian].

5. Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy "Instruktsiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni": vid 16 lystop. 2012 r. No. 114/1042/516/1199/936/1687/5 [The order of the General Prosecutor's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine "Instruction on the organization of the holding of secret investigation (search) actions and the use of their results in criminal proceedings" from November 16, 2012, No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1698-VII [Law of Ukraine "On National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" from October 14, 2014, No. 1698-VII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [The Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy "Pro Derzhavne biuro rozsliduvan": vid 12 lystop. 2015 r. No. 794-VIII [Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigations" from November 12, 2015, No. 794-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-19> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia diialnosti Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy ta Natsionalnoho ahenstva z pytan zapobihannia koruptsii": vid 12 liut. 2015 r. No. 198-VIII [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Ensuring the Activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the National Agency for the Prevention of Corruption" from February 12, 2015, No. 198-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran133#n133> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2018

Vasylynychuk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operative and Searcher Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Nykyforchuk D. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Operative and Searcher Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Improvement of Legal and Regulatory Framework for Carrying out Operational-Search Activities and Covert Investigation (Search) Actions

In this article the authors revealed the peculiarities of conducting covert investigative (search) operations (CISO) and operative-technical measures during the Detection, Documentation and Investigation of Criminal Offenses, as well as suggested ways to improve them.

At the moment, units that are authorized to conduct such activities use the Instruction about organization of conducting covert investigative search operations and usage of their results in the criminal processes. One can not but draw attention to the fact that this act was signed and registered long before the signing of the Law of Ukraine «About National Anti-Corruption Bureau of Ukraine», laws «About National Police» and «About the State Bureau of Investigations». It is natural that in the provisions of the Instruction the newly created bodies and the provisions of the relevant laws have not been taken into account.

With the aim of regulation of a lot of problematic questions in conducting CISO, normative-legal regulation of this sphere of activity of authorized operative units and a number of other bodies, the need of publication of the Instruction about organization and conducting of covert investigative search operations and the usage of their results in the criminal processes in new edition is urgent. This will contribute to strengthening the rule of law in the activities of the above mentioned bodies and improving their effectiveness.

Keywords: operative and technical measures; covert investigative actions; units of operative and technical measures.

УДК 351.746.2(477)(09)

Князєв С. М. – кандидат юридичних наук, докторант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Історично-правові передумови законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні

Висвітлено історично-правові передумови законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні в контексті соціальних трансформацій і реформування правоохоронних органів. Розглянуто генезу цих видів діяльності. Схарактеризовано сучасний стан законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності. Окреслено напрями подальшого його розвитку й удосконалення.

Виокремлено історичні етапи зародження, становлення та розвитку законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні: перший етап охоплює період Київської Русі (X–XIII ст.); другий – пов'язаний із належністю українських земель до Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVI ст.); третій – припадає на часи, коли Україна входила до складу Російської імперії (XVII – поч. XX ст.); четвертий етап умовно визначено як «радянський період» (1917–1991); п'ятий – розпочався зі здобуття Україною незалежності й тривав до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року; шостий етап триває дотепер і пов'язаний із дією нового кримінального процесуального законодавства та реформуванням системи правоохоронних органів.

Окреслено ознаки сучасного законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності, серед яких: 1) сфера суспільних відносин правоохоронної діяльності, правове регулювання якої здійснюють на підставі низки нормативно-правових актів, зокрема відомчих; 2) цілеспрямований, організаційний, результативний характер; 3) правова форма відносин між суб'єктами й об'єктами; 4) конкретність, тобто зв'язок із реальними відносинами; 5) наявність цілісної системи засобів його забезпечення, що відповідають вимогам законності; 6) гарантування доведення норм права до їх виконання; 7) здійснення в інтересах суспільства на підставі норм права й актів реалізації права; 8) визначальна мета – вплив на поведінку суб'єктів та об'єктів правоохоронної діяльності для виконання поставлених завдань.

Ключові слова: негласна робота; оперативно-розшукова діяльність; нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Нестабільність соціального та політичного життя в Україні спричиняє негативні тенденції злочинної діяльності. Утвердження правової держави на сучасному етапі потребує вдосконалення більшості сфер суспільних відносин,

зокрема сфери правоохоронної діяльності, передбачає якісно новий рівень осмислення сутності, завдань і законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні присвячено праці вітчизняних учених: В. І. Василичука, В. О. Глушкова, М. Л. Грібова, Е. О. Дідоренка, В. П. Євтушка, А. М. Кислого, О. І. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, М. В. Стацка, С. С. Чернявського та ін.

Однак зміни, які відбуваються в правовому регулюванні та практиці реалізації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності, зумовлюють необхідність дослідження їх історичних і правових засад. Слід з'ясувати історичні передумови виникнення, розвитку цих видів діяльності, схарактеризувати сучасний стан законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності та на підставі отриманих відомостей окреслити напрями подальшого розвитку й удосконалення.

Метою цієї статті є висвітлення етапів становлення та розвитку законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Здійснені наукові дослідження дають підстави виокремити історичні етапи зародження, становлення та розвитку законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності в Україні. Слід розглянути їх докладніше.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших документальних згадок про можливість використання негласних засобів захисту інтересів держави у вітчизняній історії можна вважати відому пам'ятку давньоруського права – договір Київської Русі, укладений князем Олегом з Візантією 944 року. Він був спрямований на захист особистого майна його сторін. Його положення містили правила поведіння зі злочинцями та допускали використання негласного спостереження за їхньою поведінкою. Давні слов'яни одержували необхідну інформацію за допомогою агентів, «питних людей», купців, таємних відвідувачів та ін. [1, с. 63–64].

Паралельно із формуванням державності розвивалися адміністративно-судові органи. Удосконалювали систему розшуку злочинців, передусім розшукову роботу щодо осіб, причетних до вчинення державних злочинів, і «відомих лихих людей». Законодавче закріплення таких новел здійснено в першому кодексі загальноруського права – «Руській правді».

Протягом X–XIII ст. розшук був прототипом сучасної негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності. Пріоритетним способом отримання оперативно значущої інформації було використання спеціальних осіб, які здобували відомості на довірчих засадах.

У Київській Русі кримінальний процес був переважно змагальним, водночас, передбачав елементи слідчого (розшукового) процесу. Окремі риси інквізиційних методів процесу застосовували в справах про злочини проти князівської влади. Князі та їх прибічники самостійно здійснювали розслідування та судили злочинців [2, с. 644]. Елементи розшукового процесу використовувала й церква під час розгляду справ про злочини проти релігії та церкви [3, с. 526].

Таким чином, за часів Київської Русі кримінальний процес за типом був змішаним: домінували ознаки змагального судочинства з певними елементами слідчого (розшукового) процесу.

За часів, коли українські землі знаходилися під владою Великого князівства Литовського (XIV ст.), а згодом – Речі Посполитої (1569), діяли Литовські статuti. Чимало їх положень запозичено з «Руської правди». Ці правові джерела регулювали всі сфери права навіть згодом – у козацько-гетьманській державі, хоча паралельно почали використовувати й норми звичаєвого козацького права.

Після розпаду Речі Посполитої українські землі увійшли до складу Російської імперії, що безпосередньо відобразилося на законодавстві, зокрема й правоохоронній діяльності.

Кримінальний розшук з використанням методів негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності почав формуватися в Росії за часів царювання Петра I, який перейняв досвід протидії злочинам у Німеччині. Імператор 1707 року заснував фіскальну службу, на яку було покладено функції щодо забезпечення законності діяльності органів державної влади, протидії казнокрадству, хабарництву, зловживанню посадами тощо. Наглядові повноваження фіскалів було поєднано з оперативно-

розшуковими. В указі «Про посади фіскалів» 1714 року Петро I визначив поміж інших таку компетенцію фіскалів: допит підозрюваних, зовнішнє спостереження, здійснення провокацій, застосування тортур, таємне вивідування вповноваженими особами інформації про «зловмисників», які вчинили корисливі злочини, тощо. Під час правління Катерини II 1762 року було видано указ про ліквідацію в системі поліцейських органів інституту сищиків, який виник ще в кінці XV – на початку XVI ст., а його функції делеговано місцевим органам загальної поліції. Виданий 1782 року Поліцейський статут містив важливі правила організації та окреслював компетенцію поліції. Він став вагомим зрушенням у відокремленні судової влади від слідчо-розшукової, оскільки передав останню до відання органів загальної поліції [1, с. 86, 91].

Таким чином, за часів правління імператриці Катерини II було запроваджено єдину систему слідства, суду та розшуку в губерніях. Функції розшуку в кримінальних справах на рівні повіту поклали на капітана-справника, а в містах – на городничих і підпорядковану їм поліцію. Статут благочиння 1782 року остаточно відокремив судову владу від слідчо-розшукової. До 1860 року розслідування злочинів у Російській імперії, до складу якої належала більшість українських земель, здійснювали міська та земська поліція. У повітах судову владу представляли становий пристав, земський справник і повітовий стряпчий, які входили до відділення земського суду. У містах злочини розслідували приватні або слідчі пристави.

На початку XIX ст. обговорення ідеї реформування невнормованого кримінального судочинства було винесено на державний рівень. Для її реалізації необхідно було перерозподілити владні повноваження, зосереджені в поліцейських органах, між судовими й адміністративними установами. Таким чином, питання поділу судової та адміністративної влади в кримінальному процесі було ключовим не лише в період реформ середини XIX ст., а й значно пізніше [4].

Згідно з указом від 3 липня 1826 року, було створено як орган політичної поліції III відділення «Собственной его Императорского Величества канцелярию», до складу якого входила особлива канцелярія міністерства внутрішніх справ. З діяльністю III відділення пов'язаний розвиток агентурної роботи – одного з найефективніших способів розкриття злочинів. До XVIII ст. таку роботу фактично не здійснювали, функціонував

лише інститут доносів, закріплений на нормативно-правовому рівні. Розшукову діяльність здійснювали шляхом спостереження або використовували шпигунів [5].

Реформування слідства всередині XIX ст. було спрямоване на реалізацію двох ключових завдань: по-перше, оптимізувати діяльність поліції, щоб вона була здатна ефективно здійснювати охорону державного порядку, тобто виконувати адміністративні функції; по-друге, забезпечити відокремлення поліцейської (адміністративної) та судової (слідчої) юрисдикції.

Як доповнення до указу від 8 червня 1860 року було прийнято «Наказ судовим слідчим» і «Наказ поліції про проведення дізнання в подіях, що могли містити в собі злочини та провини». Завдяки цим документам уперше досудове розслідування було розподілено на дізнання (прерогатива адміністративної влади) і слідство (судова діяльність), а також встановлено порядок провадження в кримінальних справах, визначено правовідносини слідчого з поліцією та судовими органами, регламентовано діяльність поліції. Контроль за роботою слідчих поклали на суди, які могли зупиняти розслідування та закривати справу, давати слідчим вказівки, скасовувати їх рішення. Судовий слідчий провадив слідство в призначеній йому ділянці повіту або міста. Якщо злочин учинено або виявлено на території його ділянки або на його ділянці перебуває підозрюваний чи обвинувачуваний у злочині, учиненому на іншій ділянці, слідчий провадив слідство до моменту встановлення місця вчинення злочину, а потім передавав його відповідному слідчому [6, с. 342].

Проте реформа не змогла суттєво підвищити ефективність діяльності з розслідування злочинів й усунути її основні недоліки, пов'язані, передусім, із несприятливими умовами роботи органів розслідування, з-поміж яких інквізиційна сутність процесу, фактичне злиття дізнання з досудовим слідством.

З іншого боку, хоча де-юре діяльність поліції була відділена від діяльності слідчого (поліція проводила дізнання, а судовий слідчий – досудове слідство), де-факто були відхилення від запропонованої моделі побудови досудового розслідування. Одне з них – змішування завдань дізнання та досудового слідства. Так, у ст. 253 Статуту завданням дізнання було встановити подію та ознаки злочину. Вказівок щодо пошуку особи, яка вчинила злочин, стаття не містила. Це суперечило

концептуальним положенням судової реформи 1864 року. Покладання на слідчого функції «сищика» намагалися виправдати браком у Російській імперії спеціальної судової поліції, перевантаженням загальної поліції «іншими справами». Однак ці тенденції свідчили про намагання перетворити судового слідчого на адміністративний орган.

На початку ХХ ст. рівень злочинності в Росії продовжував зростати. Становище ускладнювалося слабкою організацією в поліції негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності, що було спричинено неформованістю загальнодержавної системи кримінально-розшукових апаратів. Для розв'язання цієї проблеми 1908 року було прийнято Інструкцію з організації та ведення внутрішньої агентури, згідно з якою до агентурного апарату входили: агенти внутрішнього спостереження (таємні співробітники), допоміжні агенти і «штучники». Агентами внутрішнього спостереження були особи, які входили до злочинних співтовариств. Допоміжними агентами ставали особи, які, хоча й не були членами злочинних організацій, однак постійно сприяли розшуку, виконуючи різні доручення, надавали для цього необхідну інформацію про злочинну діяльність. Осіб, які надавали відомості регулярно й за винагороду, називали «штучниками» [7, с. 82–83].

Інструкцію для чинів розшукової поліції було затверджено 1910 року. Згідно з цим документом, розшукові відділення мали здійснювати негласне розслідування та проводити дізнання для попередження й розкриття злочинних дій загальнокримінального спрямування. Розшуковим відділенням надано право здійснювати системний нагляд за кримінальними елементами шляхом негласної агентури та зовнішнього спостереження. Реформа 1914 року стала останньою в історії дореволюційних вітчизняних служб у протидії злочинності [8, с. 99–100].

Зазначені документи регламентували засади організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності того часу, однак таке регулювання не можна вважати досконалим.

Отже, наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. влада намагалася розробити оптимальну структуру поліції. Створювали різні канцелярії, комітети, інші органи та підрозділи з метою ефективного досудового розслідування злочинів, що ґрунтувалося на використанні методів організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності. Децентралізовані

каральні органи Російської імперії, використовуючи агентуру, діяли паралельно, заважаючи один одному, що негативно позначалося на результативності виконання завдань щодо захисту безпеки держави та протидії злочинності.

Після Жовтневого перевороту нова влада серед пріоритетів визначила необхідність своєчасно виявляти й викривати ідейних супротивників і кримінальний елемент, що безпосередньо вплинуло на негласну роботу та оперативно-розшукову діяльність.

Агентурно-оперативну роботу забезпечували освідомлені відділи, які було створено 1918 року при міських, повітових і губернських органах влади за відомчою вертикаллю підпорядкування. Провідним інструментом цієї роботи була «таємна агентура». Увагу акцентували на збереженні в таємниці особистих негласних помічників [8, с. 137–140].

Слід з'ясувати співвідношення тогочасної слідчої та оперативно-розшукової діяльності. У КПК УСРР 1922-го і 1927 років безпосередньої вказівки на проведення оперативно-розшукових заходів органами дізнання не було, проте зі змісту декількох статей вбачається, що ці функції органи дізнання, зокрема міліції, все ж таки виконували. Зокрема, у ст. 90 КПК УСРР 1927 року зазначено, що анонімні заяви можуть бути приводом до порушення кримінальної справи лише після попередньої негласної їх перевірки органами дізнання. Це положення негативно позначилося на побудові службових відносин органів слідства й дізнання, оскільки слідчі, отримавши від органів дізнання матеріали, в одних випадках визнавали їх доказами, а в інших – проводили ті самі дії самостійно. Зазначене послаблювало відповідальність органів дізнання за якість роботи, оскільки їм було відомо, що розслідування, проведене ними в справах, для яких досудове слідство є обов'язковим, буде перевіряти й доповнювати слідчий. Однак дублювання слідчих дій призводило до затягування строків провадження в кримінальних справах, що не могло не позначитися на ефективності протидії злочинності [9, с. 115].

З 1926 року в країні розпочався новий етап розвитку – період реконструкції народного господарства. У зв'язку з демілітаризацією, пожвавленням господарсько-фінансової діяльності поширеними стали такі злочини, як хабарництво, зловживання службовим становищем, розкрадання державного та суспільного майна, його привласнення і розтрата. Перед апаратами кримінального

розшуку постали нові завдання, які вимагали вдосконалення методів протидії злочинності. Було реорганізовано підрозділи кримінального розшуку, що здійснювали негласну роботу, і власне негласного апарату. Протягом 1930–1940 років тривало подальше впровадження в практику протидії кримінальній злочинності негласних форм і методів, створення стабільного агентурного апарату [8, с. 148–154].

З-поміж негативних тенденцій слід виокремити прагнення до необґрунтованого розширення агентурного апарату й відновлення практики вербування осіб, що схильні до злочинної діяльності. Накази та циркуляри вимагали «насаджування» інформаційної мережі на більшість об'єктів як у містах, так і в сільській місцевості, що істотно знизило якість апарату.

Воєнна обстановка часів Другої світової війни зумовила зміни в структурі злочинності. Збільшилася кількість озброєних пограбувань і випадків бандитизму, крадіжок продуктів і промислових товарів першої необхідності, незаконних операцій із промтоварними та продовольчими картками.

За радянської доби було прийнято низку нормативно-правових актів, які регламентували негласну роботу й оперативно-розшукову діяльність. Періоди занепаду чергувалися з активізуванням негласної роботи та оперативно-розшукової діяльності.

Після проголошення 1991 року незалежності України, з огляду на зміни, що відбулися в соціально-економічному житті держави, постала нагальна потреба реформування правоохоронних органів. Водночас докорінної перебудови потребувала негласна робота й оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Нормативно-правові акти колишнього МВС СРСР, що стосувалися цієї діяльності, уже не мали провідного значення для її регулювання. Актуалізовано необхідність розроблення сучасної систематизованої та конкретизованої відомчої нормативно-правової бази в цій сфері.

Вагомим зрушенням стало прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 18 лютого 1992 року [10]. Цей Закон вивів оперативно-розшукову діяльність з таємної, закритої діяльності, надавши їй статусу, притаманного іншим сферам суспільних відносин держави.

Новий етап законодавчого регулювання негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності пов'язаний із прийняттям КПК України 2012 року. Зокрема, у практику діяльності з

розслідування злочинів було запроваджено сучасний напрям – систему проведення негласних слідчих (розшукових) дій [11].

Наступним кроком, що позначився на особливостях реалізації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності, стало прийняття Закону України «Про Національну поліцію» 2015 року [12]. У цьому контексті слід акцентувати увагу на положеннях Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні 2012 року [13], інших нормативно-правових актів.

Слушною є думка М. Л. Грїбова, який зауважує, що після прийняття 2012 року КПК України започатковано тенденцію до зближення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, що відповідає світовій практиці функціонування органів кримінальної юстиції, а також вимогам логіки. Законодавець одночасно відніс підрозділи детективів Національного антикорупційного бюро України до кола як органів досудового розслідування, так й оперативних підрозділів. Водночас аналіз практичної реалізації положень КПК України засвідчує, що позитивні зрушення супроводжуються численними проблемами [14, с. 98].

Ми вважаємо, що можливість самостійного проведення слідчим негласних слідчих (розшукових) дій сприятиме процесуальній економії, оскільки слідчий у деяких випадках звільняється від надання доручень оперативним підрозділам, очікування на їх розгляд і результати проведення. Водночас самостійне проведення слідчим таких негласних слідчих (розшукових) дій, як, наприклад, контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка, контрольована й оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, є неможливим. Брак чіткого унормування засад і порядку взаємодії слідчих й оперативних працівників під час здійснення заходів оперативно-розшукового характеру без визначення між ними «зворотних зв'язків» може призвести до порушення законності та розголошення службової таємниці.

Формування нового, досконалого правового підґрунтя негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності є першочерговим завданням. Аналіз окресленої проблеми

доцільно здійснювати тільки у взаємозв'язку з висвітленням принципів позицій, що демонструють різні аспекти правових засад негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України.

На підставі зазначеного слід констатувати, що ознаками законодавчого врегулювання організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності на сучасному етапі розвитку є такі: 1) це сфера суспільних відносин правоохоронної діяльності, правове регулювання якої здійснюють на підставі низки нормативно-правових актів, зокрема відомчих; 2) має цілеспрямований, організаційний, результативний характер; 3) передбачає правову форму відносин між суб'єктами й об'єктами; 4) завжди конкретизоване, тобто пов'язане з реальними відносинами; 5) забезпечене цілісною системою засобів, що відповідають вимогам законності; 6) гарантує доведення норм права до їх виконання; 7) його здійснюють в інтересах суспільства на підставі норм права й актів реалізації права; 8) визначальна мета – вплив на поведінку суб'єктів та об'єктів правоохоронної діяльності для виконання поставлених завдань.

Дослідження законодавчої регламентації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності має бути системним, ґрунтуватися на трьох компонентах: Конституції та законах України; нормативно-правових актах міністерств, відомств і судових органів; міжнародно-правових актах (договорах), учасником яких є Україна [15, с. 62].

Висновки. Таким чином, здійснені наукові дослідження дають змогу виокремити історичні етапи зародження, становлення й розвитку законодавчого врегулювання організації негласної роботи та оперативно-розшукової діяльності в Україні:

- перший – охоплює період Київської Русі (X–XIII ст.);
- другий – пов'язаний з приналежністю українських земель до Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (XIV–XVI ст.);
- третій – припадає на часи, коли Україна входила до складу Російської імперії (XVII – поч. XX ст.);
- четвертий – умовно визначений як «радянський період» (1917–1991);
- п'ятий – розпочався зі здобуття Україною незалежності і продовжувався до прийняття нового КПК України 2012 року;

– шостий – триває дотепер і пов'язаний із дією нового кримінального процесуального законодавства та реформуванням системи правоохоронних органів.

Нині в Україні сформовано достатню законодавчу базу, яка надає можливість забезпечити аналізовану сферу належним правовим підґрунтям. Однак це не означає, що сучасні нормативно-правові акти не містять недоліків. Цілком закономірно, що вони потребують удосконалення відповідно до потреб правоохоронної практики та нових запитів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крылов И. Ф. Розыск, дознание, следствие / И. Ф. Крылов, А. И. Бастрыкин. – Л. : ЛГУ, 1984. – 260 с.
2. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права : в 2 т. / М. А. Чельцов-Бебутов. – М. : Госюриздат, 1957. – Т. 1. – 837 с.
3. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства / С. В. Юшков. – М. : Госюриздат, 1949. – 540 с.
4. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство / Н. Н. Розин // Хрестоматия по уголовному процессу России : учеб. пособие. – М. : Городец, 1999. – С. 36–42.
5. Халимон С. І. Історико-правовий аналіз конфіденційного співробітництва в органах і установах виконання покарань [Електронний ресурс] / С. І. Халимон // *Часопис Академії адвокатури.* – 2012. – № 16. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-1/13svgocn.pdf>. – Назва з екрана.
6. Квачевский А. О предварительном следствии / А. О. Квачевский. – СПб. : Сушинский Ф. С., 1870. – 575 с.
7. Жандармерия и охранка XIX – начала XX века : сб. док. Гос. архива Украины. – Днепропетровск, 1996. – 460 с.
8. Федоров А. В. Правовое регулирование содействия граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность / А. В. Федоров, А. В. Шахматов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 338 с.
9. Горский Г. Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР / Г. Ф. Горский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. – 208 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. – Назва з екрана.
12. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 7 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Назва з екрана.
13. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України,

Міністерства юстиції України від 16 лист. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>. – Назва з екрана.

14. Грібов М. Л. Теорія оперативно-розшукової діяльності: необхідність оновлення системи фундаментальних категорій науки з огляду на потреби практики [Електронний ресурс] / М. Л. Грібов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 3. – С. 98–105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_3_14. – Назва з екрана.

15. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : в 2 ч. / О. М. Бандурка. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – Ч. 1. – 336 с.

REFERENCES

1. Krylov, I.F., & Bastrykin, A.I. (1984). *Rozysk, doznanie, sledstvie [Search, inquiry, investigation]*. Leningrad: LGU [in Russian].
2. Chelcov-Bebutov, M.A. (1957). *Kurs sovetskogo ugolovno-processualnogo prava [The course of Soviet criminal procedure law]*. (Vols. 1-2). Moscow: Gosizurizdat [in Russian].
3. Yushkov, S.V. (1949). *Obscestvenno-politicheskii stroi i pravo Kievskogo gosudarstva [The social and political system and the law of the Kiev state]*. Moscow: Gosizurizdat [in Russian].
4. Rozin, N.N. (1999). *Ugolovnoe sudoproizvodstvo [Criminal Proceedings]. Hrestomatiia po ugovnomu processu Rossii, Reader on the Criminal Procedure of Russia*. Moscow: Gorodec [in Russian].
5. Khalymon, S.I. (2012). Istoryko-pravovyi analiz konfidentsiinoho spivrobotnytstva v orhanakh i ustanovakh vykonannia pokaran [Historical and legal analysis of confidential cooperation in penitentiary institutions and institutions]. *Chasopys Akademii advokatury, Journal of the Academy of Advocacy*, 16. Retrieved from <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-1/13svgocn.pdf> [in Ukrainian].
6. Kvachevskii, A.O. (1870). *O predvaritelnom sledstvii [About the preliminary investigation]*. SPb.: Suscinskii F.S. [in Russian].
7. *Jandarmeriia i ohranka XIX - nachala XX veka [Gendarmerie and secret police of the XIX - early XX century]*. Dnepropetrovsk [in Russian].
8. Fedorov, A.V., & Shahmatov, A.V. (2005). *Pravovoe regulirovanie sodeistviia grajdan organam, osuschestvliaiuscim operativno-rozysknuui deiatelnost [Legal regulation of assistance of citizens to the bodies that carry out operational-search activity]*. SPb.: Yurid. centr Press [in Russian].
9. Gorskii, G.F. (1970). *Nauchnye osnovy organizacii i deiatelnosti sledstvennogo apparata v SSSR [Scientific foundations of the organization and activities of the investigative apparatus in the USSR]*. Voronej: Izd-vo Voronej. un-ta [in Russian].
10. Zakon Ukrainy "Pro operativno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].
11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [The Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

13. Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytysii Ukrainy "Pro zatverdzhenn8ia Instruktsii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzheni": vid 16 lyst. 2012 r. No. 114/1042/516/1199/936/1687/5 [The order of the General Prosecutor's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of the Instruction on the Organization of Conducting Involuntary Investigative (Investigation) Actions and Using Their Results in Criminal Proceedings" from November 16, 2012, No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukrainian].

14. Hribov, M.L. (2015). Teoriia operatyvno-rozshukovoi diialnosti: neobkhdnist onovlennia systemy fundamentalnykh katehorii nauky z ohliadu na potreby praktyky [The theory of operative-search activity: the need to update the system of fundamental categories of science, taking into account the needs of practice]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 98-105. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2015_3_14 [in Ukrainian].

15. Bandurka, O.M. (2002). Operatyvno-rozshukova diialnist [Operational-search activity]. (Vols. 1-2). Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2018

Kniaziev S. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

The Historical and Legal Background of Covert Operative and Search Activities Regulation in Ukraine

The article presents historical and legal background of covert operative and search activity regulation in Ukraine taking in account changes and challenges society is facing today along with reforming of law enforcement system. The historical background for the abovementioned activities' development is analyzed, current condition of covert operative and search activity regulation is characterized, future perspectives and improvement areas are outlined.

The author differentiates the following historical stages of covert operative and search activity regulation development in Ukraine:

1) period covering Kievan Rus times (10th–13th century); 2) incorporation of Ukrainian territory to The Polish-Lithuanian Commonwealth (14th–16th century); 3) development of covert operative and search activity regulation in Ukraine as a part of Russian Empire (18th–20th century); 4) defined as «USSR period» (1917–1991); 5) independent Ukraine (final stage relates to the adoption of new Criminal Procedure Code amending the basic concepts of covert operative and search activity regulation; 6) current period which started in 2012 and marked with activation of law enforcement system reforming.

The key features of covert operative and search activity regulation in modern Ukraine are: social relations area of law enforcement activity regulated by a package of legislative acts and by-laws; characterized as targeted and organizational; subject-object relationship is legally regulated; specified and related to existing relations; performed with set of means compliant to legitimacy requirements; guarantee of regulations and laws enforcement; prioritization of public interest; aimed at influencing the behavior of subjects and objects of law enforcement activity to accomplish the defined tasks.

Keywords: covert activities; operative and search tasks; legislative acts.

УДК 351.746.2:343.132

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Правове регулювання документування вчинення злочину в кримінальному процесі й оперативного-розшукової діяльності

Висвітлено сутність і наслідки проблем, що постають у міжгалузевому просторі кримінального процесу й оперативного-розшукової діяльності у зв'язку із суперечливістю законодавчих норм щодо документування злочинів, учинення яких лише планують. Окреслено шляхи їх розв'язання. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства.

Обґрунтовано, що документування вчинення злочину, щодо якого отримано інформацію про його підготовку, за сучасних правових реалій можливе як у межах провадження в оперативного-розшуковій справі, так і в межах кримінального провадження (у формі контролю за вчиненням злочину відповідно до норм ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України в комплексі з іншими необхідними для цього негласними слідчими (розшуковими) діями). Вибір здійснюють на розсуд уповноважених суб'єктів, однак сторона захисту в будь-якому разі зможе знайти вагомі підстави, аби вимагати не визнавати одержані фактичні дані допустимими доказами. Тому в ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України необхідно передбачити можливість початку досудового розслідування на підставі внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про підготовку до вчинення кримінального правопорушення. У ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України доцільно детально унормувати поняття та зміст контролю за вчиненням злочину, що охоплює негласне документування підготовки та замаху на нього (за допомогою однієї або комплексу негласних слідчих (розшукових) дій з використанням інсценування дій (подій, обстановки), які відповідають злочинному задуму й (або) можуть свідчити про його виконання) та подальшу відкриту фіксацію його вчинення (за допомогою слідчих (розшукових) дій). Найефективнішим буде використання пропонованих норм у разі застосування їх суб'єктом, який поєднує функції оперативного-розшукової діяльності та досудового розслідування (як, наприклад, підрозділ детективів Національного антикорупційного бюро України), з одночасним залученням спеціалізованих (негласних) оперативних підрозділів.

Ключові слова: кримінальний процес; оперативного-розшукова діяльність; контроль за вчиненням злочину; документування вчинення злочину.

Постановка проблеми. Сучасний стан правового регулювання оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та кримінального процесу слушно критикують науковці та практики. Численні колізії та прогалини в Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України, Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» і підзаконних нормативно-правових актах заважають органам досудового розслідування й оперативним підрозділам ефективно виконувати покладені на них функції.

Недостатньо чітке унормування функцій суб'єктів ОРД постійно створює ситуації невизначеності щодо питань документування вчинення злочинів, правових відносин між оперативними підрозділами та слідчим, прокурором. Однією з проблем, що постає в міжгалузевому просторі кримінального процесу й ОРД, є суперечливість законодавчих норм щодо документування злочинів, учинення яких лише планують.

Мета цієї статті – висвітлити причини виникнення зазначеної проблеми, її наслідки, сформулювати пропозиції щодо шляхів її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням актуальних питань, що виникають у зв'язку з неповним правовим регулюванням документування вчинення злочинів у межах ОРД та кримінального процесу, досліджували С. В. Албул, В. І. Василичук, Є. Д. Лук'янчиков, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, О. С. Старенький, М. В. Стацак, С. С. Чернявський та ін. Водночас досі не зіставляли процес документування підготовки та вчинення злочинів у межах ОРД та контроль за їх учиненням відповідно до положень ст. 271 КПК України під час досудового розслідування [1].

Виклад основного матеріалу. Зазначена стаття встановлює можливість проведення контролю за вчиненням злочину за наявності достатніх підстав вважати, що він уже розпочався або триває підготовка до нього. Це єдине положення кримінального процесуального закону, що передбачає одержання фактичних даних щодо кримінального правопорушення, яке ще не вчинене. Така норма є колізійною, оскільки, відповідно до ст. 214 КПК України, досудове розслідування починається з моменту внесення відомостей до ЄРДР про вже вчинене кримінальне правопорушення. До цього моменту може бути проведено лише огляд місця події.

З іншого боку, наявність достатньої інформації (одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів) про злочини, що готують, та осіб, які готують учинення злочину, є однією з головних підстав для проведення ОРД (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [2].

Отже, у разі одержання інформації про підготовку до вчинення злочину (як встановленими, так і невстановленими особами) його документування можна здійснювати в межах як ОРД, так і досудового розслідування. Одночасне здійснення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) і відповідних процесуальних дій позбавлене сенсу та правових підстав. Тому в кожному випадку потрібно визначати, як діяти: заводити оперативно-розшукову справу або вносити відомості до ЄРДР і розпочинати досудове розслідування. В обох випадках постають юридичні проблеми, пов'язані з використанням колізійних норм законодавства.

У межах ОРД заводять ОРС і здійснюють комплекс заходів з негласного документування факту вчинення злочину. У межах досудового розслідування проводять контроль за вчиненням злочину, відповідно до положень ст. 271 КПК України.

Аналіз практики оперативних підрозділів засвідчує, що зміст їхніх дій з документування злочинів, учинення яких лише планують, у межах як ОРД, так і досудового розслідування є тотожним. Адаже здійснення контролю за вчиненням злочину, згідно з положеннями ст. 271 КПК України (у будь-якій формі), зазвичай, відбувається в комплексі з іншими НСРД. Залежно від ситуації, до цього комплексу належать: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України).

Ті самі дії, проте у формі ОРЗ в різних комбінаціях, проводять оперативні підрозділи з метою документування злочинів у межах провадження в ОРС. Тобто фактично проведення контролю за вчиненням злочину (з одночасним застосуванням інших необхідних для цього НСРД) цілком відповідає значній частині ОРД, зокрема провадженню в ОРС щодо злочинів, які готують невстановлені особи, та щодо осіб, які готують учинення злочинів.

Цей комплекс дій можна назвати або контролем за вчиненням злочину, або документуванням учинення злочину. У прямому значенні контроль за вчиненням злочину передбачає надання можливості особі реалізувати свої злочинні наміри (під прихованим наглядом), аби задокументувати її дії та вчасно їх припинити.

Більшість науковців, слідуючи за законодавцем, виокремлюють і розглядають чотири форми контролю за вчиненням злочину (контрольована поставка; контрольована й оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину). Однак зведення змісту контролю за вчиненням злочину до цих чотирьох форм є невиправданим.

Так, контроль за вчиненням конкретною особою незаконного заволодіння автотранспортним засобом можна здійснити за допомогою візуального спостереження за нею (з використанням фотографування та відеозапису). Якщо відомо конкретне публічно доступне місце та час, де планують пограбування, диверсію, закладання тайника зі зброєю або наркотиками, то замах на вчинення цих злочинів можна зафіксувати за допомогою відеоконтролю такого місця. Контроль за крадіжкою з квартири або приватного будинку може бути проведений за допомогою візуального спостереження за місцем (входом і вікнами) й аудіо-, відеоконтролю особи всередині приміщення.

Саме так здебільшого тлумачать контроль за вчиненням злочину оперативні працівники. Зазначене засвідчили результати тестування 215 працівників карного розшуку та 519 працівників підрозділів оперативної служби у Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій, Івано-Франківській, Київській, Чернігівській областях та м. Києві. Твердження «Контроль за вчиненням злочину можна здійснювати у формі...» майже 87,7 % протестованих продовжили так: «візуального спостереження

за місцем» (за наявності однієї відповіді, що відповідає формулюванню КПК України, – «спеціальний слідчий експеримент», і двох таких, що не передбачені законодавством, – «спеціальний оперативний експеримент», «спеціальна операція оперативного підрозділу»). Під час опитування оперативних працівників з'ясовано, що вони фактично ототожнюють контроль за вчиненням злочину з документуванням його вчинення.

Отже, контроль за вчиненням злочину є поняттям ширшим, ніж сукупність форм контролю за вчиненням злочину, що передбачені ст. 271 КПК України. Його не варто визначати як окрему НСРД. Вважаємо за доцільне трактувати його як проведення однієї або комплексу НСРД з метою фіксування факту вчинення особою або групою осіб готування та (або) замаху на тяжкий та особливо тяжкий злочин. Крім того, складовою контролю за вчиненням злочину слід вважати затримання особи «на гарячому» та невідкладне проведення відкритих слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук, освідування, допит). Саме комплексність НСРД та слідчих розшукових дій становить зміст операцій, що мають бути юридично закріплені як контроль за вчиненням злочину.

Аналіз практики оперативних підрозділів дає підстави стверджувати, що документування вчинення конкретного злочину оперативні працівники проводять переважно в межах досудового розслідування – після внесення до ЄРДР відомостей про підготовку (ст. 14 КК України) або замах на злочин (ст. 15 КК України). Для цього є декілька вагомих підстав.

По-перше, заведення ОРС спричиняє низку негативних наслідків для особи, що її завела:

а) в оперативного працівника виникає значний обсяг роботи, пов'язаний з оформленням різноманітних документів (зокрема таємних), а отже – небезпека накладення стягнення за порушення режиму таємності;

б) на нього лягає особиста відповідальність за ефективну організацію та законність проведення всіх запланованих заходів, а отже, постає небезпека накладення стягнення за результатами здійснення прокурорського нагляду;

в) завжди є ймовірність, що ОРС не буде реалізована у встановлені терміни, за що для оперативного працівника також передбачено стягнення.

По-друге, у разі якщо за матеріалами ОРС розпочато досудове розслідування, використати вже одержані фактичні дані щодо вчинення злочину як докази у кримінальному провадженні можливо лише в порядку, передбаченому останнім абзацом ч. 2 ст. 99 КПК України. Нині це є вкрай проблематичним.

По-третє, у разі документування злочину, що готують, у межах досудового розслідування оперативні працівники відповідають лише за проведення тих слідчих (розшукових) дій та НСРД, що були доручені їм слідчим, прокурором. За результати досудового розслідування загалом відповідають слідчий і процесуальний керівник.

Одержавши інформацію про підготовку або вчинення злочину, оперативні працівники не заводять ОРС, а одразу повідомляють про одержані відомості рапортом для внесення до ЄРДР. Далі вони діють уже на підставі доручень слідчого, прокурора. Зазначене засвідчують не лише результати опитування працівників підрозділів карного розшуку Національної поліції України, а й дослідження інших учених [3; 4].

На практиці відбувається ігнорування проведення ОРД з документування вчинення злочинів, що готують, на користь кримінального провадження щодо таких злочинів. Майже 83,5 % опитаних оперативних працівників заявили, що ОРС вони заводять лише в тих випадках, коли цього вимагає керівництво для підтримання на належному рівні відповідних показників.

ОРД здебільшого обмежується оперативним пошуком і проведенням ОРЗ з метою встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук. Крім того, незначну частину ОРЗ проводять з метою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також з метою перевірки осіб для вирішення питання про надання їм допуску до державної таємниці та до роботи на ядерних установках і з ядерними матеріалами.

Окреслена ситуація вимагає визначеності. Тому обґрунтованим вважаємо підхід М. А. Погорецького, який пропонує об'єднати функції ОРД і досудового розслідування в одну, наділивши нею одну вповноважену особу, на кшталт західних країн (офіцер поліції, агент, детектив). Цю функцію буде реалізовано через пошуково-розвідувальну, розшукову, інформаційно-аналітичну та слідчу діяльність уповноваженої особи. Такі особи повинні мати чітку спеціалізацію, належне матеріально-технічне забезпечення та соціальний захист,

відповідати високим стандартам професіоналізму. Спеціальні підрозділи (підрозділи оперативної служби, оперативно-технічні підрозділи) повинні продовжувати виконувати свої специфічні функції щодо забезпечення діяльності детективів [5].

Саме цей шлях обрав законодавець, наділивши детективів Національного антикорупційного бюро України як повноваженнями органів досудового розслідування (ст. 38 КПК України), так і функціями оперативних підрозділів (ст. 41 КПК України).

Поділяючи позицію М. А. Погорецького, зазначимо, що для її реалізації ст. 41 КПК України потрібно викласти в розширеній редакції (визначити поняття оперативних підрозділів, розмежувати їх на слідчо-оперативні (гласні) і спеціалізовані (негласні), диференціювати їхні функції та повноваження. Гласні оперативні підрозділи повинні належати до складу органів досудового розслідування відповідного правоохоронного органу, маючи повноваження щодо проведення процесуальних дій та ОРЗ, необхідних для оперативного супроводження кримінального провадження (за погодженням зі слідчим).

Діяльність спеціалізованих (негласних) оперативних підрозділів, поряд з виконанням доручень на проведення конкретних НСРД, має охоплювати кримінальну розвідку, яку С. В. Албул цілком слушно визначає як складову ОРД, що передбачає вид діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з пошуку, отримання, фіксації, оцінювання, прогнозування та використання інформації за допомогою системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, зокрема із застосуванням оперативних й оперативно-технічних засобів, спрямований на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних та потенційних кримінальних загроз суспільній безпеці, захист особи, держави, суспільства від злочинності [6; 7].

Таким чином, буде розмежовано діяльність з виявлення та запобігання злочинам і розслідування кримінальних правопорушень, а також чітко окреслено зв'язок між цими видами діяльності та диференційовано повноваження їхніх суб'єктів. Документування вчинення злочинів слід проводити в межах кримінального процесу, проте використовуючи сили й засоби спеціалізованих (негласних) оперативних підрозділів і

методи кримінальної розвідки. Для цього ст. 271 КПК України потрібно сформулювати на підставі таких основних положень:

1. Контролем за вчиненням злочину є проведення однієї або комплексу НСРД з метою безпосередньої прихованої фіксації вчинення особою (групою осіб) готування тяжкого чи особливо тяжкого злочину та (або) замаху на такий злочин з подальшим затриманням цієї особи (осіб) у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 208 КПК України, та невідкладним проведенням слідчих (розшукових) дій, необхідних для закріплення доказової інформації.

2. Контроль за вчиненням злочину проводять за ухвалою слідчого судді, винесеною на підставі клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора. У клопотанні має бути зазначено повний перелік НСРД, які планують провести під час контролю за вчиненням злочину.

У клопотанні про проведення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, необхідно: 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність провокування особи на вчинення злочину; 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Слідчий суддя може задовольнити клопотання цілком або дати дозвіл на проведення лише певних НСРД.

3. У межах контролю за вчиненням особою (групою осіб) злочину можуть проводити спеціальний слідчий експеримент, який полягає в інсценуванні дій (подій, обстановки), які відповідають злочинному задуму цієї особи (осіб) та (або) можуть свідчити про його виконання.

Предметом інсценування може бути: прийняття замовлення на вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину; виконання замовлення щодо вчинення такого злочину; його наслідки; виконання вимог осіб, які погрожують насильством над потерпілим чи його близькими родичами, обмеженням прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодженням чи знищенням їхнього майна або майна, що знаходиться в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі прагнуть зберегти в таємниці; надання неправомірної вигоди службовій особі; придбання або отримання, зокрема безоплатне, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який є у вільному обігу, або товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством; типова поведінка та зовнішній вигляд

потерпілих від кримінальних правопорушень, що мають тенденцію до повторення.

Спеціальний слідчий експеримент проводять за постановою слідчого, погодженою з прокурором, або прокурора.

4. Організацію контролю за вчиненням окремих категорій тяжких та особливо тяжких злочинів регулюють підзаконні нормативно-правові акти, які охоплюють такі види: контроль за вчиненням злочинів, пов'язаних зі збутом товару, що є у вільному обігу (контрольована закупка); контроль за вчиненням злочинів, пов'язаних зі збутом товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством (оперативна закупка); контроль за вчиненням злочинів, пов'язаних із переміщенням (перевезенням, пересиланням, переданням, увезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених до обігу (контрольована поставка).

Висновки. Документування вчинення злочину, щодо якого отримано інформацію про його підготовку, за сучасних правових реалій можливе в межах як провадження в ОРС, так і кримінального провадження (у формі контролю за вчиненням злочину відповідно до норм ст. 271 КПК України в комплексі з іншими необхідними для цього НСРД). Вибір здійснюють на розсуд уповноважених суб'єктів. Однак сторона захисту в будь-якому разі зможе знайти вагомі підстави, аби вимагати не визнавати одержані фактичні дані допустимими доказами. Тому в ст. 214 КПК України необхідно чітко передбачити можливість початку досудового розслідування на підставі внесення до ЄРДР відомостей про підготовку до вчинення кримінального правопорушення. У ст. 271 КПК України доцільно детально унормувати поняття та зміст контролю за вчиненням злочину, що охоплює негласне документування підготовки й замаху на нього (за допомогою однієї або комплексу НСРД з використанням інсценування дій (подій, обставинки), які відповідають злочинному задуму та (або) можуть свідчити про його виконання) та подальшу відкриту фіксацію його вчинення (за допомогою слідчих (розшукових) дій). Найефективнішим буде використання пропонованих норм у разі застосування їх суб'єктом, який поєднуватиме функції ОРД та досудового розслідування (за зразком підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України), а також за умови залучення спеціалізованих (негласних) оперативних підрозділів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.
3. Коник М. Ю. Забезпечення законності початку досудового розслідування одержання неправомірної вигоди за матеріалами оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції / М. Ю. Коник // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2016. – № 6. – С. 257–260.
4. Черняк А. М. Оперативна розробка осіб, причетних до злочинів у сфері міжнародного студентського обміну [Електронний ресурс] / А. М. Черняк // *Журнал східноєвропейського права*. – 2017. – № 46. – С. 117–123. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/12/cherniak_46.pdf. – Назва з екрана.
5. Погорецький М. А. Оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес: стан та перспективи взаємозв'язку / М. А. Погорецький // *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 квіт. 2015 р.). – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 27–29.
6. Албул С. В. Кримінальна розвідка як функція оперативно-розшукової діяльності: європейський досвід та українські перспективи (Criminal Intelligence as a Function of Operatively-Search Activity: European Experience and Ukrainian Prospects) / С. В. Албул // *European Reforms Bulletin*. – 2015. – № 2. – P. 2–6.
7. Албул С. В. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України / С. В. Албул, О. С. Користін // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2015. – № 1. – С. 158–163.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operative Investigation Activities" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].
3. Konyk, M.Yu. (2016). Zabezpechennia zakonnosti pochatku dosudovoho rozsliduvannia oderzhannia nepravomirnoi vyhody za materialamy operatyvno-rozshukovoї diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii [Ensuring the legality of the start of pre-trial investigation of obtaining unlawful benefit on the materials of operative-search activities of the operative subdivisions of the National Police]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 6, 257-260 [in Ukrainian].
4. Cherniak, A.M. (2017). Operatyvna rozrobka osib, prychetnykh do zlochyniv u sferi mizhnarodnoho studentskoho obminu [Operational development of persons

involved in crimes in the international student exchange sphere]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava, Journal of Eastern European Law*, 46, 117-123. Retrieved from http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2017/12/chemiak_46.pdf [in Ukrainian].

5. Pohoretskyi, M.A. (2015). Operatyvno-rozshukova diialnist i kryminalnyi protses: stan ta perspektyvy vzaiemozv'язku [Operational-search activity and criminal process: the state and prospects of the relationship]. *Operatyvno-rozshukova diialnist ta kryminalnyi protses: teoretyko-prakseolohichniy dyskurs shchodo yikh spivvidnoshennia v umovakh reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy, Operative-search activity and criminal process: theoretical-praxeological discourse on their correlation in the context of reforming of internal affairs bodies of Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 27-29). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

6. Albul, S.V. (2015). Kryminalna rozvidka yak funktsiia operatyvno-rozshukovoi diialnosti: Yevropeyskyi dosvid ta Ukrainski perspektyvy [Criminal Intelligence as a Function of Operatively-Search Activity: European Experience and Ukrainian Prospects]. *European Reforms Bulletin*, 2, 2-6 [in Ukrainian].

7. Albul, S.V., & Korystin, O.Ye. (2015). Kontseptsia rozvytku kryminalnoi rozvidky orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Concept of development of criminal intelligence of the internal affairs bodies of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys, South Ukraine law journal*, 1, 158-163 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.03.2018

Hribov M. – *Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Legal Regulation of Crime Documentation in Criminal Process and Operative-Search Activity

The article deals with the essence and the consequences of problems arising in the interdisciplinary space of the criminal process and operative-search activities in connection with the contradiction of the legislative norms concerning the documenting of crimes, the commission of which is only planned. The ways of their solution are offered. The proposals on amendments and additions to the criminal-procedural legislation are formulated.

It is substantiated that documenting the commission of an offense concerning which information about its preparation under current legal realities has been received is possible both in the proceedings in the operative-search case of such category and in

criminal proceedings (in the monitoring form of the commission of a crime in accordance with the provisions of Art. 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in combination with other necessary covert investigative (search) actions). How to do it depends on the discretion of authorized subjects. But no matter how they do, the party of defense will be able to find valid grounds to require not to accept the actual evidence obtained by admissible evidence.

Therefore, in the Art. 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine it is necessary to outline the possibility to start a pre-trial investigation through information about the preparation for committing a criminal offense entered in the Integrated Register of Pre-trial Investigations clearly.

It needs to set out in some detail the Art. 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, to improve the concept and content of the control of the commission of a crime consisting of a secret documentary of preparation and attempt on it (with the help of one or a set of covert investigative (search) actions with simulated the actions (events, situations) that correspond to the criminal plan and (or) can testify to its commission) and further open fixation of its commission (with the help of investigative (search) actions). The most effective application of the proposed regulations can be expected in the case of their use by the subject, which combines both the functions of the operative-search activity and pre-trial investigation (for example, a subdivision of detectives of NABU) – simultaneously promoting the specialized (secret) operative subdivision.

Keywords: criminal process; operative-search activity; control of the commission of a crime; documentation of crimes.

УДК 351.746:007(477)

Демиденко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID 0000-0001-6771-0080

Принципи застосування органами місцевого самоврядування законодавства України у сфері кібербезпеки

Констатовано, що масштабні кібератаки проти України, які відбулися протягом останніх років, засвідчують неготовність державного апарату, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, медіа, приватного сектору до протидії цим кіберзагрозам і мінімізації їх негативних наслідків.

Доведено доцільність дотримання певних принципів органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями, під час застосування законодавства України у сфері забезпечення кібербезпеки, що сприятиме ефективності захисту національного кіберпростору. Аргументовано, що, згідно із Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», до таких принципів належить потреба в регулюванні, відповідно до якого рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень мають бути необхідними та мінімально достатніми для досягнення мети й завдань забезпечення кібербезпеки нашої держави.

Окреслено також принципи об'єктивності та правової визначеності, прозорості, забезпечення захисту прав користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій, послуг із захисту інформації, кіберзахисту, зокрема прав щодо неутручання в приватне життя та захисту персональних даних.

Попри те, що хоча правозастосовні акти органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення кібербезпеки мають переважно персоналізований характер, не розраховані на багаторазове використання, загальний конституційний принцип дії цих актів у часі збережено. Доведено, що принципи застосування законодавства у сфері кібербезпеки та прийняття суб'єктами владних повноважень рішень у цій сфері є рівнозначними, їх застосовують з метою безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства й держави.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; принципи; кібербезпека; кіберзагроза; правозастосовні акти; національне законодавство.

Постановка проблеми. Протягом останніх п'яти років ми стали свідками низки масштабних кібератак проти України. Остання масова кібератака 2017 року, здійснена за допомогою

модифікованої версії вірусу Wannacry – Petya.A, яскраво засвідчила неготовність державного апарату, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, медіа, приватного сектору до протидії таким кіберзагрозам і мінімізації їх негативних наслідків.

Від неї постраждали органи державної влади (Кабінет Міністрів України, МВС України, Міністерство інфраструктури України, Київська міська державна адміністрація, департамент кіберполіції тощо), органи місцевого самоврядування (сервісні системи Київської та Львівської міських рад), великі стратегічні підприємства, зокрема критичної інфраструктури (наприклад, аеропорт «Бориспіль», ЧАЕС, Укртелеком, Укрпошта, Ощадбанк, Укрзалізниця), медіакомпанії (телеканали «Інтер», «СТБ», «ICTV», «24 канал», різні інтернет-видання) тощо. Фінансові збитки становлять декілька мільярдів гривень.

Згідно з прогнозами ІТ-фахівців, щорічно кількість таких кібератак буде збільшуватися, причому вони будуть глобальнішими. Останнє зумовлено з-поміж іншого виявом агресії Росії проти України, невід'ємним й особливо небезпечним елементом якої є кібератаки.

Вищезазначене дає змогу констатувати, що перед Україною нині постало нагальне завдання щодо формування системної, комплексної державної політики у сфері забезпечення кібербезпеки, яка міститиме низку адаптованих до сучасних реальних і потенційних викликів правових, організаційних, фінансово-економічних, технічних, науково-експертних та інших заходів. Це, власне, й зумовлює мету підготовки пропонуваної статті. Дослідження передбачає ґрунтовний аналіз особливостей реалізації законодавства України у сфері кібербезпеки, зокрема визначальних засад і принципів його застосування органами місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Першими кроками в Україні щодо формування правового поля протидії кібератакам були Стратегія кібербезпеки України [1], Стратегія національної безпеки України [2], Основні засади забезпечення кібербезпеки України [3] тощо.

Водночас для забезпечення ефективної реалізації зазначених стратегічних документів, протидії реальним і потенційним кіберінцидентам нині вкрай бракує належного науково-експертного супроводження цих процесів. Проблемною залишається сфера

науково-теоретичного забезпечення кібербезпеки органами місцевого самоврядування України.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII, органи місцевого самоврядування є одним із суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні. Безперечно, важлива роль у цьому належить Кабінету Міністрів України, Національному координаційному центру кібербезпеки, Міністерству оборони України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Службі безпеки України, Національній поліції України та іншим державним інституціям.

Попри широкий спектр суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні, посилену увагу слід приділяти захисту кіберпростору у сфері функціонування органів місцевого самоврядування, оскільки вони становлять найбільший пласт суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією їхньої компетенції в різних сферах забезпечення життєдіяльності. Крім цього, значущість захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави під час використання кіберпростору у сфері функціонування органів місцевого самоврядування буде лише зростати, що зумовлено, передусім поступовою децентралізацією публічної влади, прагненням до зміцнення фінансових засад територіальних громад тощо.

Важливою передумовою підвищення ефективності захисту національного кіберпростору є застосування органами місцевого самоврядування (як, власне, й іншими суб'єктами з державно-владними повноваженнями) вітчизняного законодавства у сфері забезпечення кібербезпеки з дотриманням певних чітких принципів.

Зокрема, ідеться про Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII, де закріплено потребу в мінімально необхідному регулюванні. Згідно із цим принципом, рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень мають бути необхідними та мінімально достатніми для досягнення мети й завдань із забезпечення кібербезпеки України.

Цей принцип передбачає, що правозастосовна діяльність суб'єктів владних повноважень повинна органічно поєднувати два аспекти. Так, з одного боку, регулювання суспільних відносин щодо забезпечення кібербезпеки в Україні суб'єктами владних повноважень передбачає мінімальне втручання в цю

сферу. Воно не повинно бути бюрократизованим, надмірно регульованим. Адже активне втручання органів публічної влади, їх посадових і службових осіб у цю сферу призведе до певного обмеження прав і свобод людей щодо вільної комунікації через функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій із використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних. Це негативно позначиться на можливостях громадянського суспільства щодо протидії корупції, громадянського контролю за законністю й ефективністю діяльності органів публічної влади, реалізації принципу народовладдя, а також перешкоджатиме активному залученню громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, унеможливить формування глобального інтерактивного ринку ідей, досліджень та інновацій тощо. Таким чином, може виникнути ситуація, за якої елементарні відносини не витримають тиску нагромаджених зверху норм і приписів, що, зрештою, призведе до збоїв у роботі – від ігнорування до цілковитого заперечення [3].

З іншого боку, як органи місцевого самоврядування, так й інші суб'єкти з державно-владними повноваженнями мають здійснювати регулювання суспільних відносин щодо забезпечення кібербезпеки в Україні тією мірою, яка однозначно забезпечить формування ефективної національної системи кібербезпеки, тобто сукупності політичних, соціальних, економічних та інформаційних відносин одночасно з організаційно-адміністративними й техніко-технологічними заходами шляхом комплексного підходу в тісній взаємодії державного, муніципального та приватного секторів і громадянського суспільства.

Важливим принципом застосування законодавства у сфері забезпечення кібербезпеки є об'єктивність і правова визначеність, максимально можливе застосування національного та міжнародного права щодо повноважень й обов'язків державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян у сфері кібербезпеки.

Застосовуючи законодавство України у сфері забезпечення кібербезпеки, органи місцевого самоврядування повинні максимально точно й усебічно аналізувати події та дії суб'єктів правовідносин щодо електронних комунікацій, захисту муніципальних інформаційних ресурсів, інформації тощо, ураховуючи їхню багатогранність і суперечливість, позитивні

та негативні аспекти, на підставі цього приймати правове легітимне рішення. Прийняття такого рішення має відповідати положенням національного та міжнародного права.

Під час застосування правових норм національного та міжнародного права може постати питання щодо співвідношення юридичної сили вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів із забезпечення кібербезпеки. Варто наголосити, що в системі нормативно-правових актів України в зазначеній сфері найвищу юридичну силу має Конституція України та конституційні закони, зокрема щодо міжнародних договорів різних видів і суб'єктного складу. Якщо співвідносити юридичну силу національних нормативно-правових актів (за винятком актів Конституційного Суду України) та міжнародних договорів у сфері кібербезпеки, пріоритет належить саме міжнародним договорам, про що йдеться в ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» [4].

Крім цього, зазначене правозастосовне рішення органів місцевого самоврядування має бути чітким та однозначним.

У контексті вивчення проблематики дослідження варто звернутися до змісту доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо верховенства права, затвердженої на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 року), у якій було зазначено, що однією зі складових верховенства права є правова визначеність. Вона вимагає, щоб правові норми були чіткими й точними, забезпечували постійну прогнозованість ситуацій правовідносин [5].

Наступним принципом застосування законодавства у сфері кібербезпеки органами місцевого самоврядування й суб'єктами з державно-владними повноваженнями є забезпечення захисту прав користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій, послуг із захисту інформації, кіберзахисту, зокрема прав щодо невтручання в приватне життя та захисту персональних даних.

Практичне втілення наведених вище тез дає змогу дійти таких висновків: а) фраза «прав користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій», використана в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII, є узагальненим поняттям і передбачає можливості користувачів

комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій, які конкретизовано в Конституції України, законах і підзаконних актах України через такі юридичні категорії, як «права», «свободи» та «законні інтереси» користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій; б) положення «захист прав» користувачів містить такі структурні елементи, як відновлення порушеного правомірного стану та притягнення винних до юридичної відповідальності.

Водночас у межах забезпечення захисту прав користувачів комунікаційних систем та/або споживачів послуг електронних комунікацій законодавець акцентує увагу на невтручанні в приватне життя й захисті персональних даних. Гарантування поваги до приватного життя та захисту персональних даних є вимогою як національного, так і міжнародного законодавства.

Так, ст. 31 Конституції України гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, зокрема в разі використання електронних комунікаційних систем. Проте це конституційне право не є абсолютним і може бути обмежене судом у передбачених законом випадках з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час кримінального провадження, якщо в інший спосіб одержати інформацію неможливо.

Водночас у ст. 32 Основного Закону України встановлено, що ніхто не може зазнавати втручань у його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [6].

Згідно з рішенням Конституційного Суду України в справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012, інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням

функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання є можливим лише за умов, передбачених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [7].

На захист основоположних прав і свобод людини та громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних спрямований Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Відповідно до нього, персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яку ідентифіковано або може бути конкретно ідентифіковано [8].

Повагу до приватного та сімейного життя закріплено і в ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9]. У цьому контексті особливий інтерес становить практика Європейського суду з прав людини.

Зокрема, Суд зауважує, що поняття «приватне життя» є досить широким, а отже, не підлягає однозначному тлумаченню. Воно охоплює фізичну та психічну цілісність людини (рішення в справі «X. і Y. проти Нідерландів» від 26 березня 1985 року). Іноді воно може містити окремі аспекти її фізичного та соціального «я» (рішення в справі «Мікулич проти Хорватії» від 7 лютого 2002 року). Такі аспекти життя людини, як, наприклад, гендерна ідентифікація, ім'я та сексуальна орієнтація, статеве життя, визнано елементами її особистого життя (наприклад, рішення в справі «В. проти Франції» від 25 березня 1992 року, рішення в справі «Бурґартц проти Швейцарії» від 22 лютого 1994 року, рішення в справі «Даджен проти Сполученого Королівства» від 22 жовтня 1991 року) [10, с. 26].

Слід зауважити, що одним із важливих принципів застосування законодавства у сфері кібербезпеки є принцип прозорості, згідно з яким рішення (заходи) органів місцевого самоврядування мають бути належно обґрунтовані та повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються, до набрання ними чинності (їх застосування).

Реалізація цього принципу в правозастосовній діяльності органів місцевого самоврядування є вагомим чинником демократизації муніципальної влади та розвитку громадянського суспільства, беззаперечною умовою забезпечення дієвості громадянського контролю за законністю й ефективністю роботи органів публічної влади у сфері забезпечення кібербезпеки, сприяє залученню громадян до вирішення питань кіберзахисту як на державному, так і на муніципальному рівнях. Водночас прозорість прийняття рішень суб'єктами владних повноважень у сфері електронних комунікацій сприяє досягненню інформаційної стабільності та безпеки, посилює ефективність протидії кібератакам, підвищує рівень довіри громадян до влади.

Принцип прозорості в правозастосовній діяльності органів місцевого самоврядування має бути непорушним не лише на етапі прийняття кінцевого правозастосовного акта, а й на стадії підготовки проекту рішення, вивчення об'єктивних обставин конкретної життєвої ситуації, що потребує реагування цих органів, їх посадових і службових осіб у сфері забезпечення кібербезпеки.

Максимальне залучення громадськості до підготовки та прийняття відповідних соціально орієнтованих управлінських рішень значною мірою впливає на рівень довіри до управлінської діяльності, пов'язаної з електронними комунікаційними системами, поінформованості про цю діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Реалізація принципу прозорості суттєво активізує участь громадян та їх об'єднань у прийнятті рішень, унеможливаючи громадський контроль за їх виконанням. Це, відповідно, оптимізує механізм протидії таким негативним явищам, як кібератаки, кібершпигунство, кіберзлочини, кібертероризм тощо.

Правове підґрунтя участі громадян та їх об'єднань на стадії підготовки рішень суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями, у сфері забезпечення кібербезпеки становлять закони України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР, «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі

громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 року № 996 [11] тощо. Концептуальні засади та заходи розвитку електронної демократії в Україні визначені розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 8 листопада 2017 року № 797-р [12].

Крім цього, Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII встановлено, що рішення (заходи) суб'єктів владних повноважень у сфері забезпечення кіберзахисту мають бути повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються, до набрання ними чинності (їх застосування).

Закріплення цих положень зумовлено конституційною гарантією забезпечення реалізації прав і свобод людини, передбаченою ст. 57 Основного Закону. Відповідно до неї, кожен має право знати свої права й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в законодавчо визначеному порядку. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у відповідному порядку, є нечинними [6].

Висновки. Отже, попри те, що правозастосовні акти органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення кібербезпеки здебільшого не є нормативно-правовими (адже мають персоналізований характер і не передбачають багаторазового використання), загальний конституційний принцип їхньої дії збережено в часі. Вони мають бути повідомлені суб'єктам, яких вони стосуються, до набрання ними чинності (їх застосування).

У статті висвітлено не всі принципи застосування законодавства України органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами з державно-владними повноваженнями в межах забезпечення кібербезпеки України. Водночас усі ці принципи є рівнозначними та мають на меті досягнення безпечного функціонування кіберпростору, використання його в інтересах особи, суспільства й держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 15 берез. 2016 р. № 96/2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>. – Назва з екрана.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. – Назва з екрана.
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>. – Назва з екрана.
4. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. – Назва з екрана.
5. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). – Title from the screen.
6. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
7. У справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України від 20 січ. 2012 р. № 2-рп/2012. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>. – Назва з екрана.
8. Про захист персональних даних [Електронний ресурс] : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. – Назва з екрана.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрана.
10. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя / [Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей та ін.]. – Київ : Істина, 2011. – 200 с.
11. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. № 996. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>. – Назва з екрана.
12. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листоп. 2017 р. № 797-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku "Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy": vid 15 berez. 2016 r. No. 96/2016 [Decree of the President of Ukraine "On the decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine dated January 27, 2016 "On the Strategy of Cybersecurity of Ukraine" from March 15, 2016, No. 96/2016]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> [in Ukrainian].
2. Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": vid 26 trav. 2015 r. No. 287/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine" from May 26, 2015, No. 287/2015]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy": vid 5 zhovt. 2017 r. No. 2163-VIII [Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cybersecurity Protection of Ukraine" from October 5, 2017, No. 2163-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy": vid 29 cherv. 2004 r. No. 1906-IV [Law of Ukraine "On international treaties of Ukraine" from June 29, 2004, No. 1906-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> [in Ukrainian].
5. *Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011)*. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).
6. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "U spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 32, chastyn druhoi, tretoi statti 34 Konstytutsii Ukrainy": vid 20 sich. 2012 r. No. 2-pn/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "In the case of the constitutional petition of the Zhashkiv regional council of the Cherkasy region concerning the official interpretation of the provisions of parts one, two, Article 32, parts two and three of Article 34 of the Constitution of Ukraine" from January 20, 2012, No. 2-pn/2012]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh": vid 1 cherv. 2010 r. No. 2297-VI [Law of Ukraine "On Protection of Personal Data" from June 1, 2010, No. 2297-VI]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi dokument "Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod": vid 4 lystop. 1950 r. [International document "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms" from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].

10. Akhtyrskā, N., Filatov, V., & Fulei, T. (et al.). (2011). *Stattia 8 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: standarty zastosuvannia pry zdiisnenni pravosuiddia [Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: standards of application in the administration of justice]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky": vid 3 lystop. 2010 r. No. 996 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policies" from November 3, 2010, No. 996]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> [in Ukrainian].

12. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii": vid 8 lystop. 2017 r. No. 797-p [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Development of Electronic Democracy in Ukraine and Action Plan for its Implementation" from November 8, 2017, No. 797-p]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2018

Demydenko V. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

ORCID 0000-0001-6771-0080

The Principles of Application of Legislation by Local Government in the Field of Cybersecurity

Large-scale cyberattacks against Ukraine in recent years demonstrating the unpreparedness of the State apparatus, local governments, law enforcement, media, the private sector to counter this focused and minimize their negative consequences.

In order to enhance the effectiveness of the national protection of cyberspace is important to local governments, and other entities with state-government powers applied legislation in the field of cyber security in compliance with certain clear principles. To them, the law of Ukraine about basic principles of ensuring cybersecurity Ukraine 2017 year includes the need for minimum required regulation, according to which decisions (measures) of the subjects of powers must be necessary and minimally sufficient for achievement of the goals and tasks of ensuring cybersecurity Ukraine.

Among other principles – fairness and legal certainty, transparency, ensuring the protection of the rights of users of communication systems and/or users of services of electronic communications and/or services on information security, cyber defence, including rights non-interference in private life and protection of personal data.

Although the acts of application of local self-government bodies in the field of ensure cybersecurity mainly have the personified, is not designed for repeated use, and a general constitutional principle of these acts in time. They must be notified to the subjects to which they apply before they enter into force (their application). The principles of application of legislation in the field of cybersecurity and subjects of power solutions in this field, without the benefits of any of them in order to secure the functioning of cyberspace and its use in the interests of the person society and the State.

Keywords: authority and local self-government; principles; cybersecurity; cyberthreat; enforcement acts; national legislation.

УДК 351.863:332.146:330.322(477)

Ольхова Т. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця

Особливості державного регулювання іноземного інвестування в Україні

Проаналізовано особливості державного регулювання іноземних інвестицій в Україні, на підставі чого необхідно розробити наукове підґрунтя для визначення шляхів удосконалення законодавства в цій галузі. З огляду на проблеми правового регулювання іноземних інвестицій в Україні, їх форми і типи, особливості державної реєстрації та гарантії реалізації доцільно розглядати в контексті теоретичного вивчення інвестиційної діяльності відповідно до економічного законодавства України. Завданням цього дослідження є здійснення теоретичного та юридичного аналізу сутності та специфіки державного регулювання іноземних інвестицій в Україні.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що в умовах реформування економічної, правової, політичної, соціальної сфер життя держави й суспільства структурна перебудова економіки, яка приваблює інвестиції, зокрема іноземні, надзвичайно важлива для розвитку нашої країни, оскільки це один з найефективніших механізмів, спрямованих на розвиток вітчизняних бізнес-структур. Водночас необхідність залучення іноземних інвестицій зумовлена не тільки об'єктивними економічними явищами та факторами (кризи, потреба в модернізації структури економіки, розширення галузевих і міжгалузевих масштабів, стимулювання розвитку нових галузей), а й суб'єктивними (зниження рівня інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання, застарілі методи регулювання економічної діяльності державою). Окреслене коло проблем засвідчує актуальність аналізу та вивчення сучасного стану державного регулювання іноземних інвестицій в Україні.

Ключові слова: іноземні інвестиції; державне регулювання іноземного інвестування; глобалізація; засоби державного регулювання інвестиційної діяльності; інвестиційна політика.

Постановка проблеми. Українська економіка знаходиться на стадії трансформації, переходу від радянського етатизму з притаманною йому адміністративно-командною моделлю ведення народного господарства до європейського лібералізму, що ґрунтується на непорушності права власності та множинності суб'єктно-об'єктного складу ринкових відносин. Однак цей процес в Україні супроводжується кризовими явищами, спричиненими незбалансованістю бюджетів і непоміркованістю

державного регулювання, дестабілізацією гривні, інфляцією та збільшенням зовнішнього боргу.

На нашу думку, подолання негативних економічних явищ і розвиток економіки держави загалом безпосередньо пов'язані зі стимулюванням діяльності підприємств приватного сектору, становленням нових, сучасних і прогресивних галузей (у сфері інформаційних технологій, нові види послуг і робіт тощо). Однак найпоширенішою проблемою в сучасних умовах є дефіцит коштів так званого стартового капіталу, необхідного для створення нового суб'єкта господарювання та здійснення господарської діяльності. Одним із шляхів її розв'язання можуть бути іноземні інвестиції – цінності, що вкладають у господарську діяльність з метою отримання прибутку.

Вагомого значення іноземне інвестування, його державне регулювання набувають у контексті проєвропейського руху України, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що позитивно позначається на здійсненні інвестиційної діяльності.

Дослідження особливостей державного регулювання іноземних інвестицій в Україні є необхідним й актуальним, оскільки саме на підставі його вивчення та аналізу можна розробити науковий фундамент для виявлення окремих шляхів удосконалення законодавства в цій сфері. З огляду на зазначене, проблематика правового регулювання іноземних інвестицій в Україні, їх форм і видів, особливостей державної реєстрації та гарантій здійснення є складовою теоретичного вивчення інвестиційної діяльності за господарським законодавством України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу особливостей іноземних інвестицій в Україні та їх державного регулювання присвятили свої наукові роботи О. Б. Андреева, О. М. Вінник, В. М. Задихайло, Т. О. Косянчук, Р. А. Майданик, В. В. Поєдинок, В. С. Щербина та ін.

Проте певні аспекти державного регулювання іноземних інвестицій в Україні потребують детальнішого розгляду.

Завданням цього дослідження є теоретико-правовий аналіз сутності й особливостей державного регулювання іноземного інвестування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування економіко-правової, політичної, соціальної сфер життя держави та суспільства, структурної перебудови економіки залучення

інвестицій, зокрема іноземних, є надзвичайно важливим для розвитку нашої держави, оскільки іноземне інвестування є одним з найефективніших і найдієвіших механізмів, спрямованих на розвиток вітчизняних суб'єктів господарювання. Водночас необхідність залучення іноземних інвестицій зумовлена не лише об'єктивними економічними явищами та факторами (кризи, потреба модернізації структури економіки, удосконалення галузевих і міжгалузевих пропорцій, стимулювання розвитку нових галузей), а й суб'єктивними (зниження рівня інвестиційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання, застарілість методів регулювання господарської діяльності з боку держави тощо).

Іноземне інвестування має чимало переваг, порівняно з іншими видами економічної допомоги, зокрема іноземної. Вони здебільшого є додатковим джерелом вкладання коштів та інших цінностей у національне виробництво, що може бути використане для модернізації основних фондів і процесу виробництва загалом, запровадження сучасних технологій тощо. Крім цього, іноземне інвестування не спричиняє збільшення зовнішнього боргу країни, на відміну від «звичайних» видів іноземної економічної допомоги (транші Міжнародного валютного фонду, кредити іноземних банків тощо). Навпаки, кошти, отримані від іноземного інвестування, за умови ефективного використання можуть сприяти зменшенню державного боргу. Вагомою перевагою є інтеграція, наближення національної економіки держави до світової економічної системи, подолання бар'єрів для ведення зовнішньоекономічної діяльності тощо.

На сучасному етапі розвитку народного господарства та ринкових економічних відносин, попри властиве цим відносинам саморегулювання, що ґрунтується на вільній конкуренції, слід акцентувати увагу на значенні державного регулювання господарської, зокрема інвестиційної, діяльності. У господарсько-правовій літературі утвердилася думка, згідно з якою держава не здійснює керівництво діяльністю суб'єктів господарювання, а лише регулює її за допомогою методів і засобів, зазначених у главі 2 Господарського кодексу (ГК) України. Тому термін «державне регулювання» економіки нині вважають прийнятнішим, таким, що відповідає ринковій моделі економіки.

Аналізуючи явище державного регулювання інвестиційної діяльності, зазначимо, що серед представників науки господарського права поширеною є позиція виокремлення широкого та вузького значення цього поняття. Широкий підхід до державного регулювання інвестиційної діяльності є комплексом дій органів державної влади, спрямованих на розроблення та запровадження норм, що чинять безпосередній або непрямий вплив на інвестиційну діяльність, її зміст, стадії, процеси тощо. У цьому разі розмежувати державне регулювання інвестиційної діяльності та регулювання господарської діяльності складно, подеколи їх навіть ототожнюють.

Відповідно до вузького підходу, відбувається певне звуження тих засобів, що використовує держава для реалізації інвестиційної політики. Державне регулювання інвестиційної діяльності зводиться лише до тих засобів і прийомів, за допомогою яких держава впливає на рух капіталу від інвестора до отримувача інвестицій та правовий режим цього капіталу як цінностей, які є інвестиціями. На думку В. В. Поєдинок, основними елементами вузького підходу до державного регулювання є такі:

- 1) залучення капіталу, зокрема іноземного, у певні галузі та сфери економіки;
- 2) процедури інвестування;
- 3) правовий режим інвестицій як майнових цінностей;
- 4) гарантії прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності [1].

Водночас аналіз місця державного регулювання інвестиційної діяльності дає підстави стверджувати, що воно притаманне як плановій економіці, так і ринковій, і це засвідчує досвід низки зарубіжних країн [2]. Деякі дослідники, наприклад В. К. Мамутов, обстоюють позицію, згідно з якою посилення ролі державного регулювання економіки, що втілено в зміцненні публічних засад правового регулювання господарської діяльності, є глобальною тенденцією, пов'язаною зі світовими фінансовими кризами [3]. У зарубіжній юридичній літературі для позначення зміни ролі держави в економічній сфері в посткризовий період пропонують термін «нова регуляторна ера» [4]. Державне регулювання саме інвестиційної діяльності

посідає в цьому контексті визначальне місце, оскільки світова фінансова криза є, передусім, кризою ринків капіталів.

Вивчення механізмів та елементів державного регулювання інвестиційної діяльності ґрунтується, насамперед, на главі 2 ГК України. Одним із головних елементів державного регулювання економічних процесів є державна економічна політика, складовою якої є державна інвестиційна політика, що забезпечує сприятливий інвестиційний клімат економіки.

Водночас ГК України не містить нормативного визначення ні державної економічної політики, ні державної інвестиційної політики. Системний аналіз положень глави 2 ГК України дає підстави вважати, що підґрунтям державної економічної політики є пріоритетні цілі народного господарства, засоби їх реалізації, відповідні способи їх досягнення [5].

Згідно зі ст. 9 ГК України, держава здійснює економічну, соціальну політику у двох основних формах: довгостроковій (стратегічній) і поточній (тактичній), які називають економічною стратегією та економічною тактикою. Частина 1 ст. 10 ГК України визначає, що державна економічна політика охоплює інвестиційну, амортизаційну, структурно-галузеву, політику інституційних перетворень, бюджетну, податкову, цінову, антимонопольно-конкурентну, валютну, грошово-кредитну та зовнішньоекономічну політики.

Інвестиційній політиці належить одне з визначальних місць у системі основних напрямів державної економічної політики, адже саме вона, відповідно до положень ст. 10 ГК України, спрямована на створення для суб'єктів господарювання необхідних умов для залучення та концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно в галузях, розвиток яких обрано як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного й відповідального використання цих коштів і здійснення контролю за ним. Це твердження відображає завдання та сутність інвестиційної політики, проте не містить загального визначення. Можна дійти висновку, що об'єктом державної інвестиційної політики є інвестиційна діяльність, здійснювана будь-якими суб'єктами цієї діяльності в усіх галузях і сферах економіки та передбачає використання будь-яких видів інвестицій і правових форм цієї діяльності.

Визначення державної інвестиційної політики пропонують дослідники господарського права. Так, на думку В. І. Кухаря, державна інвестиційна політика є системною і цілеспрямованою діяльністю спеціального вповноважених органів державної влади, якій притаманна системність і спрямованість на створення й реалізацію спеціального алгоритму заходів щодо розвитку інвестиційного ринку чи окремих його сегментів за допомогою формування відповідного за змістом нормативно-правового забезпечення інвестиційних відносин, застосування необхідних засобів їх державного регулювання та безпосередньої участі держави як суб'єкта цих відносин, що ґрунтуються на узгодженій моделі такого ринку, закріпленій у Державній програмі інвестиційного розвитку [6].

Традиційно аналіз державного регулювання будь-якої сфери життя суспільства зводиться до виокремлення різних моделей такого регулювання, які уособлюють сукупність способів, засобів та інших інструментів, необхідних для здійснення діяльності певного виду. Однією з перших моделей державної економічної та інвестиційної політики є ліберальна модель, що передбачає свободу підприємницької діяльності, мінімальне втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання, чого можна досягти завдяки обмеженням участі органів державної влади в розв'язанні нагальних соціальних проблем.

Ліберальна спрямованість інвестиційної політики держави скасовує або пом'якшує обмеження допуску, об'єктів, форм інвестицій тощо. Проте за такої моделі державне регулювання, яке все-таки наявне, хоч і лімітоване, обмежене макроекономічними процесами.

Решта моделей є антиподами ліберальної моделі, адже вони передбачають вищий ступінь втручання в економічні процеси з боку держави. Дослідник А. С. Музиченко вважає модель соціально орієнтованого ринку певним протиставленням ліберальній моделі, оскільки першій властивий вищий рівень державного втручання, наявність широкого державного сектору [7]. Поряд з ліберальною інвестиційною стратегією О. М. Ведута виокремлює регульовану стратегію, за якої держава встановлює контроль за рухом товарів і капіталів, та мобілізаційну стратегію, коли у зв'язку з необхідністю виживання держава змушена посилювати втручання у виробництво й зовнішньоекономічні

зв'язки [8]. Дослідник І. А. Вдовін протиставляє ліберальній моделі державно-розподільчу (або адміністративно-командну) модель інвестиційної діяльності [9].

Антиподом ліберальної моделі державної інвестиційної політики, яка передбачає істотні та чисельні втручання у сферу здійснення інвестиційної діяльності, є інтервенційна. Визначальною рисою цієї моделі є застосування спеціальних режимів господарської та, зокрема, інвестиційної діяльності [10].

Сучасні кризові явища та процеси, що відбуваються в економіці, не засвідчують про необхідність мінімізації впливу держави на іноземне інвестування. Із цього приводу актуальною є пропозиція щодо розроблення комбінованої моделі державного регулювання інвестиційної діяльності. Прогресивним видається її застосування в умовах формування правової держави та громадянського суспільства, посилення взаємодії між державними й недержавними інституціями, метою якого є досягнення оптимального балансу у сфері державного регулювання інвестиційних правовідносин.

Доцільно також проаналізувати засоби, за допомогою яких здійснюють державне регулювання іноземної інвестиційної діяльності. Саме вони відображають специфіку аналізованого різновиду державного регулювання. Визначення та класифікація цих засобів має практичне значення, адже дає підстави ґрунтовніше дослідити особливості впливу держави на різних стадіях і в різних сегментах інвестиційного процесу, оцінити його інтенсивність, рівномірність, відповідність обраній економічній стратегії тощо.

Слід розглянути декілька класифікацій таких засобів за різними критеріями. Так, за формами державного регулювання, у межах яких застосовують засоби, слід виокремити:

- 1) засоби, за допомогою яких визначають і закріплюють умови здійснення іноземної інвестиційної діяльності;
- 2) засоби, метою яких є нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері інвестиційних відносин;
- 3) гарантії прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності.

За роллю в механізмі правового регулювання засобів загальноприйнятим є поділ на стимуляційні (інвестиційні стимули), обмежувальні та нейтральні заходи. Інвестиційні

стимули є специфічною групою засобів, оскільки вони є перевагою, яку надає держава суб'єкту інвестиційної діяльності та яка не підлягає дії загальних правил й умов здійснення інвестиційної діяльності. Цей стимул за формою грошовий, а умовою його надання є здійснення певних дій, пов'язаних з іноземними інвестиціями.

Однак, на нашу думку, розглядати будь-який засіб правового регулювання інвестиційної діяльності виключно як стимули або обмеження безпідставно. Це може призвести до звуження змісту того чи того засобу. В умовах ринкової економіки та вільної конкуренції одні й ті самі правові засоби одночасно можуть бути стимулами для одних суб'єктів і перепонами для інших, що демонструє взаємопов'язаність, взаємозалежність елементів ринкової економічної системи.

Важливу роль відіграють засоби ринкового впливу, до яких належать, насамперед, засоби антимонопольного регулювання, вступ у договірні правовідносини на засадах приватного партнерства, ліцензування діяльності, що негативно позначається на навколишньому природному середовищі, вимоги щодо розкриття інформації. Перевагами таких засобів є реагування підприємств на вимоги ринку та представників влади, гнучкість, низькі витрати на впровадження. Однак недоліком є те, що ці засоби перешкоджають доступу на ринок, спричиняють залежність від прозорості й надійності інформації.

За внутрішньою структурою засоби державного регулювання інвестиційної діяльності поділяють на дискретні та комплексні. Комплексні засоби мають складну структуру, однак теоретичне їх розчленування не впливає на регуляторний ефект: його може бути досягнуто внаслідок застосування всіх складових у їх взаємозв'язку.

Безперечно, фундаментом для здійснення державного регулювання інвестиційної діяльності є наявність законодавства, що регулює аналізоване коло питань. Нормативно-правова база, яка визначає правовий режим і засади державного регулювання іноземного інвестування, ґрунтується як на загальних нормативних актах господарського законодавства, зокрема відповідних положеннях Конституції України (щодо забезпечення державою соціальної спрямованості економіки й гарантування захисту прав усіх суб'єктів, з-поміж яких права власності –

ч. 4 ст. 13, права приватної власності – ст. 41, права громадян на підприємницьку діяльність – ст. 42 тощо), так і на спеціальних.

Спеціальне правове регулювання здійснюють на підставі низки нормативно-правових актів, серед яких закони й підзаконні акти, видані на виконання законів. Серед кодифікованих джерел, що регулюють іноземну інвестиційну діяльність, слід акцентувати увагу на ГК України, глава 38 якого присвячена регулюванню відносин, пов'язаних з іноземними інвестиціями, а також Митному кодексі України. До основних некодифікованих спеціальних законів у цій сфері належать такі: Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10 вересня 1991 року; Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року; Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року тощо.

З-поміж підзаконних нормативно-правових актів слід виокремити декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року, укази Президента України «Про деякі питання іноземного інвестування» від 7 липня 1998 року та «Про додаткові заходи щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України» від 7 липня 2003 року тощо.

Висновки. Отже, державне регулювання інвестиційної діяльності посідає вагомe місце в будь-якій економічній системі у зв'язку з пріоритетністю цієї складової економічної політики держави. Аналіз широкого та вузького підходів до трактування державного регулювання іноземної інвестиційної діяльності, класифікація засобів державного регулювання за структурою, впливом на поведінку суб'єктів інвестиційної діяльності засвідчує багатоаспектність цього явища. Комплексне виконання завдань, забезпечення стабільності й надійності економічної системи мають стати відмітними рисами державного регулювання іноземного інвестування. Сучасне державне регулювання іноземного інвестування в Україні має передбачати пріоритетність регулювання руху капіталів, захисту капіталовкладень, забезпечення законності, захисту майнових прав і дотримання гарантій прав іноземних інвесторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поєдинок В. В. Питання правового регулювання примусових вилучень інвестицій / В. В. Поєдинок // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 1. – С. 109–117.
2. Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності : монографія / за ред. В. С. Щербини. – Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. – 228 с.
3. Мамутов В. К. Загальні проблеми науки господарського права на стику ХХ та ХХІ століть / В. К. Мамутов // Право України. – 2010. – № 8. – С. 4–12.
4. Поєдинок В. В. Теоретичні проблеми регулювання інвестиційної діяльності в Україні (господарсько-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / В. В. Поєдинок. – Київ, 2013. – 475 с.
5. Кухар В. І. Господарсько-правове забезпечення державної інвестиційної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / В. І. Кухар. – Харків, 2008. – 21 с.
6. Музиченко А. С. Державне регулювання інвестиційної діяльності / А. С. Музиченко. – Київ : Наук. світ, 2001. – 345 с.
7. Ведута Е. Н. Стратегия и экономическая политика государства / Е. Н. Ведута. – М. : Акад. проспект, 2004. – 456 с.
8. Вдовин І. А. Механізм правового регулювання інвестиційної діяльності (історический і теоретико-правовий аналіз) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / І. А. Вдовин. – СПб., 2002. – 388 с.
9. Задохайло Д. В. Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання / Д. В. Задохайло // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 1. – С. 158–168.
10. Поєдинок В. В. Правове становище інвестора як суб'єкта господарських відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / В. В. Поєдинок. – Київ, 2004. – 243 с.

REFERENCES

1. Poiedynok, V.V. (2013). Pytannia pravovoho rehulivannia prymusovykh vyluchen investytsii [Issues of legal regulation of forced investment seizures]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva, Bulletin of economic proceedings, 1*, 112 [in Ukrainian].
2. Shcherbyna, V.S. (Ed.). (2010). *Systema orhaniv derzhavnoho upravlinnia ta rehulivannia v sferi pidpriemnytskoi diialnosti [The system of public administration and regulation in the field of entrepreneurial activity]*. Kyiv: NDI pryvat. Prava i pidpriemnytstva NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Mamutov, V.K. (2010). Zahalni problem nauky hospodarskoho prava na styku XX ta XXI stolit [General problems of the science of economic law at the junction of the XX and XXI centuries]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 8*, 5 [in Ukrainian].
4. Poiedynok, V.V. (2013) Teoretychni problemy rehulivannia investytsiinoi diialnosti v Ukraini (hospodarsko-pravovyi aspekt) [Theoretical problems of regulation of investment activity in Ukraine (economic-legal aspect)]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kukhar, V.I. (2008) Hospodarsko-pravove zabezpechennia derzhavnoi investytsiinoi polityky v Ukraini [Economic and legal support of state investment policy in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Muzychenko, A.S. (2001). *Derzhavne rehulivannia investytsiinoi diialnosti [State regulation of investment activity]*. Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian].
7. Veduta, E.N. (2004). *Strategiia i ekonomicheskaia politika gosudarstva [The state's strategy and economic policy]*. Moscow: Akad. prosp. [in Russian].
8. Vdovin, I.A. (2002). Mehanizm pravovogo regulirovaniia investicionnoi deiatelnosti (istoricheskii i teoretiko-pravovoi analiz) [The mechanism of legal regulation of investment activity (historical and theoretical-legal analysis)]. *Doctor's thesis*. [in Russian].
9. Zadykhailo, D.V. (2007). Mobilizatsiina stratehiia ekonomichnoho rozvytku v konteksti pravovoho hospodarskoho poriadku: postanovka pytannia [Mobilization strategy of economic development in the context of legal economic order: statement of the question]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Herald of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 158-168 [in Ukrainian].
10. Poiedynok, V.V. (2004). Pravove stanovyshche investora yak subiekta hospodarskykh vidnosyn [Legal status of the investor as the subject of economic relations]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2018

Oikhova T. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Law Vinnytsia Trade and Economic Institute of the Kiev National Trade and Economic University, Vinnytsia, Ukraine

Peculiarities of State Regulation of Foreign Investment in Ukraine

The article examines the peculiarities of state regulation of foreign investments in Ukraine is necessary and topical for today, because it is through its study and analysis that the necessary scientific foundation will be developed to identify certain ways of improving legislation in this area. Taking into account this, the problems of legal regulation of foreign investments in Ukraine, their forms and types, the peculiarities of state registration and guarantees of implementation are important in the context of the theoretical study of investment activity under the economic legislation of Ukraine. The task of this study is to carry out theoretical and legal analysis and to determine the features, essence and content of state regulation of foreign investment in Ukraine.

The urgency of this study is that, under the conditions of reforming the economic and legal, political, social spheres of life of the state and society, structural adjustment of the economy, attracting investments, including foreign ones, is extremely important for the development of our state, since foreign investment is one of the most effective and effective mechanisms aimed at achieving the development of domestic business entities. At the same time, we emphasize that the necessity of attraction of foreign investments is caused not only by objective economic phenomena and factors (crises, the need for modernization of the structure of the economy, improvement of sectoral and intersectoral proportions, stimulation of the development of new industries), but also some subjective (reduction investment activity of domestic business entities, outdated methods of regulating economic activity by the state, etc.). The foregoing stresses the importance of analyzing and studying the state regulation of foreign investment in Ukraine today.

Keywords: foreign investment; state regulation of foreign investment; globalization; means of state regulation of investment activity; investment.

УДК 342.72/.73

Кулик Т. О. – кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
та прав людини Національної академії
внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0001-7338-8366

Забезпечення права на повагу до приватного та сімейного життя: регіональний і національний рівні

Право на повагу до приватного та сімейного життя закріплене в Конституції України (ст. 32) та Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року (ст. 8) по-різному, тому в сучасній науці конституційного права актуальним є комплексне порівняльне дослідження його змісту.

З огляду на євроінтеграційні процеси, державну політику, спрямовану на гармонізацію праворозуміння та правозастосування, дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 8 Конвенції слід здійснювати нерозривно з вивченням реалізації та практики захисту права, закріпленого в ст. 32 Конституції України. Комплексність цього завдання полягає в тому, що право на повагу до приватного та сімейного життя контрастує з правом на свободу думки і слова (у ст. 10 Конвенції – право на свободу вираження поглядів).

Для застосування практики Європейського суду з прав людини та Конвенції як джерел права необхідно гармонізувати національне законодавство з Конвенцією. Цей процес має бути поміркованим, науково обґрунтованим і практично спрямованим. Запропоновано конкретні зміни до законодавства для вирішення колізійних питань з порушеної проблематики.

Ключові слова: права людини; право на повагу до приватного та сімейного життя; недоторканність житла; таємниця листування; конфіденційна інформація.

Постановка проблеми. Право на повагу до приватного та сімейного життя було предметом дослідження різних учених, зокрема: Ю. Дем'яненка, Л. Ємчука, С. Єськова, Ю. Кириченка, К. Мельника, В. Назарова, О. Негодченка, О. Онишко, В. Серьогіна, О. Ткач. Науковці аналізували його з позицій або конституційно-правового регулювання, або практики Європейського суду з прав людини.

На наш погляд, актуальним у сучасній науці конституційного права є саме комплексне, порівняльне дослідження змісту права на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого на регіональному та національному рівнях. Оскільки це право

закріплене в Конституції України (ст. 32) та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (Конвенція) (ст. 8) по-різному, норми містять нетотожні визначення його змісту. З огляду на євроінтеграційні процеси, державну політику, спрямовану на гармонізацію праворозуміння та правозастосування, дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 8 Конвенції слід здійснювати нерозривно з вивченням реалізації та практики захисту права, закріпленого в ст. 32 Конституції України. Комплексність такого завдання полягає в тому, що право на повагу до приватного та сімейного життя контрастує з правом на свободу думки (у ст. 10 Конвенції – право на свободу вираження поглядів).

Метою статті є комплексна характеристика регіонального та національного стандартів забезпечення права на повагу до приватного та сімейного життя.

Виклад основного матеріалу. Стаття 32 Конституції України забороняє втручання в особисте та сімейне життя кожного [1]. Винятки мають бути передбачені Конституцією. Реалізацію права на повагу до особистого та сімейного життя здійснюють шляхом заборони збирати, зберігати, використовувати й поширювати конфіденційну інформацію про особу без її згоди, крім випадків, передбачених і процесуально визначених законом в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Крім того, зазначена стаття Основного Закону гарантує кожному громадянину право ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах й організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею; право на судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї, право вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням такої недостовірної інформації.

Правозахисна практика країн Ради Європи, на якій ґрунтувалася Конвенція 1950 року, визначила зміст права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8) не як заборону втручання в приватне життя, а як право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції [2].

Тобто Конвенція захищає інформацію про приватне і сімейне життя, житло й кореспонденцію, Конституція України захищає як об'єкт конфіденційну інформацію про особу.

Конвенція також передбачає випадки втручання в реалізацію цього права виключно на підставі закону й у випадках, коли це є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я, моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Перелік випадків, що можуть виправдати законне втручання в приватне та сімейне життя, в Конвенції ширший: крім інтересів національної безпеки, економічного добробуту та прав людини, передбачено ще запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я, моралі. Реальні суспільні відносини порушують питання стосовно того, чи можна безпосередньо застосовувати норми Конвенції, що ратифікована та є частиною національного законодавства, і чи допустиме в Україні втручання в особисте та сімейне життя з мотивів, наприклад, захисту моралі.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1], проте ч. 2 цієї статті дає підстави стверджувати протилежне, тому що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Основного Закону. Склалася ситуація, за якої міжнародний договір уже підписано та ратифіковано, навіть прийнято закон для забезпечення його реалізації та застосування практики Європейського суду з прав людини, зміст Конвенції містить ширший перелік законного втручання в приватне життя, а Конституція передбачає лише три такі підстави. Для запобігання можливим колізіям, з огляду на юрисдикційні можливості Європейського суду з прав людини, вважаємо за доцільне розширити зазначений перелік у нормі ст. 32 Конституції України.

Захист інформації про приватне та сімейне життя особи в Україні забезпечує складний механізм, оскільки національна правова система щодо органів публічної влади закладає суворий принцип законності діяти лише на підставі, у порядку та в спосіб, передбачені законом. Тобто чисельна група суб'єктів відповідних правовідносин, наділена публічно-владними повноваженнями,

функціонує в межах детально регламентованих нормативно-правових процедур. А нормативно-правове регулювання та захист такого об'єкта, як інформація, є складним завданням. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини можна стверджувати, що наявність в органів публічної влади, судових зокрема, дискреційних повноважень є запорукою можливості оперативного правового регулювання сучасних викликів суспільства.

Нормативне визначення поняття «інформація» міститься в Законі України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року. Зміст цього терміна законодавець пов'язує з формою його вираження, зазначаючи, що інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. У ст. 11 цього Закону серед видів інформації виокремлено інформацію про фізичну особу (персональні дані), тобто відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження [3].

Попри наявність у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року характеристики конфіденційної інформації, 2012 року представницький орган місцевого самоврядування – Жашківська районна рада Черкаської області ініціювала офіційне тлумачення положень ч. 1, 2 ст. 32, ч. 2, 3 ст. 34 Конституції України Конституційним Судом України, який постановив, що інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка обіймає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною [4].

Запропоноване тлумачення спрямоване на захист приватного життя посадових осіб органів публічної влади, оскільки вони є спеціальним суб'єктом і захищені в загальному порядку бути не можуть. Особа, погоджуючись обіймати посади в органі публічної влади, має усвідомлювати одразу, що інформація про неї є відкритішою для суспільства, яке, збираючи

й аналізуєчи відомості про посадових осіб, у такий спосіб здійснює громадський контроль.

Для забезпечення прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року, ч. 2 ст. 1 якого встановлює, що інформація, яку було отримано або створено в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, є відкритою, крім випадків, встановлених законом [5].

Зазначені положення в сукупності не містять, на перший погляд, суперечностей, однак практика порушує неоднозначні питання: чи захищають норми, прийняті для забезпечення права, визначеного в ст. 32 Основного Закону, посадових осіб органів публічної влади від зберігання та розповсюдження інформації про способи їхнього відпочинку, відпочинку їхніх родичів; чи допустиме розповсюдження інформації про зловживання ними у вільний від роботи час алкоголем або наркотиками, що є популярними темами в ЗМІ.

Для відповіді на таке питання на національному рівні потрібно проаналізувати нормативно-правове регулювання діяльності ЗМІ.

Не цілком очевидно, чи слід вважати ЗМІ інтернет-блогерів, пости в соціальних мережах, оскільки законодавство відстає від темпів стрімкого розвитку інформаційного простору.

У Законі України «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 1 серпня 1990 року ЗМІ визначено як газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістику, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації (ст. 2) [6]. На підставі цього тлумачення можна доводити, що відеоблог є ЗМІ, з огляду на мету, яку зазвичай заявляє блогер, і періодичність публікації нових відео. Стосовно власників популярних сторінок у соціальних мережах і розповсюдження інформації шляхом публікацій різних матеріалів постає суперечність, оскільки такої ознаки, як періодичність, вони можуть не мати, а мета створення та користування соціальними мережами позиціонується як спілкування приватне. Для законодавця невирішеним є питання, чи достатнім є правове регулювання рівного захисту прав усіх учасників. Практика

засвідчує, що сторінки в соціальних мережах зі значною кількістю відвідувачів стають об'єктом господарських правовідносин, їх використовують як платформу для розповсюдження інформації.

Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» 23 вересня 1997 року [7], маючи на меті забезпечення всебічного й об'єктивного висвітлення діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування засобами масової інформації та захисту їх від монопольного впливу органів певної гілки державної влади чи органів місцевого самоврядування, закріпив достатньо необмежений в аспекті доступу до інформації правовий статус ЗМІ.

Так, ч. 1 ст. 2 цього Закону встановлює, що ЗМІ України відповідно до законодавства мають право висвітлювати всі аспекти діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Передбачено обов'язок органів публічної влади забезпечувати вільний доступ до повної інформації про свою діяльність журналістам; виняток становить інформація, яку захищає Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року.

Отже, ЗМІ, згідно із Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року, мають право отримувати та розповсюджувати «всі аспекти діяльності» органів публічної влади, причому очевидно, що висвітлення інформації ЗМІ є повідомленням її для широкого загалу.

Водночас Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року виокремлює публічну інформацію з обмеженим доступом трьох видів – конфіденційну, таємну та службову.

Обмеження доступу до інформації здійснюють відповідно до закону за умови дотримання сукупності вимог: виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя; розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [5].

Тобто отримати публічну інформацію з обмеженим доступом безпосередньо громадянин не зможе, а ЗМІ цю саму інформацію можуть отримати та висвітлювати, посилаючись на Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року.

Вважаємо доцільним для гармонізації національного законодавства щодо висвітлення інформації про діяльність органів публічної влади внести зміни до Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року, виклавши ч. 1 ст. 2 цього Закону в такій редакції: «Засоби масової інформації України відповідно до законодавства України мають право висвітлювати всі аспекти діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування зобов'язані надавати засобам масової інформації повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади й органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків обмеження доступу до конфіденційної, таємної та службової інформації, не чинити на них жодного тиску і не втручатися в їх виробничий процес. Засоби масової інформації можуть проводити власне дослідження та аналіз діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, оцінювати і коментувати її».

Гарантовані ст. 8 Конвенції права на приватність кореспонденції та недоторканність житла в Конституції України закріплені в окремих статтях: ст. 31 гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а ст. 30 – недоторканність житла. Український законодавець, визначаючись з обсягом гарантованих державою прав людини, не використовує формулювання «право на повагу до приватного та сімейного життя», а забезпечує це право для кожного трьома гарантіями:

- недоторканністю житла;
- таємницею листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- заборонаю втручання в особисте та сімейне життя.

Стосовно реалізації права, передбаченого ст. 8 Конвенції, Т. Фулей узагальнює практику Європейського суду з прав людини, стверджуючи, що поняття «приватне життя» не є чітко визначеним, воно охоплює 15 позицій, перелік яких не є вичерпним (персональні дані про людину; деякі аспекти фізичного та соціального «я» особи; встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми та зовнішнім світом; ім'я, прізвище особи (зміна, написання) тощо) [8, с. 150–152].

Різняться підходи до забезпечення та захисту права на недоторканність житла на національному та регіональному рівнях.

Відповідно до ст. 30 Конституції України, недопустимим є проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду [1]. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку.

Концепція житла в контексті ст. 8 Конвенції відрізняється від національного підходу до тлумачення цього поняття. Термін «житло» в трактуванні Європейського суду з прав людини означає, насамперед, місце, де особа є «вдома». Згідно з термінологією офіційних мов Конвенції, в англійському тексті вжито *home*, тобто дім, житло; батьківщина; *at home* – удома; у французькому – *domicile* – житло; місце мешкання; *a domicile* – удома. Ідеться про аспект важливості об'єкта (помешкання) для особи, задоволення її потреб, а не про характеристику власне об'єкта чи його відповідність певним вимогам [8, с. 158].

У ст. 379 Цивільного кодексу України зазначено, що «житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них». Однак трапляються випадки, коли приміщення не призначене та не придатне для проживання, однак людина в ньому живе і це її єдиний дім. У такому разі Європейський суд з прав людини у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» постановив, що ніщо в ст. 8 Конвенції та попередніх рішеннях суду не свідчить на користь того, що концепція житла має обмежуватися резиденцією, яка облаштована відповідно до чинного

законодавства, і визнав, що захист ст. 8 Конвенції охоплює навіть циганську кибитку (шатро). Крім цього, гарантії ст. 8 Конвенції поширюються також на офіси (адвокатів, нотаріусів) та інші володіння особи [8, с. 158].

Національне законодавство в Україні обстоює інші позиції, крім норм цивільного права, це стосується також законодавства, що регулює правовий статус соціально незахищених груп населення. Зокрема, Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 року бездомність визначає як соціальне становище людини, зумовлене браком у неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання. Безпритульна особа, відповідно до цього Закону, – повнолітня особа, яка мешкає на вулиці, у парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, не призначених і не придатних для проживання, зокрема жилих приміщеннях, що знаходяться в аварійному стані. Законодавець розглядає можливість проживання осіб не лише в квартирах, будинках, гуртожитках, готелях тощо, однак не визнає такі об'єкти житлом.

Тобто право на житло в контексті Конвенції та практики Європейського суду з прав людини не може бути застосовано на національному рівні.

У ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [9] встановлено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику суду як джерело права. На практиці таке положення спричиняє колізії щодо змісту права на недоторканність житла, оскільки національне законодавство житло конкретизує, а практика Європейського суду з прав людини, що є джерелом права в Україні, тлумачить його ширше.

Узгодження національного законодавства із цього питання із зазначеною практикою в умовах сучасного стану законності та правопорядку в Україні є передчасним, оскільки, попри наявність відповідних норм, що регулюють відносини з використанням квартир у житлових будинках за призначенням, нерозв'язаними є проблеми щодо експлуатації квартир під офіси, салони краси, розважальні заклади, «хостели», що здебільшого призводить до порушення прав інших мешканців.

Висновки. Дослідивши низку аспектів забезпечення права на повагу до приватного (особистого) та сімейного життя на регіональному й національному рівнях, проаналізувавши практичну площину реалізації цього права, ми дійшли висновку, що процес застосування практики Європейського суду з прав людини та Конвенції як джерела права потребує вдосконалення національного законодавства. Однак цей процес має бути поміркованим, виваженим, науково обґрунтованим і практично спрямованим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=276%3A1&lang=uk. – Назва з екрана.
3. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради від 20 січ. 2012 р. № 2-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>. – Назва з екрана.
5. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. – Назва з екрана.
6. Про пресу та інші засоби масової інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 12 черв. 1990 р. № 1552-I. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90>. – Назва з екрана.
7. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 23 верес. 1997 р. № 539/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
8. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. – 2-ге вид., випр., доповн. – Київ, 2015. – 208 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi document "Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod" vid 4 lystop. 1950 r. International document "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms" from November 4, 1950]. (n.d.). *www.irs.in.ua*. Retrieved from http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=276%3A1&lang=uk [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII [Law of Ukraine "On Information" from October 2, 1992, No. 2657-XII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady vid 20 sich. 2012 r. No. 2-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in a case under the constitutional petition of the Zhashkiv Regional Council from January 20, 2012, No. 2-rp/2012]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii": vid 13 sich. 2011 r. No. 2939-VI [Law of Ukraine "On Access to Public Information" from January 13, 2011, No. 2939-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy "Pro presu ta inshi zasoby masovoi informatsii": vid 12 cherv. 1990 r. No. 1552-I [Law of Ukraine "On the Press and Other Mass Media" from June 12, 1990, No. 1552-I]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy "Pro poriadok vysvitlennia diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini zasobamy masovoi informatsii": vid 23 veres. 1997 r. No. 539/97-VR [Zakon Ukrainy "On the Procedure for Covering the Activities of Public Authorities and Local Authorities in Ukraine by the Mass Media" from September 23, 1997, No. 539/97-VR]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
8. Fulei, T.I. (2015). Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia [The application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice]. (2nd ed., rev.). Kyiv [in Ukrainian].
9. Pro Zakon Ukrainy "vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [About the Law of Ukraine "Implementation of the decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights" from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.02.2018

Kulyk T. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

ORCID 0000-0001-7338-8366

Ensuring the Right to Respect for Private and Family Life: Regional and National Levels

The right to respect for private and family life is enshrined in the Constitution of Ukraine (Art. 32) and the Convention for the Protection of the Right and Fundamental Freedoms of 1950 (Art. 8) in various ways, in the modern science of constitutional law, the complex, comparative study of its content remains relevant.

Taking into account the European integration processes and the state policy aimed at the harmonization of legal thinking and enforcement, the study of the practice of the European Court of Human Rights regarding the application of Art. 8 of the Convention should be inextricably linked with the study of implementation and practice in protecting the rights enshrined in Art. 32 of the Constitution of Ukraine. The complex nature of this work is that the right to respect for private and family life is in contrast to the right to freedom of thought and expression.

Article 32 of the Constitution of Ukraine prohibits interference with the personal and family life of everyone. Exceptions should be provided for by the Constitution. The realization of the right to respect for personal and family life is carried out by prohibiting the collection, storage, use and dissemination of confidential information about a person without his consent, except in cases provided for by a procedural law, in the interests of national security, economic welfare and human rights.

In addition, this article guarantees every citizen the right to get acquainted in the state authorities, local self-government bodies, their institutions and organizations with information about themselves that are not state or other secrets protected by law; and the right to judicial defense of the right to refute inaccurate information about themselves and their family members and the right to demand the removal of any information, as well as the right to compensation for material and moral damage caused by the collection, storage, use and dissemination of such false information.

The human rights practice of the countries of the Council of Europe, which formed the basis of the 1950 Convention for the

Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, caused the content of the right to respect for private and family life (Art. 8) not as a prohibition of interference with private life but as a right to respect for their private and family life, to your home and correspondence.

That is, the Convention protects information on private and family life, housing and correspondence, the Constitution of Ukraine protects as the object confidential information about a person.

It is established that the Convention contains a wider list of lawful service to private life, the Constitution is more rigorous, provides only three grounds. In order to prevent possible controversial situations, and taking into account the jurisdictional capacity of the European Court of Human Rights, we consider it expedient to expand the list in the norm of Art. 32 of the Constitution of Ukraine.

In addition, we have identified a number of inconsistencies in the legislation on information in Ukraine that may violate the right to privacy. Proposed relevant changes to the legislation to eliminate them.

The application of the Convention and practice of the European Court of Human Rights, as a source of law, require the harmonization of national legislation with the Convention. But this process should be judicious and conducted taking into account many practical aspects. The author proposes specific changes to the law to resolve conflict issues.

Keywords: human rights; the right to respect for private and family life; privacy; confidentiality of correspondence; confidential information.

УДК 351.81

Теленик С. С. – кандидат юридичних наук, здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Критична інфраструктура як об'єкт адміністративно-правового регулювання

Поєднання в концепції критичної інфраструктури систем, об'єктів і ресурсів, що є надзвичайно важливими для суспільства й держави, засвідчує значущість забезпечення їх захисту, що передбачає формування самостійного напрямку адміністративно-правового регулювання.

Попри наявність низки нормативних актів, що стосуються захисту критично важливих систем, об'єктів і ресурсів, донині не розроблено єдиного механізму захисту, що на практиці призводить до неузгодження дій різних суб'єктів, які здійснюють такий захист, несвоєчасного реагування на загрози, нейтралізація яких потребує різногалузевої консолідації ресурсів, до нераціонального, безсистемного використання сил і засобів тощо.

Сучасна модель адміністративно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури має бути побудована на підставі нормативної бази, програмно-стратегічних документів, напрацьованого досвіду та найкращих прикладів правового регулювання аналогічних інститутів у зарубіжних країнах. Відповідні положення мають бути визначені як основа для формування нових підходів у сфері адміністративно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури в Україні. З огляду на інтегральний характер проблеми, необхідно також вивчати різногалузеві дослідження з аналізованої тематики, окремі положення яких можуть бути використані в нормативній і теоретичній роботі.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання; критична інфраструктура; захист; нормативні документи; об'єкти критичної інфраструктури.

Постановка проблеми. Світові тенденції до посилення загроз природного і техногенного характеру, активізація терористичної злочинності, збільшення кількості та підвищення складності кібератак, а також пошкодження інфраструктурних об'єктів у східних та південних регіонах України внаслідок збройного конфлікту засвідчують нагальність розгляду питання захисту систем, об'єктів і ресурсів, які є критично важливими для функціонування суспільства, соціально-економічного розвитку держави та забезпечення національної безпеки [1].

Об'єднання в концепції критичної інфраструктури систем, об'єктів і ресурсів, що є критично важливими для суспільства й держави, засвідчує значущість забезпечення їх захисту, що

передбачає формування самостійного напрямку адміністративно-правового регулювання.

Попри те, що діє низка нормативних актів, які стосуються захисту критично важливих систем, об'єктів і ресурсів, не розроблено єдиного механізму захисту, що на практиці призводить до неузгодженості дій різних суб'єктів, які здійснюють такий захист, несвоєчасного реагування на загрози, для нейтралізації яких потрібна різногалузева консолідація ресурсів, а також нераціонального, безсистемного використання сил і засобів тощо.

Із цього приводу Д. С. Бірюков зазначає, що в нашому законодавстві є низка категорій об'єктів, виокремлених на підставі їх значущості для економіки, техногенної безпеки, терористичної загрози тощо. У контексті міжнародної практики ці об'єкти (або певну частину цих об'єктів) можна вважати критичною інфраструктурою. Проблему становлять не просто нерозроблення переліків об'єктів чи визначення поняття «критична інфраструктура», а неналагодженість взаємозв'язку між цими категоріями, інформаційного взаємозв'язку між відомствами, брак загального оцінювання на рівні держави ризиків цих об'єктів, спільного підходу до захисту від усіх груп загроз (техногенного, природного та соціально-політичного спрямування). Немає загальної (спільної) бази ресурсів для реагування та запобігання загрозам, яка повинна містити інформацію не тільки від Міністерства надзвичайних ситуацій, а й від Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, де збирають інформацію про наявну кількість місць у лікарнях малих міст України та ступінь забезпечення медичним персоналом [2, с. 76].

Тому потребує перегляду й удосконалення наявний підхід до захисту об'єктів критичної інфраструктури та його правове забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Поняття критичної інфраструктури знаходиться на етапі становлення, водночас, правотворча та наукова активність довкола нього повсякчас посилюється.

В окремих нормативних актах запропоновано визначення цього поняття. У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-

телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави» від 23 серпня 2016 року № 563 його потлумачено як сукупність об'єктів інфраструктури держави, які є найбільш важливими для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу чи руйнування яких може мати вплив на національну безпеку й оборону, природне середовище, призвести до значних фінансових збитків і людських жертв [3]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року № 1009-р визначення поняття критичної інфраструктури сформульовано як сукупність об'єктів, які є стратегічно важливими для економіки й безпеки держави, суспільства, населення та порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам України [1].

Про поняття «критична інфраструктура» йдеться в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”» від 26 травня 2015 року № 287/2015, у якому серед загроз національній безпеці України визначено загрози безпеці критичної інфраструктури, а саме: критична зношеність основних фондів об'єктів інфраструктури України та недостатній рівень їх фізичного захисту; недостатній рівень захищеності критичної інфраструктури від терористичних посягань і диверсій; неефективне управління безпекою критичної інфраструктури та систем життєзабезпечення.

Окреслено також пріоритетні напрями забезпечення безпеки критичної інфраструктури: комплексне вдосконалення правового підґрунтя захисту критичної інфраструктури, створення системи державного управління її безпекою; посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури, зокрема енергетичної і транспортної; налагодження співробітництва між суб'єктами захисту критичної інфраструктури, розвиток державно-приватного партнерства у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та реагування на них; розроблення й запровадження механізмів обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і населенням стосовно загроз критичній інфраструктурі та захисту чутливої інформації в цій сфері; профілактика техногенних аварій, оперативне й адекватне реагування на них, локалізація і

мінімізація їх наслідків; розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері [4].

Визначення поняття критичної інфраструктури пропонують в окремих публікаціях, цільових дослідженнях та інших працях, підготовлених у зв'язку з актуалізацією проблеми в різні роки з огляду на соціально-економічні, політичні, воєнні й інші умови та чинники.

Критична інфраструктура – це підприємства й установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології, телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки та безпеки держави, суспільства, населення, виведення з ладу або руйнування яких може позначитися на національній безпеці й обороні, природному середовищі, призвести до значних матеріальних і фінансових збитків, людських жертв [5].

Критична інфраструктура – це сукупність об'єктів, технологій, державних і наукових структур, порушення регламентної діяльності яких впливає на економічну, соціально-політичну, військову, екологічну безпеки [2, с. 89].

Термін «критична інфраструктура» охоплює об'єкти, системи, мережі або їх частини, порушення функціонування або руйнування яких призведе до найтяжчих наслідків для соціальної та економічної сфери держави, негативно позначиться на рівні її обороноздатності та національної безпеки. Крім того, функціонування критичної інфраструктури в мирний час пов'язують із підтриманням життєво важливих функцій у суспільстві, захистом базових потреб його членів і формуванням у них відчуття безпеки та захищеності. Критична інфраструктура України – це системи й ресурси, фізичні чи віртуальні, що забезпечують функції та послуги, порушення яких призведе до найсерйозніших негативних наслідків для життєдіяльності суспільства, соціально-економічного розвитку країни, забезпечення національної безпеки.

Захист критичної інфраструктури України – це комплекс заходів, реалізований у нормативно-правових, організаційних, технологічних інструментах, спрямованих на забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури [6, с. 11].

На підставі розглянутих дефініцій можна дійти висновку, що поняття критичної інфраструктури визначають, урахувуючи такі елементи:

1) загальне визначення критичної інфраструктури як сукупності об'єктів;

2) ознаки, за якими об'єкти критичної інфраструктури визначаються як такі;

3) можливі впливи на об'єкти критичної інфраструктури та їх наслідки;

4) державні, суспільні інтереси та відносини, яким може бути завдано шкоди.

Проте змістове наповнення цих елементів неоднакове, адже трансформація поняття критичної інфраструктури відбувається під впливом об'єктивних чинників й обставин, що визначають пріоритетність тих чи тих проблем, пов'язаних із забезпеченням нормального функціонування та захисту певних об'єктів.

Якщо проаналізувати ці визначення з позицій змісту структурних елементів поняття критичної інфраструктури, то можна констатувати хаотичність, неузгодженість, неповноту й правову невизначеність окремих положень, тому це питання потребує додаткового дослідження й опрацювання.

Так, критичну інфраструктуру визначають як: 1) сукупність об'єктів; систем, об'єктів і ресурсів; 2) сукупність об'єктів інфраструктури держави; 3) підприємства й установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології і телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство; 4) сукупність об'єктів, технологій, державних і наукових структур; 5) об'єкти, системи, мережі або їх частини; системи й ресурси, фізичні чи віртуальні, що забезпечують функції та послуги.

Ознаки, за якими певні об'єкти відносять до критичної інфраструктури, визначають як: 1) критично важливі; 2) найбільш важливі; 3) стратегічно важливі.

Можливі впливи на об'єкти критичної інфраструктури та їх наслідки трактують як: 1) загрози природного й техногенного характеру; 2) терористичні загрози; 3) кібератаки; 4) пошкодження інфраструктурних об'єктів у східних та південних регіонах України внаслідок збройного конфлікту; 5) виведення з ладу або

руйнування; 6) порушення функціонування; 7) порушення регламентної діяльності. Їхні наслідки такі: 1) значні матеріальні та фінансові збитки, людські жертви; 2) найтяжчі наслідки; 3) найсерйозніші негативні наслідки.

Суспільні, державні інтереси та відносини, яким може бути завдано шкоди, окреслюють так: 1) функціонування суспільства, соціально-економічного розвитку держави та забезпечення національної безпеки; 2) життєво важливі національні інтереси України; 3) інтереси економіки і безпеки держави, суспільства, населення; 4) національна безпека й оборона, природне середовище; 5) економічна, соціально-політична, військова, екологічна безпека; 6) соціальна й економічна сфери держави; 7) рівень обороноздатності та національної безпеки; 8) життєдіяльність суспільства, соціально-економічного розвитку країни та забезпечення національної безпеки.

Про проблеми правового регулювання забезпечення захисту критичної інфраструктури, зокрема адміністративно-правового, ідеться в Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, метою якої є визначення основних напрямів, механізмів і строків комплексного правового врегулювання питання захисту критичної інфраструктури й розроблення системи державного управління у сфері захисту критичної інфраструктури, з-поміж яких виокремлено такі:

- недостатність і неузгодженість нормативно-правового регулювання з питань захисту систем й об'єктів критичної інфраструктури, зокрема відсутність спеціального закону про критичну інфраструктуру та її захист;

- необхідність нормативно-правового врегулювання основоположних принципів її функціонування;

- розроблення й удосконалення законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури на підставі норм і стандартів НАТО, а також положень річних національних програм під егідою Комісії Україна–НАТО.

Серед першочергових завдань визначено розроблення та прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури, передбачення органу, відповідального за координацію діяльності із захисту критичної інфраструктури в мирний час та в умовах особливого періоду.

Шляхами та способами розв'язання проблем визнано створення нормативно-правової бази з питань організації діяльності державних органів і суб'єктів господарювання у сфері захисту критичної інфраструктури.

Комплексне визначення правової бази діяльності державних органів і суб'єктів господарювання у сфері захисту критичної інфраструктури полягає в розробленні та прийнятті Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» [1].

Нині триває робота з розроблення цього законопроекту, до якої залучено широке коло суб'єктів, які мають напрацювати організаційні, нормативно-правові, інженерно-технічні, наукові й інші положення та пропозиції, що створять підґрунтя для розв'язання нагальних проблем формування поняття критичної інфраструктури; визначення об'єктів критичної інфраструктури, загроз для їх функціонування, необхідних заходів для забезпечення нормального функціонування та інших проблемних питань. Так, за інформацією Національного банку України, створено міжвідомчу робочу групу щодо державної системи захисту об'єктів і сфер критичної інфраструктури у фінансовому секторі, до якої ввійшли представники Національного банку України, Національної комісії із цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, а також Служби безпеки України [7]. Робочі групи було створено в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України [8]; Президія Національної академії медичних наук України постановила створити експертну групу з числа фахівців академії та співробітників Головного управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України. Незабаром міжвідомча група має визначити перелік об'єктів і сфер критичної інфраструктури в медичній сфері, наявних загроз для їх функціонування, а також необхідних заходів, спрямованих на організацію їхньої сталої діяльності [9]; при Міністерстві соціальної політики України створено міжвідомчу робочу групу для визначення переліку об'єктів критичної інфраструктури в соціальній сфері, наявних загроз для їх функціонування, а також необхідних заходів, спрямованих на організацію їхньої сталої діяльності [10]; з метою забезпечення кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури Міністерство

інфраструктури України створило Державне підприємство «Центр систем безпеки та інформатизації»; майже всі інфраструктурні об'єкти, які знаходяться у власності чи використанні підвідомчих Міністерству підприємств, служб і відомств, можна віднести до об'єктів критичної інфраструктури, тому Міністерство відповідає за стале та безперерйне функціонування цих підприємств. Це підприємство буде здійснювати координацію та реалізацію політики, яку формує Міністерство у сфері захисту критичної інфраструктури (пожежно-техногенна безпека, фізична охорона й оборона об'єктів критичної інфраструктури та кіберзахист) [11] тощо.

Такий підхід забезпечить комплексне розуміння та формування єдиної державної системи захисту критичної інфраструктури.

Висновки. Отже, сучасна модель адміністративно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури має ґрунтуватися на нормативній базі, програмно-стратегічних документах, напрацьованому досвіді та найкращих прикладах правового регулювання аналогічних інститутів у зарубіжних країнах. Відповідні положення мають бути визначені як основа для формування нових підходів у сфері адміністративно-правового регулювання захисту критичної інфраструктури в сучасній Україні. Зважаючи на інтегральність аналізованої проблеми, необхідно також вивчати різногалузеві дослідження з окресленої тематики, положення яких можуть бути використані в нормативній і теоретичній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 груд. 2017 р. № 1009-р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80>. – Назва з екрана.
2. Бірюков Д. С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов. – Київ : НІСД, 2012. – 96 с.
3. Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серп. 2016 р. № 563. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/563-2016-%D0%BF>. – Назва з екрана.
4. Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>. – Назва з екрана.

5. Верголяс О. Реформування системи захисту та підвищення стійкості критичної інфраструктури України в розрізі актуальних загроз [Електронний ресурс] / О. Верголяс. – Режим доступу: <https://coolyanews.info/refomuvannya-sistemi-zahistu-ta-pidvischennya-stiikostii-kritichnoyi-iinfrastrukturi-ukrayinii-v-rozriizi-aktual.html>. – Назва з екрана.

6. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні : зб. матеріалів міжнар. експерт. нарад / упоряд.: Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов ; за заг. ред. О. М. Суходолі. – Київ : НІСД, 2015. – 176 с.

7. НБУ: створена міжвідомча робоча група щодо державної системи захисту об'єктів та сфер критичної інфраструктури у фінансовому секторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50755738. – Назва з екрана.

8. Уряд опублікував Концепцію створення державної системи захисту критичної інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36e2cf07-f12b-4a55-86d0-71454cfa8aca&title=UriadOpublikuvavKontseptsiiuStvorenniaDerzhavnoiSistemiZakhistuKritichnoiInfrastrukturiUkraini>. – Назва з екрана.

9. Спільно з СБУ Академія визначатиме об'єкти критичної інфраструктури в сфері охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amnu.gov.ua/news/1/950/sp-lno-z-sbu-akadem-ya-viznachatime-ob-kti-kritichno-nfrastrukturi-v-sfer-ohoroni-zdorov-ya/print.html>. – Назва з екрана.

10. Відбулася міжвідомча нарада щодо державної системи захисту об'єктів критичної інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250087421>. – Назва з екрана.

11. Міністерство інфраструктури розробило план заходів щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/news/29333.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia derzhavnoi systemy zakhystu krytychnoi infrastruktury": vid 6 hrud. 2017 r. No. 1009-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Creation of a State System for the Protection of Critical Infrastructure" from December 6, 2017, No. 1009-r]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80> [in Ukrainian].

2. Biriukov, D.S., & Kondratov, S.I. (2012). *Zakhyst krytychnoi infrastruktury: problemy ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini [Critical Infrastructure Protection: Problems and Prospects for Implementation in Ukraine]*. Kyiv: NIDS [in Ukrainian].

3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia pereliku informatsiino-telekomunikatsiinykh system ob'ektiv krytychnoi infrastruktury derzhavy": vid 23 serp. 2016 r. No. 563 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for the Establishment of the List of Information and Telecommunication Systems of the State's Critical Infrastructure Facilities" from August 23, 2016, No. 563]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/563-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].

4. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky ta oborony Ukrainy vid 6 travnia 2015 roku "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": vid 26 trav. 2015 r. No. 287/2015 [Decree of the President of Ukraine "On

the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine" from May 26, 2015, No. 287/2015]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> [in Ukrainian].

5. Verholias, O. *Reformuvannia systemy zakhystu ta pidvyshchennia stiihosti krytychnoi infrastruktury Ukrainy v rozrizi aktualnykh zahroz [Reforming the system of protection and increasing the stability of critical infrastructure of Ukraine in the context of actual threats]*. Retrieved from <https://coolyanews.info/reformuvannya-sistemi-zahystu-ta-pidvischennya-stiikostii-kritichnoyi-ii-nfrastrukturi-ukrayinii-v-rozriizi-aktual.html> [in Ukrainian].

6. Biriukov, D.S., & Kondratov, S.I. (2015). *Zelena knyha z pytan zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini [Green Book on Critical Infrastructure Protection in Ukraine]*. O.M. Sukhodolia (Eds). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

7. NBU: stvorena mizhvidomcha robocha hrupa shchodo derzhavnoi systemy zakhystu obektiv ta sfer krytychnoi infrastruktury u finansovomu sektori [NBU: An Interagency Working Group on the State System for the Protection of Critical Infrastructure Protection in the Financial Sector]. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50755738 [in Ukrainian].

8. Uriad opublikuvav Kontseptsiiu stvorennia derzhavnoi systemy zakhystu krytychnoi infrastruktury Ukrainy [The government has published the Concept for the creation of a state system of critical infrastructure protection in Ukraine]. (n.d.). *www.me.gov.ua*. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36e2cf07-f12b-4a55-86d0-71454cfa8aca&title=UriadOpublikuvavKontseptsiiuStvorenniaDerzhavnoiSistemiZakhystuKritichnoiInfrastrukturyUkraini> [in Ukrainian].

9. Spilno z SBU Akademiia vyznachatyme obiekty krytychnoi infrastruktury v sferi okhorony zdorovia [Together with the SBU, the Academy will identify critical infrastructure in the healthcare sector]. (n.d.). *www.amnu.gov.ua*. Retrieved from <http://www.amnu.gov.ua/news/1/950/sp-lno-z-sbu-akadem-ya-viznachatime-ob-kti-kritichno-nfrastrukturi-v-sfer-ohoroni-zdorov-ya/print.html> [in Ukrainian].

10. Vidbulasia mizhvidomcha narada shchodo derzhavnoi systemy zakhystu obektiv krytychnoi infrastruktury Ukrainy [An interagency meeting on the state system of protection of objects of critical infrastructure of Ukraine took place]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250087421> [in Ukrainian].

11. Ministerstvo infrastruktury rozrobilo plan zakhodiv shchodo zakhystu obektiv krytychnoi infrastruktury [The Ministry of Infrastructure has developed a plan of measures to protect critical infrastructure objects]. (n.d.). *mtu.gov.ua*. Retrieved from <https://mtu.gov.ua/news/29333.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018

Telenyk S. – *Ph.D in Law, Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Critical Infrastructure as an Object of Administrative and Legal Regulation

Integration into the concept of critical infrastructure of systems, objects and resources critical to society and the state emphasizes the importance and importance of ensuring their protection, which involves the formation of a single, independent direction of administrative-legal regulation.

Despite the fact that there are currently a number of regulations on the protection of critical systems, facilities and resources, there is no single protection mechanism that in practice leads to inconsistencies between the actors involved in such protection, the untimely response to threats to the neutralization of which requires multidisciplinary consolidation of resources, inefficient, unsystematic use of forces and means, etc.

The modern model of the administrative-legal regulation of the protection of critical infrastructure should be constructed taking into account and based on the normative base, program-strategic documents, experience gained and best examples of legal regulation of similar institutes in foreign countries. The relevant provisions should be defined as the basis for developing new approaches in the field of administrative and legal regulation of the protection of critical infrastructure in modern Ukraine. Considering the integral nature of the problem, it is also necessary to study multidisciplinary studies on relevant topics, some of which can be used in normative and theoretical work.

Keywords: administrative-legal regulation; critical infrastructure; protection; regulations; critical infrastructure objects.

УДК 343.147

Старенький О. С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Обшук як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні: окремі новели чинного Кримінального процесуального кодексу України

Висвітлено основні законодавчі новели чинного Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуального порядку отримання доказів шляхом проведення обшуку в кримінальному провадженні, запроваджені у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII. Виокремлено їх недоліки, запропоновано шляхи оптимізації положень чинного законодавства щодо забезпечення ефективності застосування обшуку як засобу отримання доказів у кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що положення ч. 3 ст. 236 КПК України потрібно уточнити, виклавши в такій редакції: «Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою захисника, адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого захисника, адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення».

Обов'язкове фіксування порядку проведення обшуку за допомогою аудіо- та відеозапису слід поширити й на випадки проведення обшуку без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України.

Аргументовано, що аудіо- чи відеозапис проведення обшуку не є певним видом доказів у кримінальному провадженні (документом), оскільки не може мати самостійного процесуального значення без відповідного протоколу обшуку, а є додатком до цього протоколу. Лише в нерозривній єдності вони становитимуть зміст доказу в кримінальному провадженні.

Доведено, що встановлення або спростування факту недопущення захисника чи адвоката до участі в проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи, місцевості чи особи має бути покладено на сторони кримінального провадження, адвоката та потерпілого під час здійснення досудового розслідування або судового розгляду.

Ключові слова: обшук; захисник; доказування; суб'єкт доказування; змагальність.

Постановка проблеми. Для вдосконалення процесуального порядку проведення обшуків у кримінальних провадженнях і підвищення ефективності використання їх результатів у кримінальному процесуальному доказуванні законодавець прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII [1], положення якого набрали чинності 7 грудня 2017 року, крім норм щодо застосування під час судового розгляду технічних засобів відеозапису, які набирають чинності з 1 січня 2019 року. Більшість вітчизняних правників досить позитивно оцінили положення цього Закону, зазначаючи, що: він сприятиме забезпеченню прав учасників кримінального провадження на досудовому розслідуванні [2]; внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України посилюють контроль за отриманням дозволу та проведенням обшуку [3]; прийнявши зміни до закону, які посилили вимоги до порядку отримання дозволу та проведення обшуку, законодавець визнав, що правом на проведення обшуку правоохоронці зловживають [4], тощо. Водночас результати системного аналізу положень цього законодавчого акта дають підстави для висновку, що окремі з них є недосконалими й такими, що не забезпечать належні гарантії отримання доказів шляхом проведення обшуку в кримінальному провадженні, а також ефективність реалізації засади змагальності в кримінальному процесуальному доказуванні. З огляду на зазначене, у межах цієї статті ми спробуємо висвітлити основні законодавчі новели чинного КПК України щодо процесуального порядку отримання доказів шляхом проведення обшуку в кримінальному провадженні, запроваджені у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII, визначити їх недоліки та запропонувати шляхи оптимізації положень чинного КПК України в цьому аспекті.

Аналізований законодавчий акт вніс низку змін і доповнень до ст. 87, 104, 107, 236 КПК України, пов'язаних із можливістю використання результатів обшуку в кримінальному процесуальному доказуванні. Наприклад, друге речення ч. 1 ст. 236 КПК України викладено в такій редакції: «Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник, адвокат та інші учасники кримінального провадження». Тобто законодавець для вдосконалення процесуального порядку провадження обшуку цілком обґрунтовано застосовує диференційований підхід для розмежування процесуальних статусів захисника й адвоката. Водночас далі наявна певна алогічність у висловлених законодавцем пропозиціях. Зокрема, ч. 3 ст. 236 КПК України після другого речення доповнено новим реченням такого змісту: «Особа, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, має право користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії проведення обшуку». У цьому положенні вже йдеться виключно про право адвоката брати участь у проведенні обшуку на будь-якій його стадії. Захисник, з огляду на буквальне тлумачення положень цієї норми, цим правом не наділений. Постає ризик можливих зловживань з боку вповноважених суб'єктів сторони обвинувачення, адже слідчий (детектив), прокурор, інша службова особа, користуючись недосконалістю положень відповідної норми, не допустять захисників до участі в проведенні обшуку житла чи іншого володіння підозрюваних осіб для забезпечення захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів.

У зв'язку із цими самими причинами в захисників виникнуть певні труднощі щодо застосування в практичній діяльності під час проведення обшуку положень абз. 3 ч. 1 ст. 107 КПК України, яким стороні захисту надано право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису. Хоча ці нововведення спрямовані на забезпечення паритетності сторін під час проведення обшуку, проте, якщо захисник унаслідок недосконалості ч. 3 ст. 236 КПК України не буде допущений слідчим (детективом), прокурором, іншою службовою особою до проведення обшуку, він не зможе реалізувати надане йому право на отримання доказів шляхом безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису.

Саме тому положення ч. 3 ст. 236 КПК України потрібно уточнити, виклавши його в такій редакції: «Слідчий, прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою захисника, адвоката або представника. Слідчий, прокурор зобов'язаний допустити такого захисника, адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення».

Оцінюючи новели ч. 1 ст. 107 КПК України: 1) виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксують за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів (абз. 2); 2) надане право стороні захисту безперешкодно фіксувати проведення обшуку за допомогою відеозапису (абз. 3), – слід зазначити, що їх упровадження до чинного КПК України забезпечить можливість сторонам кримінального провадження та суду перевірити законність й обґрунтованість проведення обшуку, а також підвищить ефективність використання результатів обшуку в кримінальному процесуальному доказуванні. Позитивним є те, що законодавець у цьому Законі, на відміну від редакції ч. 10 ст. 236 КПК України Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VII [5], формулюючи правила виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку, виклав їх у загальному вигляді, не обмежуючись посиланням лише на обшук житла чи іншого володіння особи. Тобто можна дійти висновку, що правила, передбачені абз. 2, 3 ч. 1 ст. 107 КПК України, поширюються на застосування всіх видів обшуку (обшук житла чи іншого володіння особи, обшук місцевості, обшук особи) як засобів отримання доказів у кримінальному провадженні.

Редакція відповідних положень потребує суттєвих уточнень. Вимога щодо обов'язкової фіксації перебігу проведення обшуку житла чи іншого володіння особи не поширюється в разі проведення слідчим (детективом), прокурором обшуку житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ст. 233 КПК України. Тому на практиці виникатимуть ситуації, за яких уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення для уникнення обов'язкової фіксації перебігу проведення обшуку житла чи іншого володіння особи

проводитимуть його без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України. У зв'язку із цим, неможливо буде належно перевірити законність й обґрунтованість проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, правомірність обмеження прав, свобод і законних інтересів осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводять обшук, а також допустимість і належність отриманих доказів унаслідок провадження відповідної слідчої (розшукової) дії. На наш погляд, обов'язкове фіксування порядку проведення обшуку за допомогою аудіо- та відеозапису варто поширити й на випадки проведення обшуку без ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України.

По-друге, потребує уточнення використане законодавцем словосполучення «звуко- та відеозаписувальних технічних засобів», оскільки таке формулювання не відповідає понятійно-категоріальному апарату чинного кримінального процесуального законодавства України. Засоби фіксації є додатками до протоколу процесуальних дій. Водночас положення ст. 105 КПК України, яка власне й має назву «Додатки до протоколів», серед переліку таких додатків містить «аудіо- та відеозапис процесуальної дії», а не «звуко- та відеозаписувальні технічні засоби». В інших статтях чинного КПК України (ч. 5 ст. 224; абз. 2 ч. 11 ст. 232; ч. 1 ст. 256; ч. 1 ст. 270) законодавець уживає саме термін «аудіо- та відеозапис». У зв'язку із цим положення абз. 2 ч. 1 ст. 107 КПК України потрібно узгодити зі ст. 105 КПК України. На цій підставі потребує уточнення перше речення абз. 3 ч. 2 ст. 104 КПК України «запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу».

По-третє, недосконалим є й положення абз. 3 ч. 1 ст. 107 КПК України, адже законодавець наділив правом безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису лише сторону захисту – підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніх захисників і законних представників. Водночас адвокат, який здійснює представництво прав та інтересів свідка, потерпілого чи особи, яка ще не набула

процесуального статусу відповідного учасника кримінального провадження, таким правом не наділений. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII надав відповідним суб'єктам право користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії проведення обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України). Таким чином, між положеннями цих законів наявна правова колізія, що може негативно позначитися на ефективності здійснення доказування в кримінальному провадженні, а також забезпечення належного представництва адвокатом прав і законних інтересів свідка, потерпілого чи особи, яка ще не набула процесуального статусу відповідного учасника кримінального провадження. Таку позицію поділяють й інші дослідники, стверджуючи, що на підставі положення ч. 1 ст. 107 КПК України адвокат, який не є захисником, уже не має права безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису. Зазначене є обмеженням професійних прав адвоката, адже п. 8 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема застосовувати технічні засоби для копіювання матеріалів справи, у якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, у яких він бере участь, а також перебіг судового засідання в порядку, передбаченому законом [6]; не кожен учасник обшуку отримав право на його фіксацію. Таке право матиме лише сторона захисту, зокрема особа, якій повідомлено про підозру, та її адвокат. Оскільки обшуки – це переважно першочергові заходи під час розслідування провадження, у якому на ранніх стадіях про підозру не повідомляють, то адвокати просто не зможуть фіксувати цю процедуру. Вони будуть виключно представниками особи, у якої проводять обшук, а не захисниками підозрюваного і, відповідно, не стороною захисту [3].

На наш погляд, для забезпечення ефективності отримання доказів шляхом проведення обшуку в кримінальному провадженні, а також реалізації засади змагальності в кримінальному процесуальному доказуванні правом безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису потрібно було б наділити не лише сторону захисту, а й адвоката і потерпілого.

Двомісячна практика застосування положень абз. 3 ч. 1 ст. 107 КПК України засвідчила, що слідчі, прокурори не в усіх випадках надають можливість захисникам безперешкодно фіксувати перебіг проведення обшуку за допомогою відеозапису. Певні труднощі також постають і під час долучення відповідних технічних засобів до матеріалів кримінального провадження як доказів у випадку встановлення захисниками порушень у діях слідчого, прокурора чи іншої службової особи, яка проводить обшук.

Недосконалим видається і друге речення абз. 3 ч. 2 ст. 104 КПК України, у якому передбачено, що дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані в записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні. Поділяючи твердження О. Ю. Татарова, який цілком обґрунтовано зазначає, що така вимога унеможливить будь-які провокації та фальсифікації з боку всіх учасників обшуку [2], вважаємо, що ця новела суперечить правовій сутності доказів у кримінальному провадженні, адже змістом доказів, відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України, є не дії та обставини, а фактичні дані. На зазначеному акцентують увагу й інші вітчизняні правники [6]. Водночас у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII визначено, що виконання ухвали слідчого судді про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- чи відеозапису, які долучають як додатки до протоколу про проведення обшуку. У разі проведення слідчим (детективом), прокурором обшуку в кримінальному провадженні без застосування аудіо- чи відеозапису, відповідний протокол обшуку не можна буде використати як доказ у кримінальному

процесуальному доказуванні, оскільки він не відповідатиме вимозі допустимості. Протокол обшуку та додатки до нього за цих обставин лише у своїй єдності становитимуть зміст доказу в кримінальному провадженні. Аудіо- чи відеозапис як додатки до протоколу обшуку є документами за ґносеологічною сутністю, проте не за правовим їх значенням. Надання таким додаткам до протоколу значення документів як процесуального джерела доказів означає «подвоєння» (дублювання) доказу, оскільки змістом їх будуть одні й ті самі фактичні дані, одержані з одного джерела фактичних даних під час проведення обшуку, проте зафіксовані в різній формі у двох джерелах доказів. Тобто відбуватиметься штучне подвоєння доказів, оскільки одні й ті самі фактичні дані, отримані внаслідок проведення обшуку, буде зафіксовано в різних джерелах різними способами – вербальним у протоколі та аудіо- чи відеофіксацією. На наш погляд, аудіо- чи відеозапис проведення обшуку не є певним видом доказів у кримінальному провадженні (документом), оскільки не може мати самостійного процесуального значення без відповідного протоколу обшуку, а є додатком до цього протоколу. Лише в нерозривній єдності вони становитимуть зміст доказу в кримінальному провадженні.

Ще однією концептуальною новелою аналізованого Закону стало закріплення додаткових гарантій, спрямованих на унеможливлення використання в кримінальному процесуальному доказуванні недопустимих доказів, отриманих під час проведення обшуку. Так, ч. 3 ст. 87 КПК України доповнено п. 3 і 4 такого змісту: «3) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Факт недопущення до участі в обшуку адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження; 4) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання». Загалом позитивно оцінюючи зазначені положення, вважаємо, що вони не позбавлені певних недоліків. По-перше, якщо буквально тлумачити ці нововведення, можна дійти висновку, що відповідні правила недопустимості отриманих доказів стосуються лише проведення слідчим (детективом), прокурором обшуку житла чи іншого володіння особи на підставі

ухвали слідчого судді. Тобто вони не будуть поширюватися на випадки виконання ухвали слідчого судді про обшук місцевості чи обшук особи у кримінальному провадженні. Зауважимо, що досить поширеною є практика постановлення слідчими суддями ухвал про обшук особи [7; 8], попри те, що чинний КПК України законодавчо не закріплює за слідчими суддями відповідного повноваження. Ми поділяємо позицію тих науковців, які, спираючись на досвід окремих зарубіжних країн і з огляду на потреби вітчизняної правозастосовної практики, цілком слушно пропонують закріпити в чинному КПК України таке повноваження за слідчими суддями [7; 8].

По-друге, як і під час формулювання нових положень ч. 3 ст. 236 КПК України, законодавець, усупереч використаному в ч. 1 ст. 236 КПК України диференційованому підходу до розмежування процесуальних статусів захисника й адвоката, визначив, що доказ вважають недопустимим, якщо його отримано під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Тобто відповідне правило не поширюється на випадки недопущення захисників до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Отже, у захисників як суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях можуть виникнути суттєві труднощі під час спростування результатів обшуку як недопустимого доказу, отриманого у зв'язку з недопущенням захисника до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

По-третє, оцінюючи новели, закріплені в ч. 3 ст. 87 КПК України, І. В. Гловюк слушно порушує питання про те, чому факт недопущення до участі в обшуку зобов'язаний довести лише адвокат. Адже може виникнути ситуація, коли в судовому засіданні цей адвокат уже не надає професійну правничу допомогу обвинуваченому (якщо йдеться про захисника). Крім того, обшук можуть проводити в житлі чи іншому володінні будь-якої особи, зокрема тієї, яка не буде учасником судового провадження в майбутньому, тому, відповідно, не буде учасником судового провадження і її адвокат. Навіть як свідка цього адвоката може бути допитано лише в разі, якщо його письмовою заявою буде звільнено від обов'язку зберігати адвокатську таємницю.

Таке формулювання п. 3 суперечить положенням ч. 2 ст. 92 КПК України, оскільки сторона зобов'язана за загальним правилом доводити допустимість наданих нею доказів, а з такого формулювання випливає обов'язок адвоката (який може й не бути представником сторони захисту) доводити недопустимість доказів сторони обвинувачення. У п. 4 пропонуваннях доповнень не зазначено, на кого покладено тягар доказування. Надто звуженим є формулювання «зобов'язаний довести в суді під час судового провадження», адже ч. 4 ст. 87 КПК України встановлює, що докази, передбачені цією статтею, мають бути визнані судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав і свобод людини, унаслідок якого такі відомості було отримано, що відкриває можливість дослідження питання про допустимість доказів і під час розгляду, зокрема, клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Таке формулювання позбавляє захисника можливості, наприклад, під час розгляду клопотання про арешт майна, вказувати на те, що речові докази, вилучені під час обшуку, є недопустимими, а під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу – заперечувати наявність обґрунтованої підозри або ризиків тим, що докази, вилучені під час обшуку, є недопустимими [6]. Нині в правозастосовній діяльності поширеними є випадки подання прокурорами під час досудового розслідування клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, серед яких і запобіжні заходи, що за змістом не відповідають правовим засадам доказового права. Такі клопотання в будь-якому разі слід обґрунтовувати виключно доказами, що відповідають вимогам допустимості, належності та достовірності. Водночас використання слідчим, прокурором доказів, які не відповідають зазначеним вимогам, для обґрунтування клопотань про застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження, зокрема й запобіжних заходів, є прямим порушенням норм доказового права. Тому за наявності таких порушень професійні захисники цілком правильно спростовують необхідність застосування

обмежувальних заходів, а слідчі судді – відмовляють у задоволенні таких клопотань і визнають такі докази недопустимими, неналежними чи недостовірними. Це все відбувається саме на стадії досудового розслідування. Тому позиція законодавця щодо покладення виключно на адвоката обов'язку доказування факту недопущення до участі в проведенні обшуку й лише в суді під час судового провадження суперечить реалізації засади змагальності в кримінальному процесуальному доказуванні на стадії досудового розслідування.

З огляду на зазначене, ми пропонуємо п. 3 і 4 ч. 3 ст. 87 КПК України викласти в такій редакції: «3) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, обшук місцевості, обшук особи у зв'язку з недопущенням захисника чи адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Встановлення або спростування факту недопущення захисника чи адвоката до участі в проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи, обшуку місцевості, обшуку особи покладається на сторони кримінального провадження, адвоката та потерпілого під час здійснення досудового розслідування або судового розгляду; 4) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, обшук місцевості, обшук особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання».

Висновки. Отже, нові законодавчі зміни та доповнення до чинного КПК України щодо процесуального порядку отримання доказів шляхом проведення обшуку в кримінальному провадженні, запроваджені у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII, містять низку неточностей, а тому вони потребують суттєвого вдосконалення та доопрацювання відповідно до сформульованих нами пропозицій для забезпечення ефективності використання результатів обшуку в кримінальному процесуальному доказуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування [Електронний ресурс] : Закон України від 16 листоп. 2017 р. № 2213-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>. – Назва з екрана.
2. Татаров О. Ю. «Маски» скинуті – шоу триває, або Як нардепи спробували унеможливити вилучення майна під час обшуків і що з того вийде [Електронний ресурс] / О. Ю. Татаров // Закон і бізнес. – 2017. – № 49 (1337). – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhliviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html. – Назва з екрана.
3. Грушовець Є. Чи здатні нововведення унеможливити зловживання з боку органів досудового слідства під час отримання дозволу та проведення обшуку? [Електронний ресурс] / Є. Грушовець // Закон і бізнес. – 2017. – № 49 (1337). – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhliviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html. – Назва з екрана.
4. Сицько А. Чи здатні нововведення унеможливити зловживання з боку органів досудового слідства під час отримання дозволу та проведення обшуку? [Електронний ресурс] / А. Сицько // Закон і бізнес. – 2017. – № 49 (1337). – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhliviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html. – Назва з екрана.
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів [Електронний ресурс] : Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19>. – Назва з екрана.
6. Гловюк І. В. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування»: Quo vadis? [Електронний ресурс] / І. В. Гловюк. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/publications/2840-zakon-ukraini-pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-zakonodavchih-aktiv-shodo-zabezpechennya-dotrimannya-prav-uchasnikiv-kriminal-nogo-provadhennya-ta-inshih-osib-pravoohoronnimi-organami-pid-chas-zdijsnennya-dosudovogo-rozsliduvannya-quo-vadis.html>. – Назва з екрана.
7. Погорецький М. А. Проблемні питання обшуку особи / М. А. Погорецький // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – С. 182–184.
8. Погорецький М. А. Обшук особи у кримінальних провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою / М. А. Погорецький, О. В. Баганець // Право України. – 2017. – № 12. – С. 62–73.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia dotrymannia prav uchasnykiv kryminalnogo provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia": vid 16 lystop. 2017 r. No. 2213-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts on Enforcement of Rights of Participants in Criminal Proceedings and Other Persons by Law Enforcement Agencies during the Pre-trial Investigation" from November 16, 2017, No. 2213-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2213-19> [in Ukrainian].
2. Tatarov, O.Yu.(2017). "Masky" skynuti - shou tryvaie, abo yak nardepy sprobuvaly unemozhlyvyty vyluchennia maina pid chas obshukiv i shcho z toho vyide ["Masks" dumped - the show continues, or as People's Deputies tried to prevent the seizure of property during the searches and what will come out of it]. *Zakon i biznes, Law and Business*, 49(1337). Retrieved from http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhlyviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html [in Ukrainian].
3. Hrushovets, Ye. (2017). Chy zdatni novovvedennia unemozhlyvyty zlovzhyvannia z boku orhaniv dosudovoho slidstva pid chas otrymannia dozvolu ta provedennia obshuku? [Are innovations capable of preventing abusive pre-trial investigation authorities from obtaining permission and conducting a search?]. *Zakon i biznes, Law and Business*, 49(1337). Retrieved from http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhlyviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html [in Ukrainian].
4. Sytsko, A. (2017). Chy zdatni novovvedennia unemozhlyvyty zlovzhyvannia z boku orhaniv dosudovoho slidstva pid chas otrymannia dozvolu ta provedennia obshuku? [Are innovations capable of preventing abusive pre-trial investigation authorities from obtaining permission and conducting a search?]. *Zakon i biznes, Law and Business*, 49(1337). Retrieved from http://zib.com.ua/ua/131204-yak_nardepi_sprobuvali_unemozhlyviti_maski-shou_i_scho_z_tog.html [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnogo sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv": vid 3 zhovt. 2017 r. No. 2147-VII [Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts" from October 3, 2017, No. 2147-VII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19> [in Ukrainian].
6. Hloviuk, I.V. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia dotrymannia prav uchasnykiv kryminalnogo provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia": Quo vadis? [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts Concerning Enforcement of Rights of Participants in Criminal Proceedings and Other Persons by Law Enforcement Bodies during Pre-trial Investigation": Quo vadis?]. (n.d.). *unba.org.ua*. Retrieved from <http://unba.org.ua/publications/2840-zakon-ukraini-pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-zakonodavchih-aktiv-shodo-zabezpechennya->

dotrimannya-prav-uchasnikiv-kriminal-nogo-provadžzhennya-ta-inshih-osib-pravoohoronnimi-organami-pid-chas-zdijsnennya-dosudovogo-rozsliduvannya-quo-vadis.html [in Ukrainian].

7. Pohoretskyi, M.A. (2017). Problemni pytannia obshuku osoby [Problem searches for a person]. V.V. Cherniei, S.S. Cherniavskiy, & L.D. Udalova (et al.). (Ed.). *Aktualni pytannia kryminalnogo protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy, Topical issues of the criminal process, forensic science and forensic expertise: Proceedings of the Interdepartmental Scientific and Practical Conference.* (Vols. 1), (pp. 182-184). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Pohoretskyi, M.A., & Bahanets, O.V. (2017). Obshuk osoby u kryminalnykh provadžzhenniakh shchodo pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu [Searching for a person in criminal proceedings to accept an offer, promise or obtaining an unlawful benefit by an official]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 12, 62-73* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2018

Starenkyi O. – *Ph.D in Law, Assistant of the Department of Justice of the Faculty of Law of Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine*

The Search as a Tool of Obtaining Evidence in a Criminal Proceeding: the Separate Innovations of the Current Criminal Procedural Code of Ukraine

The article covers the main legislative innovations of the current Criminal Procedure Code of Ukraine which relates with the procedural procedure for obtaining evidence by conducting a search in criminal proceedings. The introductions were adopted with the Law of Ukraine «About Amendments to Certain Legislative Acts which concerned with enforcement of the rights of participants in criminal proceedings and other persons by law enforcement bodies during the pre-trial investigation» of November 16, 2017, No. 2213-VIII. Their weaknesses are emphasized and the own ways of optimizing the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine to ensure the effectiveness of the application of such kind of obtaining evidence in criminal proceedings as a search are offered in the article.

It is proved that the provisions of Part 3 of Art. 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be clarified and worded as follows: «The investigator, the prosecutor shall not have the right to prohibit the search participants from using the legal assistance of

a lawyer, lawyer or representative. The investigator, the prosecutor is obliged to allow such a defense counsel, lawyer or representative to search at any stage of its conduct».

It is specified that the mandatory fixation of the order of conducting a search by means of audio and video should be extended to cases of conducting a search without the order of the investigating judge in accordance with the procedure provided for in Part 3 of Art. 233 Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is concluded that an audio or video of a search is not a certain type of evidence in a criminal proceeding (document), since it can not have an independent procedural meaning without an appropriate search protocol, but is an annex to this protocol. Only in their inseparable unity, they will constitute the content of evidence in a criminal proceeding. It is noted that the establishment or refutation of the fact that a defense counsel or advocate is not allowed to participate in a search of a dwelling or other property of a person, a search of a place, a search of a person must be relied on the part of the criminal proceedings, the lawyer and the victim during the pre-trial investigation or trial.

Keywords: search; proving; defender; criminal proceedings; an adversary proceeding.

УДК 342.722:341.1/8

Сьох К. Я. – кандидат юридичних наук,
викладач кафедри конституційного
права та прав людини Національної
академії внутрішніх справ, м. Київ
E-mail: Katrina_s@ukr.net
ORCID 0000-0002-3283-1154

Удосконалення правового регулювання прав громадян України на публічну службу в умовах децентралізації влади та євроінтеграції

Розглянуто напрями вдосконалення конституційно-правового регулювання прав громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування в умовах децентралізації та євроінтеграційних процесів. Сформульовано висновки та пропозиції щодо оптимізування механізмів цього конституційного права.

Зазначено, що для продуктивної роботи органів і посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, розвитку держави необхідно, передусім, удосконалити нормативно-правову базу, яка регулює та забезпечує право громадян на державну службу і службу в органах місцевого самоврядування. Ідеться про внесення змін до Конституції України стосовно децентралізації, що надасть можливість ефективно функціонувати органам державної влади й органам місцевого самоврядування, їхнім посадовим особам – підвищувати кваліфікацію та професіоналізм, на належному рівні забезпечити інтереси й потреби населення.

Із цією метою запропоновано:

- запровадити спеціалізовані органи та посадових осіб у системі місцевого самоврядування (наприклад, уповноважений у справах територіальної громади, місцевий омбудсмен);*
- урегулювати статус територіальної громади, відносини між органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування;*
- удосконалити процедури діяльності посадових осіб у системі державної влади та місцевого самоврядування;*
- підвищити професійний рівень підготовки посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації;*
- обмежити бюрократизацію в діяльності органів і посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування, запровадивши принцип субсидіарності в законодавство України та практику його реалізації.*

Ключові слова: публічна служба; право на державну службу; право на службу в органах місцевого самоврядування; децентралізація; євроінтеграційні процеси.

Постановка проблеми. З-поміж закріплених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина виокремлено право громадян України на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, користуватися рівним правом доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Це право деталізовано в законах України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року [1] та «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року [2]. Водночас зазначеними нормативно-правовими актами не вичерпується проблема регулювання та практичної реалізації конституційного права громадян України на публічну службу.

В Україні триває пошук оптимальної політико-правової моделі розбудови держави, яка має відповідати європейським стандартам і загальноновизнаній системі цінностей.

Мета цієї статті – сформулювати пропозиції щодо нормативно-правового регулювання права громадян на публічну службу в умовах сучасного реформування, з огляду на досвід європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Чинна нормативно-правова база з питань забезпечення права громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, на нашу думку, залишається недосконалою, її складно реалізувати на практиці. Розвиток інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні ускладнений об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Не сформовано збалансовану концепцію розвитку публічної служби. Унаслідок законодавчої неврегульованості потребують істотних змін Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування в Україні», Закон України «Про державну службу», а також інші нормативно-правові акти.

В умовах здійснення широкомасштабних реформ у різних сферах суспільного життя, євроінтеграційного курсу нашої держави одними з пріоритетних є реформи децентралізації влади, системи місцевого самоврядування, реформа державної служби тощо. Необхідно виконати два завдання: з одного боку – інтеграція в європейський політико-правовий і соціально-економічний простір, а з другого – розбудова ефективної моделі публічної влади на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях. Важливим

елементом політичної системи суспільства є інститут місцевого самоврядування, який поряд з інтересами особи й інтересами держави забезпечує визнання та гарантування в суспільстві місцевих і регіональних інтересів, інтересів територіальних громад, пов'язаних із вирішенням питань недержавного забезпечення життєдіяльності населення [3, с. 18].

Якісно новий етап реформування місцевого самоврядування розпочався з 1 квітня 2014 року, коли Кабінет Міністрів України прийняв Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [4]. Цей документ визначає ключові шляхи розв'язання проблем системи місцевого самоврядування, зокрема: визначення обґрунтованої територіальної системи діяльності органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації; максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя [3, с. 19].

Нині втілення в життя реформи місцевого самоврядування є одним з найважливіших пунктів Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Децентралізація влади пов'язана з удосконаленням механізму взаємодії органів державної влади з органами місцевого самоврядування, а саме координацією їхньої діяльності та посиленням відповідальності в процесі реалізації ними завдань і функцій, а також пошуком ефективних способів вирішення питань місцевого значення. Децентралізація також передбачає делегування повноважень органами державної влади до органів місцевого самоврядування, тобто передання управління тим органам, які знаходяться на місцях і можуть аналізувати проблеми громади зсередини.

Аналізуючи досвід країн Європи, які нещодавно здійснювали такі реформи (Польща, Словаччина, Латвія, Естонія), доходимо висновку, що в цих державах передання повноважень від державної влади до місцевої відбулося успішно, унаслідок чого

покращилися економічна ситуація, соціальна інфраструктура, передусім – у сільській місцевості. Ефективна, дієва система місцевого самоврядування є ознакою успішності та сталого розвитку цих країн.

Після прийняття 1 квітня 2014 року Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні перед Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України постала низка завдань щодо нормативного врегулювання передання повноважень органами державної влади до органів місцевого самоврядування. Відповідно до цієї Концепції, повноваження передає держава органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо й доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал і ресурси, необхідні для реалізації повноважень на цьому рівні. Повноваження органів місцевого самоврядування передбачають: місцевий економічний розвиток (залучення інвестицій, активізування підприємницької діяльності); удосконалення місцевої інфраструктури (доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання та водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального і культурного призначення); планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрій території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, тепlopостачання і водовідведення, вивезення й утилізуваня відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організацію пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах; громадську безпеку; гасіння пожеж; управління закладами середньої, дошкільної та позашкільної освіти; надання послуг швидкої медичної допомоги, первинної охорони здоров'я, з профілактики хвороб; розвиток культури та фізичної культури (утримання й організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); надання соціальної допомоги через територіальні центри; надання адміністративних послуг через центри надання таких послуг [4]. Такі повноваження спрямовані на підвищення рівня життя сільського населення.

Верховна Рада України 17 червня 2014 року прийняла Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [5]. Цей Закон визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю. Відповідно до ст. 1 цього Закону, співробітництво територіальних громад – це відносини між двома або більше територіальними громадами, що здійснюють на договірних засадах у визначених цим Законом формах із метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на підставі спільних інтересів і цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень [5]. У Законі передбачено, що громади спочатку можуть створювати спільні проекти, а потім уже приймати рішення.

Крім цього, 12 січня 2015 року було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна–2020» [6]. Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід країни на провідні позиції у світі. Реформа державного управління має ґрунтуватися на прозорості цієї системи, створенні професійного інституту державної служби, забезпеченні публічного доступу до відповідних посад державної служби. Результатом упровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна розробляти й реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток, адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування, розбудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності та фінансової самодостатності місцевого самоврядування [4].

Для ефективного здійснення реформи та збереження українських сіл і містечок було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року [7]. Цей Закон урегулює питання об'єднання в

територіальні громади, хоча він не передбачає зобов'язання щодо об'єднання, а встановлює лише можливі межі, захищаючи малорозвинені території та громади.

Ще одним важливим етапом у нормативному забезпеченні мало б бути прийняття змін до Конституції України стосовно децентралізації. Такі зміни остаточно не прийняті Парламентом, що ускладнює прийняття подальших важливих для реалізації реформи нормативних актів (наприклад, нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»). Так, поряд з низкою нових законів, прийнятих на підставі позитивного європейського досвіду, діють й інші закони, прийняті з 1996 року.

Влада України постійно працює над нормативним забезпеченням реорганізації органів місцевого самоврядування й органів державної влади, приймає закони, які відповідають європейським стандартам. Однак нерозв'язаною є проблема практичного втілення цих нормативно-правових актів на рівні громадян, територіальних громад і держави загалом. Реалізація нових норм і механізмів публічного управління на місцевому рівні, з огляду на потреби й інтереси конкретної територіальної громади, без порушення права громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, відбувається поступово, з необхідними корективами.

У цьому контексті слід акцентувати увагу на ситуації, яка склалася на Сході України (Донецька та Луганська області). Законодавець мав прийняти низку законів, які забезпечили б реалізацію та захистили право кожного громадянина на державну службу і службу в органах місцевого самоврядування. Зокрема, Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» [8] визначив тимчасовий порядок діяльності органів місцевого самоврядування в цих регіонах, що сприятиме відновленню правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб, створенню умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного мешкання, їхньої реінтеграції та відновлення життєдіяльності в цих населених пунктах. Цей Закон гарантує право жителів окремих районів Донецької та Луганської областей на використання ними мови, яку вони вважають рідною (зокрема російської), а органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади повинні сприяти використанню

російської та інших мов в усній і письмовій формах у сфері освіти, засобах масової інформації, створити можливості для її належного використання, зокрема в судочинстві, економічній і соціальній діяльності, під час проведення культурних заходів, в інших сферах суспільного життя. Крім того, Закон передбачає державну підтримку соціально-економічного розвитку окремих районів цих областей, яка полягає в запровадженні спеціального економічного режиму здійснення господарської та інвестиційної діяльності, спрямованого на відновлення об'єктів промисловості, транспортної та соціальної інфраструктури, житлового фонду, переорієнтування промислового потенціалу, створення нових робочих місць, залучення інвестицій і кредитів для відновлення та розвитку об'єктів, розташованих у цих регіонах (ст. 4, 7 Закону) [9, с. 77].

Отже, законодавство враховує всі важливі напрями реалізації права громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування в умовах децентралізації, попри складну соціально-політичну ситуацію в країні.

Право громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування закріплене в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про державну службу», у яких визначено, що громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за приналежністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні на підставі їхніх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну мешкання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками заборонені.

Проблемою конституційного регулювання місцевого самоврядування є недостатньо чітка розмежованість категорій «жителі» громади та «громадяни». Жителями територіальних громад можуть бути не лише громадяни. Це, зокрема, іноземці, особи без громадянства, які на законних підставах мешкають у межах конкретних територіально-адміністративних одиниць. За загальним правилом (ст. 70 Конституції України) право голосу на місцевих виборах, референдумах мають виключно громадяни України. У ч. 2 ст. 141 Конституції України зазначено: «...депутати обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права

шляхом таємного голосування», однак використання поняття «жителі» без адекватного йому тлумачення може призвести до ускладнення процесу реалізації відповідної норми. Така внутрішня неузгодженість у межах Основного Закону вже спричинила правову суперечність між нею та профільними законами. Згідно з Конституцією України, лише громадяни можуть бути наділені правом брати участь в управлінні державними справами та нести відповідальність за таку діяльність. Вирішення питань місцевого значення стосується не народу, а певного кола осіб – мешканців територіальної громади, попри наявність громадянства. Цілком логічним видається надання жителям територіальних громад, які не мають громадянства України (особи без громадянства, іноземці), проте на законних підставах мешкають у межах відповідних населених пунктів, права участі в безпосередньому прийнятті рішень з питань місцевого значення.

Наприклад, у Польщі право щодо рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування закріплене Конституцією, водночас, доповнене нормою про те, що громадяни ЄС також мають право обіймати посади в системі публічної служби країни [10, с. 170]. На нашу думку, закріплення запропонованої норми в законодавстві України відповідало б і загальноєвропейським тенденціям, зокрема положенням прийнятої в межах Ради Європи Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 року.

Показовими також є приклади окремих європейських країн (Німеччини, Іспанії), у яких відповідно до національного законодавства мешканці територіально-адміністративних одиниць мають право на участь у безпосередньому прийнятті рішень з питань місцевого значення, однак це право є різним для громадян та іноземців. Закріплення таких прав на рівні Конституції або законів України засвідчило б не лише орієнтування нашої держави на європейські стандарти місцевої демократії, а й високий рівень довіри з боку держави до всіх постійних мешканців територіально-адміністративних одиниць незалежно від їх громадянства.

Аналізуючи досвід Франції, яка є децентралізованою унітарною державою, можна стверджувати, що децентралізація в цій країні відбувалася не шляхом передання повноважень від державних органів до місцевих. У цій країні є такі територіальні

одиниці, які мають самоуправління, і такі, які не наділені цим правом. До самоуправління належать комуни, департаменти та регіони, а кантони й округи є територіальними одиницями, які не мають зазначеного права. На нашу думку, ця система не є децентралізованою системою управління на місцях, оскільки контроль здійснюють органи, наділені правом самоуправління.

Українська влада постійно співпрацює з органами влади країн Європи з метою вдосконалення інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Нині Уряд України запропонував до розгляду проект Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 20 березня 2015 року [11]. Його метою є оновлення правового забезпечення цієї служби, зокрема шляхом уніфікації методологічних засад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, умов вступу, порядку проходження та припинення, визначення статусу службовців органів місцевого самоврядування, їхнього соціального та правового захисту.

Такі положення сприятимуть послідовному розв'язанню проблем статусу службовця органу місцевого самоврядування; підвищенню якості послуг, які надають службовці органів місцевого самоврядування; упровадженню прозорого механізму прийняття на службу в органи місцевого самоврядування; створенню політично нейтрального інституту служби в органах місцевого самоврядування; підвищенню рівня соціального та матеріального захисту службовців органів місцевого самоврядування.

Законопроект «Про службу в органах місцевого самоврядування» встановлює систему посад служби в органах місцевого самоврядування. Однак цей документ не формує систему служби в органах місцевого самоврядування загалом, а лише визначає організацію такої служби в кожному окремому органі місцевого самоврядування. Законопроект встановлює загальні правила, однак не містить ані загальних принципів системи, ані організації кар'єри службовців органів місцевого самоврядування. Саме тому новий законопроект «Про службу в органах місцевого самоврядування» не дає змоги набрати компетентних спеціалістів для органів місцевої влади, не забезпечує політичну нейтральність публічної служби та подолання корупції.

Досить спірною є норма, викладена в ст. 16 законопроекту, що стосується права на службу в органах місцевого самоврядування

на підставі вимог до рівня професійної компетентності, на пряму підготовки (спеціальності) й обмежень, установлених Законом, що має громадянин України, якому виповнилося 18 років. На нашу думку, особа, якій виповнилося 18 років, ще не може мати належного рівня професійної компетентності, оскільки ще не мала можливості отримати належної освіти. Тому вік, з якого особа може обіймати посаду в органах місцевого самоврядування, необхідно визначити на рівні 21 року.

Крім цього, до проекту доцільно додати норму, згідно з якою після призначення особи на посаду, у разі, якщо особа вперше обіймає посаду в органах місцевого самоврядування, служба персоналу організовує складення присяги службовцем перед тим, як особа стає до виконання службових обов'язків в органі місцевого самоврядування, ознайомлює його з правилами внутрішнього трудового розпорядку та посадовою інструкцією.

Ці рекомендації мають сприяти посиленню практичної дієвості права громадян України на службу в органах місцевого самоврядування, забезпечити деполітизацію самоврядування, підвищення рівня професіоналізації кадрового корпусу органів місцевого самоврядування та конкретизацію формальних умов вступу на посаду.

У цьому аспекті головна проблема полягає в тому, що територіальні громади загалом та їхні головні посадові особи переважно продовжують асоціювати територіальні одиниці з адміністративно-територіальними, про сталий розвиток яких має піклуватися держава, яка в особі органів державної виконавчої влади обирає напрям розвитку кожного українського міста, села чи селища й розробляє відповідні плани розвитку на підставі прийнятих рішень.

Зазначене перешкоджає функціонуванню системи місцевого самоврядування, службі в органах місцевого самоврядування. Територіальні громади самі повинні визначатися, у якому напрямі їм розвиватися, аналізувати переваги та проблеми своєї місцевості, спільноти. Таким чином, проблему буде усунуто, коли поняття муніципальної територіальної одиниці – територіальної громади – посяде належне місце у свідомості не лише посадових осіб місцевого самоврядування, а й кожного члена територіальної громади. Саме на це слід орієнтувати організаторів різноманітних курсів і семінарів, що проводять для посадових осіб місцевого самоврядування.

Така специфіка має бути врахована під час визначення державної стратегії управління місцевим розвитком, на ній слід вибудовувати організацію місцевої служби, систему моральних цінностей, якими керуватиметься кожен зі службовців територіальної громади. Формування рівня свідомості місцевого господаря – процес тривалий, що залежить не лише від рішучості сільського чи міського голови, а й від наявності в нього та членів його команди необхідних знань. Є підстави стверджувати, що такі перетворення спонтанно не відбуваються.

У країнах розвинутої демократії (наприклад, у Німеччині) самодостатність кожної місцевості є безсумнівною, оскільки країна є лише їхнім конгломератом, а його складові існували незалежно з давніх часів.

На початку XXI ст. в Україні активно запроваджують європейські правові стандарти в різних сферах. Не є винятком і служба в органах місцевого самоврядування, система місцевого самоврядування. Визначальним здобутком є загальна відповідність національного законодавства України основоположному стандарту місцевої та регіональної демократії – Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року. За допомогою органів і посадових осіб місцевого самоврядування реалізують низку нових інститутів, насамперед – інститут транскордонного співробітництва, зокрема у форматі євро регіонів за участю українських міст і областей, інститутів побратимства, регіональної політики, прикордонного співробітництва. Поступово активізується діяльність органів і посадових осіб органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування України. Розвивається право територіальних громад, згідно з яким визначальну роль відводять органам і посадовим особам місцевого самоврядування, процедурам їхньої діяльності.

На жаль, фактична організація та діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, передусім – на регіональному рівні, на відсталих чи депресивних територіях, якість забезпечення потреб та інтересів місцевого населення не завжди узгоджуються із загальноєвропейськими стандартами. На відміну від інших європейських держав, в Україні несистемною є державна політика у сфері місцевого самоврядування, інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, нерозв'язаними є проблеми соціально-економічного розвитку та політичної стабільності,

суперечливості національного законодавства, його неповної відповідності європейським правовим стандартам у сфері місцевого та регіонального самоврядування, сталого розвитку, територіальної організації влади тощо. Це стосується і правотворчої, правореалізаційної та фінансово-матеріальної обмеженості органів, посадових осіб місцевого самоврядування.

На нашу думку, актуальною є принципова позиція щодо необхідності кодифікувати норми, які регулюють публічно-службові відносини в єдиному нормативно-правовому акті – Муниципальному кодексі України. Такий законодавчий акт сприятиме наближенню правових норм про службу в органах місцевого самоврядування до принципів публічного права та сфер його застосування. Посадові особи місцевого самоврядування є найнятими територіальною громадою працівниками для реалізації відповідних функцій щодо забезпечення конституційних прав і свобод громадян, сприяння сталому територіальному розвитку. Отже, вони добровільно зобов'язуються перед своєю громадою виконувати свої повноваження й обов'язки [7], а громада бере на себе обов'язок гарантувати посадовій особі органу місцевого самоврядування належні умови праці, відповідні соціальні стандарти.

Соціально-трудоий характер відносин посадових осіб органів місцевого самоврядування та відповідних органів влади зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання публічно-службових відносин, застосовуючи до посадових осіб органів місцевого самоврядування загальні норми трудового законодавства, керуючись специфікою здійснюваної ними службової діяльності. На службу в органах місцевого самоврядування також у перспективі повинен бути поширений виключно режим публічно-правового регулювання.

Очевидно, що аналізоване право потребує покращення, а досягнення цієї мети вимагає взаємодії всіх складових структури правового статусу, яка охоплює основні види правового статусу громадян. Суть одного з них зафіксована в Конституції України, що визначає правовий статус людини і громадянина, а іншого – в організації публічної служби, правовому статусі державного службовця та посадової особи місцевого самоврядування.

Порядок обрання та призначення на посаду, особливості здійснення повноважень і порядок їх припинення дає підстави стверджувати про необхідність закріплення цього порядку в

єдиному нормативно-правовому акті. Доцільно прийняти єдиний законодавчий акт, спрямований на регулювання публічної служби в Україні. На початковому етапі можливе ухвалення базового закону про публічну службу, що регулює тільки найзагальніші питання взаємозв'язку всіх видів публічної службової діяльності. Згодом необхідно розробити такий комплексний документ, як Службовий кодекс України.

Слід також акцентувати увагу на доцільності укладення Кодексу етики депутатів і посадових осіб місцевого самоврядування. Механізм регуляційного та виховного впливу етичного кодексу полягає в тому, що він, як і мораль загалом, є формою внутрішнього контролю, однак, будучи оприлюдненим, набуває статусу форми легального зовнішнього громадського контролю діяльності публічних службовців.

Висновки. Проаналізувавши нормативне забезпечення права громадян на публічну службу в Україні, ураховуючи досвід європейських країн, можна окреслити такі напрями оптимізування цієї сфери:

- запровадити спеціалізовані органи та посадових осіб у системі місцевого самоврядування (наприклад, уповноважений у справах територіальної громади, місцевий омбудсмен);

- урегулювати статус територіальної громади, відносини між органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування;

- удосконалити процедури діяльності посадових осіб у системі державної влади та місцевого самоврядування;

- підвищити професійний рівень підготовки посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування в контексті децентралізації;

- обмежити бюрократизацію в діяльності органів і посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування, запровадивши принцип субсидіарності в законодавство України та практику його реалізації.

Отже, для ефективної роботи органів і посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, розвитку держави необхідно, насамперед, удосконалити нормативно-правову базу, яка регулює та забезпечує право громадян на державну службу, службу в органах місцевого самоврядування. Зокрема, ідеться про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації,

що сприятиме ефективному функціонуванню органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підвищенню кваліфікації та професіоналізму їхніх посадових осіб, на належному рівні забезпечити інтереси та потреби населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 черв. 2001 р. № 2493-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>. – Назва з екрана.
2. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>. – Назва з екрана.
3. Крегул Ю. Зовнішня торгівля / Ю. Крегул, В. Батрименко // *Економіка, фінанси, право*. – 2016. – № 1. – С. 17–27.
4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2014 р. № 333-р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>. – Назва з екрана.
5. Про співробітництво територіальних громад [Електронний ресурс] : Закон України від 17 черв. 2014 р. № 1508-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>. – Назва з екрана.
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. – Назва з екрана.
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Назва з екрана.
8. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей [Електронний ресурс] : Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1680-VII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>. – Назва з екрана.
9. Гришко Р. Ю. Реформування місцевого самоврядування в Україні у напрямку децентралізації управління : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Р. Ю. Гришко. – Запоріжжя, 2017. – 208 с.
10. Бородін Є. Реалізація права громадянина на службу в органах місцевого самоврядування: вітчизняний та зарубіжний досвід / Є. Бородін, І. Оносенко // *Державне управління та місцеве самоврядування*. – 2016. – Вип. 2 (29). – С. 167–175.
11. Про службу в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : проект Закону України від 20 берез. 2015 р. № 2489. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54569. – Назва з екрана.
12. Краснопорова С. В. Екстраполяція ринкових принципів на службу в органах місцевого самоврядування та її професіоналізацію [Електронний ресурс] / С. В. Краснопорова. – Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-1/doc/3/03.pdf>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: vid 7 cherv. 2001 r. No. 2493-III [Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies" from June 7, 2001, No. 2493-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu sluzhbu": vid 10 hrud. 2015 r. No. 889-VIII [Law of Ukraine "About the civil service" from December 10, 2015, No. 889-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
3. Krehul, Yu., & Batrymenko, V. (2016). Zovnishnia torhivlia [Foreign trade]. *Ekonomika, finansy, pravo, Economics, finance, law, 1*, 17-27 [in Ukrainian].
4. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini": vid 1 cherv. 2014 r. No. 333-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine" from June 1, 2014, No. 333-r]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad": vid 17 cherv. 2014 r. No. 1508-VII [Law of Ukraine "On Cooperation of Territorial Communities" from June 17, 2014, No. 1508-VII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Stratehiiu staloho rozvytku "Ukraina - 2020": vid 12 sich. 2015 r. No. 5/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for Sustainable Development "Ukraine - 2020" from January 12, 2015, No. 5/2015]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy "Pro dobrovolne obiednannia terytorialnykh hromad": vid 5 liut. 2015 r. No. 157-VIII [Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities" from February 5, 2015, No. 157-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy "Pro osoblyvyi poriadok mistsevoho samovriaduvannia v okremykh raionakh Donetskoï ta Luhanskoï oblasti": vid 16 veres. 2014 r. No. 1680-VII [Law of Ukraine "On the Special Procedure of Local Self-Government in Some Districts of Donetsk and Luhansk Oblasts" from September 16, 2014, No. 1680-VII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>. – [in Ukrainian].
9. Hryshko, R.Yu. (2017). Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini u napriamku detsentralizatsii upravlinnia [Reforming local self-government in Ukraine towards decentralization of governance]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
10. Borodin, Ye., & Onosenko, I. (2016). Realizatsiia prava hromadianyna na sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Implementation of citizen's right to serve in local self-government bodies: domestic and foreign experience]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Public administration and local government, 2(29)*, 167-175 [in Ukrainian].
11. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia": vid 20 berez. 2015 r. No. 2489 [Draft Law of Ukraine "On Service in Local Self-Government Bodies" from March 20, 2015, No. 2489]. (n.d.).

w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54569 [in Ukrainian].

12. Krasnoporova, S.V. *Ekstrapoliatsia rynkovykh pryntsyipiv na sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia ta yii profesionalizatsiiu* [Extrapolation of Market Principles onto Service in Local Self-governance Bodies and Its Professionalization]. Retrieved from <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-1/doc/3/03.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2018

Sokh K. – *Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

E-mail: Katrina_s@ukr.net

ORCID 0000-0002-3283-1154

Perfection of Legal Regulation for Ukrainian Citizens' Rights to Civil Service Amidst Decentralization of Power and Eurointegrational

The Article is devoted to the analysis to perfectionalize constitutional legal regulation for Ukrainian citizens' rights to civil service and service in local self-government bodies amidst decentralization of power and Eurointegrational processes. Herein formulated has been inference and suggestions regarding perfecting the provision of this constitutional right.

After analyzing the legal regulation of the right of citizens to public service in we can say, for efficient work of state power agencies and offices, for the development of the state, first of all, it is necessary to perfectionalize the legislative regulation that regulates and provides for the citizens' right to state service and service in local self-governance. It also deals with amending the Constitution of Ukraine in the concern of decentralization, that enables the state power and local self-governance agencies and bodies and their officers to efficiently function, to upgrade qualifications and professionalism, to duly secure interests and demands of the population.

Generally, the following is suggested:

– to implement specialized agencies and offices in the local government system, for instance: Ombudsman for Territorial Community's affairs, also Local ombudsmen;

– to regulate the status of Territorial communities, interrelations between the state executive agencies and local self-government bodies;

– to perfectionalize executive procedures for officers in the system of state power and local self-government;

– to upgrade the professional training level of officers for state power agencies and local self-government bodies, with the account of effects of decentralization;

– to decrease bureaucratization in the work of agencies and officials, to introduce the principle of subsidiarity into the legislation of Ukraine, as well as into practice of its implementation.

Keywords: public service; citizens' rights to state service; citizens' rights to serve in local self-governance; Decentralization; Eurointegrational processes.

UDC 352.07(477)

Kashchyshyn M. – Postgraduate Student
of the Department of Constitutional and
International Law of the National Academy
of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

E-mail: Ovakimyan@i.ua

Forms of Implementation of the Powers of Local Self-Government Bodies and Ways of their Reform in Ukraine

This article is devoted to determining the forms of implementation of the powers of local self-government bodies in Ukraine. The article defines the legislative acts regulating the exercise of powers by local self-government bodies and outlines the most important forms of realization of the powers of local self-government bodies in modern Ukraine. The forms of realization of deputies functions are indicated.

The description of the implementation of power in the legal, organizational, legal and organizational frameworks is given. The paper analyzes the process of holding plenary meetings of councils, the form of the work of executive committees of councils.

The article contains a description of the work of standing commissions. The article defines the forms of work of officials of local self-government. The article contains, legally defined, a description of the forms of work of deputies of the councils. The normative legal acts regulating the activities of the secretariat of the local self-government body are determined.

The function of the state is to develop a strategy for the development of local self-government at the basic level with the aim of gradually increasing administrative and financial autonomy, increasing their competence and authority, as well as accumulation of organizational and financial resources for their implementation.

The circle of rights assigned to the territorial community, its direct participation in social and political life, control over local self-government bodies and limitation of such control are defined. The information on formation of elective bodies of local self-government (rural, urban, district in cities, district councils) is indicated.

The problems of full control of the community by the activities of local authorities and officials were identified.

The internal organizational form of work, aimed at ensuring the activity of the councils, their normal functioning is described. The problems of legislative consolidation of forms of realization of powers of local self-government bodies are determined, and the improvement of the said regulation is proposed.

Keywords: Bodies of local self-government; powers of local self-government bodies; forms of realization of powers of local self-government bodies.

Formulation of the problem. To date, the implementation of local authorities by its authorities directly depends on the development of a democratic society in the country, and, through the forms of such powers, it is possible to determine how well the local self-government bodies in Ukraine are working. Different scholars in the field of constitutional law gives author classifications of the forms of implementation of their powers by local self-government bodies, as well as distinguish deficiencies and advantages. The actual state of implementation by local governments in Ukraine of its powers is not ideal and needs reforms.

The analysis of recent research in the field of the implementation of the powers of local self-government bodies in Ukraine provide: T. Andrievsky, V. Aver'yanov, M. Baimuratov, Y. Barabash, V. Barsky, O. Batanov, S. Bobrovnik, M. Burinskiene, L. Duguit, V. Fedorenko, O. Fritsky, V. Gorshenov, V. Hoffmann-Martinot, D. Ivanov, S. Kabishev, B. Kalinovsky, V. Kampo, V. Kolisnyk, A. Kolodiy, M. Kornienko, I. Kozyrev, M. Kozyubra, V. Kravchenko, P. Lyubchenko, V. Mamonov, GR Martin, T. Maslovskaya, M. Orzich, M. Pittsyk, V. Pogorilko, P. Pokataev, V. Prieshkina, M. Puhtinsky, A. Selivanov, S. Seregin, S. Seryogina, V. Seryogin, V. Shapoval, K. Shugrin M. Sidorchuk, O. Sinkevich, J. Smith, I. Storozhuk, Yu. Tikhomirov, Yu. Todyk, S. Ukhina, MA Vasil'ev, MP Voronov, G. Zadorozhnyya and others.

The activities of local self-government bodies concerning direct, operational and day-to-day management of economic and socio-cultural life take place in certain forms, which are directly related to the content of the powers of the respective bodies.

Definition of the form of activity of local self-government bodies is a set of ways to implement their competencies, which are carried out with the help of statutory, other regulatory acts, as well as the practice of councils, actions of these bodies, officials and deputies.

Usually, the exercise of authority is carried out in certain legal, organizational, legal and organizational frameworks (council sessions, meetings of executive committees, work of standing commissions, local self-government officials, work of deputies, etc.

Under the forms of activities representative bodies of local self-government are the basic, independent, specific, carried out within the framework of certain legal, organizational and legal and organizational frameworks of the councils, their bodies, officials and

deputies, through which the competence of local councils and their bodies is realized.

Analysis of the Articles of the Law «On Local Self-Government of Ukraine», which relate to the forms of activity of representative bodies of local self-government, allows us to conclude that their tasks and functions are carried out in legal, organizational and material-technical forms [1].

The legal form of the activity of local councils is manifested in the implementation of the powers of these bodies related to the rule-making and law enforcement activities of representative, executive and their officials, aimed at regulating legal relations.

The organizational form of activity, unlike the legal, does not provide for legal consequences and does not directly form legal relations. The actions that make up its content ensure the fulfillment of the tasks, functions and powers of the councils through the use of specific organizational forms not necessarily enshrined in the law.

The main place in this series is organizational and legal forms, directly enshrined in the Law. These forms include:

- sessions of councils of local self-government as the main organizational and legal form of their activity;
- meeting of executive committees of councils, standing commissions;
- work of deputies throughout the territory of the respective territorial community;
- organization and holding of local referendums, general meetings of citizens;
- local initiatives of members of a territorial community; public hearing.

Depending on the orientation and purpose, organizational forms of council activities are divided into general and specific institutions.

The general forms include the internal-organizational and organizational work of councils, their bodies and deputies [2].

The internal organizational form of work is aimed at ensuring the activity of the councils, their normal functioning. The content of this form consists in the preparation of sessions, meetings of executive committees, standing commissions, and the activities of deputies among the population. In-house organizational work is also needed in solving the issues of forming councils, improving the internal structure, the staff of the council. It is implemented by all bodies of

the council, but more in relation to the activities of the executive committee and the village or city mayor.

An important means of ensuring the leadership of the subordinate councils of enterprises, organizations and institutions is the organizational work of the councils, aimed at implementing their decisions in all spheres of economic, social and cultural construction management in their territory. An important role in implementing this form of work is played by the executive council of councils, which is called to implement acts of council.

Unlike internal-organizational, organizational work is less regulated by procedural and procedural rules. The experience of deputies, which is acquired on the basis of professional knowledge, practical skills, organizational skills, as well as concrete and substantiated measures being developed and implemented, is of particular importance in it [3].

If internal-organizational activity is more of a matter for the executive branch of the council, then the organizational work is inherent in both the council, its other bodies, the chairman and the deputies.

General organizational forms of activity of councils are realized with the help of concrete forms of work. The latter, in turn, depending on their role and importance in the leadership that the council carries out, can be divided into main and auxiliary ones.

The main organizational forms of the council's activity are direct organizational work of the chairman of the council, the executive committee and its bodies, standing commissions, the activities of deputies and the population in the bodies of its self-organization.

For the implementation of the preparatory work, verification of implementation and control by the council, they use the auxiliary forms of organizational activity, which include, in particular: the activities of the preparatory committees and working groups of the standing commissions; conducting production and operational meetings; seminars and conferences, etc. Depending on the range of bodies and persons engaged in organizational activities, distinguish its collegial and individual forms [2].

The first ones, in particular, include a session or a meeting and so on. Others include the individual work of deputies among the population, and others.

Depending on cases considered by the council and its bodies, distinguish organizational forms that are used for consideration of

general issues (session, meeting of executive committees, standing commissions) and special (work of departments of executive committees) competence.

The material and technical form of the activity of the councils has no legal and organizational character. It comes down to the provision of auxiliary measures (compilation of reports, case management, etc.).

The methods of council activity are means that are used within certain forms in order to exercise their powers.

The methods of activity of councils are distinguished by legal and organizational.

Legal method - this is a means of the adoption of councils and their bodies of relevant regulatory acts.

Organizational methods are means of achieving a certain goal within the appropriate forms of organizational activity.

There are also organizational and legal methods that are enshrined in the relevant regulations (for example, methods of organizing and checking execution, information provision for the work of the board, etc.).

Organizational methods depending on the orientation and purpose of the councils are divided into general and derivative from them, or specific.

The first ones, in particular, include direct management and coordination methods [3].

General methods are implemented based on the application of special methods, which in turn, depending on their role and importance in the process of implementation of the councils of leadership are divided into the main and auxiliary. Taken together, they constitute a system of organizational methods of councils.

Among the main methods of organizational activity, the most common are organizational planning of councils, forecasting, instruction, control.

Along with the main distinguished group of subsidiary methods of organizational activities of representative bodies of local self-government, which, in particular, include: providing assistance to the relevant authorities; ensuring timely performance of tasks; promotion of appropriate measures, etc.

Reforming local self-government at the basic level (rural and urban), in order to expand their competencies, powers, and means of their implementation, requires centralized government support [2].

Given the underdevelopment of civil society, the insufficient level of political culture, and the peculiarities of the political and cultural traditions of Ukraine, the initiative and control over the process of reforming the system of local self-government should be carried out by the central authorities. In particular, the state should develop a strategy for the development of local self-government at the basic level with a view to gradually increasing administrative and financial autonomy, increasing their competence and authority, as well as accumulation of organizational and financial resources for their implementation.

Despite the wide range of rights enshrined in the territorial community, its direct participation in the social and political life, the control over local self-government bodies is limited mainly to election functions: the formation of elective bodies of local self-government (rural, urban, district in cities, district, regional glad); election of elected officials of local self-government (village, settlement, city mayor). However, the elections do not guarantee the full control of the community for the activities of local authorities and officials.

Moreover, some cities specify the most important problems of local importance, defining the issue of housing and communal services and the local budget for consideration at public hearings. The issue of housing and communal services is mainly a question of obtaining quality services by citizens [4].

As the problems of control over their quality are the main concern of consumers, it would be expedient to introduce public control in the statutes of all territorial communities. Moreover, this norm must be made universal, that is, it should apply not only to the sphere of housing and communal services, but also to the whole range of services provided to the community.

The revision and such a rule as the procedure for taking into account the decisions of public hearings is needed. Usually decisions of public hearings are considered at the meeting of the executive committee of the city or regional council or at the session of the relevant council [5].

There remains an open question about the efficiency of state control in the field of local self-government. Scientists propose to

evaluate the effectiveness of control in the system of local self-government on the following indicators:

- a) a real and socially useful management goal;
- b) costs of resources and managerial energy;
- c) the timeframe for achieving the goal;
- d) the circumstances of the internal and external nature.

In modern conditions, the main direction of further improvement of these forms and methods of councils is the direct agreement of them with the specific tasks of these bodies in all spheres of activity of representative bodies of local self-government in Ukraine [6].

Conclusions. Having considered the forms of exercising powers by local authorities in Ukraine, it should be noted that some of them are more in theory than in practice, since not every citizen of Ukraine knows exactly how he can use public power. In fact, in practically all forms of exercising the powers of local self-government bodies, an ordinary citizen participates, who is not an official of a local government body. Moreover, not every citizen knows that he can control the exercise of power by local authorities through public control and other means. Such conclusions indicate that the level of democratization of society in Ukraine is not at the highest level and needs to be reformed.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini": vid 21 trav. 1997 r. No. 280/97-VR [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" from May 21, 1997, No. 280/97-VR]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Zadykhailo, D.B., Klimov, H.P., & Shevchenko, L.S. (et al.). (2014). *Kontseptualni zasady pravovoho zabezpechennia innovatsiinoi polityky Ukrainy [Conceptual principles of legal support of Ukrainian innovation policy]*. D.B. Zadykhailo (Eds.). Kharkiv: Pravo. Retrieved from <http://ndipzir.org.ua/archives/5206> [in Ukrainian].
3. Onupriianko, A.M. (2009). *Mistsevi orhany vlady v mekhanizmi demokratychnoi derzhavy: teoretyko-pravovyi analiz [Local authorities in the mechanism of a democratic state: theoretical and legal analysis]*. Kharkiv: Torsinh plus [in Ukrainian].
4. Serohina, S.H. (2013). *Munitsypalna reforma yak chynnyk udoskonalennia funkcionuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Municipal reform as a factor for improving the functioning of the local self-government system in Ukraine]*. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, Public construction and local government*, 26, 3-15 [in Ukrainian].
5. Skopych, O.D. (2010). *Kontrol u systemi mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy [Control in the system of local self-government of Ukraine]*. *Extended abstract*

of candidate's thesis. Kyiv: Rada po vyvchenniu produktyvnykh syl Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

6. Latsheva, V.V. (2007). Hromadski slukhannia yak mekhanizm hromadskoho kontroliu za yakistiu upravlinskykh posluh [Public hearings as a mechanism of public control over the quality of management services]. *Derzhavne budivnytstvo, State building*, 2. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2007-2/doc/3/08.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.04.2018

Кацмишин М. А. – аспірант кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

E-mail: Ovakimyan@i.ua

Форми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування та шляхи їх реформування в Україні

Визначено форми здійснення повноважень органів місцевого самоврядування в Україні. Проаналізовано законодавчі акти, які регулюють реалізацію повноважень органами місцевого самоврядування, й окреслено найважливіші їхні форми в сучасній Україні. Висвітлено форми реалізації депутатських функцій.

Наведено характеристику здійснення влади в правових та організаційних межах. Висвітлено процес проведення пленарних засідань рад, форми роботи їхніх виконавчих комітетів.

Досліджено роботу постійних комісій. Визначено форми діяльності посадових осіб місцевого самоврядування. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють діяльність секретаріату органу місцевого самоврядування.

Розглянуто функцію держави щодо розроблення стратегії розвитку місцевого самоврядування на базовому рівні з метою поступового розширення адміністративної і фінансової автономії та меж компетенції, підвищення їх авторитету, а також накопичення організаційних і фінансових ресурсів для їх реалізації.

Окреслено коло прав, закріплених за територіальною громадою, її безпосередню участь у соціальному та політичному житті, контроль за органами місцевого самоврядування й

обмеження такого контролю. Зазначено інформацію про утворення виборних органів місцевого самоврядування (сільські, міські, районні в містах, районні ради).

Висвітлено проблеми повного контролю громади за діяльністю місцевих органів влади та посадових осіб.

Схарактеризовано внутрішню організаційну форму роботи, спрямовану на забезпечення діяльності рад, їх нормального функціонування. З'ясовано проблеми законодавчого закріплення форм реалізації повноважень органів місцевого самоврядування, окреслено шляхи вдосконалення зазначеного регулювання.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування; повноваження органів місцевого самоврядування; форми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування.

УДК 347.994

Дмитрієв С. М. – аспірант кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Поняття й елементи цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження

Досліджено цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження. Шляхом аналізу наукової доктрини та цивільного процесуального законодавства України визначено поняття й виокремлено елементи цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження.

Встановлено, що цивільним процесуальним статусом заявника є сукупність прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, закріплених у цивільному процесуальному праві.

Обґрунтовано положення, згідно з яким до елементів цивільного процесуального статусу заявника належать: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси.

Визначено, що цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави та передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими в ч. 1 ст. 43 Цивільного процесуального кодексу України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 цього Кодексу.

З'ясовано, що заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV зазначеного Закону. Відповідну норму слід тлумачити не буквально, а адаптувавши її до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження.

Доведено, що цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Ключові слова: заявник; окреме провадження; правовий статус; цивільний процесуальний статус; цивільне процесуальне суб'єктивне право; цивільний процесуальний обов'язок; цивільний процесуальний інтерес.

Постановка проблеми. Серед інститутів цивільного процесуального права України важливе місце посідає інститут цивільного процесуального правового статусу, що має спеціальний предмет правового регулювання, а також подеколи

вирізняється відсильним характером правових норм, що його становлять [1, с. 6].

Значення інституту цивільного процесуального правового статусу полягає в тому, що він є системою правових норм, які визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу, а також спрямованість їхнього прагнення досягти певного процесуального результату. Цивільний процесуальний правовий статус (у суб'єктивному значенні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника цивільного процесу [1, с. 6].

Притаманний він і учасникам справ окремого провадження. Саме ця група учасників цивільного процесу є особливою, що зумовлено специфікою як відповідного виду цивільного судочинства, так і юридичної сутності осіб, які беруть участь у відповідних цивільних справах. Усі такі особи мають право або зобов'язані здійснювати в суді певні процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові погляди на проблему цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу відображено в дослідженнях таких українських науковців, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Зазначені процесуалісти аналізували здебільшого цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Саме тому проблемні аспекти, пов'язані з визначенням поняття та виокремленням елементів цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження, досліджено недостатньо, вони потребують подальшого наукового розроблення, що і становить мету нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України, у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

У юридичній літературі зазначають, що заявник є одним із головних суб'єктів, які беруть участь у справах окремого провадження. Законодавець не пропонує дефініції поняття аналізованого учасника цивільного процесу, що зумовлює варіативність його наукового тлумачення [2, с. 143].

У науковій доктрині заявника визначають як: особу, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато

провадження у справі, причому незалежно від того, із чиєї ініціативи його порушено [3, с. 8]; активний суб'єкт судового процесу, який відповідно до «моделі», зафіксованої в нормах процесуального права, «запускає механізм» судового розгляду шляхом подання заяви до суду, маючи певний власний інтерес [4, с. 59]; фізичну чи юридичну особу, за заявою якої відкрито провадження в справі [5, с. 544] тощо.

Деякі процесуалісти тлумачать заявника як особу, що бере участь у справах окремого провадження, через ознаки зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Так, С. Я. Фурса з-поміж характерних рис заявника в справах окремого провадження визначає: а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо немає спору про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат [6, с. 520].

Вважаючи заявника основним учасником цивільних справ окремого провадження, ми поділяємо позицію Г. В. Чурпіти, згідно з якою заявником є особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі [2, с. 145].

У зв'язку з тим, що заявник може бути одним з ініціаторів відкриття провадження в справі, він має спільні риси з позивачем. Водночас позивач – це сторона спірних матеріальних правовідносин, якій протистоїть друга сторона – відповідач. Заявник не є стороною спірних матеріальних правовідносин, і йому не протистоїть у процесі протилежна сторона, яка може мати перед ним певні обов'язки [2, с. 145].

Отже, слід з'ясувати сутність цивільного процесуального статусу заявника як основного учасника цивільних справ окремого провадження.

У цивільному процесуальному праві вчені акцентують на визначенні поняття правового статусу. Ця ситуація зумовлена тим, що проблемні аспекти, пов'язані з відповідною правовою категорією, здебільшого залишаються предметом наукових

розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус як його різновид має певні особливості, зумовлені специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, ґносеологічно наслідуючи загальну, завжди означені специфікою, індивідуальними рисами, особливостями, які мають бути виокремлені та досліджені [1, с. 28].

Таким чином, для формування уявлення про цивільний процесуальний статус заявника спершу слід з'ясувати зміст категорії «правовий статус».

Наукові уявлення вчених-теоретиків щодо юридичного змісту і структури правового статусу різняться. Проте їх аналіз у сукупності дає змогу дійти таких висновків.

По-перше, слід констатувати, що науковці сутність правового статусу визначають переважно через упорядковану сукупність елементів, що становлять його зміст. По-друге, попри те, що науковці не сформуvalи єдиного доктринального розуміння того, які саме елементи мають бути складовими правового статусу, більшість учених сходиться на думці, що правовий статус, беззаперечно, охоплює права й обов'язки. Свободи, гарантії, відповідальність, правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), законні інтереси, громадянство, правові принципи тощо не завжди виокремлюють як складові цієї категорії. Деякі дослідники, навпаки, доводять, що деякі із зазначених категорій (які вони не вважають такими, що належать до структури правового статусу) є або передумовами правового статусу, або умовами, що супроводжують його, проте не становлять його структуру [7; 8, с. 34].

Ми поділяємо висловлену в юридичній літературі позицію стосовно того, що елементами правового статусу є визначені в законодавстві права, обов'язки й інтереси. Правосуб'єктність, на нашу думку, є загальною передумовою набуття правового статусу, а громадянство – підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром під час формування правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації,

а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи хоч і належать до структури правового статусу, проте не є самостійним його елементом, оскільки становлять зміст прав і цілком поглинені ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність і свободи), з огляду на специфіку їхнього юридичного змісту, не є елементами структури правового статусу [1, с. 40].

Таким чином, правовий статус – це сукупність закріплених у законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єкта.

Одним із видів правового статусу є цивільний процесуальний правовий статус учасників справ окремого провадження, зокрема заявника.

У цьому контексті цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Елементами його слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Цілком очевидно, що цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави та передумови його виникнення, має спільні риси із цивільним процесуальним статусом позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник в справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, визначеними в ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

Водночас заявник як учасник справ окремого провадження наділений, на відміну від позивача, спеціальними цивільними процесуальними правами й обов'язками, що зумовлено особливим юридичним змістом окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства.

Так, відповідно до ч. 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах окремого провадження має права й обов'язки сторін, окрім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Цю норму слід

тлумачити не буквально, її необхідно адаптувати до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження. Тому заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо [2, с. 148].

Із цього приводу С. Р. Рахмонов зазначає, що в заявника та інших заінтересованих осіб немає процесуальних прав, які надають можливість розпоряджатися матеріальними правами. І це закономірно, оскільки суд не розглядає питання щодо їхніх прав та обов'язків [9, с. 15].

З огляду на специфіку цивільних справ, які розглядають у порядку окремого провадження, слід констатувати, що заявник не має таких цивільних процесуальних прав, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не передбачає кількісних показників), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду. Оскільки в справах окремого провадження немає сторін (окреме провадження не пов'язане з вирішенням матеріально-правового спору, заявник та інші заінтересовані особи не протистоять один одному як позивач і відповідач), заявник не може бути наділений спеціальними цивільними процесуальними правами відповідача (визнати позов цілком або частково, пред'явити зустрічний позов) [2, с. 148–149].

Третім елементом цивільного процесуального статусу заявника є законний цивільний процесуальний інтерес.

Позицію щодо поняття «інтерес» висловив Конституційний Суд України. Так, у п. 1 резолютивної частини свого рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50-ти народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) він визначив, що охоронюваний законом інтерес слід вважати прагненням до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, зумовленим загальним змістом об'єктивного й безпосередньо опосередкованим у суб'єктивному праві простим легітимним дозволом, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції, законам України,

суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам.

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому значенні є Конституція України, у ст. 18, 32, 34–36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої акцентовано на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічному добробуті, територіальній цілісності, громадському порядку, здоров'ї, моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, моральних і матеріальних інтересах, професійних інтересах, інтересах суспільства, усіх співвітчизників, інтересах громадянина, держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ і міст тощо. Визнаючи наявність таких інтересів, Конституція України засвідчує необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. 44, 54, 127).

Крім того, забезпечення, урахування, охорону та захист законних інтересів регламентують положення ст. 1, 3, 4, 15 ЦПК України, ст. 3, ст. 15–17, ч. 2 ст. 25, ст. 55, 56 Цивільного кодексу України, ч. 8 ст. 7, ст. 18, 19, ч. 1 ст. 27, ст. 59 Сімейного кодексу України тощо.

Окремо слід акцентувати на нерозривному логічно-смісловому зв'язку законного інтересу з категорією «суб'єктивне право». Конституційний Суд України в п. 3.6 мотивувальної частини аналізованого рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 зазначає, що інтерес, навіть знаходячись під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечений юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, за інших умов їх не потрібно було б задовольняти, забезпечувати, урахувати, охороняти та захищати; по-друге, законні інтереси нерозривно пов'язані з правами й обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки.

Процесуальний інтерес заявника як учасника справ окремого провадження полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Висновки. На підставі аналізу цивільного процесуального законодавства України, а також правової доктрини можна дійти таких висновків:

1) заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі;

2) цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин;

3) елементами цивільного процесуального правового статусу заявника є суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси;

4) цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави й передумови його виникнення, має спільні риси із цивільним процесуальним статусом позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, визначеними в ч. 2 ст. 43 ЦПК України;

5) заявник у справах окремого провадження має права й обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Відповідну норму слід тлумачити не буквально, її необхідно адаптувати до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження. Заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Водночас у заявника немає таких цивільних процесуальних прав, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не передбачає кількісних показників), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду;

6) цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Решта питань, пов'язаних із дослідженням цивільного процесуального статусу, сягають за межі цієї статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. – Київ : Атіка, 2011. – 420 с.
2. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія / Г. В. Чурпіта. – Київ : Алерта, 2016. – 434 с.
3. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. О. Світлична. – Харків, 1997. – 24 с.
4. Ясинюк М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні / М. М. Ясинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 59–60.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Київ : Атіка, 2010. – 896 с.
6. Цивільний процес України: Академічний курс : підручник / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – Київ : КНТ, 2009. – 848 с.
7. Кузнецов В. Н. Гражданская процессуальная обязанность / В. Н. Кузнецов // Вопросы теории и практики гражданского процесса. Гражданское судопроизводство и арбитраж : межвуз. науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – С. 24–30.
8. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / И. М. Погребной. – 3-е изд., испр. и доп. – Харьков : Основа, 2003. – 128 с.
9. Рахмонов С. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Рахмонов. – М., 1982. – 18 с.

REFERENCES

1. Bychkova, S.S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia* [Civil procedural legal status of persons involved in cases of litigation]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Churpita, H.V. (2016). *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv u poriadku nepozovnoho tsyvilnoho sudochynstva* [Protection of family rights and interests in the procedure of non-recourse civil proceedings]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Svitlychna, H.O. (1997). *Pidhotovka do sudovoho rozhljadu sprav okremoho provadzhennia* [Preparation for the trial of a separate proceeding]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Yasynok, M.M. (2008). *Osoblyvosti dii pryntsyphu dyspozytyvnosti v okremomu provadzhenni* [Peculiarities of the principle of dispositivity in a separate proceeding]. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 59-60 [in Ukrainian].
5. Bychkova, S.S., Bilousov, Yu.V., & Biriukov, V.I. (et al.). (2010). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Civil Procedural Code of Ukraine]. S.S. Bychkova (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

6. Fursa, S.Ya., Fursa, Ye.I., & Hetmantsev, O.V. (et al.). (2009). *Tsyvilnyi protses Ukrainy: Akademichniy kurs [Civil process in Ukraine: Academic course]*. S.Ya. Fursa (Ed.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].

7. Kuznecov, V.N. (1984). Grajdanskaia processualnaia obiazannost [Civil procedural duty]. *Voprosy teorii i praktiki grajdanskogo processa. Grajdanskoe sudoproizvodstvo i arbitraj, Questions of theory and practice of civil process. Civil Justice and Arbitration*. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russian].

8. Pogrebnoi, I.M. (2003). *Teoriia prava [Theory of Law]* (3rd ed., rev.). Harkov: Osnova [in Russian].

9. Rahmanov, S. (1982). Sudebnoe ustanovlenie faktov, imeiuscih yuridicheskoe znachenie: po materialam Tadjikskoi SSR [Judicial establishment of facts of legal significance: based on materials of the Tajik SSR. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.02.2018

Dmytriiiev S. – *Postgraduate Student of the Department of Civil Law and Process of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Notion and Elements of the Applicant's Civil Procedural Status in Separate Proceeding

The scientific article is devoted to the study of the civil procedural status of the applicant in cases of separate proceeding. As a result of the analysis of scientific doctrine and civil procedural legislation of Ukraine, the concept and elements of the civil procedural status of the applicant in cases of separate proceeding are specified.

It was established that the civil procedural status of the applicant is a set of rights, duties and interests of the said subject of civil procedural legal relations enshrined in civil procedural law.

It is substantiated that elements of the civil procedural legal status of the applicant should be considered: subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations, legal civil procedural interests.

It has been shown that the applicant's civil procedural status in separate proceeding given the grounds and the preconditions for his initiation is somewhat similar to the civil procedural status of the plaintiff in the proceedings. Thus, the applicant in separate proceedings and the plaintiff in cases of proceedings are endowed with general civil procedural rights of the participants of the case, stipulated in Part 1 of Art. 43 of the Civil Code of Ukraine, as well as

general civil procedural obligations, provided for in Part 2 of Art. 43 Civil Procedural Code of Ukraine.

It has been determined that the applicant in separate proceedings has the rights and obligations of the parties, except in cases provided for in Section IV of the Civil Code of Ukraine. The relevant rule should not be interpreted literally, but adapted it to a special legal procedure for the consideration of cases in the order of separate proceedings.

It has been established that the applicant's civil procedural interest is in the pursuit of the desirable procedural result for himself – the adoption of a satisfactory court decision.

Keywords: applicant; separate cases proceeding; legal status; civil procedural status; civil procedural subjective right; civil procedural duty; civil procedural interest.

УДК 343.211.3

Слободянюк П. Л. – здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Принцип справедливості в контексті судового захисту прав людини

Проаналізовано проблему дотримання конституційних прав і свобод людини в сучасному українському правосудді. Окреслено наріжні принципи, на яких ґрунтуються основні положення Конституції України та які мають забезпечувати сферу інтересів, прав і свобод людини та громадянина. На підставі порівняльного аналізу окремих авторських концепцій, відображених у науковій літературі, констатовано розбіжності в правовій думці стосовно відповідності практики правосуддя конституційним вимогам. Увагу акцентовано на дотриманні прав і свобод потерпілих від кримінальних правопорушень.

Проаналізовано статистику (2006–2017) судового розгляду кримінальних справ щодо винесення судових рішень та обґрунтованості недотримання прав і свобод постраждалих осіб. Обґрунтовано, що проблема захисту прав потерпілих від правопорушень потребує розв'язання шляхом забезпечення високого рівня конституційно-правових гарантій прав і свобод та законних інтересів людини в Україні.

Ключові слова: права і свободи людини; Конституція України; принцип справедливості; судовий захист прав; правовий статус; порушення прав потерпілих осіб.

Постановка проблеми. Верховна Рада України, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, 1996 року прийняла Конституцію незалежної європейської держави. Наріжне положення ст. 3 Конституції передбачає, що однією з визначальних засад конституційного ладу є зумовленість змісту та спрямованості діяльності держави гарантіями прав і свобод людини, відповідальністю держави перед громадянами за свою діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті зазначеного слід розглядати також постулат ст. 1 Основного Закону про те, що Україна є соціальною та правовою державою. Тому О. В. Скрипнюк слушно зауважує, що «...суттєвою ознакою соціальної, правової держави, яка визнається переважною більшістю сучасних вітчизняних і зарубіжних правознавців та політологів і яка становить її правову основу, є *принцип реальності прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.*

Його політико-правова сутність полягає в тому, що права, свободи і обов'язки людини й громадянина повинні бути не лише задекларовані в законодавчих актах, а й гарантовані та реально забезпечені як державою в цілому, так і її окремими інститутами» [1, с. 139–140]. Невіддільним від основ правової держави, на думку науковця, є *принцип верховенства права* як вихідний у забезпеченні правової справедливості. «Верховенство права – це той основоположний принцип правової держави, без якого неможливе здійснення прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй з боку державної влади» [1, с. 186].

Мета цієї статті – проаналізувати рівень реалізації конституційного принципу прав, свобод та обов'язків громадянина як підґрунтя втілення в правосудді основоположної ідеї справедливості.

Досліджуючи принцип верховенства права як основний принцип правової держави, Р. Ф. Гринюк зазначає, що його слід розглядати з двох позицій: з погляду захисту й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також в аспекті гарантування верховенства закону в процесі функціонування органів державної влади. У першому випадку йдеться про обмеження правами людини діяльності держави, а в другому – про аналіз механізму реалізації принципу верховенства права в процесі функціонування правової держави [2, с. 211].

Становлення правової держави в Україні, на переконання О. В. Пушкіної, нерозривно пов'язано з формуванням і розвитком різноманітних інститутів та механізмів захисту прав і свобод людини й громадянина. Так, «...сам факт існування ефективної системи захисту прав людини, на думку багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців, є не лише однією з ознак правової держави, а й способом її існування, коли правова державність забезпечується шляхом низки фундаментальних правових принципів, які закріплюються на найвищому конституційному рівні та групуються навколо центральної ідеї пріоритету й безумовної цінності прав і свобод людини» [3, с. 229–231]. Функції захисту прав людини реалізують усі органи держави, передусім – її правоохоронні органи.

Виклад основного матеріалу. Закріпивши найважливіші життєві права та свободи людини, Конституція України також містить низку статей, спрямованих на захист цих прав і свобод.

До них належить, насамперед, ст. 21 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. *Невідчужуваність* прав означає таке закріплення їх за людиною, яке не залежить від її волі та бажання (наприклад, спроби обміняти приналежне їй право на якесь інше благо або передати своє право комусь іншому тощо). Право людини захищене, передусім, від неї самої, від таких її дій за різних несприятливих обставин, які призводили б до втрати особою власного права. Це положення в юридичній літературі тлумачать так, що «...жодна людина не може бути позбавлена своїх прав ані будь-яким актом держави, в тому числі волею більшості суверенного народу, ані навіть власним актом» [4, с. 68–69].

На захист прав і свобод людини орієнтований зміст ст. 22 Конституції, у якій передбачено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Кожна держава, стверджують дослідники, надає своїм громадянам певний рівень політичних, економічних, соціальних, юридичних та інших гарантій дотримання й забезпечення їхніх прав. Конституційні гарантії прав і свобод особи слід трактувати як «...сукупність соціальних, економічних, політичних та інших прийомів, механізмів і методів, що дають змогу реалізувати та забезпечити на практиці закріплені в Конституції права й свободи людини і громадянина» [5, с. 180]. Гарантії конституційних прав і свобод людини поділяють на дві групи – внутрішньодержавні та міжнародно-правові. Перші охоплюють судові та несудові. Головною інституційною гарантією їх дотримання є незалежний суд, а судовий захист прав і свобод людини закріплений у Конституції України. Ідеться про ст. 55 Конституції України, згідно з якою права і свободи людини та громадянина захищає суд. Для зазначеного захисту не може бути жодних законних обмежень, які перешкождали б судовому захисту прав людини, оскільки в ст. 8 визначено конституційну гарантію звернення кожного до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, норми якої мають пряму дію.

Стаття 55 Конституції України закріплює основоположний компонент складного механізму захисту прав і свобод людини в Україні. Безпосередньо пов'язані зі ст. 55 ст. 3, 8, 64, 124 Основного Закону. Захист судом прав і свобод людини передбачає низку імперативних вимог: надання доступу до

правосуддя; заборона відмови в правосудді; захист не ілюзорних можливостей, а конкретного й реального права доступу в суд і достатній рівень доступу; обов'язок держави забезпечити ефективність права доступу до правосуддя; спрощення процедури доступу до суду; утвердження системи юридичної допомоги для реалізації цього права [6, с. 408–411].

Право кожного на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод закріплене універсальним юридичним засобом відстоювання людиною свого правового статусу в будь-якій конкретній життєвій ситуації, пов'язаній, зокрема, з незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади, адміністрації державних установ і підприємств, органів місцевого самоврядування, посадових осіб та службовців цих структур. Судовий захист прав і свобод людини здійснюють у визначених чинним законодавством процесуальних формах, а саме в порядку цивільного, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства [6, с. 274–275].

Наприкінці першого року дії чинної Конституції України Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 засвідчив підвідомчість судам усіх спорів про захист прав і свобод громадян [7].

Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 року (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) зауважив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушено або порушують, створено або створюють перешкоди для їх реалізації чи наявні інші обмеження прав і свобод. Частину 1 ст. 55 потлумачено так: «Кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене» [8, с. 274–275].

Це право слід вважати абсолютним, таким, що стосується всіх без винятку осіб, на яких поширюється національна

юрисдикція. Тому в контексті ст. 55 слід також розглядати ст. 24 Конституції України, згідно з якою громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Таке положення стосовно реалізації принципу рівності виражає необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх осіб без винятку. Кожна фізична особа має і може користуватися на рівних підставах з іншими фізичними особами всім обсягом конституційних прав та свобод без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Рівність усіх перед законом передбачає, що обов'язок дотримуватися закону, його виконувати, право використовувати закон у своїх інтересах і юридична відповідальність за його порушення є рівними для всіх громадян [4, с. 72].

Завдяки принципу рівності громадян перед законом у правосудді втілено основоположну ідею справедливості. В одному зі своїх рішень Конституційний Суд України зауважив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [9, с. 126].

Конституційний Суд України сформулював правову позицію, яка полягає в тому, що, відповідно до положень Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Принцип рівності всіх громадян перед законом – конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється також на призначення кримінального покарання. Притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила правопорушення, не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування кримінальної відповідальності. «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави». У рішенні акцентовано на вимозі дотримуватися справедливості під час застосування кримінального покарання, яка «...закріплена і в міжнародних документах з прав людини, зокрема у статті 10 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Зазначені міжнародні акти згідно з

частиною першою статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України».

Принцип справедливості в цьому рішенні Конституційного Суду України розглядають з позиції осіб, щодо яких здійснюють судове переслідування. Згідно із цим принципом, поряд з іншими обставинами, мають бути враховані ступінь тяжкості правопорушення, дані про особу правопорушника, інтереси захисту суспільства тощо. Міжнародними рекомендаціями щодо застосування такого виду покарання, як штраф, передбачено враховувати його адекватність матеріальному стану покараного та можливість заміни ув'язнення, якщо це можливо, штрафом.

Конституційний Суд України стверджує, що закон не може ставити в більш несприятливе становище винних осіб, які вчинили правопорушення невеликої тяжкості, порівняно з винними особами, які вчинили більш тяжкі правопорушення. Принцип справедливості дотримано в ст. 44 Кримінального кодексу України 1960 року, яка передбачала, що суд, ураховуючи виняткові обставини справи й особу винного та призначаючи йому покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої законом за цей злочин, або більш м'який вид покарання, може допустити таке пом'якшення з обов'язковим зазначенням його мотивів. Призначення судом більш м'якого покарання здійснювали щодо всіх осіб, які вчинили злочини, незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину [10, с. 311–320].

Така правова позиція органу конституційної юрисдикції, на нашу думку, не цілком відображає принцип справедливості в кримінальному судочинстві, оскільки пов'язана лише із захистом прав людини, звинуваченої в учиненні правопорушення. Ідеться про один з аспектів покарання, а саме про його *карну* складову, однак поза увагою залишаються інші складові покарання.

Водночас у науковій літературі констатують необхідність оптимізації призначення покарання, яка вимагає під час застосування кримінально-правових заходів зосереджуватися на правах усіх учасників суспільних відносин (незалежно від їхнього кримінально-правового статусу – правопорушник, потерпіла особа або треті особи), що мають особистий інтерес в умовах застосування кримінально-правових заходів.

Для нашої держави на сучасному етапі важливим є переорієнтування суспільства з проблеми злочинця на проблеми жертв злочинів. Тому загальні засади призначення покарання

мають містити вказівку: одночасно з урахуванням особи винного обов'язково враховувати особу потерпілого [11, с. 306–307]. На жаль, переорієнтування суспільства на проблеми людей, які є потерпілими від злочинів, захист їхніх прав і свобод, про що свідчить аналіз законодавчої та судової практики, досі не реалізовано, і принцип справедливості щодо цієї категорії громадян фактично не застосовують.

Присвятивши своє дослідження проблемі захисту прав і законних інтересів потерпілих від правопорушень, ефективного їх поновлення та своєчасного відшкодування завданої правопорушенням шкоди, Ю. В. Баулін і В. І. Борисов зауважують, що вона є однією з найактуальніших для сучасної юридичної науки та правозастосовної практики. Однак і дотепер потерпілий від правопорушення, його місце в системі ознак складу правопорушення, види потерпілих, їхній статус у кримінальному судочинстві, запобігання завданню їм шкоди тощо не привертають достатньої уваги, порівняно, наприклад, з особами, які вчинили правопорушення.

З одного боку, потерпілому завдано шкоди, інколи невідоротної (унаслідок убивств), з іншого – держава в особі її повноважних органів, яка має гарантувати захист прав і законних інтересів, розглядає потерпілого лише як фігуранта справи, стосовно якого треба здійснити процесуальні дії, необхідні для руху кримінальної справи та застосування до винної особи кримінальної відповідальності. Пересічні громадяни почуваються не тільки жертвами від дій злочинця, а й заручниками обставин, які змушують їх звертатися до правоохоронних органів і діяти за правилами не зрозумілої для них «юридичної гри», сподіваючись відновити або в якийсь спосіб забезпечити свої права та законні інтереси [12, с. 5].

На наш погляд, така ситуація спричинена викривленим сприйняттям концептуального розв'язання цієї проблеми на рівні правової політики держави та її законодавчого забезпечення. Переймаючи досвід розвинених демократичних країн, наші реформатори не враховують національну специфіку розвитку правової системи, яка формувалася в принципово інших умовах перехідного суспільства. Саме тому проблема забезпечення прав людини гостро постала перед державою, яка не мала історичного досвіду самостійності та незалежності. Практика розроблення та

прийняття чинної Конституції України й подальшого внесення до неї низки змін і доповнень засвідчила це.

Організація державної влади впродовж понад чверть століття досі не завершена, її супроводжують постійні зміни, зокрема в правоохоронній і судовій системах, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням прав людини, які порушують уже на законодавчому рівні. Нещодавно Конституційний Суд України визнав неконституційними законодавчі положення про оподаткування пенсій громадян, що призвело до незаконного утримання з громадян за три роки майже 17 млрд гривень. Однак питання, як відшкодувати шкоду, заподіяну мільйонам громадян неконституційним рішенням влади, лишилося невирішеним.

Також масовими є порушення прав потерпілих від злочинів на рівні *правоохоронних* органів. Зазначені права фактично ігнорують ці органи, що призначені їх охороняти, заяви громадян про порушення їхніх прав через злочинні посягання подеколи не беруть до уваги. Такі факти розглянуто в дисертаційному дослідженні О. С. Тубелець, яка проаналізувала дані статистичної звітності органів внутрішніх справ протягом 2006–2015 років про прийняття рішень з розгляду заяв і повідомлень про правопорушення та кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень [13, с. 28].

Зокрема, було зареєстровано заяв, повідомлень про правопорушення, що вчинені або готуються: 2006 рік – 2.612190, порушено кримінальних справ – 5,0 %, відмовлено в порушенні кримінальних справ – 68,5 %; 2007-й – 2.851384, 12,7 % і 73,6 %; 2008-й – 2.874355, 11,8 %, 77,2 %; 2009-й – 2.907335, 13,3 %, 75,4 %; 2010-й – 3.139173, 14,6 %, 74,4 %; 2011-й – 3.346539, 14,8 %, 75,7 %; 2012-й – 3.163810, 12,2 %, 79,0 %; 2013-й – 563.560; 2014-й – 529.139; 2015-й (6 міс.) – 301.450. Суттєве зниження статистичних показників, виявлене з 2013 року, не має вводити в оману, оскільки 2013 року змінено систему обліку, що й позначилося на цих даних. За відомостями МВС України, 2017 року було зареєстровано майже 496 тис. злочинів, а Генеральна прокуратура констатує цифру 523,9 тис. злочинів. Цей аналіз засвідчує, що з двох–трьох мільйонів заяв громадян про вчинення проти них правопорушень до розслідування приймають тільки кожну сьому-восьму заяву, отже, понад мільйон заяв про злочини залишаються без розслідування; відмовляють у порушенні кримінальної справи в 75-ти з кожних

100 випадків. Слід ураховувати також латентну злочинність, коли факт правопорушення взагалі не фіксують, однак реально наявні протиправні порушення інтересів людей.

Водночас щодо кримінальних справ, які потрапляють до суду, статистика теж є невтішною. Відповідно до звітності судів першої інстанції щодо потерпілих за 2013–2017 роки, щороку кількість потерпілих громадян невпинно зменшується.

Так, 2013 року їх було близько 31 тис. осіб, їм завдано матеріальної та моральної шкоди на понад 810 млн гривень. За 2014 рік їх налічувалося менше ніж 4,5 тис. осіб, а шкода становила менше ніж 204 млн гривень. Потерпілих 2015 року стало всього 995, а шкоди – на 51,5 млн гривень. Ще менші цифри за 2016 рік – 649 потерпілих осіб, а завданої їм шкоди менше ніж на 31 млн гривень. За першу половину 2017 року наявні дані щодо 100 потерпілих, розмір шкоди – менше ніж 2,5 млн гривень. Таким чином, у суді щороку знаходять захист своїх прав дедалі менше потерпілих, ця проблема потребує ґрунтовного аналізу. Якщо врахувати ще практику *виконання* судових рішень, зокрема щодо потерпілих від правопорушень, то ситуація щодо захисту їхніх прав в Україні виявляється катастрофічною.

Висновки. Отже, проблема захисту прав потерпілих від правопорушень, на наш погляд, уже не є виключно кримінально-правовою та кримінологічною, постала необхідність її розв'язання на рівні забезпечення *конституційно-правових гарантій прав і свобод* та законних інтересів людини в Україні.

Система цих гарантій має ґрунтуватися на основоположному для соціальної та правової держави *принципі справедливості*, утвердження якого в діяльності законодавчої влади повинна забезпечити судова влада, насамперед – Конституційний Суд України, а також система судів загальної юрисдикції. Зазначене передбачає радикальне реформування правоохоронної системи в державі загалом, поза яким судовий захист прав потерпілих не може бути ефективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України [Електронний ресурс] : монографія / О. В. Скрипнюк. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 600 с. – Режим доступу: <https://lib.oa.edu.ua/files/funds/>

works_oa/pravo/%D0%A1%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8E%D0%BA%202.pdf. – Назва з екрана.

2. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація / Р. Ф. Гринюк. – Київ : Ін Юре, 2004. – 388 с.

3. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. – Київ : Логос, 2006. – 416 с.

4. Коментар до Конституції України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 412 с.

5. Тодика Ю. М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика. – Київ : Ін Юре, 2004. – 368 с.

6. Конституція України : наук.-практ. комент. / [редкол.: В. Я. Тацій (голова) та ін.]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Харків : Право, 2011. – 1128 с.

7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. – Режим доступу: http://www.uarpravo.com/hrgo/text.php?lan=rus&id=15444&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=3. – Назва з екрана.

8. Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 1997–2001 / ред. П. Б. Євграфов. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 512 с.

9. Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 2002–2003 / ред. П. Б. Євграфов. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 584 с.

10. Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 2004 / ред. П. Б. Євграфов. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

11. Правова доктрина України : у 5 т. / [редкол.: В. Я. Тацій та ін.]. – Харків : Право, 2013. – Т. 5. – 1240 с.

12. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Харків : Кроссруод, 2008. – 364 с.

13. Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. С. Тубелець. – Київ, 2016. – 223 с.

REFERENCE

1. Skripniuk, O.V. (2000). *Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky. Do 10-richia nezalezhnosti Ukrainy [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice. To the 10th anniversary of the independence of Ukraine]*. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

2. Hryniuk, R.F. (2004). *Ideia pravovoi derzhavy: teoretyko-pravova model i praktychna realizatsiia [The idea of a rule-of-law state: a theoretical-legal model and practical implementation]*. Kyiv: In Yiure [in Ukrainian].

3. Pushkina, O.V. (2006). *Systema prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini: teoretychni i praktychni aspekty zabezpechenia [System of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: theoretical and practical aspects of provision]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

4. *Komentar do Konstytutsii Ukrainy [Commentary on the Constitution of Ukraine]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Todyka, Yu.M. (2004). *Konstytutsiino-pravovyi status liudyny i hromadianyna v Ukraini [The constitutional and legal status of a person and a citizen in Ukraine]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

6. Tatsii, V.Tatsii, V.Ya. (2011). *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (2nd ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia": vid 1 lystop. 1996 r. No. 9 [Resolution of the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine "On the Application of the Constitution of Ukraine in the Administration of Justice from November 1, 1996, No. 9]. (n.d.). [www.uapravo.com](http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=15444&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=3). Retrieved from http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=15444&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=3 [in Ukrainian].

8. Yevhrafov, P.B. (2001). *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: rishenia. Vysnovky. 1997-2001 [The Constitutional Court of Ukraine: a decision. Conclusions. 1997-2001]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

9. Yevhrafov, P.B. (2004). *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: rishenia. Vysnovky. 2002-2003 [The Constitutional Court of Ukraine: a decision. Conclusions. 2002-2003]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

10. Yevhrafov, P.B. (2005). *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: rishenia. Vysnovky. 2004 [The Constitutional Court of Ukraine: a decision. Conclusions. 2004]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

11. Tatsii, V.Ya. (2013). *Pavova doktryna Ukrainy [The legal doctrine of Ukraine]*. (Vols. 1-5). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

12. Baulin, Yu.V., & Borysov, V.I. (Eds.). (2008). *Poterpilyi vid zlochynu (mizhdystyplinarne pravove doslidzhennia) [Victim of crime (interdisciplinary legal research)]*. Kharkiv: Krossroud [in Ukrainian].

13. Tubelets, O.S. (2016). *Realizatsiia kryminalno-pravovoi polityky Ukrainy shliakhom pravozastosuvannia [Realization of criminal law of Ukraine by law enforcement]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2018

Slobodianiuk P. – *Researcher of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Principle of Justice is in the Context of Judicial Protection of Human Rights

The article is devoted to the enlightening of a problem of constitutional rights and freedoms of human being in the modern Ukrainian justice observance. Basic principles that are based on substantive provisions of Constitution of Ukraine and that must provide the sphere of interests, rights and freedoms of a human being and a citizen are considered. On the basis of comparative analysis of the separate authorial conceptions, represented in scientific literary sources, community and difference of modern legal ideas are established in relation with accordance of practice of justice to the constitutional requirements. The special attention is paid to the observance of rights and freedoms of criminal offences'

victims. On the basis of data of correlation of citizens statements about a feasance in relation to them, crimes and reacted on the statements of law enforcement authorities, conclusions that constitutional rights and freedoms of citizens are violated are made. Statistics (2006–2017) of judicial trials of criminal cases is analyzed in relation to withdrawal of court decisions and researching their validity of failure to observe rights and freedoms of the injured persons. The decline of indexes during the last years does not show the efficiency of the justice reacting on the facts of violation of human beings' rights and freedoms, it is related only to the change of methodology of accounting the offences. It is established that the problem of the victims' rights to be protected from offences needs its decision at the highest level which is to be able to guarantee rights, freedoms and legal interests of a human being in Ukraine.

Keywords: rights and freedoms of a human being; Constitution of Ukraine; principle of justice; judicial protection of rights; legal status; violation of a victim's rights.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 351.746.2:343.102

Скулиш Є. Д. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Кузьмін С. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник завідувача відділу навчальної та наукової діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ

Поняття, суб'єкти й об'єкти проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти проблемних питань, що стосуються поняття, суб'єктів, об'єктів здійснення спостереження за особою, річчю або місцем як негласної слідчої (розшукової) дії в кримінальному провадженні.

Завдяки вивченню наукових праць доведено, що змішування оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності є небезпечним. Зазначено, що таке поєднання раніше обґрунтовано визнавали неприпустимим через негативний вплив на об'єктивність розслідування та обґрунтованість висновків. Висловлено переконання щодо відповідних підходів, які мають бути застосовані в умовах демократичного суспільства для забезпечення неупередженості та об'єктивності розслідування, недопущення слідчих помилок, пов'язаних із порушенням конституційних прав і свобод людини.

Запропоновано таку авторську дефініцію: спостереження за особою, річчю або місцем – це негласна слідча (розшукова) дія, що полягає в проведенні спеціально уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчим або оперативним підрозділом) у публічно доступних місцях безпосереднього візуального спостереження або візуального спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін до національного кримінального процесуального законодавства.

Запропоновано виключити право слідчого на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачивши відповідні зміни в ч. 6 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України.

На основі аналізу системи національного законодавства доведено невідповідність положення, що надає слідчому право залучати осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та запропоновано випустити його із законодавства.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії; спостереження за особою, річчю або місцем; візуальне спостереження; оперативно-розшукові заходи.

Постановка проблеми. У контексті реформування системи кримінальної юстиції в чинному КПК України законодавець передбачив новий для вітчизняного процесуального законодавства інститут негласних слідчих (розшукових) дій, що походить від оперативно-розшукових заходів. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності, попри наявність визначення системи, підстав і порядку проведення оперативно-розшукових заходів, не містило чітких вимог щодо відповідного кримінально-процесуального оформлення. Унаслідок цього на практиці результати такої діяльності здебільшого не могли бути використані як докази в кримінальних провадженнях. Нині вказана новела законодавства є важливим засобом процесуального отримання органами досудового розслідування доказової інформації, зокрема доказів злочинної діяльності окремих осіб і груп у разі вчинення ними тяжких та особливо тяжких злочинів. Проблемні теоретичні і практичні питання проведення спостереження за особою, річчю або місцем як важливої негласної слідчої (розшукової) дії, а також новизна зазначеного правового інституту зумовлюють потребу в поглибленому науковому дослідженні цієї проблематики, що засвідчує відповідність представленої наукової праці критерію актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри досить нетривалий період існування у вітчизняному процесуальному законодавстві інституту негласних слідчих (розшукових) дій, низка пов'язаних із ним проблемних питань не залишилась поза увагою таких науковців, як В. Д. Берназ, Р. І. Благута, О. Г. Богатирьова, В. О. Глушков, С. О. Гриненко, О. М. Дроздов, О. В. Керевич, С. В. Ківалов, М. П. Климчук, В. А. Колесник, М. І. Костін, С. С. Кудінов, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, А. О. Ляш, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, І. В. Рогатюк, Д. Б. Сергєєва, С. Р. Тагієв, В. Г. Уваров, Л. Д. Удалова, С. Б. Фомін, Р. М. Шехавцов, М. Є. Шумило, О. М. Юрченко, М. О. Яковенко та інших учених.

Водночас можна констатувати брак наукових досліджень, присвячених широкому спектру проблемних питань інституту негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема такому виду, як спостереження за особою, річчю або місцем, що підтверджує відповідність змісту статті критерію наукової новизни.

Постановка завдання. Представлену працю безпосередньо присвячено дослідженню теоретичних і практичних аспектів поняття, суб'єктів та об'єктів проведення негласних слідчих (розшукових) дій у контексті спостереження за особою, річчю або місцем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним процесуальним засобом збирання й перевірки доказів у кримінальному провадженні традиційно вважають слідчі (розшукові) дії. Після набуття 2012 року чинності КПК України спеціально уповноважені законом суб'єкти, що належать до сторони обвинувачення, у межах виконання завдань кримінального провадження дедалі активніше послуговуються передбаченою законом формою отримання доказової інформації – проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ст. 246 КПК України, зазначеними діями є різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кодексом [1]. У цьому контексті слушною є думка провідних науковців, згідно з якою негласність проведення слідчих дій полягає в тому, що їх здійснюють приховано не лише відносно осіб, злочинну діяльність яких документують, а й стосовно всіх інших суб'єктів, які не беруть участі в їх проведенні [2, с. 168].

Одним із важливих структурних елементів визначеної законодавцем системи негласних слідчих (розшукових) дій є спостереження за особою, річчю або місцем. Практика засвідчує, що саме ця дія, попри те, що не пов'язана з порушенням недоторканності житла та втручанням у приватне спілкування, є доволі ефективним інструментом розкриття та документування злочинної діяльності, особливо такої, що набуває організованих форм.

Кримінальне процесуальне законодавство, на жаль, не містить визначення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Такий підхід законодавця, на наше переконання, є досить сумнівним, особливо з позиції дотримання вимог юридичної техніки

правотворчості, що мало б бути пріоритетом під час створення норм усіх публічних галузей процесуального права.

У цьому контексті зауважимо, що в ч. 1 ст. 269 КПК України сформульовано лише мету проведення цієї слідчої дії. Законодавець її визначив таким чином: «Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження» [1].

Аналіз положень глави 21 КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] дає змогу дійти висновку, що візуальне спостереження як оперативно-розшуковий захід і спостереження за особою, річчю або місцем як негласну слідчу (розшукову) дію можна розглядати одночасно як засіб пізнавальної діяльності, пов'язаної з пошуком доказів і доказової інформації під час досудового розслідування злочинів, та як засіб виконання завдань і досягнення мети кримінального провадження й оперативно-розшукової діяльності.

З огляду на недостатній рівень розроблення проблематики, зумовлений досить нетривалим періодом, що минув з моменту набуття чинності Кодексом, вважаємо за доцільне звернутись до більш ранніх праць вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених вивченню поняття, сутності, суб'єктів, об'єктів та окремих аспектів правового регулювання проведення візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу.

Так, В. Д. Лахін визначає спостереження як цілеспрямоване негласне стеження уповноважених оперативних працівників у природних умовах за об'єктами оперативної зацікавленості й місцями їх реального або можливого перебування без втручання в їхню діяльність [4, с. 110]. Певним обмеженням цього визначення є положення, що стосується проведення спостереження за окремими об'єктами «без втручання в їхню діяльність». Водночас залежно від мети, завдань та інших обставин проведення спостереження таке втручання було можливим, а іноді – необхідним. Зокрема, втручання є обов'язковим у разі, якщо йдеться про замах на вчинення вбивства або іншого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо в інший спосіб попередити їх

неможливо. За цих умов можуть затримати певну особу чи групу осіб, відповідно зафіксувавши їхні протиправні дії за допомогою технічних і спеціальних засобів.

На думку О. Ю. Шумилова, спостереження полягає в таємному, цілеспрямованому, систематичному, безпосередньому візуальному або опосередкованому (за допомогою оперативно-технічних засобів) сприйнятті дій особи та явищ (подій, фактів і процесів), які є значущими для виконання конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності, їх фіксування та реєстрації [5, с. 19–20]. Недоліком цього визначення можна вважати те, що в ньому не враховано перелік суб'єктів, які наділені повноваженнями здійснювати такий оперативно-розшуковий захід, місце його проведення та коло осіб, щодо яких захід може бути застосовано. Водночас така конкретизація є запорукою реалізації конституційних прав і свобод особи та дотримання законності під час провадження правоохоронної діяльності.

Натомість В. М. Шевченко тлумачить спостереження як дію, що спрямована на отримання й фіксацію визначальної для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності інформації та полягає в здійсненні візуального, електронного чи інших способів контролю за діями осіб, які становлять оперативний інтерес, їх зв'язками, транспортними засобами, приміщеннями й іншими об'єктами та проводяться уповноваженими на те особами [6, с. 327].

Слід констатувати певні здобутки науковців, праці яких присвячено визначенню спостереження як негласної слідчої (розшукової) дії, риси якої є такими самими, як ті, що притаманні аналогічному оперативно-розшуковому заходу.

Розкриваючи зміст спостереження за особою, річчю або місцем, С. Б. Фомін і С. О. Гриненко зауважують, що воно полягає у візуальному спостереженні в місцях, які є публічно доступними, може здійснюватись із застосуванням спеціальних технічних засобів (фото- й відеодокументування, спостереження із застосуванням телевізійних систем, встановлення місцезнаходження транспортних засобів за допомогою засобів радіопеленгації тощо) або без них [7, с. 446].

Слушним, на нашу думку, є також визначення, запропоноване О. А. Самойленком та О. О. Узким, які інтерпретують спостереження за особою, річчю або місцем не лише в межах ст. 269 КПК України, а й в контексті

криміналістичної тактики, тобто як негласну слідчу (розшукову) дію, що полягає у візуальному спостереженні за цими об'єктами в публічно доступних місцях (місцях постійного проживання, тимчасового перебування об'єктів спостереження, транспортних засобах, які використовуються для пересування об'єктів) із застосуванням фото- та відеозйомки, спеціальних технічних засобів для спостереження з метою пошуку й фіксації відомостей, що можуть використовуватися в доказуванні та забезпеченні інших слідчих і процесуальних дій під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину [8, с. 325]. Однак такий подвійний підхід до формулювання дефініції з позиції кримінального процесу за певних умов може видатися дискусійним.

Отже, ґрутуючись на аналізі норм КПК України, пропонуємо таку дефініцію: спостереження за особою, річчю або місцем – це негласна слідча (розшукова) дія, що полягає в проведенні спеціально уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчим або оперативним підрозділом) у публічно доступних місцях безпосереднього візуального спостереження або візуального спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

Згідно з ч. 2 ст. 269 КПК України, підставою для проведення візуального спостереження за особою є ухвала слідчого судді апеляційного суду (ст. 247 КПК України), постановлена в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 цього Кодексу, а у виняткових невідкладних випадках, передбачених ст. 250 КПК України, може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора [1]. Слушною слід визнати позицію С. Б. Фоміна та С. О. Гриненка стосовно того, що візуальне спостереження за річчю в публічно доступних місцях або за публічно доступним місцем не потребує ухвали слідчого судді та проводиться на підставі постанови слідчого або прокурора. Це пов'язано з тим, що зазначений захід не пов'язаний з обмеженням прав і свобод особи. Слідчий, склавши постанову, зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити або припинити проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК України) [7, с. 447].

Відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України, здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який провадить досудове розслідування злочину, або (за письмовим дорученням слідчого, прокурора) уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції України, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що контролюють дотримання податкового й митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 1 ст. 41 КПК України) [1].

Отже, законом визначено вичерпне коло осіб, які мають право проводити будь-яку негласну слідчу (розшукову) дію, зокрема спостереження за особою, річчю або місцем. Завдяки спостереженню можуть бути виявлені й зафіксовані певні дії осіб, що містять ознаки кримінального правопорушення (злочину), а також матеріальні об'єкти, що мають ознаки речових доказів, речі (предмети), які заборонені в цивільному обігу і зберігання яких є самостійним злочином (вогнепальна зброя, набої до неї, вибухові речовини, наркотичні засоби тощо). Якщо таку негласну слідчу (розшукову) дію проведе слідчий, він не має права здійснювати подальше розслідування, оскільки є очевидцем злочину і підлягає допиту в процесуальному статусі свідка.

З огляду на викладене, слушною є думка В. Д. Холоденка, який досить аргументовано наголошує, що слідчий, який брав участь у проведенні оперативно-розшукового заходу і виявився у зв'язку з цим очевидцем злочину (незалежно від того, визивався він чи не визивався на допит для давання показань), а отже, має свою суб'єктивну думку, що сформувалась унаслідок безпосереднього сприйняття відповідних обставин, не може бути повною мірою об'єктивним і беззаперечно неупередженим під час розслідування цих обставин, висунення й обґрунтування обвинувачення. Науковець вважає, що в разі, якщо висунення й обґрунтування обвинувачення здійснює слідчий-очевидець, який є недостатньо об'єктивним та/або не беззаперечно неупередженим, найбільш ефективним процесуальним засобом захисту від незаконного й необґрунтованого обвинувачення під час

досудового розслідування могла б бути заява про відвід слідчого за цією підставою, а в суді – оспорювання допустимості всіх зібраних ним доказів. Адже слідчий, який був очевидцем злочину, маючи свою *суб'єктивну думку* (курсив наш. – Авт.), не потребує інших (достовірних) доказів і їх достатньої сукупності та налаштований на обстоювання власної суб'єктивної думки про обставини відповідного діяння (злочину) [9, с. 15]. Аналогічну думку обґрунтовує А. О. Ляш: у такій ситуації слідчий не має права проводити подальше розслідування. Він зобов'язаний заявити самовідвід, адже є очевидцем кримінального правопорушення, підлягає допиту як свідок і особисто зацікавлений у результатах кримінального провадження. Право заявляти відвід такого слідчого мають підозрюваний та інші учасники процесу, у яких така ситуація може викликати обґрунтований сумнів у його неупередженості (п. 2 і 3 ст. 77 КПК України [10, с. 91]).

Заслугує на увагу позиція науковців, які вважають, що за дорученням слідчого чи прокурора спостереження мають проводити оперативні працівники. Зокрема, в органах Національної поліції України це – оперативні працівники кримінальної поліції (карного розшуку, захисту економіки, протидії наркозлочинності, кіберполіції, внутрішньої безпеки та інші, а також спеціальних підрозділів – оперативної служби, кримінальної розвідки, оперативно-технічних заходів).

Так, Є. Д. Лук'янчиков на підставі аналізу наукової та навчальної літератури радянського періоду, коли загальновизнаною була позиція про те, що змішування оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності є небезпечним, вказує, що таке поєднання в одній особі або одному органі визнавалося неприпустимим через негативний вплив на об'єктивність розслідування та обґрунтованість висновків у кримінальному провадженні [11, с. 34–35]. На наше переконання, саме такий підхід має бути застосований в умовах демократичного суспільства, адже сприятиме забезпеченню неупередженості й об'єктивності розслідування, недопущення слідчих помилок, пов'язаних з порушенням конституційних прав і свобод людини.

У контексті практичної реалізації заходу М. Л. Грібов слушно зауважує, що з теоретичної і практичної точок зору здійснення візуального спостереження спеціальними підрозділами є набагато ефективнішим, хоча й менш економічним [12, с. 16].

Науковці неодноразово зазначали, що візуальне спостереження доцільно організовувати зусиллями спеціалізованого оперативного підрозділу, зокрема коли потрібно стежити за організованими злочинними формуваннями, які вчиняють грабежі та розбої [7, с. 446; 13]. Варто також зважати на те, що спостереження за особою, річчю або місцем триває зазвичай протягом досить тривалого часу. З огляду на це, цілком закономірно постає питання щодо фізичної спроможності слідчого самостійно провести таку слідчу (розшукову) дію якісно. Вочевидь, здебільшого це є неможливим, навіть через об'єктивну потребу в залученні додаткових людських ресурсів.

Слушним аргументом варто вважати й те, що для проведення візуального спостереження працівник оперативного підрозділу має володіти інформацією про: оперативну обстановку, поводження і спосіб життя кримінального елемента; соціально-економічні особливості обслуговуваної території (системи доріг і ліній зв'язку, особливості руху транзитного та місцевого транспорту, місця масового відпочинку, місця з криміногенною обстановкою, де можливі хуліганські вияви, пограбування, зґвалтування, місця виготовлення й продажу наркотичних речовин, дислокацію органів влади і військових частин, пунктів обміну валют тощо); розташування та графік роботи організацій, установ, банків, поштових відділень, місць збереження товарно-матеріальних цінностей, а також об'єктів дозвільної системи [14, с. 84]. Зібрати та опрацювати таку інформацію за відсутності оперативних позицій та можливостей слідчий також неспроможний.

На підставі викладеного пропонуємо змінити редакцію першого речення ч. 6 ст. 246 КПК України, вилучивши вказівку на право слідчого проводити негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема сформулювати її так: «Проводити негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину, або прокурора мають право...».

Законом передбачено, що за рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть долучатися також інші особи (ч. 6 ст. 246 КПК України) [1]. С. Б. Фомін та С. О. Гриненко виокремлюють два різновиди застосування такої допомоги громадян: 1) залучення з метою використання їх знань, умінь і навичок; 2) залучення задля допомоги у фіксуванні дій осіб, щодо яких проводять негласні слідчі

(розшукові) дії, що дає змогу надалі залучати їх як свідків [7, с. 428]. Це можуть бути оперативні працівники (ст. 41 КПК України), експерти, спеціалісти, перекладачі, поняті та інші категорії осіб.

У ч. 1 ст. 275 КПК України закріплено право слідчого залучати осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом [1]. Це, серед іншого, стосується візуального спостереження.

Досить критичною та обґрунтованою виглядає позиція В. Г. Уварова стосовно такого заходу, як використання конфіденційного співробітництва. Зокрема, він слушно наголосив на тому, що законодавець не визначив, у чому полягає відмінність між слідчими й розшуковими діями, між гласним процесом і конфіденційною, негласною діяльністю. Використовувати такий захід можна лише конфіденційно, адже він та його результати є незмінними від самого початку, оскільки не є гласними і прозорими, а його результати не можуть бути реалізовані як достовірні фактичні дані (докази). Цей захід не створює «достатніх і ефективних гарантій проти зловживань», а отже, може мати значення лише як захід оперативно-розшукового характеру. Тому немає потреби в перенесенні системи конфіденційних (негласних) оперативно-розшукових заходів у систему слідчих дій [15, с. 269].

Доцільно також однозначно підтримати позицію А. О. Ляша, який обґрунтовано висловлюється проти залучення слідчим осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. На його думку, це пов'язано з тим, що: *по-перше*, слідчий не є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності (згідно зі ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [3], а отже, не має права залучати негласних працівників до проведення як гласних, так і негласних слідчих (розшукових) дій. *По-друге*, у ст. 5 цього Закону [3] закріплено заборону іншим підрозділам зазначених у цій статті органів, підрозділам інших міністерств, відомств, громадським, приватним організаціям та особам проводити оперативно-розшукові заходи. Оскільки органи досудового розслідування, зафіксовані в ст. 38 КПК України, не належать до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, визначених у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», вони не мають права керуватися положеннями цього Закону й залучати

осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Це є винятковим правом оперативних підрозділів. На підставі цього науковець доходить цілком обґрунтованого висновку, що зовнішня невідповідність двох законодавчих актів має бути усунута, щоб унеможливити змішування оперативно-розшукової і слідчої діяльності. Таким чином, дослідник пропонує виключити з КПК України положення, що надає право слідчому залучати осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [16, с. 270]. Таку позицію, безперечно, вважаємо слушною.

Згідно з вищезазначеним, спостереження може бути проведено лише в публічно доступних місцях. Згідно з ч. 2 ст. 267 КПК України, це місця, до яких можна увійти або де можна перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб [1]. Це можуть бути місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб (вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування в них громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань, приміщення вокзалів, пасажирські потяги, літаки, катери, пароплави, перони, платформи, пристані тощо [7, с. 447]. Візуальне спостереження також може бути встановлено в місцях імовірної появи осіб, причетних до вчинення злочину.

Тут варто зацентувати на тому, що, відповідно до ч. 3 ст. 267 КПК України, до публічно доступних місць також належать приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затриманням, взяттям під варту тощо) [1]. Таким чином, законодавець прямо передбачив можливість проведення візуального спостереження та візуального спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження в межах негласної слідчої (розшукової) дії саме в таких потенційно криміногенних місцях.

Висновки. На пїдставї вищевикладеного пропонуємо:

1) визначити спостереження за особою, рїччю або мїсцем як негласну слїдчу (розшукову) дїю, що полягає в проведеннї спеціально уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слїдчим або оперативним пїдроздїлом) у публічно доступних мїсцях безпосереднього візуального спостереження або візуального спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження;

2) внести зміни до ч. 6 ст. 246 КПК України, виключивши право слїдчого на проведення негласних слїдчих (розшукових) дїй;

3) вилучити з КПК України положення, згїдно з яким слїдчий має право залучати осіб, з якими встановлено конфїденційне співробітництво, до проведення негласних слїдчих (розшукових) дїй.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. – № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

2. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності в Україні: науково-практичний коментар до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та глави 21 Кримінального процесуального кодексу України (негласні слїдчі (розшукові) дїї) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Київ : Дакор, 2014. – 256 с.

3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана

4. Лахин В. Д. Наблюдение как оперативно-розыскное мероприятие / В. Д. Лахин // Вестник Омского университета. – 2007. – № 2. – С. 106–111. – (Серия «Право»).

5. Шумилов А. Ю. Оперативно-розыскная деятельность: вопросы и ответы : учеб.-практ. пособие : в 2 кн. Кн. 1 : Общие положения. 4-е изд., пересмотр. и испр. – М. : Шумилова И. И., 2010. – 320 с.

6. Шевченко В. М. Спостереження як один з основних оперативно-розшукових заходів при розслїдуванні та розкритті корупційних діянь в органах судової влади / В. М. Шевченко // Часопїс Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 325–328.

7. Кримінальний процес : пїдручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманяц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Каплїної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.

8. Самойленко О. А. Спостереження за особою, рїччю або мїсцем із позицій криміналістичної тактики / О. А. Самойленко, О. О. Узкий // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 324–326.

9. Холоденко В. Д. На следователя, участвовавшего в проведении оперативно-розыскных мероприятий, нельзя возлагать полномочия по

осуществлению предварительного следствия и дознания / В. Д. Холоденко // Российский следователь. – 2005. – № 9. – С. 14–15.

10. Ляш А. О. Слідчий у кримінальному провадженні: деякі зауваження до його процесуального статусу / А. О. Ляш // Дні науки Національного університету «Кієво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук – 2014 : тези наук. доп. на круглих столах (Київ, 23 та 27 січ. 2014 р.). – Київ : Нац. ун-т «Кієво-Могилян. акад.», 2014. – С. 90–92.

11. Лук'янчиков Є. Д. Удосконалення інструментарію формування судових доказів [Електронний ресурс] / Є. Д. Лук'янчиков // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Ч. 1. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – С. 34–36. – Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3627>. – Назва з екрана.

12. Грібов М. Л. Правове регулювання візуального спостереження / М. Л. Грібов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 1 (27). – С. 13–23.

13. Грібов М. Л. Візуальне спостереження як засіб розслідування розбоїв та грабеві / М. Л. Грібов // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 69–78.

14. Назаренко Д. В. Організаційно-тактичні засади проведення ОВС візуального спостереження / Д. В. Назаренко // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-практичний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 84–85.

15. Уваров В. Г. Інститут негласних слідчих дій [Електронний ресурс] / В. Г. Уваров // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 266–270. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/auymvs_2013_2_49. – Назва з екрана.

16. Ляш А. О. Використання конфіденційного співробітництва під час проведення досудового розслідування / А. О. Ляш // Малиновські читання : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Острого, 15–16 листоп. 2013 р.). – Острого : Нац. ун-т «Острого. акад.», 2013. – С. 270–271.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

2. Kivalov, S.V. (Eds.). (2014). *Zakonodavche zabezpechennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti v Ukraini: naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist" ta hlavy 21 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (nehlasni slidchi (rozshukovi) dii)* [Legislative support for operative and investigative activities in Ukraine: a scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Operational Investigative Activity" and Chapter 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (secret investigative (wanted) actions)]. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from

February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

4. Lahin, V.D. (2007). Nabludenie kak operativno-rozysknoe meropriatie [Observation as an operational-search activity]. *Vestnik Omskogo universiteta, Bulletin of Omsk University*, 2, 106-111 [in Russian].

5. Shumilov, A.Yu. (2010). *Operativno-rozysknaia deiatelnost: voprosy i otvety* [Operative-search activity: questions and answers] (4th ed., rev.). Moscow: Shumilova I.I. [in Russian].

6. Shevchenko, V.M. (2012). Sposterezhennia yak odyin z osnovnykh operativno-rozshukovykh zakhodiv pry rozsliduvanni ta rozkrytti koruptsiynykh diian v orhanakh sudovoi vlady [Observation as one of the main operational and investigative measures in investigating and disclosing corruption in the judiciary]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 325-328 [in Ukrainian].

7. Hroshevyi, Yu.M., Tatsii, V.Ya., & Tumaniants, A.R. (et al.). (2013). *Kryminalnyi protses* [Criminal process]. V.Ya. Tatsii, Yu.M. Hroshevyi, O.V. Kaplina, & O.H. Shylo (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Samoilenko, O.A., & Uzkyi, O.O. (2014). Sposterezhennia za osoboiu, richchiu abo mistsem iz pozytsii kryminalistychnoi taktiky [Observing a person, thing or place from the point of view of forensic tactics]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical right*, 2, 324-326 [in Ukrainian].

9. Holodenko, V.D. (2005). Na sledovavshogo v provedenii operativno-rozysknykh meropriatii, nelzia vozlagat polnomochiia po osuscestvleniiu predvaritel'nogo sledstviia i doznaniia [The investigator who participated in conducting the operational-search activities can not be assigned the authority to carry out preliminary investigation and inquiry]. *Rossiiskii sledovatel, Russian Investigator*, 9, 14-15 [in Russian].

10. Liash, A.O. (2014). Slidchyi u kryminalnomu provadzheni: deiaki zauvazhennia do yoho protsesual'nogo statusu [Investigator in criminal proceedings: some comments on his procedural status]. *Dni nauky Natsional'nogo universytetu "Kyievo-Mohylinska akademiia" na fakulteti pravnychkh nauk - 2014, Days of Science at the National University of Kyiv-Mohyla Academy at the Faculty of Law - 2014: Abstracts of Papers*. Kyiv: Nats. un-t "Kyievo-Mohyl. akad." (pp. 90-92) [in Ukrainian].

11. Lukianchikov, Ye.D. (2017). Udoskonalennia instrumentariiu formuvannia sudovykh dokaziv [Improvement of tools for forming judicial evidence]. *Aktualni pytannia kryminal'nogo protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy, Topical issues of the criminal process, forensic science and forensic expertise: Proceedings of the mixvidom. Scientific and Practical Conference*. (Vols. 1), (pp. 34-36). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/3627> [in Ukrainian].

12. Hribov, M.L. (2012). Pravove rehuliuвання vizual'nogo sposterezhennia [Legal regulation of visual observation]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiui I koruptsiiei (teoriia I praktika), Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, 1(27), 13-23 [in Ukrainian].

13. Hribov, M.L. (2014). Vizualne sposterezhennia yak zasib rozsliduvannia rozboiv ta hrabezliv [Visual observation as a means of investigating robbery and robbery]. *Pravo I hromadianske suspilstvo, Law and civil society*, 1, 69-78 [in Ukrainian].

14. Nazarenko, D.V. (2015). Orhanizatsiino-taktychni zasady provedennia OVS vizualnogo sposterezhennia [Organizational and tactical principles of conducting visual aviation surveillance units]. *Operatyvno-rozshukova diialnist ta kryminalnyi protses: teoretyko-praksiolohichnyi dyskurs shchodo yikh spivvidnoshennia v umovakh reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy, Operative-search activity and criminal process: theoretical-praxiological discourse on their correlation in the conditions of reforming the organs of internal affairs of Ukraine: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference.* (pp. 84-85). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

15. Uvarov, V.H. (2013). Instytut nehasnykh slidchykh dii [Institute of secret investigative actions]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 2,* 266-270. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_49 [in Ukrainian].

16. Liash, A.O. (2013). Vykorystannia konfidentsiinoho spivrobotnytstva pid chas provedennia dosudovoho rozsliduvannia [Use of confidential co-operation during pre-trial investigation]. *Malynovski chytannia, Malinovsky reading: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference.* (pp. 270-271). Ostroh: Nats. univ-t "Ostroz. akad." [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2018

Skulysh Ye. – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of International Affairs, Kyiv, Ukraine;

Kuzmin S. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Deputy Head of the Department of Educational and Scientific Activities of the State Scientific-Research Experimental Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The Questions of the Concept, Subjects and Objects of Carrying out Covert Investigative (Search) Actions

In theoretical and practical aspects, an analysis of problem issues related to the concept, subjects, objects of observing of a person, thing or place as a covert investigative (search) action in a criminal proceeding is carried out.

With a premise on scientific works, the authors point out that the mixing of operative-search and criminal-procedural activities is dangerous. They note that such combination was previously ruled unacceptable because of the negative impact on the objectivity of the investigation and the validity of the findings in the criminal proceedings. They express their conviction regarding the

appropriate approaches to be applied in a democratic society in order to ensure the impartiality and objectivity of the investigation, and to prevent investigatory errors related to violation of constitutional rights and freedoms.

The authors definition of the observation of the person, thing or place is proposed. It is a covert investigative (search) action consisting in conducting by the specially authorized subjects of the prosecution party (investigator or operative subdivisions) in publicly accessible places of direct visual observation or visual observation using video recording, photographing, special technical means for observation.

The propositions concerning the amending the national criminal procedure legislation are given in the article.

The authors suggest to exclude the investigator's right to conduct covert investigation (search) actions by the corresponding changes to the Part 6 of the Art. 246 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Based on the analysis of the system of national legislation the authors prove the inconsistency of the provision giving the investigator the right to involve persons with whom confidential cooperation was established, to conducting covert investigations (search) actions, and substantiatedly delaying its removal from the law.

Keywords: secret investigative (search) actions; monitoring a person; thing or place; visual observation; operative-search activities.

УДК 351.746.2:343.132

Цуцкірідзе М. С. – кандидат юридичних наук, заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, м. Київ

Здійснення оперативно-розшукової діяльності з використанням правових засобів пізнавальної діяльності слідчого

За Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року оперативно-розшукові дії могли бути проведені в межах розпочатого досудового розслідування, а за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року такі дії під час розслідування проводити заборонено. У зв'язку із цим у практиці досудового розслідування та судового розгляду виникають проблемні ситуації, пов'язані з допустимістю даних, здобутих за результатами оперативно-розшукових дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, як доказів у кримінальному провадженні. Такі ситуації в судовій діяльності вирішують неоднаково. Дослідження в статті здійснено на прикладі рішення суду касаційної інстанції щодо правомірності визнання доказами контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення й документування фактів протиправних діянь, проведеної в межах оперативно-розшукової справи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки в кримінальному провадженні.

На підставі дослідження сформульовано такі висновки: характер фактичних даних, здобутих за результатами здійснення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних і юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь, проведеної в межах оперативно-розшукової справи до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, і контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки в кримінальному провадженні, є однаковим за наявності принаймні двох умов: закупки здійснено в межах оперативно-розшукової справи, заведеної у зв'язку з надходженням до оперативного підрозділу первинних відомостей про підготовку до вчинення злочину або про особу, яка готує вчинення злочину; закупки здійснено в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України; фактичні дані, отримані внаслідок проведення контрольованої та оперативної закупки до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, відповідають вимогам допустимості доказів (ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України), якщо їх отримано в порядку, передбаченому цим Кодексом; рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину є складовою порядку, встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України, для отримання доказів (ч. 4 ст. 246,

ст. 251, 271). Постанова, у якій він викладає своє рішення, має певні особливості. Зокрема, у ній об'єктивно не можуть бути зазначені найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер, оскільки відомості про злочин на цьому етапі ще не внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань; результати оперативно-розшукової діяльності, здійсненої з використанням правових засобів пізнавальної діяльності слідчого, можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази за умови здійснення оперативно-розшукової діяльності за правилами, визначеними в Кримінальному процесуальному кодексі України; оперативно-розшукову діяльність за чинним законодавством можна здійснювати лише щодо кримінальних правопорушень, які готують, або щодо осіб, які їх готують.

Ключові слова: слідчий; пізнавальна діяльність; оперативно-розшукова діяльність; досудове розслідування.

Постановка проблеми. З'ясування сутності взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та кримінального процесу передбачає дослідження єдності їх гносеологічної сутності й особливостей пізнання в цих різновидах діяльності, що становить їх основний зміст. Методологічним підґрунтям останнього є філософське вчення діалектичного матеріалізму щодо пізнання об'єктивної дійсності й кола гносеологічних питань, пов'язаних із цим ученням, зокрема про: зміст і структуру процесу пізнання; первинність матеріального світу й здатність людської свідомості його правильно відображати; єдність чуттєвого сприйняття, практичної та розумової діяльності; усебічний підхід до вивчення явищ об'єктивної дійсності, їх взаємозв'язок і взаємозумовленість; об'єкт, предмет, засоби й суб'єкти пізнання; методи пізнання; зміст знань, набутих у процесі пізнання, та їхню характеристику [1, с. 189].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені вище питання досліджено в численних докторських [2] і кандидатських [3] дисертаціях, монографіях [1; 4], у навчально-науковій літературі та виданнях практичного спрямування [5; 6]. У цих працях ОРД висвітлено як окремий різновид юридичної діяльності, що є допоміжним щодо кримінальної процесуальної діяльності та означений результатами, які можуть бути використані для реалізації цілей кримінального провадження.

Для висвітлення змісту питання, що є предметом дослідження в цій статті, слід виконати такі завдання: розглянути проблему допустимості використання правових засобів пізнавальної діяльності слідчого в ОРД; з'ясувати, за яких умов

результати ОРД із застосуванням цих засобів можуть бути визнані доказами в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності як правових форм пізнавальної діяльності змінилося після набуття чинності КПК України 2012 року, де передбачено процесуальні засоби пізнання – негласні слідчі (розшукові) дії, що є аналогічними засобам пізнання, використовуваним в оперативно-розшуковому процесі. Але якщо згідно з КПК України 1960 року оперативно-розшукові дії можна було проводити в межах розпочатого досудового розслідування, то відповідно до чинного Кодексу такі дії під час розслідування проводити заборонено. З огляду на це, під час досудового розслідування та судового розгляду виникають проблемні ситуації, пов'язані з допустимістю використаних даних, здобутих шляхом оперативно-розшукових дій (аналогічних відповідним негласним слідчим діям) до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) як доказів у кримінальному провадженні.

Зазначені ситуації в судовій діяльності передбачають різні дії. Як приклад можна навести рішення суду касаційної інстанції щодо правомірності визнання доказами контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення й документування фактів протиправних діянь, проведеної в межах оперативно-розшукової справи (ОРС) до внесення відомостей до ЄРДР, і контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки в кримінальному провадженні. Це питання було порушено в заяві заступника Генерального прокурора України до Верховного Суду України про перегляд рішення суду касаційної інстанції у зв'язку з неоднаковим застосуванням цим судом норми, наявної в ст. 2, 9 КПК України (гіпотеза), ст. 86, 87 та 99 КПК України (диспозиція), п. 3 ч. 1 ст. 284, ст. 412, 438 КПК України (санкція). Однак його не було вирішено, оскільки Судова палата в кримінальних справах Верховного Суду України у своїй постанові від 19 січня 2017 року, посилаючись на процесуальну підставу (минув однорічний термін для оскарження судового рішення, якщо це може погіршити становище засудженого), відмовила в задоволенні зазначеної підстави. Таким чином, питання про допустимість даних,

отриманих шляхом проведення оперативно-розшукових дій, як доказів у кримінальному провадженні досі залишається невіршеним. На нашу думку, воно зрештою постане перед Великою палатою Верховного Суду України. Його слід вирішувати з огляду на низку положень.

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, *отримані в передбаченому КПК України порядку*, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, *документи*, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України). Згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 99 цього Кодексу, *«матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватись у кримінальному провадженні як докази»*. У ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [7] також встановлено, що матеріали ОРД використовують для отримання фактичних даних, які можуть бути *доказами* в кримінальному провадженні.

Однак, вирішуючи питання про характер (з позиції поняття доказів) відомостей, отриманих у межах ОРС, і тих, що отримані в межах досудового розслідування, варто зважати, що одним із критеріїв здійснення ОРД є стадія вчинення злочину – готування до злочину. Так, підставою для проведення ОРД в інтересах кримінального судочинства законодавець вважає наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, зокрема даних про: злочини, що *готуються*; осіб, які *готують* учинення злочину (п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Тобто результати здійснення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь, проведеної в межах ОРС до внесення відомостей до ЄРДР, можна вважати потенційними доказами в кримінальному

провадженні за умов, що стосовно особи, у якій оперативні співробітники здійснюють контрольовану (оперативну) закупку, отримано інформацію про те, що вона *готує* вчинення злочину. Обставини однієї зі справ [8] засвідчують, що засуджений не підшукував, не пристосовував засоби чи знаряддя, не підшукував співучасників, а також не було змови на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК України), тобто він явно *не готував* учинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України. На момент заведення ОРС він не збирався продавати наркотичний засіб іншій особі. Суд першої інстанції встановив, що «до Ленінського РВ ПМУ УМВС України в Полтавській області надійшла інформація про те, що «особа збуває (а не готується до збування. – М. Ц.) наркотичні засоби».

Суд першої інстанції також зазначив, що «під час проведення заходів з'ясувати питання й одержати фактичні дані про *підготовку* та вчинення *цього* злочину *в інший спосіб* неможливо, тому з метою запобігання подальшій протиправній діяльності та відповідно до вимог ст. 31 Конституції України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» прокурор Ленінського району м. Полтава погодив клопотання ВБНОН».

Окреслена позиція суду першої інстанції викликає низку запитань:

– про підготовку саме до якого злочину йдеться (якщо про збування наркотичних засобів ОСОБІ_1, то засуджений не готувався до вчинення саме цього злочину; якби ОСОБА_1 не запропонував йому продати наркотики, то не було й злочину);

– чому не можна «з'ясувати питання та одержати фактичні дані» про злочинну діяльність засудженого в межах кримінального провадження, адже оперативну закупку як у межах ОРС, так і в межах досудового розслідування здійснюють за правилами, встановленими КПК України;

– якщо до внесення відомостей до ЄРДР проведено оперативну закупку й підтверджено факт учинення злочину, то навіщо вдруге – у межах кримінального провадження – здійснювати оперативну закупку в засудженого (через пропозицію «агентів» оперативного співробітника засуджений учинив два злочини, другий з яких суд першої інстанції кваліфікував як учинений повторно, а отже, постає запитання стосовно того,

скільки ще злочинів, крім цих двох, міг учинити засуджений, реалізуючи пропозиції «агентів» оперативних співробітників).

Оперативні підрозділи в межах виконання завдань ОРД мають право проводити контрольовану поставку та контрольовану й оперативну закупку товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення й документування фактів протиправних діянь. Водночас вони набувають це право лише за наявності підстав, передбачених ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме достатньої інформації про *злочини, що готують; осіб, які готують* учинення злочину.

Отже, предметом дослідження в межах ОРС може бути не будь-який злочин, а лише той, що готується. Тобто етап ОРД – досудове розслідування – не є обов'язковим у провадженнях про всі злочини.

Прокурор у своїй заяві про перегляд судового рішення зазначив, що «оперативно-розшукова діяльність проводиться за наявності достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, щодо злочинів, що *готуються, та осіб, які готують учинення злочину*, до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР».

Якщо ж в оперативних підрозділів наявні відомості *про вчинення* конкретною особою злочину (а не *про підготовку* до злочину), то немає жодних перешкод для внесення таких відомостей до ЄРДР і початку досудового розслідування з метою перевірки факту вчинення злочину за допомогою пізнавальних засобів, регламентованих у КПК України, зокрема тих, що передбачені главою 21 цього Кодексу «Негласні слідчі (розшукові) дії». Крім цього, органи досудового розслідування та/або прокурор зобов'язані внести такі відомості до ЄРДР (ч.1 ст. 214 КПК України). Не суперечить положенню, сформульованому в попередньому абзаці, внесення змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо проведення операцій з контрольованого здійснення відповідних діянь (серед яких і ст. 307 КК України) – п. 7–1 ч. 1 ст. 8. Зазначені зміни було внесено 12 листопада 2015 року, а оперативну закупку в засудженого здійснено раніше – 10 січня 2015 року.

Приймаючи рішення за заявою прокурора про перегляд судового рішення щодо засудженого, Верховний Суд України повинен був дати відповідь на запитання про те, що слід вважати «однією і тією самою нормою права, передбаченою цим Кодексом», яку, на думку прокурора, неоднаково застосував суд касаційної інстанції. Потреба в конкретизації судження з цього питання зумовлена тим, що фактично йдеться про застосування норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і норми КПК України. Тому постає питання стосовно того, чи є норми зазначеного Закону «нормами права, передбаченими цим Кодексом».

Згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України, «кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України». Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» належить до «інших законів України». Законодавець установив пріоритет КПК України порівняно з іншими законами та нормативно-правовими актами: «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. У межах здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу» (ч. 3 ст. 9 КПК України). У ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що правову основу ОРД, поряд з іншими законодавчими актами, становить КПК України. Саме тому в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» повноваження оперативних підрозділів щодо здійснення контрольованої та оперативної закупки регламентовано виключно на підставі положень ст. 271 КПК України (п. 2 ч. 1 ст. 8).

Такий спосіб регламентації – використання в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» норм, що відсилають до норм зазначеного Кодексу, якими врегульовано порядок проведення контрольованої та оперативної закупки, – засвідчує, що законодавець ужив заходів, аби норми Закону України «Про ОРД» не суперечили Кодексу. З огляду на зазначене, норми Закону можна розглядати як «норми КПК» в контексті п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК України (у редакції станом на 14 грудня 2017 року).

У ч. 1 ст. 86 КПК України йдеться про те, що «доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом». Отже, якщо фактичні дані було отримано внаслідок проведення контрольованої та оперативної закупки до внесення відомостей до ЄРДР, але в порядку, передбаченому КПК України, то вони відповідають вимогам допустимості доказів (згідно зі ст. 86 цього Кодексу). Адже порядок кримінального провадження на території нашої держави визначений лише кримінальним процесуальним законодавством України (ч. 1 ст. 1 КПК України), елементом якого є і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ч. 2 ст. 1 Кодексу).

Вирішуючи питання про допустимість визнання доказами даних, здобутих унаслідок проведення контрольованої та оперативної закупки до внесення відомостей до ЄРДР, варто також урахувати інші обставини. Так, кримінальне провадження на території України здійснюють на підставах і в порядку, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 4). Водночас ОРД проводять відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 6 Закону). Оперативні підрозділи за наявності підстав для заведення ОРС мають право (і зобов'язані) завести її та здійснювати в її межах ОРД. Якщо під час ОРД постає потреба в реалізації дії, регламентованої і в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», і в КПК України, то для того, щоб результати цієї дії можна було використати в кримінальному провадженні як докази, її потрібно проводити в порядку, передбаченому КПК України. Щодо здійснення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин згідно з положеннями ст. 271 Кодексу є припис у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 2 ч. 1 ст. 8). Якщо ж ОРС було заведено з порушенням вимог п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (наприклад, у заяві до оперативного підрозділу йшлося не про підготовку до вчинення злочину, а про його вчинення), то таку справу вважають заведеною безпідставно, а отже, незаконно. Дані, здобуті внаслідок проведення в межах такої ОРС контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин у порядку, передбаченому Кодексом, не є допустимими в контексті ст. 86 КПК України як такі, що здобуті в межах оперативно-розшукового процесу, розпочатого

незаконно. Останній за таких умов набуває характеру квазіюридичного або квазіоперативно-розшукового.

Порядок, визначений КПК України (процесуальний порядок, форма, процедура), – це певна послідовність (етапи) прийняття кримінальних процесуальних рішень і здійснення кримінальних процесуальних дій. Першим кроком щодо проведення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин є прийняття відповідного рішення, що є виключним правом прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК України).

Збирання фактичних даних оперативними співробітниками в межах ОРС чи слідчим, прокурором у межах кримінального провадження без рішення прокурора є підставою для визнання цих даних недопустимими як докази. Регламентувавши проведення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин лише за рішенням прокурора, законодавець забезпечив прокурорський попередній (превентивний) контроль за законністю її проведення. Зокрема, прокурор у своєму рішенні про проведення зазначеної дії зобов'язаний викласти обставини, які засвідчують відсутність під час дії провокування особи на вчинення злочину (п. 1 ч. 7 ст. 271 КПК України).

Постанова прокурора про проведення контрольованої та оперативної закупки у межах ОРС має певні особливості. Зокрема, у ній об'єктивно не можуть бути зазначені найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер, оскільки відомості про злочин на цьому етапі ще не внесено до ЄРДР.

Висновки. З огляду на викладене, можна дійти таких висновків: характер фактичних даних, здобутих унаслідок здійснення контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин, зокрема заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення й документування фактів протиправних діянь, проведених у межах ОРС до внесення відомостей до ЄРДР, і контролю за вчиненням злочину у формі контрольованої та оперативної закупки в кримінальному провадженні є однаковим за наявності принаймні двох умов: 1) закупки здійснено в межах ОРС, заведеної у зв'язку з надходженням до оперативного підрозділу первинних відомостей про *підготовку* до вчинення злочину або про особу, яка *готує* вчинення злочину; 2) закупки здійснено в порядку, передбаченому КПК України. Фактичні дані, отримані внаслідок проведення контрольованої та оперативної

закупки до внесення відомостей до ЄРДР, відповідають вимогам допустимості доказів (відповідно до змісту ст. 86 КПК України); якщо їх отримано в порядку, передбаченому цим Кодексом. Рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину є складовою порядку, встановленого КПК України для отримання доказів (ч. 4 ст. 246, ст. 251, 271).

Таким чином, результати ОРД, здійсненої з використанням правових засобів пізнавальної діяльності слідчого, можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази за умови здійснення ОРД за правилами, визначеними в КПК України. Водночас ОРД слід здійснювати лише щодо кримінальних правопорушень, які готують, або стосовно осіб, які їх готують.

Перспективи подальших розвідок. Проблематика статті є досить багатоаспектною. Її ґрунтовному опрацюванню сприятиме здійснення досліджень за такими напрямками: з'ясування питання щодо можливості виключення ОРД з переліку юридичних процесів, у яких можна здійснювати пізнання обставин кримінального правопорушення; вивчення можливості об'єднання співробітників оперативних і слідчих підрозділів у межах одного процесуального статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Харків : Arsic, 2007. – 576 с.
2. Поляков М. П. Уголовно-процессуальная интерпретация результатов оперативно-розыскной деятельности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / М. П. Поляков. – М., 2003. – 445 с.
3. Изотова Н. В. Использование оперативно-розыскной информации в обеспечении доказывания в уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. В. Изотова. – М., 2003. – 248 с.
4. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с.
5. Шумилов А. Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности : учебник / А. Ю. Шумилов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Шумилова И. И., 2008. – 391 с.
6. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : в 2 ч. Ч. 1 / О. М. Бандурка. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.
7. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Назва з екрана.
8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 553/1018/15-к від 12 трав. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57786990>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Pohoretskyi, M.A. (2007). *Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi [Functional Purpose of Operative-Investigative Activity in the Criminal Process]*. Kharkiv: Arsis [in Ukrainian].
2. Poliakov, M.P. (2003). Ugolovno-processualnaia interpretaciia rezultatov operativno-rozysknoi deiatelnosti [Criminal procedural interpretation of the results of operational-search activity]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
3. Izotova, N.V. (2003). Ispolzovanie operativno-rozysknoi informacii v obespechenii dokazyvaniia v ugovnom sudoproizvodstve [Use of operative-search information in proving evidence in criminal court proceedings]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
4. Bandurka, O.M. (2012). *Teoriia i praktyka operatyvno-rozshukovoi diialnosti [The theory and practice of operational-search activity]*. Kharkiv: Zolota mylia [in Ukrainian].
5. Shumylov, A.Yu. (2008). *Kurs osnov operativno-rozysknoi deiatelnosti [The course of the fundamentals of operative-search activity]* (3rd ed., rev.). Moscpw: Izdat. dom Shumilovoi I.I. [in Russian].
6. Bandurka, O.M. (2002). *Operatyvno-rozshukova diialnist [Operational-search activity]*. (Vols. 1). Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist" vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On operational search activities" from February 18, 1992, No. 2135-XII], (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].
8. Ukhvala Vyschoho spetsializovanoho sudu z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav u spravi No. 553/1018/15-k vid 12 trav. 2015 r. [Decision of the High Specialized Court for the Examination of Civil and Criminal Cases in the case No. 553/1018/15-k from May 12, 2015]. (n.d.). reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57786990> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.04.2018

Tsutskiridze M. – *Ph.D in Law, Deputy Chief of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Carrying Out of Operational-Search Activity Using Legal Means of Cognitive Activity of the Investigator

According to 1960, the Ukraine Code of Criminal Procedure, operational-search operations could be carried out within the framework of the pre-trial investigation initiated, and for the Ukraine Code of Criminal Procedure in 2012, such actions during the investigation are prohibited. In this regard, in the practice of pre-trial

investigation and judicial consideration, there are problematic situations related to the admissibility of data obtained as a result of operative-search activities prior to entering information into the United Register of Pre-trial Investigations as evidence in criminal proceedings. Such situations in court activities are not the same. The investigation of such situations in the article is carried out on the example of the decision of the court of cassation on the legality of the recognition of evidence of controlled and operational procurement of goods, objects and substances, including those forbidden for circulation, from individuals and legal entities, regardless of ownership, in order to identify and document the facts of unlawful acts., carried out within the framework of the operational investigation to the introduction of information to the United Register of Pre-trial Investigations, and the control of the commission of a crime in the form of controlled and operational procurement in a criminal prosecution proceedings.

Based on the research, the following conclusions were made: the nature of the actual data obtained from the results of the controlled and operational procurement of goods, objects and substances, including those forbidden for circulation, from individuals and legal entities, regardless of the form of ownership, in order to identify and document the facts of unlawful acts, carried out within the framework of the OSAs before the introduction of information to the United Register of Pre-trial Investigations, and the control of the commission of a crime in the form of controlled and operational procurement in criminal proceedings, is the same if at least two conditions: purchases made under OSAs, wound up in connection with the receipt to the operational unit of primary information about preparing to commit a crime or the person who prepares the offense; Procurement carried out in accordance with the procedure provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine; the actual data obtained as a result of a controlled and operational procurement prior to the submission of information to the IDR, meet the requirements for the admissibility of evidence in accordance with the content of Art. 86 Criminal Procedure Code of Ukraine, if they were received in the manner prescribed by the Criminal Procedure Code of Ukraine; The prosecutor's decision to control the commission of a crime is part of the procedure established by the Criminal Procedure Code of Ukraine to obtain evidence (Part 4 of Art. 246 of the Criminal

Procedure Code of Ukraine, Art. 251, 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The decision in which he issues his decision has features. In particular, the name of the criminal proceedings and its registration number can not be objectively indicated in it, since information about the crime at this stage has not yet been made to the United Register of Pre-trial Investigations; the results of operative-search activity carried out with the use of legal means of cognitive activity of the investigator, can be used in criminal proceedings as evidence provided that the operative-search activities is executed in accordance with the rules defined in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The operative-search activities under current legislation can only be carried out in respect of criminal offenses that are being prepared or concerning persons who prepare them.

Keywords: investigator; cognitive activity; operative-search activity; pre-trial investigation.

УДК 351.741

Пастух І. Д. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID 0000-0002-5889-7055

Службове сумісництво поліцейських

Мета статті полягає у виявленні проблем поєднання поліцейської служби з іншими видами оплачуваної діяльності в контексті дотримання заборон, встановлених законодавством у сфері запобігання корупції, з урахуванням практики його застосування та досягнень юридичної науки. Константовано недостатній рівень дослідження антикорупційних обмежень щодо сумісництва з іншими видами діяльності поліцейськими. Проаналізовано чинне законодавство, що регулює порядок службового сумісництва поліцейських. Встановлено, що перелік дозволених видів оплачуваної діяльності для поліцейського є вузьким і відрізняється за своїми видами від загального, встановленого Законом України «Про запобігання корупції» для інших категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Схарактеризовано зміст і напрями здійснення поліцейськими наукової діяльності. Висвітлено специфіку творчої діяльності поліцейського (як форми сумісництва), а також особливості проваджень у відповідних справах про адміністративні правопорушення в частині залучення як додаткового учасника такого провадження експерта з культурних цінностей, який має встановити, чи належить певний вид діяльності до творчої в контексті законодавства у сфері культури.

Розмежовано такі види діяльності, як викладацька та науково-педагогічна. Останню можуть здійснювати поліцейські на платних засадах сумісництва лише у вищих закладах освіти, закладах післядипломної освіти системи МВС України. Цю діяльність заборонено проводити в навчальних центрах підготовки поліцейських, зокрема Академії патрульної поліції, у яких здійснюють первинну професійну підготовку та підвищення кваліфікації поліцейських. Доведено необґрунтованість звуження викладацької діяльності поліцейського до науково-педагогічної з огляду на сучасну реформу системи освіти МВС України, що негативно впливатиме на систему проходження служби в органах і підрозділах Національної поліції.

Визначено порядок і часові межі службового сумісництва поліцейського. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства щодо поєднання поліцейської служби з іншими видами оплачуваної діяльності шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію».

Ключові слова: поліцейський; службове сумісництво; викладацька діяльність; науково-педагогічна діяльність; наукова діяльність; творча діяльність.

Постановка проблеми. Одним із превентивних антикорупційних механізмів, що має забезпечити належне функціонування системи запобігання корупції в Україні, є закріплене в Законі України «Про запобігання корупції» [1] обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, встановлене для осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Його сутність полягає в забороні паралельно займатися оплачуваною діяльністю (за винятком окремих її видів, яких загалом визначено шість), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України. Водночас для поліцейських службове сумісництво, на нашу думку, невиправдано обмежено трьома видами діяльності, один із яких безпосередньо не передбачений законодавством у сфері запобігання корупції, що призводить до неоднозначного тлумачення таких норм поліцейськими та застосування їх у роботі спеціально вповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, а також судових органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині слід констатувати низьку активність науковців і практиків стосовно дослідження заборони займатися іншою оплачуваною діяльністю певним категоріям публічних службовців. Серед праць, присвячених окремим аспектам цієї проблеми, слід виокремити доробки таких авторів, як В. Білик, Т. Василевська, В. Галунько, О. Єщук, О. Онищук, С. Рівчаченко, О. Токар-Остапенко. Питання щодо протидії корупції вивчали В. Александров, В. Колпаков, М. Мельник, Р. Мельник, І. Нуруллаєв, С. Рогульський, С. Стеценко, В. Тильчик, О. Ткаченко, Р. Тучак, І. Яцків та ін. Натомість особливості службового сумісництва поліцейських цілеспрямовано не досліджували. Мета цієї статті – виявити на підставі аналізу чинного законодавства, результатів загальнотеоретичних і спеціальних напрацювань проблеми, пов'язані із суміщенням роботи поліцейського з іншими видами оплачуваної діяльності, запропонувати способи їх розв'язання, що дасть змогу вдосконалити законодавство у сфері запобігання корупції та практику його застосування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 25 «Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» Закону України «Про запобігання корупції», особам, зазначеним у п. 1 ч. 1 ст. 3 цього Закону, заборонено, по-перше, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і

творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики (зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; по-друге, входить до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальній громаді в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України. У цій нормі закріплено загальні обмеження щодо заняття іншими видами діяльності. Водночас у ній міститься уточнення – «якщо інше не передбачено Конституцією або законами України». Згідно із цим положенням, визначаючи конкретний перелік дозволених видів діяльності, слід урахувати відповідні норми законодавства, що регулюють особливості проходження певного виду публічної служби. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 120 Конституції України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних і місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої в позаробочий час, бути членом керівного органу, наглядової ради підприємства чи організації, що має на меті одержання прибутку. У Законі України «Про статус народного депутата» вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності передбачають право народного депутата України займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю, а також медичною практикою у вільний від виконання обов'язків народного депутата час. Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (ч. 2 ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Водночас Президент України не має права займатися жодною іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (ч. 4 ст. 103 Конституції України).

Відповідно до ст. 66 «Службове сумісництво поліцейських» Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої [2]. Аналіз зазначеної норми дає змогу дійти декількох висновків. По-перше, перелік дозволених інших видів оплачуваної діяльності для поліцейського містить лише три позиції, на відміну від загальної норми, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції». По-друге, ідеться про новий вид діяльності – науково-педагогічну. З огляду на зазначене, слід з'ясувати, чи є наявні в цих положеннях принципові відмінності та як вони позначаються на сучасній системі проходження служби в органах і підрозділах Національної поліції.

Передусім варто з'ясувати зміст поняття службового сумісництва. Його тлумачать як виконання поліцейським, крім основної, регулярної оплачуваної роботи (головне завдання поліції – надання поліцейських послуг), іншої діяльності на умовах окремого трудового договору у вільний від основної роботи час на тому самому (система поліції) або іншому підприємстві, установі.

Розглянемо зміст видів діяльності, які поліцейському дозволено суміщати. Відповідно до п. 33 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3], *наукова діяльність* – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та/або пошук шляхів їх застосування. Основними її видами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Фундаментальними називають теоретичні й експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку. Їх результатом стають гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки.

Прикладними вважають теоретичні й експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання та використання нових знань для практичних цілей. Їх результати передбачають нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення наявних матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем,

технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних і суспільних завдань (п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Таким чином, результатом наукової діяльності є одержання якісно нових знань, які здобувають зазвичай у наукових установах, закладах вищої освіти, наукових підрозділах установ, організацій, підприємств.

У рішенні Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) наукову діяльність визначено як вид інтелектуальної і творчої діяльності, що забезпечує реалізацію прав та свобод громадян, спрямована на одержання, поширення, використання нових знань, фахових навичок, їх практичне застосування.

Творчу діяльність тлумачать як індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність [4]. Стаття 54 Конституції України гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; кожний громадянин має право на результати своєї творчої діяльності. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права», творами в галузі науки, літератури та мистецтва є: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді й інші усні твори; комп'ютерні програми; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, зокрема твори, виконані в спосіб, подібний до фотографії, тощо [5]. Проте не кожен твір у галузі науки, літератури і мистецтва може бути результатом законної суміжної діяльності поліцейського, оскільки обов'язковою ознакою такого твору є його культурна цінність. Причому термін «культурні цінності» застосовують у значенні, закріпленому в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (п. 21 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру»). Це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове

значення та підлягають збереженню, відтворенню й охороні відповідно до законодавства України. Зокрема, культурними вважають: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції, монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя, діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги й інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність (окремо чи в колекції); манускрипти, інкунабули, стародруки, архівні документи, зокрема кіно-, фото- і фонодокументи (окремо чи в колекції); унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали (окремо чи в колекції); рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори й фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології (абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону). Проаналізувавши зазначені вище закони, можна дійти висновку, що творчою діяльністю поліцейського є індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність, тобто художнє, історичне, етнографічне й наукове значення, підлягають збереженню, відтворенню, охороні відповідно до законодавства України. Практика засвідчує, що в разі порушення провадження в справах про адміністративні правопорушення за фактом заняття службовцем певним видом діяльності з отриманням від нього доходу залучають додаткового учасника такого провадження – експерта з культурних цінностей, який має встановити, чи належить конкретний вид діяльності до творчої в контексті законодавства у сфері культури.

Відповідно до Закону України «Про освіту», *викладацькою* є діяльність, яка спрямована на формування знань, інших

компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти (лекція, семінар, тренінг, курси, майстер-клас, вебінар тощо) та яку провадять педагогічні (науково-педагогічні) працівники, самозайняті особи (крім осіб, яким така форма викладацької діяльності заборонена законом) або інша фізична особа на підставі відповідного трудового або цивільно-правового договору [6]. Згідно з положеннями цього Закону, невід'ємними складниками системи освіти, у межах яких може бути реалізовано викладацьку діяльність, є: дошкільна освіта; повна загальна середня освіта; позашкільна освіта; спеціалізована освіта; професійна (професійно-технічна) освіта; фахова передвища освіта; вища освіта; освіта дорослих, зокрема післядипломна освіта. Рівнями освіти є: дошкільна, початкова, базова середня, профільна середня освіта; перший (початковий), другий (базовий), третій (вищий) рівні професійної (професійно-технічної) освіти; фахова передвища освіта; початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівні вищої освіти; науковий рівень вищої освіти. Таким чином, зміст викладацької діяльності полягає в можливості її здійснення на будь-якому рівні освіти, а отже, у будь-якому закладі освіти (школа, гімназія, ліцей, інститут, університет, академія тощо).

Поліцейський має право суміщати свою роботу з науково-педагогічною діяльністю. Її визначення закріплено в п. 24 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5]. Це педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах і закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та/або науково-технічною діяльністю. Сутність наукової діяльності було висвітлено вище. Водночас науково-технічна діяльність – це наукова діяльність, спрямована на одержання та використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних і гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки. З огляду на викладене вище, поліцейський має право поєднувати свою діяльність лише з тими видами оплачуваної викладацької діяльності, що здійснюються у закладах вищої освіти та закладах післядипломної освіти, наприклад, у закладі вищої освіти зі специфічними умовами

навчання, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського або начальницького складу з метою задоволення потреб МВС України та Національної поліції.

Правомірною в цій ситуації слід вважати діяльність, за якої поліцейського наказом зараховано на посаду науково-педагогічного працівника закладу вищої освіти, де він викладає за сумісництвом із визначеним навчальним навантаженням, або така діяльність здійснюється без зарахування на посаду на умовах погодинної оплати праці.

Прийняття Закону України «Про Національну поліцію», а також заснування 2 вересня 2015 року центрального органу виконавчої влади – Національної поліції – стали першими кроками в масштабній реформі, що мала на меті перетворення міліції з репресивного інструменту влади на сервісну службу для населення України. Одним із перших заходів її досягнення стало утворення патрульної поліції. Згодом, 5 липня 2017 року, Голова Національної поліції повідомив про підписання ним наказу про утворення поліцейської академії – Академії патрульної поліції. Відповідно до положення, Академія є державною установою Національної поліції України, що надає первинну підготовку поліцейських, яких уперше прийнято на службу в патрульну поліцію, а також проводить окрему службову підготовку патрульних поліцейських. У системі Національної поліції України також функціонують дев'ять державних установ, які мають назву «Навчальний центр підготовки поліцейських». У цих установах здійснюють первинну професійну підготовку та підвищення кваліфікації поліцейських. Таким чином, зазначені центри не належать до закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а отже, науково-педагогічну діяльність тут не здійснюють. Тобто залучати до викладання спеціальних дисциплін поліцейських-практиків на платних засадах цей заклад не може, оскільки поліцейському заборонено здійснювати цю діяльність (відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»). Зокрема, її можуть кваліфікувати як правопорушення, пов'язане з корупцією, учинення якого тягне за собою накладення адміністративного стягнення і звільнення з поліції. Причому інших категорій службовців правоохоронної сфери (прокурори, судді, експерти) ця заборона не стосується. З огляду

на зазначене, можна констатувати недалекоглядність авторів Закону України «Про Національну поліцію», які штучно обмежили можливість залучення на умовах погодинної чи іншої оплати праці висококваліфікованих фахівців-практиків поліції до навчального процесу поліцейських. Питання стосовно того, чому саме викладацьку діяльність для поліцейських замінили на науково-педагогічну, також залишається відкритим.

Наявна ситуація негативно позначається на реалізації Концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських [7], а також Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України, зокрема досягненні їхньої мети, що передбачає створення науково обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи освіти в МВС України, удосконалення освітнього процесу, забезпечення тісного взаємозв'язку науки та практики, максимальне сприяння виконанню завдань модернізації підготовки кваліфікованого персоналу, який матиме поглиблені теоретичні знання і практичні навички та буде спроможний на високому професійному рівні захищати територіальну цілісність країни, її кордони, права, свободи й інтереси громадян, протидіяти злочинності, забезпечувати публічну безпеку та порядок у державі [8].

Остаточо не вирішено також на законодавчому рівні питання часу здійснення науково-педагогічної діяльності: лише в позаробочий час чи також і в робочий час поліцейського. У цьому контексті доцільно навести окремі положення рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 [7], у якому зазначено, що з метою ефективного використання робочого часу державними посадовими особами законодавець може передбачати додаткові дозвільні механізми (регулятори), які унормують їхню участь у науковій і викладацькій діяльності не за основним місцем роботи, проте не шляхом визнання цих дій корупційними і встановлення адміністративної

відповідальності лише безпосередньо за факт здійснення її не в позаробочий час. Конституційний Суд України вважає, що визнання «корупційним правопорушенням» зайняття особами, зазначеними в п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 2 Закону № 1506, викладацькою, науковою та творчою діяльністю, медичною практикою, інструкторською та суддівською практикою зі спорту в межах робочого часу (крім осіб, визначених у ч. 1 ст. 120 Конституції України) не відповідає змісту ст. 3, 22, 64, 78, 127 Конституції України, а отже, положення п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону № 1506 стосовно застосування словосполучення «що здійснюються в позаробочий час» щодо застосування словосполучення «у позаробочий час» є неконституційними. Попри те, що положення Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» нині є нечинними, рішення Конституційного Суду України не втрачає своєї юридичної сили, оскільки підтвердило факт порушення встановлених у Конституції України обмежень займатися іншою дозволеною діяльністю лише в робочий час. Спеціальних обмежень із цього питання Закон України «Про запобігання корупції» не містить.

Висновки. Нині в поліції працюють сотні поліцейських, які мають наукові ступені, значний досвід практичної роботи. Конструктивне поєднання такого досвіду з викладацькою діяльністю, безперечно, сприятиме розв'язанню основної проблеми сучасної відомчої освіти – забезпечення єдності теорії та практики, а також підвищенню рівня підготовки, кваліфікації поліцейських.

З огляду на зазначене, доцільно внести зміни до ст. 66 Закону України «Про Національну поліцію», виклавши її в такій редакції: «Поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім наукової, викладацької або творчої».

Доведено, що здійснення поліцейським інших видів оплачуваної діяльності може відбуватися в його робочий час, але з дозволу керівника відповідного органу та/або підрозділу поліції. Оскільки норми тривалості такої діяльності протягом дня, тижня, місяця або року законодавчо не встановлено, їх слід визначати з огляду на особливості проходження поліцейської служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Назва з екрана.

2. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19>. – Назва з екрана.

3. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19>. – Назва з екрана.

4. Про культуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>. – Назва з екрана.

5. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3792-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>. – Назва з екрана.

6. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. – Назва з екрана.

7. Про затвердження Концепції запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 29 січ. 2018 р. № 51. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-koncersiuj-zaprovadzhenja-tririvnevoi-m-doc337366.html>. – Назва з екрана.

8. Про затвердження Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 25 листоп. 2016 р. № 1252. – Режим доступу: http://www.cct.com.ua/2016/25.11.2016_1252.htm. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1700-VII [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" from October 14, 2014, No. 1700-VII]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist": vid 26 lyst. 2015 r. No. 848-VIII [Law of Ukraine "About scientific and scientific-technical activity" from November 26, 2015, No. 848-VIII]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro kulturu": vid 14 hrud. 2010 r. No. 2778-VI [Law of Ukraine "About culture" from December 14, 2010, No. 2778-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava": vid 23 hrud. 1993 r. No. 3792-XII [Law of Ukraine "About copyright and related rights" from December 23, 1993, No. 3792-XII]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro osvitu": vid 5 veres. 2017 r. No. 2145-VIII [Law of Ukraine "On Education" from September 5, 2017, No. 2145-VIII]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

7. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Kontseptsii zaprovadzhennia tryrivnevoi modeli pidhotovky politseiskykh": vid 29 sich. 2018 r. No. 51 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Concept for the introduction

of a three-level model of police training" from January 29, 2018, No. 51]. (n.d.). *document.ua*. Retrieved from <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-koncepciyi-zaprovadzhennja-tririvnevoi-m-doc337366.html> [in Ukrainian].

8. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Kontseptsii reformuvannia osvity v Ministerstvi vnutrishnikh sprav Ukrainy": vid 25 lyst. 2016 r. No. 1252 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Concept of reforming education in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" from November 25, 2016, No. 1252]. (n.d.). *www.cct.com.ua*. Retrieved from http://www.cct.com.ua/2016/25.11.2016_1252.htm [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2018

Pastukh I. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

ORCID 0000-0002-5889-7055

Official Work Part-Time of the Policemen

The purpose of the article is to identify the problems of combining the police service with other types of paid activity in the context of compliance with prohibitions established by the legislation in the field of preventing corruption, taking into account the practice of its application and the achievements of legal science. An inadequate level of research on anti-corruption restrictions regarding compatibility with other police activities has been established. The existing legislation regulating the order of police officers' work part-time is analyzed. It is established that the list of permitted types of paid activity for a policeman is more restricted than its types from the general one established by the Law of Ukraine «On the Prevention of Corruption» for other categories of persons authorized to perform the functions of the state and local self-government. The content and directions of the implementation of scientific activities by the police are characterized. The specifics of the creative activity of the policeman (as a form of part-time work) are disclosed, as well as the specifics of the proceedings in relevant cases of administrative offenses in terms of attracting an expert on cultural values as an additional participant in such production, which should establish whether this or that activity is creative in understanding the legislation in sphere of culture.

Different types of activities are distinguished: teaching and scientific-pedagogical. The last one can be carried out by policemen on a paid basis only in higher education institutions, post-graduate education institutions of the Ministry of Internal Affairs and is prohibited in the training centers for police training, including the Patrol Police Academy, which provide primary vocational training and advanced training for police officers. The groundlessness of the restriction of the teaching activity of the police officer to the scientific and pedagogical with regard to the modern reform of the education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is proved to be unjustified, which will negatively affect the system of service in the organs and divisions of the National Police.

The order and the time frame of the police officer's part-time work have been determined, and directions for improving the legislation regarding the combination of the police service with other types of paid activity are proposed, by amending the law on the national police accordingly.

Keywords: policeman; official work; teaching; scientific and pedagogical activity; scientific activity; creative activity.

УДК 351.741:343.45:342.721

Костенко І. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID 0000-0001-8190-9184

Проблеми правового захисту персональних даних у діяльності Національної поліції

Службова діяльність органів Національної поліції України безпосередньо пов'язана з використанням певних відомостей та обробкою персональних даних про осіб, з огляду на що поширеними є правопорушення у сфері використання та зберігання персональних даних про особу під час оброблення та оформлення матеріалів. Проаналізовано основні порушення під час обробки і зберігання персональних даних про особу в системі Національної поліції, визначено недоліки в чинному законодавстві у сфері персональних даних. Увагу акцентовано на невизначеності адміністративно-правових механізмів забезпечення захисту персональних даних про особу, динамічних змін у структурі цього механізму, завданнях і функціях складових системи державного управління захисту інформації. Зазначене зумовило об'єктивну необхідність систематизації державних механізмів забезпечення захисту персональних даних. Здійснено спробу врегулювати процес правового захисту персональних даних у діяльності Національної поліції відповідно до європейських стандартів щодо забезпечення захисту персональних даних про особу. Досліджено правопорушення у сфері обробки і зберігання персональних даних про особу в службовій діяльності працівників поліції, зокрема таку практичну проблему, як неналежний захист інформаційних технологій персональних баз, а також теоретичні проблеми, пов'язані з удосконаленням методологічного забезпечення захисту персональних даних про особу. Сформульовано напрями врегулювання правового механізму забезпечення захисту персональних даних про особу. Запропоновано внести зміни до окремих нормативних актів.

Ключові слова: персональні дані; інформаційні технології; обробка інформації.

Постановка проблеми. Розвиток правового законодавства у сфері персональних даних актуалізує потребу врегулювання належного процесу функціонування правового механізму забезпечення захисту персональних даних про особу відповідно до європейських стандартів. У Конституції України зазначено, що без згоди особи не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу,

крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Одним із найактуальніших питань сьогодення залишається реформа в системі Національної поліції, а тому увага громадськості та ЗМІ повсякчас зосереджена довкола відеофіксації на місці події та поширення інформації, зібраної працівниками поліції. Під час збирання й вивчення інформації про особу на місці події працівники поліції фіксують на відеозаписах, що містять персональні дані, зображення осіб. Поширеними є порушення в службовій діяльності працівників поліції, зокрема, положень чинного законодавства у сфері зберігання й обробку персональних даних про особу, з-поміж яких неналежний захист баз персональних даних, а також теоретичні проблеми, пов'язані з удосконаленням методологічного забезпечення захисту персональних даних про особу.

Виклад основного матеріалу. У ст. 10 Закону України «Про захист персональних даних» визначено, що використання персональних даних передбачає будь-які дії володільця бази персональних даних щодо обробки цих даних, яке здійснюють за згодою суб'єкта, а підставами виникнення права на використання персональних даних є: згода суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних і дозвіл, наданий володільцю баз персональних даних відповідно до законодавства виключно для виконання його повноважень [2].

Отже, Закон регламентує, що обробку персональних даних здійснюють для конкретних і законних цілей за згодою суб'єкта персональних даних або у випадках, передбачених законами України, у порядку, встановленому законодавством. Обробку персональних даних слід тлумачити як будь-яку дію або сукупність дій, здійснених цілком або частково в інформаційній (автоматизованій) системі чи в картотеках персональних даних, які пов'язані зі збиранням, реєстрацією, накопиченням, зберіганням, адаптуванням, зміною, поновленням, використанням і поширенням (розповсюдженням, реалізацією, переданням), знеособленням, знищенням відомостей про фізичну особу [2].

Службова діяльність Національної поліції безпосередньо пов'язана з використанням певних відомостей та обробкою персональних даних про осіб, що є невід'ємною складовою процесу накопичення та зберігання інформації в базах

персональних даних, що належать до єдиної інформаційної системи МВС України.

У межах інформаційно-аналітичної діяльності поліція:

1) формує бази (банки) даних, що належать до єдиної інформаційної системи МВС України;

2) користується базами (банками) даних МВС України й інших органів державної влади;

3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу;

4) забезпечує інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями [3].

База персональних даних у системі Національної поліції – це сукупність упорядкованих персональних даних в електронній формі або у формі карт персональних даних (електронна картка дислокації нарядів, картка АРМ «102», доступні за певними критеріями за функціональним або географічним принципами).

До інформаційних підсистем належать:

1) АІС «Особа» – для обліку осіб криміногенних категорій;

2) АІС «Нерозкриті злочини» – для отримання інформації про ідентичні нерозкриті злочини;

3) АІС «Ф-2б» – для обліку осіб, які відбули покарання;

4) АІС «Арсенал», АІС «Зброя мисливців» тощо.

У Законі України «Про Національну поліцію» регламентовано повноваження поліції щодо формування й використання інформаційних ресурсів (баз даних), зокрема тих, що належать до єдиної інформаційної системи МВС України, стосовно:

1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу;

2) виявлених кримінальних й адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, перебігу кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду;

3) розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду;

4) розшуку безвісно зниклих;

5) установлення особи невпізнаних трупів і людей, які не можуть надати про себе жодну інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком;

6) зареєстрованих кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій;

7) осіб, затриманих за підозрою в учиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання за дорученням органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт);

8) осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснює поліція;

9) зареєстрованих кримінальних й адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, і результатів розгляду цих правопорушень у судах;

10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення правил перебування в Україні;

11) викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних з учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян;

12) викрадених (утрачених) документів за зверненням громадян;

13) знайдених, вилучених предметів і речей, зокрема заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підроблення, які мають індивідуальні (заводські) номери;

14) викрадених транспортних засобів, які розшукують у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безгосподарних транспортних засобів, а також викрадених, утрачених номерних знаків;

15) виданих дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів;

16) зброї, що знаходиться у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї;

17) викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї, яку зберігали незаконно;

18) бази даних, що формують під час здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону [3].

Згідно з нормами законодавства, Національна поліція може створювати власні бази даних, необхідні для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері

трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчі інформаційно-аналітичні системи для виконання покладених на неї повноважень.

Однак несанкціоноване використання персональних даних про особу чи опрацювання інформації з порушенням вимог закону можуть призвести до серйозних наслідків. Основною проблемою в діяльності Національної поліції є порушення вимог законодавства у сфері оброблення персональних даних про особу, а саме щодо забезпечення конфіденційності заходів правової безпеки під час обробки даних про особу. У разі зловживань з боку правоохоронців технологічними ресурсами, які збирають дані про особу, зокрема про расове або етнічне походження, політичні, релігійні чи світоглядні переконання, членство в політичних партіях і професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних, особа стає потерпілою від незаконного несанкціонованого оброблення персональних даних.

З-поміж основних порушень у цій сфері в системі Національної поліції слід виокремити такі:

- низький рівень знань співробітників поліції з питань захисту персональних даних;
- несформованість прозорої системи управління у сфері захисту персональних даних про особу;
- передання персональних даних про особу через незахищені канали зв'язку;
- доступ до персональних даних про особу без відповідних на це повноважень, законної підстави й обґрунтованої мети;
- відсутність осіб, відповідальних за захист персональних даних про особу;
- нерозробленість системи належної інформаційної безпеки персональних даних, затвердженої володільцем і розпорядником таких даних, брак внутрішньовідомчої нормативно-правової бази;
- обробка персональних даних із метою, що не відповідає сформульованій спочатку;
- неналагодженість належного обліку зібраної або переглянутої інформації, мети й підстав таких збирання та перегляду (як відомчої, так й інформаційних ресурсів інших органів державної влади).

У Законі України «Про захист персональних даних» зазначено, що підставою для обробки персональних даних є:

1) згода суб'єкта персональних даних на обробку його персональних даних;

2) дозвіл на обробку персональних даних, наданий володільцю персональних даних відповідно до закону виключно для здійснення його повноважень;

3) укладення та виконання правочину, стороною якого є суб'єкт персональних даних або якщо його укладено на користь суб'єкта персональних даних чи для здійснення заходів, які передують укладенню правочину на вимогу суб'єкта персональних даних;

4) захист життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних;

5) необхідність захисту законних інтересів володільців персональних даних, третіх осіб, крім випадків, коли суб'єкт персональних даних вимагає припинити обробку його персональних даних і потреби захисту персональних даних переважають такий інтерес [2].

Висновки. З огляду на зазначене, доцільно окреслити недоліки та прогалини в чинному законодавстві у сфері персональних даних, а саме: несформованість адміністративно-правових механізмів забезпечення персональних даних про особу; низький рівень систематизації державних механізмів забезпечення захисту персональних даних, що не відповідає запитам динамічної системи захисту персональних даних, завданням і функціям складових державного управління захисту інформації.

Для підвищення рівня захисту персональних даних про особу в базах даних Національної поліції необхідно:

1) розробити чітку інструкцію щодо порядку оброблення та накопичення персональних даних про особу в базах персональних даних;

2) видати постанову щодо захисту та збереження інформації, яка містить персональні дані про особу, з обмеженим доступом;

3) видати наказ у системі Національної поліції про ведення баз персональних даних працівників;

4) визначити вповноважений орган з питань захисту персональних даних і притягнення до відповідальності за

незаконну обробку й доступ до них без письмової згоди фізичної чи юридичної особи;

5) розробити кодекс України про захист персональних даних.

Відкритість і прозорість діяльності Національної поліції є одним із пріоритетів євроінтеграційних прагнень України. Забезпечення конституційних прав людини, суспільства й держави можливе лише завдяки визначеним державним механізмам захисту персональних даних. Такі механізми забезпечують інформаційний захист і становлять систему адміністративно-правового й техніко-технологічного захисту в діяльності Національної поліції України, що відповідає намірам розбудови орієнтованого на інтереси соціуму сучасного інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

2. Про захист персональних даних [Електронний ресурс] : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>. – Назва з екрана.

3. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst personalnykh danykh": vid 1 cherv. 2010 r. No. 2297-VI [The Law of Ukraine "On Protection of Personal Data" from June 1, 2010, No. 2297-VI]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> 3 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [The Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2018

Kostenko I. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Administrative Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

ORCID 0000-0001-8190-9184

Problems of Legal Protection of Personal Data in the Activities of the National Police

In the article, the problem of the right protection of personal data in the activities of the National Police was examined. The development of legal legislation in the field of personal data protection in the activities of the National Police at this stage requires the provision of fundamental human rights and freedoms regarding the processing of personal data for the implementation of effective domestic and foreign human rights policies. The present time remains a topical issue with regard to the protection of personal data, especially in the activities of the National Police.

The ongoing reform of the National Police system now, more than ever, focuses on the population and the media, in particular video recording on the scene and the dissemination of information collected by police officers. During the time of studying and collecting information on the person at the scene, police officers record on videos containing personal data, depicting individuals.

Analyzing the aforementioned there are a number of shortcomings and imperfections in the current legislation in the sphere of personal data, namely the significant uncertainty of administrative and legal mechanisms for the provision of personal data about a person, the dynamic changes in the structure of the mechanism of protection of personal data, tasks and functions of the components of the state management information security system, which has determined the objective need to systematize the state mechanisms for ensuring the protection of personal data.

Consequently, openness and transparency in the activities of the National Police is one of the main priorities of Ukraine's European integration aspirations. To ensure the constitutional rights of human beings, society and the state is possible only through the use of certain state mechanisms for the protection of personal data. This mechanism provides information protection and develops a complex of administrative-legal and technical-technological protection in the activities of state bodies of Ukraine. The most important task is the intention to build a people-centered, open to all and aimed at the development of an information society.

Keywords: personal data; information technologies; information processing.

УДК 351.746.2

Шаповалов О. О. – кандидат юридичних наук, докторант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Сфери та місця пошукової діяльності оперативних підрозділів

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з визначенням сфер і місць пошукової діяльності оперативних підрозділів, у яких виявляють факти й осіб, що становлять оперативний інтерес. Визначено такі сфери пошукової діяльності за напрямом протидії загальнокримінальним злочинам: серед населення, що мешкає та працює на території обслуговування (у мікрорайонах); у місцях концентрації осіб, що становлять оперативний інтерес (пошук на об'єкті), і збуту викраденого майна; у криміногенних групах (серед осіб, що є членами злочинних угруповань, наркоманів, алкоголіків, незаконних емігрантів-іноземців); серед обвинувачених, яких притягають до відповідальності за вчинення злочинів, аналогічних нерозкритим. Сфери пошукової діяльності за напрямом протидії латентним (службовим і господарським) злочинам встановлено такі: об'єкти однієї галузі економіки різних рівнів (пошук за вертикаллю); об'єкти галузі економіки одного рівня (пошук за горизонталлю); засоби масової інформації, мережа Інтернет; організації різних форм власності, пов'язані із зазначеними об'єктами однієї галузі економіки господарськими (виробничими) зв'язками, й установи фінансово-кредитної системи, що обслуговують зазначені об'єкти; місця реалізації продукції; місця нелегального виготовлення продукції; місця легального виробництва продукції (або її складових), де можливий незаконний випуск продукції; шляхи переміщення продукції (як усередині країни, так і через кордони); органи влади й управління, що здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів господарювання певної галузі економіки.

Ключові слова: оперативні підрозділи; пошукова діяльність; сфери пошуку; місця пошуку; особи та факти, що становлять оперативний інтерес.

Постановка проблеми. Відомості про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, зазвичай є надбанням обмеженого кола осіб, які зацікавлені в приховуванні цієї інформації та, відповідно, вдаються до різних способів маскування. Науковці, які досліджували проблеми розкриття злочинів, стверджують, що рівень латентності сучасних злочинів досить високий [1, с. 148]. У міжнародному звіті кримінально-правової стратегії (Поради ООН щодо запобігання і контролю за злочинами, пов'язаними з використанням комп'ютерних систем) зазначено, що факт латентності злочинів не є приводом для неухважного ставлення до них [2, с. 11]. Прихований характер злочинної діяльності, брак офіційних повідомлень про факти вчинення злочинів актуалізують

потребу активного одержання первинної оперативної інформації. Реформування правоохоронної системи, зменшення кількості оперативних працівників зумовили переорієнтацію правоохоронної діяльності – відмову від масових перевірок суб'єктів господарювання, проведення оперативно-профілактичних операцій з відпрацювання окремих сфер економіки (на рівні міст і регіонів), профілактичних відпрацювань криміногенних об'єктів тощо. Інтенсифікація пошукової діяльності має передбачати здійснення її в заздалегідь визначених сферах, «перекривати» криміногенні об'єкти чи місця діяльності осіб, які становлять оперативний інтерес. З огляду на зазначене, актуальним є наукове обґрунтування визначення та змістового наповнення такого елементу пошукової діяльності оперативних підрозділів, як місця та сфери пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники вивчали окремі складові як встановлення ознак злочину, його обставин, так й оперативного пошуку, зокрема: В. О. Ледащев виявлення злочинів тлумачить як виявлення ознак злочину за результатами пізнавальної діяльності органів дізнання (тобто оперативних працівників) і досудового слідства, здійснюване криміналістичними методами та зафіксоване документально [3, с. 20]; В. В. Лисенко та О. С. Задорожний вважають, що виявлення та розкриття злочинів повинно мати відповідне криміналістичне забезпечення (техніко-криміналістичними засобами, тактичними прийомами, методичними рекомендаціями), тобто виявлення злочинів належить до сфери інтересів криміналістики [4, с. 212]; Д. І. Сулейманов зазначає, що пошук криміналістично значущих джерел передбачає комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [5, с. 25]; І. Ф. Герасимов виявлення злочинів трактує як певну поінформованість правоохоронних органів про вчинення протиправного діяння [6, с. 25], не розмежовуючи слідчих та оперативних працівників. Тобто особливості пошукової діяльності науковці аналізували в контексті виявлення ознак різних, переважно латентних, злочинів, однак питання сфер і місць пошуку в їхніх працях не висвітлено.

Мета цієї статті – визначити та науково обґрунтувати класифікацію сфер і місць пошуку як елементу пошукової діяльності оперативних підрозділів, процесу виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес.

Виклад основного матеріалу. Науковці зазначають, що пошук фактичних даних можна здійснювати в таких формах: організація пошуку первинної інформації про ознаки ще не відомої

протиправної діяльності; організація пошуку додаткової інформації про ознаки вже відомих злочинів; збирання інформації, необхідної для виконання завдань ОРД, яке забезпечує аналітичний пошук («аналітичну розвідку») [7, с. 467]. Перша форма – це оперативний пошук у «чистому» вигляді, що застосовують оперативні підрозділи, завданням яких є виявлення латентних злочинів. На практиці це злочини у сфері економіки та службової діяльності (у яких немає потерпілого – заявника), злочини, що пов'язані з обігом заборонених предметів (зброя, наркотичні речовини тощо), загальнокримінальні злочини (учинені групами, зокрема й організованими, які залякують потерпілих, тому вони не подають заяви про вчинені правопорушення), шахрайства тощо. Друга форма – це ситуація, коли факт учинення злочину вже відомий, але це не означає, що таким злочином не може бути злочин у сфері економіки (наприклад, унаслідок фіктивного банкрутства підприємства-забудовника інвестори втратили кошти та звернулися із заявою до правоохоронних органів). Стосовно третьої форми пошуку В. П. Сальников [8, с. 468] вважає, що, на відміну від оперативного пошуку, процес добування кримінальної інформації аналітичними методами (аналітичний пошук) «відчужений» від первинних джерел, тому його можна розглядати як вторинний щодо інших форм пошукової роботи. Водночас за певним показником систематизовані відомості, оформлені у відповідній формі (звіти, довідки, публікації тощо), можуть бути підставами для початку ОРД, тобто вихідними даними, що випереджають оперативний пошук, орієнтуючи його на конкретних осіб і події, пов'язані зі сферою та інфраструктурою соціально аномального середовища. На практиці оперативний пошук поєднують з аналітичним: первинні дані, зібрані під час оперативного пошуку, систематизують, доповнюють наявними оперативними матеріалами, порівнюють, узагальнюють, їх можуть потім реалізувати, наприклад, під час підготовки і проведення оперативно-розшукових та інших заходів з метою виявлення та вивчення осіб, їх об'єднань, реально або потенційно небезпечних для суспільства, а також подальшого припинення їх кримінальної активності. Пошукову роботу здійснюють у певному середовищі, яке цілком не можна визначити як криміногенне. Зазначене засвідчує дві взаємопов'язані тенденції: 1) на відпрацювання всіх місць, у яких можна виявити ознаки злочину, не вистачить ресурсу (суб'єктів пошуку та їх часу); 2) якщо не відпрацьовувати зазначені місця, то злочин не буде виявлено. Тому постає необхідність встановлення певних критеріїв, на підставі яких оперативний

працівник матиме змогу чітко визначати місця, у яких криміногенні процеси повсякчас повторюються.

У науковій літературі наявні різні підходи до класифікації сфер і місць пошуку. Наприклад, Є. А. Айдемський, який досліджував особливості протидії гральному бізнесу, позиціонує місця пошуку як об'єкти збирання інформації (ми не поділяємо такий підхід, оскільки об'єкт пошуку відповідає на питання «що шукати?», а сфера пошуку – «де шукати?») і класифікує їх залежно від характеру й основного напрямку діяльності на дві групи: до першої належать об'єкти, що безпосередньо стосуються грального бізнесу (підпільні зали гральних автоматів, пункти тоталізаторів, каси букмекерських контор, інші гральні будинки і клуби; інтернет-провайдери й системи розрахунків електронними грошима, які використовують у схемах організації азартних ігор); до другої групи належать об'єкти, що безпосередньо не стосуються грального бізнесу, однак опосередковано впливають на місцезнаходження його об'єктів (правоохоронні органи, фінансово-кредитні установи, житлово-експлуатаційні організації тощо) [9, с. 83].

На нашу думку, за першим критерієм виокремлення сфер пошукової роботи злочини, пошук ознак яких слід здійснювати, відносять до певного виду на підставі класифікації розділів і статей КК України. Кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативного пошуку, оскільки без кваліфікації дій особи за конкретною статтею КК України немає і події злочину, а отже, немає підстав здійснювати ОРД. Розділи надають можливість виокремити сфери пошуку, оскільки в них скомпоновано статті, об'єктом злочинного посягання яких є певні суспільні відносини окремої сфери життєдіяльності (наприклад, злочини у сфері господарської діяльності; злочини проти власності; злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку; злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, тощо). Водночас кожен розділ містить статті, що визначають як злочин (об'єктивну сторону) певні дії, які можна вчинити тільки в конкретній сфері життєдіяльності. Аналіз складів злочинів, що належать до розділу КК України «Злочини у сфері господарської діяльності», дає змогу систематизувати їх за більш предметними сферами (які виокремлюють на підставі «власного» правового

регулювання, суб'єктів контролю тощо), у яких може відбуватися злочинне зазіхання, а саме злочини у сферах: інтелектуальної власності; функціонування споживчого ринку; ринку цінних паперів; у бюджетній сфері; обігу платіжних карток; легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; обігу металобрухту; дії законодавства про неплатоспроможність; приватизації; обігу підакцизних товарів тощо. Підставою для цього виокремлення є те, що певну сферу господарювання регламентують значна кількість законів і підзаконних нормативних актів, а порушення вимог зазначених нормативних актів кваліфікує КК України як злочин.

Специфіка пошукової роботи за умови виокремлення сфер за таким критерієм полягає в тому, що нормативні акти (які регламентують певну сферу життєдіяльності) використовують лише в цій вузькій сфері та майже не стосуються інших, наприклад: якщо одні акти регулюють обіг підакцизних товарів і порушення їх вимог є злочином, то нормативні акти, що регулюють іншу галузь, не мають жодного впливу на кваліфікацію дій осіб. Контролюючі державні органи створені спеціально для регулювання відносин у певній сфері, унаслідок цього особи, що мають інформацію про злочин (і ті, що готують або вчинюють злочин), майже всі працюють у цих органах, тобто керуються у своїй діяльності окремими нормативними актами (що регулюють суспільні відносини в конкретній сфері). Зазначені особливості є значущими в контексті ефективності пошуку, оскільки суб'єктивними чинниками, які сприяють утіленню об'єктивно наявної можливості виявлення оперативної інформації в дійсність, є: знання суб'єктом пізнання (пошукової роботи) загальних закономірностей виникнення інформації про злочин; знання щодо ситуаційних особливостей механізму виникнення інформації про злочини; знання прийомів і засобів відбору орієнтувальних інформаційних сигналів, уміння застосувати ці прийоми та засоби; наявність можливості систематичної діяльності з виявлення ознак злочинів (можливості застосувати ці прийоми й засоби) – тобто виокремлення сфер зумовлює необхідність спеціалізації суб'єктів пошукової роботи.

Сфера пошукової діяльності залежить також від способів учинення злочинів. Наприклад, оперативно значуща поведінка під час організації незаконного обігу певних предметів (підакцизних товарів, фальсифікованих лікарських засобів, контрафактної продукції тощо) обумовлює виокремлення місць пошуку залежно від етапів незаконного обігу: місця виробництва (легального, нелегального в підпільних умовах); шляхи

транспортування; місця зберігання; місця реалізації (є основною сферою, оскільки на цьому етапі особи досягають злочинної мети – отримують прибуток від незаконної діяльності).

Виокремлюючи місця пошуку іншої категорії злочинів, слід ураховувати специфіку зазначених злочинних посягань, оскільки не завжди може йтися про оперативний пошук на певному фізичному об'єкті – у певному місці. Так, нерезультативним буде «відпрацювання» житлового масиву з метою встановлення осіб, що здійснюють нецільове витрачання бюджетних коштів. Для сфери оперативного пошуку ознак бюджетних злочинів важливим є порядок формування та функціонування бюджетів різних рівнів бюджетної системи України: пошук на об'єктах однієї бюджетної сфери на різних рівнях бюджетної системи (пошук за вертикаллю), пошук на бюджетних об'єктах одного рівня бюджетної системи (пошук за горизонталлю), пошук в організаціях будь-яких форм власності, пов'язаних з установами бюджетної сфери господарськими (виробничими) зв'язками. Тому слід зважати саме на сфери пошукової роботи, а не місця пошуку. Зазначене твердження стосується й пошукової роботи, коли ознаки злочинів не можна виявити в одному місці, оскільки злочинна діяльність має вигляд «ланцюга», тому, не відпрацювавши одну ланку, неможливо визначити ознаки злочинної діяльності на іншому етапі вчинення злочину. До таких злочинів належить, зокрема, шахрайство з фінансовими ресурсами, фіктивне підприємництво.

Щодо визначення місць пошуку найпоширенішими є два підходи. Перший – загальний, під час застосування якого необхідно насамперед визначити коло об'єктів, що становлять інтерес з огляду на можливості вчинення злочинів; другий – спеціальний, який передбачає пошук у таких місцях, де можна отримати інформацію про злочини не одного виду. Становлять оперативний інтерес сфери пошуку, у яких «перетинається» кілька різних функцій. Наприклад, нотаріальні контори є сферою пошуку в контексті можливої участі нотаріуса в учиненні злочину. З іншого боку, від нотаріуса можна отримати інформацію про ознаки злочинів, під час яких використовували певні функції нотаріуса, проте він безпосередньо не брав участі в учиненні злочину (встановити місце вчинення нотаріальної дії нескладно, оскільки в посвідчувальному написі та реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записують місце вчинення нотаріальної дії).

Також специфічною сферою пошуку є електронне середовище та місця доступу до нього, оскільки

електронне середовище, у якому здійснюють пошук фактичних даних, утворюється сукупністю носіїв інформації, програмно-технічних засобів автоматизованого опрацювання інформації та телекомунікаційними мережами (матеріальними носіями інформації, електричними полями та сигналами, засобами їх опрацювання, каналами зв'язку тощо) [10]. Крім цього, місце безпосереднього вчинення протиправного діяння з використанням комп'ютерних технологій (передусім мережевих), тобто місце, де виконували дії об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, і місце настання шкідливих наслідків (місце, де наставав результат протиправного діяння) не збігаються [11, с. 143]. Тому, щоб встановити сферу пошуку, необхідно проаналізувати шляхи визначення місць, де може бути вчинено злочин. Дослідник Ю. В. Гаврилін виокремлює декілька місць учинення злочинів, а саме: місце безпосереднього опрацювання та постійного зберігання інформації, що стала предметом злочинного посягання; місце безпосереднього використання комп'ютерних технологій, що знаходиться в іншому віддаленому місці; місце зберігання інформації на машинних носіях, яка була одержана внаслідок учинення комп'ютерних кримінальних правопорушень, що знаходяться в інших місцях; місце безпосереднього використання результатів комп'ютерних злочинів [12, с. 29]. Також електронне середовище позиціонується як місце пошуку з позицій отримання доступу до інформації, яка становить оперативний інтерес, а саме: комп'ютерні бази даних, у яких містяться банки даних державних органів (зокрема, з Держреєстру можна отримати таку інформацію: відомості щодо речових прав на нерухоме майно, прав власності на нерухоме майно, іпотек, заборон відчуження об'єктів нерухомого майна; обтяжень рухомого майна про податкові застави); технічні системи безготівкових розрахунків; мережа Інтернет тощо.

Відокремленою сферою пошукової роботи є сфера державного контролю, яку формує коло взаємопов'язаних суб'єктів контролю, окремі з яких є загальними суб'єктами контролю (органи, що реєструють суб'єктів господарської діяльності, беручи їх на облік для здійснення різних відрахувань і виплат відповідно до вимог законодавства, а саме: органи статистики, податкові органи, фонд соціального страхування, фонд зайнятості тощо), а частина – суб'єктами контролю для певних сфер економіки (органи, що видають ліцензії на

здійснення окремих видів господарської діяльності; органи, які контролюють діяльність ліцензіатів).

До місць пошуку, на нашу думку, також належать: засоби масової інформації, організації різних форм власності, що пов'язані із зазначеними об'єктами однієї галузі економіки господарськими (виробничими) зв'язками; установи фінансово-кредитної системи, що обслуговують ці об'єкти.

Пошукова робота за напрямом загальнокримінальних злочинів (злочинів-інцидентів) передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, поза зв'язком із конкретною особою з подальшим виокремленням останніх із загальної маси. Таку форму застосовують для розкриття й запобігання злочинам за принципом «від злочину до злочинця». Водночас заходи з виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, становлять єдиний пошуковий комплекс, що охоплює всю територію, обслуговувану оперативним підрозділом. Такий комплекс можна умовно розглядати як єдину сигнальну, сторожову систему, що діє незалежно від конкретного злочину чи особи, однак своєчасно дає сигнал про вчинення злочину або появу осіб, які становлять оперативний інтерес. До сфери пошуку належать: місця пошуку серед населення, що мешкає і працює на території обслуговування (пошук серед населення в мікрорайонах); місця концентрації осіб, які становлять оперативний інтерес (пошук на об'єкті), і збуту викраденого майна; у криміногенних групах (серед осіб, що є членами злочинних угруповань, наркоманів, алкоголіків, незаконних емігрантів-іноземців); серед обвинувачених, яких притягають до відповідальності за вчинення злочинів, аналогічних нерозкритим; місця зі складною криміногенною ситуацією, заклади розповсюдження та вживання наркотичних засобів і спиртних напоїв, що використовують для проведення азартних ігор; місця мешкання осіб, щодо яких є інформація про підготовку злочину; місця надання різних видів послуг, які можуть використати зі злочинною метою особи, що готуються до вчинення злочину (пошта, ломбарди, лазні, порти, вокзали, станції тощо).

Висновки. Таким чином, у межах пошукової діяльності можна виокремити такі стадії, кожна з яких зумовлює певні сфери та місця пошуку: визначення місць, де криміногенні процеси мають тенденцію до повторюваності, регулярності виявів у часі та просторі, а також ознак, притаманних об'єктам оперативної зацікавленості; виявлення осіб, предметів і явищ,

що становлять оперативний інтерес, на підставі діяльності в певній сфері (знаходження в певному місці); з'ясування первинної інформації про ознаки протиправного діяння, що вчинюють у певному місці; оцінювання результатів перевірки, висновок про наявність або відсутність ознак злочину, який учиняють у певному місці (чи сфері) на підставі наявності його ознак; прийняття рішення про використання результатів пошуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грек Б. М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Б. М. Грек. – Київ, 2005. – 223 с.
2. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти : навч. посіб. / Є. Л. Стрельцов. – Одеса : Астропринт, 2000. – 476 с.
3. Ледащев В. О. Своевременное обнаружение преступления: понятие, методы и профилактическое значение / В. О. Ледащев // Правовые организационные вопросы предварительного расследования. – Волгоград : ВСШ, 1977. – С. 19–24.
4. Лисенко В. В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних з несплатою податків / В. В. Лисенко, О. С. Задорожний // Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України. – 2007. – № 2 (37). – С. 212–219.
5. Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Д. И. Сулейманов. – Киев, 1997. – 45 с.
6. Герасимов И. Ф. Выявление преступлений – начальный этап борьбы с преступностью / И. Ф. Герасимов // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. – Свердловск, 1988. – С. 25–32.
7. Основы оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. В. В. Рушайло. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Лань, 2000. – 720 с.
8. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 848 с.
9. Айдемський Є. В. Взаємодія оперативних підрозділів ПМ з іншими правоохоронними та контролюючими органами, установами та організаціями при пошуку та отриманні первинної оперативної інформації про факти та ознаки злочинної діяльності у сфері грального бізнесу / Є. В. Айдемський, В. А. Некрасов // Актуальні проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів у протидії організованій злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 квіт. 2008 р.). – Одеса : ОДУВС, 2008. – С. 76–85.
10. Шеломенцев В. П. Выявление и раскрытие преступлений, связанным с мошенничеством в сети Интернет / В. П. Шеломенцев // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 2007). – Донецк : ДЮИ ЛГУВД, 2007. – С. 318–325.
11. Голубев В. О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинністю / В. О. Голубев. – Запоріжжя : ЗІДМУ, 2003. – 250 с.

12. Гаврилин Ю. В. Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации : учеб. пособие / Ю. В. Гаврилин ; под ред. Н. Г. Шурухнова. – М. : ЮИ МВД РФ, Книж. мир, 2001. – 88 с.

REFERENCES

1. Hrek, B.M. (2005). Kryminalno-pravova vidpovidalnist za fiktyvne bankrutstvo ta dovedennia do bankrutstva [Criminal liability for fictitious bankruptcy and bringing to bankruptcy]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Streltsov, Ye.L. (2000). *Ekonomichni zlochyny: vnutriderzhavni ta mizhnarodni aspekty [Economic crimes: internal and international aspects]*. Odesa [in Ukrainian].
3. Ledachev, V.O. (1977). Svoevremennoe obnaruzhenie prestupleniia: poniatie, metody i profilakticheskoe znachenie [Timely detection of crime: the concept, methods and preventive value]. *Pravovye organizacionnye voprosy predvaritel'nogo rassledovaniia, Legal organizational matters of preliminary investigation*. Volgograd: VSSh [in Russian].
4. Lysenko, V.V., & Zadorozhnyi, O.S. (2007). Problemy vyavlennia zlochyniv, poviazanykh z nesplatoiu podatkov [Problems of detecting crimes related to non-payment of taxes]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi podatkovoï sluzhby Ukrainy, Scientific Bulletin of the National Academy of State Tax Service of Ukraine*, 2(37), 212-219 [in Ukrainian].
5. Suleimanov, D.I. (1997). Konceptualnye osnovy ispolzovaniia informacii pri raskrytii prestuplenii [Conceptual framework for using information in the detection of crimes]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiev [in Russian].
6. Gerasimov, I.F. (1988). Vyavlenie prestuplenii - nachalniy etap borby s prestupnostiu [Detection of crimes - the initial stage of combating crime]. *Problemy optimizacii pervonachalnogo etapa rassledovaniia prestuplenii, Problems of optimization of the initial stage of the investigation of crimes*. Sverdlovsk [in Russian].
7. Rushailo, V.V. (Ed.). (2000). *Osnovy operativno-rozysknoi deiatelnosti [Basics of operative-search activity]* (2nd ed., rev.). SPb.: Lan [in Russian].
8. Goriainov, K.K., Ovchinskii, V.S., Sinilov, G.K., & Shumilov, A.Yu. (Ed.). (2004). *Operativno-rozysknaia deiatelnost [Operational-search activity]* (2nd ed., rev.). Moscow: INFRA-M [in Russian].
9. Aidemskii, Ye.V., & Hekrasov, V.A. (2008). Vzaiemodiia operatyvnykh pidrozdiliv PM z inshymy pravookhoronnymy ta kontroliuichymy orhanamy, ustanovamy ta orhanizatsiiamy pry poshuku ta otrymanni pervynnoi operatyvnoi informatsii pro fakty ta oznaky zlochynnoi diialnosti u sferi hralnogo biznesu [Interaction of PM Operational Units with Other Law Enforcement and Supervisory Bodies, Institutions and Organizations in Finding and Receiving Primary Operational Information on the Facts and Charges of Criminal Activity in the Gaming Business]. *Aktualni problemy vzaiemodii operatyvnykh ta slidchyykh pidrozdiliv u protydyi orhanizovaniï zlochynnosti, Actual problems of interaction of operational and investigative units in counteraction to organized crime*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 76-85). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].
10. Shelomencev, V.P. (2007). Vyavlenie i raskrytie prestuplenii, sviazannym s moshennichestvom v seti Internet [Identification and disclosure of crimes related to fraud in the Internet]. *Mejdnarodnoe sotrudnichestvo v borbe s kompjuternoï prestupnostju: problemy i puti ih reshenija, International cooperation in combating computer crime: problems and solutions*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 318-325). Doneck: DYul LGUVD [in Russian].

11. Holubiev, V.O. (2003). *Informatsiina bezpeka: problemy borotby z kiberzlochynnistiu* [Information security: the problems of combating cybercrime]. Zaporizhia: ZIDMU [in Ukrainian].

12. Gavrilin, Yu.V. (2001). *Rassledovanie nepravomernogo dostupa k kompiuternoj informacii* [Investigation of unauthorized access to computer information]. N.G. Shuruhnov (Ed.). Moscow: Yul MVD RF, Khij. mir [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2018

Shapovalov O. – *Ph.D in Law, Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Areas and Locations of Operative Units' Search Activity

Article presents analysis of topical issues related to identification of areas and locations of operative units search activity with aim to detect persons and facts of operative interest. Areas of search activity defined in the course of common crimes investigation cover: citizens who live and work in the serviced zone (search in the neighborhoods); locations where persons of operative interest usually concentrate (search on object) and get rid of stolen property; criminal groups (members of organized crime groups, gangs, addicts, illegal migrants); accused persons held liable for criminal offences equivalent to unsolved. Areas of search activity in the course of latent crimes (business and economic crimes) investigation cover: objects of one economic branch including different levels (vertical search); objects of one economic branch (same level) (horizontal search); mass media, Internet; organizations of different ownership forms related to the abovementioned objects of one economic branch (same level) and financial-credit system institutions providing services to these objects; points of sale; locations of illegal manufacturing; legal manufacturing locations (products or components) with high risk of counterfeiting operations; ways of product distribution (domestic and international); state bodies and agencies controlling the business entities' activities in certain area of economy.

Keywords: operative units; search activity; search areas; search locations; persons and facts of operative interest.

УДК 341.45:343.53:346.9

Сітайло О. М. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Організація проведення міжнародного розшуку обвинуваченого в учиненні господарських злочинів, який ухиляється від суду

Висвітлено аспекти організації діяльності вповноважених підрозділів органів Національної поліції України з проведення міжнародного розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини. Висловлено пропозиції щодо їх удосконалення. Окреслено засади взаємодії з іноземними правоохоронними органами на підставі законодавства України й міжнародних договорів. Зазначено, що однією з ключових функцій Генерального секретаріату Інтерполу є створення та забезпечення функціонування міжнародних банків даних інформації криміналістичного та розшукового змісту.

Проаналізовано порядок оформлення та надсилання запитів, циркулярних повідомлень, а також унесення інформації до оперативно-розшукових обліків Генерального секретаріату Інтерполу. Обґрунтовано обов'язкові умови для оголошення особи в міжнародний розшук, а саме обрання стосовно цієї особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або наявності ухвали суду про дозвіл на її затримання з метою приводу. З'ясовано підстави відмови в оголошенні міжнародного розшуку. Визначено, за яких умов міжнародний розшук обвинуваченого, що ухиляється від суду за господарські злочини, може бути припинений.

Узагальнено, що міжнародний розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, – це комплекс процесуальних дій, пошукових, інформаційно-довідкових та інших заходів, що здійснюються національними центральними бюро Інтерполу на території держав – учасниць Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) згідно з нормами міжнародного права, а також відповідно до законодавства України з метою виявлення, арешту й видачі (екстрадиції) осіб, які переховуються від органу досудового розслідування, прокуратури, суду та виконання вироку.

Ключові слова: міжнародний розшук; обвинувачений; господарські злочини; Інтерпол.

Постановка проблеми. Одна з основних функцій держави – визначення правил провадження господарської діяльності та забезпечення їх виконання.

На підставі аналізу діяльності органів Національної поліції України можна констатувати, що впродовж 2017 року було викрито близько 9 тис. злочинів у сфері економіки, із яких близько 500 – у сфері господарської діяльності [1].

Важливе значення в процесі протидії господарським злочинам має розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду за такі кримінальні правопорушення. Тому всі підрозділи та служби Національної поліції під час виконання службових обов'язків уживають заходів щодо встановлення місцеперебування, затримання розшукуваних осіб.

Необхідність підвищення ефективності протидії господарським злочинам вимагає консолідації зусиль органів Національної поліції, контролюючих органів і тісної співпраці з міжнародними правоохоронними органами. Успішне виконання завдань, покладених державою на ці органи, безпосередньо залежить від належного рівня їхньої спільної узгодженої діяльності щодо реалізації положень законодавства України [2, с. 5].

У сучасних умовах глобальної інтернаціоналізації всіх сфер життєдіяльності міжнародна спільнота акцентує увагу на консолідації зусиль, спрямованих на протидію злочинності, що протягом останніх років зазнала якісно-кількісної трансформації.

Розвиток засобів комунікації, Інтернету, безвізовий режим з низкою європейських країн, недосконалість національних механізмів протидії злочинам у сфері господарської діяльності – це неповний перелік чинників, які дають змогу обвинуваченим уникнути кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності

З огляду на зазначене, вагому роль відіграє міжнародне співробітництво держав, яке реалізують шляхом надання міжнародної правової допомоги, що є офіційною діяльністю державних органів, яка ґрунтується на міжнародних договорах [3].

Тому є підстави стверджувати, що теорія криміналістики, кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності покликана виконати наукові завдання, які полягають у комплексному дослідженні, присвяченому питанням організації проведення міжнародного розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти міжнародного розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у різні періоди досліджували відомі вітчизняні й іноземні науковці: Ю. П. Аленін, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. І. Василичук, В. І. Галаган, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, А. Я. Дубинський, А. В. Іщенко, В. П. Захаров, Н. С. Карпов, І. П. Козаченко,

В. С. Кузьмичов, Л. М. Лобойко, Л. В. Максимів, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, В. Л. Регульський, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, І. Р. Шинкаренко, М. Є. Шумило та ін.

Однак питання, пов'язані з особливостями організації проведення міжнародного розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, досліджено лише побіжно.

Мета цієї статті – висвітлити аспекти організації діяльності вповноважених підрозділів органів Національної поліції України з проведення міжнародного розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, а також сформулювати пропозиції щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Організацію розшукової роботи за межами України, взаємодію з іноземними правоохоронними органами здійснюють відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, зокрема Віденської конвенції 1969 року про право міжнародних договорів, що набрала чинності 1980 року, типові договори про взаємодопомогу в галузі кримінального правосуддя, про перейняття кримінального провадження та видачу, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН (1990) з використанням можливостей Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу), Європолу (через робочий апарат (РА) Укрбюро Інтерполу), підрозділу міжнародного співробітництва Національної поліції України та правоохоронних органів іноземних держав, на підставі міжнародних угод і договорів [4].

Договори про правову допомогу забезпечують оптимальну реалізацію національної юрисдикції та уникнення конфлікту юрисдикцій – саме з цією метою держави їх укладають. З появою міжнародних судових органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції [3].

Відповідно до ст. 26 Статуту Інтерполу, у визначенні завдань Генерального секретаріату Інтерполу зазначено, зокрема, що він:

- є міжнародним центром протидії злочинності;
- діє як спеціалізований та інформаційний центр [5].

Саме тому однією з ключових функцій Генерального секретаріату Інтерполу є створення та забезпечення функціонування міжнародних банків даних інформації криміналістичного та розшукового змісту.

Відмітними особливостями цих банків даних є те, що наявну в них інформацію вносять усі країни – члени Інтерполу (190 країн). Вона доступна правоохоронним органам усіх цих держав.

Зазначені банки даних Інтерполу можна розглядати як глобальний інструмент з протидії злочинності у сфері економіки, розшуку обвинуваченого, що ухиляється від суду за господарські злочини.

Власником кожної одиниці/об'єкта інформації, що міститься в банках даних Інтерполу, є певна країна – член організації, тобто відповідне національне центральне бюро, що є ініціатором внесення інформації про об'єкт до цього банку даних або здійснювало обмін інформацією щодо відповідного об'єкта з іншими країнами (національними центральними бюро).

З 2015 року робочий апарат Укрбюро Інтерполу спільно з адміністрацією Державної прикордонної служби України активно виконували заходи, передбачені Планом дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, щодо надання підрозділам Держприкордонслужби України доступу до банків даних Інтерполу [6].

Використання цього інструменту компетентними правоохоронними органами України дає змогу виявляти осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на території іноземних держав і перебувають у розшуку, осіб, які раніше вчиняли правопорушення, схильних до повторних правопорушень, а також факти використання недійсних проїзних документів під час перетину кордону.

Такий механізм, що функціонує на підставі сучасних цифрових технологій, значно підвищує рівень правопорядку та національної безпеки країни, запобігає проникненню до України багатьох категорій правопорушників, зокрема небезпечних злочинців, екстремістів, терористів, стосовно яких містяться відомості в банках даних Інтерполу.

На сервері адміністрації Держприкордонслужби України встановлено системно-програмне забезпечення, яке надає можливість працювати з банками даних Інтерполу в пунктах пропуску через державний кордон України в режимі реального часу.

Крім того, у грудні 2016 року в штаб-квартирі Європолу (м. Гаага, Королівство Нідерланди) було підписано Угоду про оперативне та стратегічне співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом).

Укладення Угоди сприяє істотному посиленню взаємодії компетентних органів України з Європейським поліцейським офісом у протидії організованій злочинності, а також іншим видам злочинної діяльності, зокрема надає можливість за допомогою захищеної лінії зв'язку здійснювати обмін інформацією оперативного характеру між Україною та країнами – членами Європейського Союзу через Європол у режимі реального часу.

Нині угоди про оперативне та стратегічне співробітництво Європолем укладені також з Австралією, Канадою, Сполученими Штатами Америки, Ісландією, Норвегією, Монако, Швейцарією, Албанією, Македонією, Молдовою, міжнародними організаціями Євроюстом та Інтерполом.

Співпрацю здійснюють шляхом направлення відповідних звернень (запитів) до:

- структурних підрозділів апарату Національної поліції – РА Укрбюро Інтерполу;

- територіальних підрозділів поліції – територіальних підрозділів РА Укрбюро Інтерполу;

- структурних підрозділів апарату Національної поліції та територіальних підрозділів поліції – підрозділу міжнародного співробітництва Національної поліції;

- територіальних підрозділів поліції через структурні підрозділи апарату Національної поліції – компетентних органів іноземних держав (згідно з вимогами міжнародних угод).

Під час направлення звернень (запитів) про оголошення особи в міжнародний розшук перевіряють наявність підстав для оголошення міжнародного розшуку, повноту відомостей про розшукуваного, правильність оформлення додатків. За потреби з'ясовують іншу необхідну інформацію та надсилають відповідні матеріали.

Порядок оформлення та надсилання запитів, циркулярних повідомлень, а також унесення інформації до оперативно-розшукових обліків Генерального секретаріату Інтерполу визначено правилами Інтерполу.

Підставами для оголошення міжнародного розшуку є:

- вірогідна або підтверджена інформація про виїзд особи за межі України;

- підтверджена інформація про наявність в особи родинних або інших зв'язків за межами України;
- інші відомості, які засвідчують можливе перебування розшукуваного за кордоном.

Обов'язковою умовою для оголошення особи в міжнародний розшук є вчинення нею кримінального правопорушення, за яке згідно із законодавством України передбачено або призначено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше ніж рік чи особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі, а невідбутий строк становить не менш як чотири місяці.

Міжнародний розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, оголошують за умов обрання стосовно цієї особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або наявності ухвали суду про дозвіл на її затримання з метою приводу.

У разі незадоволення слідчим суддею або судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого міжнародний розшук припиняють, про що невідкладно інформують слідчого, прокурора.

Заходи з установаження місцеперебування за межами держави розшукуваного, стосовно якого обрано запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою, у зв'язку з учиненням ним злочину, екстрадиція за який не передбачена законодавством України, здійснюють шляхом надсилання звернень (запитів-орієнтувань). Обов'язково зауважують, що розшукувана особа не підлягає екстрадиції.

Для оголошення особи в міжнародний розшук уповноважений працівник готує звернення (запит) до територіального підрозділу Інтерполу, у якому зазначає відомості про розшукуваного, обставини кримінального правопорушення, номер і дату ЄРДР, статтю Кримінального кодексу України, обраний запобіжний захід, наявний дозвіл на затримання з метою приводу або засудження особи до позбавлення волі, підстави вважати, що розшукувана особа може перебувати на території інших держав, необхідність висвітлення відомостей про розшукуваного в мережі Інтернет на офіційному сайті Генерального секретаріату Інтерполу, підтвердження потреби в екстрадиції в разі затримання,

а також посилання на вимоги Європейської конвенції про видачу правопорушників.

До звернення (запиту) про оголошення міжнародного розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, обов'язково додають:

- заповнену форму-циркуляр для оголошення особи в міжнародний розшук;
- фотокартки (за можливості анфас та в профіль) із зазначенням дати фотографування та виготовлення фотокарток;
- дактилоскопічні та стоматологічні карти, ДНК-профіль (за наявності).

Крім того, додають українською та в перекладі однією з робочих мов Інтерполу такі документи:

- 1) на стадії досудового розслідування:
 - копію витягу з ЄРДР;
 - завірену копію письмового повідомлення про підозру;
 - завірену копію постанови про оголошення розшуку підозрюваного;
 - завірену копію ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або про дозвіл на затримання з метою приводу;
- 2) на стадії судового розгляду:
 - завірену копію ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
 - завірену копію ухвали суду про оголошення розшуку обвинуваченого;
- 3) на стадії виконання вироку – завірену копію вироку суду, який набрав законної сили та відповідно до якого особу засуджено до позбавлення волі.

Територіальні підрозділи Інтерполу після отримання матеріалів на оголошення особи в міжнародний розшук перевіряють наявність підстав для оголошення такого виду розшуку, повноту відомостей про розшукуваного, правильність оформлення додатків, за потреби запитують іншу необхідну інформацію та надсилають відповідні матеріали на адресу робочого апарату РА Укрбюро Інтерполу [7, с. 271–280].

В оголошенні міжнародного розшуку РА Укрбюро Інтерполу відмовляє стосовно осіб, які переховуються від органів

досудового розслідування, прокуратури, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, якщо:

– їх підозрюють, обвинувачують у вчиненні або засудженні за вчинення кримінальних правопорушень, що мають політичний, військовий, релігійний і расовий характер (ст. 3 Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу), затвердженого 1956 року);

– їх видача неможлива відповідно до міжнародних договорів України та законодавства України;

– до них обрано інші запобіжні заходи, ніж тримання під вартою [6].

У разі оголошення підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) в міжнародний розшук підрозділ Інтерполу упродовж доби письмово інформує ініціатора розшуку.

Уповноважений працівник органу Національної поліції, отримавши підтвердження факту оголошення особи в міжнародний розшук, негайно письмово інформує орган, який надіслав матеріали про оголошення підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), особи, яка ухиляється від відбування кримінального покарання, у розшук та інформаційний підрозділ поліції для внесення доповнень до бази даних інформаційних ресурсів Національної поліції та МВС України, обов'язково зазначаючи дату оголошення міжнародного розшуку та реєстраційний номер вихідного документа з територіального підрозділу Інтерполу.

Працівник органу Національної поліції може звертатися із відповідними запитами до підрозділу Інтерполу для перевірки наявної інформації, організації заходів зі встановлення місця переховування та затримання розшукуваного можливостями Інтерполу.

Про затримання особи, яку розшукують за вчинення кримінального правопорушення правоохоронні органи іноземної держави, уповноважена службова особа негайно з моменту затримання інформує чергового РА Укрбюро Інтерполу (для подальшого інформування ініціатора розшуку), прокурора, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання, забезпечує неухильне виконання вимог ст. 582 КПК України [8].

Міжнародний розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, припиняють у разі:

– завершення процедури екстрадиції розшукуваної особи до України;

– отримання від компетентних органів України або іноземних держав достовірних відомостей (офіційних документів) про смерть розшукуваного (виявлення трупа розшукуваного);

– закриття кримінального провадження відповідно до вимог ст. 284 КПК України [8];

– зміни обраного особі запобіжного заходу – тримання під вартою – на інший;

– затримання особи на території України.

Працівник уповноваженого підрозділу, який здійснює розшук обвинуваченого, що ухиляється від суду за господарські злочини, невідкладно інформує підрозділ Інтерполу про виникнення зазначених підстав, але не пізніше ніж за три доби з моменту надходження таких даних.

У разі отримання повідомлення про затримання за межами держави особи, яку розшукують за вчинення господарських злочинів на території України, уповноважена службова особа негайно зобов'язана:

1) письмово поінформувати (попередньо надіслати факсимільним зв'язком або іншим доступним способом) слідчого, прокурора або суд, який оголосив особу в розшук, про її затримання за кордоном;

2) за наявності комплекту завірених в установленому порядку процесуальних документів, передбачених ст. 575 КПК України, зокрема клопотання, додати такі документи: 1) засвідчена копія ухвали слідчого судді або суду про тримання особи під вартою, якщо видачу запитують для притягнення до кримінальної відповідальності; 2) копія вироку з підтвердженням набуття ним законної сили, якщо видачу запитують для виконання вироку; 3) довідка про відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення особою, або довідка про докази, якими підтверджують винуватість розшукуваної особи в його вчиненні; 4) положення статті закону України про кримінальну відповідальність, за яким кваліфікують кримінальне правопорушення; 5) висновок компетентних органів України про громадянство особи, видачу якої запитують, складений згідно з вимогами закону про громадянство України; 6) довідка про частину невідбутого покарання, якщо йдеться про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання;

7) інформація про перебіг строків давності; 8) інші відомості, передбачені міжнародним договором України, що також чинний для іноземної держави, на території якої виявлено розшукувану особу [8]. Ці документи надсилають до правоохоронного органу країни, у якій затримано розшукуваного.

У разі затримання розшукуваного на території держав Інтерполу зазначені документи надсилають до РА Укрбюро Інтерполу, який припиняє міжнародний розшук у порядку, визначеному Генеральним секретаріатом Інтерполу.

Документи про видачу особи в Україну впродовж десяти діб з моменту отримання повідомлення про її затримання на території іноземної держави готує компетентний орган, який здійснює кримінальне провадження, дотримуючись вимог, передбачених КПК України та міжнародними договорами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, міжнародний розшук обвинуваченого, який ухиляється від суду за господарські злочини, – це комплекс процесуальних дій, пошукових, інформаційно-довідкових та інших заходів, що здійснюють національні центральні бюро Інтерполу на території держав – учасниць Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) згідно з нормами міжнародного права, а також відповідно до законодавства України з метою виявлення, арешту й видачі (екстрадиції) осіб, які переховуються від органу досудового розслідування, прокуратури, суду та виконання вироку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про результати протидії злочинності у сфері економіки за 12 місяців 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.slideshare.net/Police_Ukraine/12-2017-86017535. – Назва з екрана.

2. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. О. Фещенко. – Київ, 2007. – 217 с.

3. Міжнародний розшук та видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [Електронний ресурс] : навч. посіб. / І. В. Басиста, В. І. Галаган, О. М. Калачова, Л. В. Максимів. – Київ, 2016. – 277 с. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11338/Mizhnarodnyy_rozshuk_ta_vydacha_osoby.pdf?sequence=1. – Назва з екрана.

4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 трав. 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_118. – Назва з екрана.

5. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) від 13 черв. 1956 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://interpol.np.gov.ua/?page_id=40. – Назва з екрана.

6. Про затвердження Національного плану заходів з виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 805. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/805-2014-р#n10>. – Назва з екрана.

7. Максимів Л. В. Правові основи підготовки офіційного звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати / Л. В. Максимів // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2013. – Вип. 32. – С. 271–280.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Pro rezultaty protydyi zlochynnosti u sferi ekonomiky za 12 misiatsiv 2017 roku [On the results of counteracting crime in the economy for the 12 months of 2017]. (n.d.). www.slideshare.net. Retrieved from https://www.slideshare.net/Police_Ukraine/12-2017-86017535 [in Ukrainian].

2. Feshchenko, L.O. (2007). Vzaiemodiia orhaniv vnutrishnikh sprav z derzhavnoiu podatkovoiu sluzhboiu u zdiisnenni pravookhoronnoi diialnosti [Interaction of the bodies of internal affairs with the state tax service in the implementation of law enforcement activities]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Basysta, I.V., Halahan, V.I., Kalachova, O.M., & Maksymiv, L.V. (2016). *Mizhnarodnyi rozshuk ta vydacha osoby, yaka vchynyla kryminalne pravoporushennia [International search and extradition of a person who committed a criminal offense]*. Kyiv. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11338/Mizhnarodnyy_rozshuk_ta_vydacha_osoby.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

4. Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv vid 23 trav. 1969 r. [Vienna Convention on the Law of Treaties of May 23, 1969]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/go/995_118 [in Ukrainian].

5. Statut Mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politsii (Interpol) vid 13 cherv. 1956 r. [Statute of the International Criminal Police Organization (Interpol) of June 13, 1956]. (n.d.). interpol.np.gov.ua. Retrieved from: http://interpol.np.gov.ua/?page_id=40 [in Ukrainian].

6. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu zakhodiv z vykonannia druhoi fazy Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy: vid 20 serp. 2014 r. No. 805 [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the National Action Plan for the implementation of the second phase of the Action Plan for the liberalization of the European Union visa regime for Ukraine" from August 20, 2014, No. 805]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/805-2014-р#n10> [in Ukrainian].

7. Maksymiv, L.V. (2013). Pravovi osnovy pidhotovky ofitsiinoho zvernennia pro vstanovlennia mistsia perebuvannia na terytorii zapytuvanoi derzhavy osoby, yaku neobkhidno vydaty [Legal basis for the preparation of an official application for the establishment of the place of residence of the person to be requested in the territory of the requested state]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy, Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*, 32, 271-280 [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2018

Sitailo O. – *Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Organization of an International Wanted Notices of the Accused who Evades the Court for Economic Crimes

In this article author discovered aspects of the organization of the activities of authorized departments of units of the National Police of Ukraine in conducting international search of the accused who evade the court for economic crimes and provided suggestions for its improvement. It is noted that interaction with foreign law-enforcement bodies is carried out in accordance with the legislation of Ukraine, international treaties of Ukraine. One of the key functions of the Interpol General Secretariat is the creation and operation of international databases of forensic and investigative information.

It is recovered procedures for processing and sending inquiries, circular communications, as well as the transfer of information to operational-search records to the General Secretariat of Interpol are determined by the rules of Interpol. Substantiated mandatory conditions for the declaration of person in the international search, namely the election of a person in the form of a preventive measure in the form of detention or the existence of a court order on the permission to detain him in order to drive. Is recovered the reasons for refusal to declare an international search are revealed. It is noted

when the international prosecution of the accused who moves away from the court for economic crimes can be stopped.

It is made a conclusion that international search of person that evicting a court for economic crimes is a complex of procedural actions, search, information and other activities carried out by the National central offices of Interpol in the territories of the member states of the International organization of criminal police Interpol in accordance with the norms of international law, as well as in accordance with the legislation of Ukraine with a view to detecting, arresting and extraditing persons who are being hid from the pre-trial investigation authority, the prosecutor's office, court and execution of a sentence.

Keywords: international search; accused; economic crimes; Interpol.

УДК 343.144:343.34

Тимофєєва Н. В. – здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Участь спеціаліста в організації та проведенні допиту під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва

Проаналізовано зміст роботи спеціаліста з підготовки до допиту, формулювання питань для різних категорій допитуваних, консультування щодо застосування тактичних прийомів для встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва переважно допитують: свідків (очевидців) нещасного випадку, потерпілих, посадових осіб, працівників підприємства, представників контрольно-наглядових органів, осіб, які брали участь у проведенні технічного розслідування нещасного випадку на виробництві.

Зміст допомоги спеціаліста полягає в роз'ясненні обставин, пов'язаних з умовами виробничої діяльності, організацією виробничих процесів, обов'язків допитуваних й інших учасників виробничої діяльності, порядку виконання певних робіт.

На підставі думок фахівців контрольно-наглядових органів визначено алгоритм допиту з огляду на особливості допиту посадових осіб і питань організації та правового регулювання виробничої діяльності, системи й структури обов'язків допитуваного щодо дотримання нормативних вимог з охорони праці.

Обґрунтовано доцільність ретельної підготовки до допиту. Висвітлено можливості використання спеціальних знань для підвищення ефективності цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: спеціаліст; допит; спеціальні знання; злочини проти безпеки виробництва; розслідування.

Постановка проблеми. У криміналістиці допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й інформації, відомостей про факти й обставини, що мають орієнтувальне значення, які слідчий чи інша вповноважена особа отримує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації. Предмет допиту становлять обставини, які належать до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть сприяти всебічному, повному,

об'єктивному кримінальному провадженню. Під час досудового розслідування допиту підлягають підозрюваний, свідок, потерпілий, експерт щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні [1, с. 487].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій доктрині чимало праць присвячено різним аспектам організації та проведення допитів. Проблематику залучення спеціаліста до проведення допиту в криміналістиці розглядають на рівні самостійних досліджень, а також у контексті методик розслідування злочинів.

Із цього приводу Б. В. Романюк зазначає, що спеціалісти своїми спеціальними знаннями, уміннями та навичками сприяють слідчому в проведенні допитів, зокрема допомагають йому:

- консультаціями, поясненнями тощо під час підготовки до проведення слідчої дії;

- виявити певні біопсихічні дані особи й установити психологічний контакт з допитуваним;

- обрати в межах закону й етики засоби психологічного впливу на допитуваного;

- точніше та повніше зрозуміти допитуваного, передусім фахівців, які використовують у розмові спеціальні професійні терміни;

- встановлювати рівень обізнаності допитуваного щодо питань, які вимагають спеціальних знань (наприклад, про технічну характеристику певного устаткування, облаштування, застосування зброї тощо);

- методично правильно спрямувати допит, з дозволу слідчого, формулюючи питання допитуваному;

- правильно усвідомити певні дані про обстановку й обставини злочину, що відтворені в показаннях особи, яку допитують;

- на фаховому рівні з'ясувати спеціальні питання щодо виникнення та перебігу події злочину, причин та умов, що йому сприяли;

- опрацювати спеціальні правила, нормативні документи, що стосуються регулятивної діяльності, пов'язаної з учиненням правопорушенням у певній галузі суспільного виробництва чи діяльності;

- пояснити (одночасно й допитуваному) не зрозумілі для нього терміни та положення нормативних документів, проведених експертиз;
- установити обставини, способи та мотиви злочинних дій;
- негайно припиняти неправдиві показання, пояснення певних специфічних діянь, осягнення та розуміння яких ґрунтується на наявності спеціальних знань;
- уточнити способи й інші дані, що стосуються вчиненого злочину;
- зафіксувати пред'явлені допитуваним документи або предмети, що мають значення для справи, способи криміналістичної зйомки, виготовлення зліпків із предметів тощо;
- визначити вірогідність правдивості показань допитуваних;
- зафіксувати за допомогою технічних засобів процес проведення допиту;
- скласти зі слів допитуваного складний план (схему), фоторобот;
- правильно використовувати спеціальну термінологію для записів у протоколі допиту, фіксувати документи та предмети, які направляють з окремим дорученням про допит іншому слідчому [2, с. 237–238].

Таку позицію дослідника ми цілком поділяємо, оскільки окреслені положення точно відображають основні завдання участі спеціаліста під час проведення допиту, зокрема й у контексті досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Вивчення матеріалів правозастосовної практики засвідчило, що допит проводили в усіх без винятку провадженнях про злочини проти безпеки виробництва.

Допитуваними особами зазвичай є свідки (очевидці) нещасного випадку, потерпілий, службові особи, працівники підприємства, представники контрольно-наглядових органів та ін.

Специфіка допиту зазначених осіб у кожному випадку полягає в необхідності з'ясувати низку обставин, пов'язаних з умовами виробничої діяльності, організацією певних процесів, посадовими обов'язками, порядком виконання певних робіт тощо.

Саме тому важливе значення має своєчасне залучення спеціаліста до проведення допиту, передусім – на етапі його підготовки. Згідно з результатами аналізу практики, слідчі часто

не здійснюють належну підготовку до проведення допиту, що призводить до необхідності проведення повторних допитів з метою усунення дефіциту інформації та інших недоліків. Так, поширеними є випадки, коли проводять допит щодо загальних обставин нещасного випадку, а потім, під час уже іншої слідчої (розшукової) дії (здебільшого також допиту), відбувається уточнення різних специфічних обставин, які не було з'ясовано на попередньому допиті. Такі помилки надають додаткові можливості особам, які не зацікавлені давати правдиві показання, оцінити обізнаність слідчого й ужити заходів з метою подальшої протидії розслідуванню.

Розв'язання цієї та інших проблем полягає у використанні спеціальних знань, а саме залучення спеціаліста до організації і проведення допиту.

Визначальний вплив на результативність допиту в провадженнях про злочини проти безпеки виробництва має підготовка до його проведення. Значення підготовки полягає в тому, що слідчому потрібно спілкуватися з особами, які володіють спеціальними знаннями, а отже, слідчий повинен не лише мати уявлення, а й орієнтуватися в різних особливостях й аспектах таких знань.

Зміст допомоги спеціаліста під час підготовки до допиту охоплює низку дій, спрямованих на створення умов для успішного проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема:

1. Опрацювання термінології. Спеціаліст орієнтує слідчого щодо ключових понять і термінів (загальних та спеціальних), що стосуються або можуть стосуватися предмета допиту й будуть використані під час його проведення як допитуваними особами, так і слідчим. Це надасть можливість, по-перше, правильно, грамотно вести допит, а по-друге, сприятиме формуванню в допитуваного переконаності щодо обізнаності слідчого стосовно обставин події, що знижує ймовірність зловживань з боку допитуваного з метою введення слідства в оману або маніпулювання фактами і даними. Спеціаліст також може підібрати слідчому спеціальну літературу, вивчення якої може бути корисним, або запропонувати залучити до проведення допиту інших спеціалістів, якщо вбачає в цьому потребу.

2. Вивчення документів. Спеціаліст допомагає визначити документи, які потрібно вивчити перед проведенням допиту. Так,

у кожному разі доцільно ознайомитися з посадовими інструкціями особи, яку планують допитувати, з'ясувати зміст її показань за результатами опитування під час проведення технічного розслідування нещасного випадку, зіставити її показання з показаннями інших опитаних. Крім того, можуть становити інтерес документи про притягнення до відповідальності за порушення правил охорони праці, які були допущені допитуваним, медична документація, документи, які підтверджують кваліфікацію особи, тощо. Завдання спеціаліста – визначити для кожної категорії допитуваних спеціальний (індивідуальний) перелік документів, які відображають обставини, що мають значення для кримінального провадження, і надати допомогу слідчому під час аналітичної роботи з такими документами.

Зміст допомоги спеціаліста полягає в тому, що він може визначити, які саме докази (показання інших осіб (службових осіб підприємства, потерпілого, свідків, очевидців травматичної події, медичні довідки, документи з ознаками підроблення, висновки експертиз тощо) і в якій послідовності доцільно пред'явити допитуваному.

3. Ознайомлення з матеріалами технічного розслідування нещасного випадку. Під час технічного розслідування нещасного випадку комісія проводить низку дій для встановлення обставин і причин нещасного випадку. Серед таких дій – опитування різних категорій осіб. Перелік осіб, які підлягають опитуванню, може бути різним, проте в будь-якому разі цими особами повинні бути потерпілий, робітники, з якими він був пов'язаний у процесі праці, очевидці нещасного випадку, а також керівники та фахівці, від діяльності яких залежала безпека потерпілого. Слід акцентувати увагу на тому, що спеціаліст не вповноважений самостійно, без участі слідчого, проводити будь-які дії зі збирання доказів, а технічний інспектор здійснює такі дії самостійно або ж у складі комісії, залучаючи до участі в них працівників підприємства та громадських організацій.

Ознайомлення зі змістом відповідних протоколів під час підготовки до допиту надає можливість попередньо визначити позицію допитуваних та їх ставлення й причетність до події, що допомагає визначити стратегію і тактику допиту, інших слідчих (розшукових) дій, передбачити можливу протидію та її способи, підготуватися до спілкування на фаховому рівні.

До спеціаліста звертаються для контролю за дотриманням вимог до оформлення результатів технічного розслідування нещасного випадку. Так, під час проведення опитування це може бути консультація про те, чи вповноважена особа проводити опитування, чи повністю відображено у відповідях відомі обставини та факти, чи вичерпний перелік запитань, чи відповідає протокол опитування встановленій формі тощо. Також варто спільно проаналізувати зміст показань опитаних. Спеціаліст акцентує увагу слідчого на прогалинах, суперечностях у показаннях, повідомляє про ризики необ'єктивності (якщо є підстави так вважати), пропонує сформулювати запитання для допиту з метою усунення недоліків, прогалин, суперечностей.

4. Формулювання запитань для допиту. Допомога спеціаліста потрібна для визначення характеру, послідовності та змісту запитань для різних категорій допитуваних.

Наприклад, під час допиту потерпілого обов'язково потрібно з'ясувати, яку операцію він виконував, якими технічними засобами користувався, чи відповідає порядок його дій нормативним вимогам, що визначені для такої операції, у якому положенні знаходився до, під час і після виконання операції, які порушення правил були допущені ним та іншими особами, хто і коли проводив інструктаж, чи забезпечений потерпілий засобами індивідуального захисту, який їх стан тощо.

Спеціаліст, який має досвід проведення технічних розслідувань нещасних випадків (був членом комісії, працював у контрольно-наглядних органах), може запропонувати запитання, які нададуть можливість з'ясувати, чи не чинили тиск на потерпілого з метою приховати нещасний випадок або необ'єктивно відобразити інформацію про травматичну подію. Наприклад, чи надходили пропозиції щодо допомоги в лікуванні в обмін на згоду потерпілого не повідомляти про нещасний випадок. Запитання про характер приховуваних обставин (брак засобів індивідуального захисту, непроходження навчання, інструктажу, медичного огляду, неналежне документальне оформлення робіт) потрібні для встановлення справжніх причин настання нещасного випадку й відповідальних осіб.

Якщо потерпілого неможливо допитати (загинув, перебуває в тяжкому стані), слід з'ясувати обставини нещасного випадку шляхом допиту очевидців. Важливо з'ясувати, хто може бути

очевидцем події. Так, виконання виробничих операцій передбачає документальну регламентацію, у якій відображено, хто саме має виконувати роботу, який порядок її виконання тощо. Тому якщо, наприклад, у наряді-допуску зазначено склад бригади, то можна передбачити, що очевидцями були саме ці особи.

Службові особи, на яких покладено обов'язок дотримання різних нормативних вимог, не завжди зацікавлені давати правдиві показання, оскільки це може стати причиною притягнення їх до відповідальності. Намагання скористатися своїми перевагами щодо обізнаності про особливості регламентації, порядок виконання робіт – типова лінія поведінки допитуваних. Слідчому доцільно звернутися до спеціаліста за роз'ясненнями щодо службових обов'язків, меж відповідальності різних категорій допитуваних. Спеціаліст також допоможе визначити коло осіб, яких потрібно допитати. Особливість допиту різних категорій осіб під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва полягає в тому, що, попри схожий, на перший погляд, характер запитань, які потрібно з'ясувати під час допиту, важливо знати обов'язки різних службових осіб підприємства, оскільки це визначає їх відповідальність. Під час допиту, наприклад, головного інженера, керівника підрозділу з охорони праці, безпосереднього виконавця робіт, у процесі виконання яких стався нещасний випадок, потрібно орієнтуватися в змісті їхніх обов'язків, межах відповідальності, повноваженнях. Роз'яснення цих особливостей – завдання спеціаліста.

Згідно з результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, оптимальним підходом слід вважати групування запитань для службових осіб. Узагальнення правозастосовної практики надало можливість сформулювати такий алгоритм допиту:

1. Організаційно-правова та професійна складові запитань для допиту (ким працює, з якого часу, професія, суміжні спеціальності, як призначений на посаду, досвід роботи за спеціальністю і загальний, хто є безпосереднім керівником).

2. Посадові обов'язки та вимоги з охорони праці (перелік обов'язків, якими документами регламентовані, чи ознайомлена особа зі своїми обов'язками, чим це підтверджено, хто ознайомив, коли, за які об'єкти відповідальний, які роботи

виконує, які обов'язки з охорони праці, який розподіл обов'язків і відповідальності між інженерно-технічними працівниками).

3. Контроль за дотриманням правил охорони праці (чи здійснюють, ким, як, періодичність, чи були порушення, яких заходів реагування було вжито, стан забезпеченості інструкціями й іншими нормативними документами з охорони праці).

4. Навчання безпечних прийомів праці, інструктаж (чи проходив допитуваний, коли, хто проводив навчання, чим це підтверджено, інструктаж (зміст, коли проходив, хто проводив, де і коли), підтверджувальні документи).

5. Забезпеченість засобами індивідуального захисту, їх використання (спецодяг, спецвзуття, каски, захисні окуляри тощо, стан, чи використовували).

6. Безпосереднє виконання робіт (хто дав розпорядження, хто керував виконанням робіт, стан технологічного оснащення, обладнання робочого місця, огорожувальні, захисні пристрої (наявність, стан), яких заходів безпеки необхідно було дотримуватися, як фактично виконували роботу, дії потерпілого (яку операцію виконував, яким інструментом, як себе поводив, хто перебував поруч із потерпілим, його дії).

7. Заходи реагування на нещасний випадок (медична допомога, повідомлення керівництва, уповноважених органів, ким і яких заходів ужито для збереження обстановки на місці події).

8. Технічне розслідування нещасного випадку (доцільність допиту осіб, які брали участь у технічному розслідуванні, і перелік запитань залежать від результатів технічного розслідування (недоліки, прогалини, нез'ясовані обставини, порушення тощо).

Такий загальний алгоритм може бути застосовано під час допиту різних категорій осіб у будь-яких кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва. Він спрощує уявлення про специфічні особливості допиту службових осіб, оскільки надає можливість охопити систему організації та правового регулювання виробничої діяльності, систему і структуру обов'язків допитуваного щодо дотримання нормативних вимог з охорони праці й техніки безпеки, що забезпечує точність і повноту встановлюваних даних.

Залежно від обставин кримінального правопорушення спеціаліст може запропонувати конкретизовані запитання (щодо порядку проведення певного виду робіт або уточнення кола

обов'язків службових осіб, меж відповідальності з огляду на розподіл обов'язків осіб, відповідальних за охорону праці, тощо).

Важливе значення має допомога спеціаліста під час проведення допиту, яка полягає у фіксації процесу допиту за допомогою технічних засобів. Зокрема, відеозапис згодом надасть можливість додатково проаналізувати спільно зі спеціалістом ті аспекти, які цікавлять слідчого (поведінка, намагання допитуваного маніпулювати за допомогою наявних спеціальних знань, уточнення, роз'яснення незрозумілих термінів тощо).

Висновки. Отже, головна особливість проведення допитів у кримінальних провадженнях про злочини проти безпеки виробництва полягає в необхідності встановлення (з'ясування) специфічних обставин і фактів, що зумовлені особливим порядком правової регламентації правовідносин у сфері охорони праці та безпеки. Для різних учасників трудових правовідносин залежно від їхнього службового становища, організаційної форми підприємства, виду господарської діяльності тощо встановлено різні повноваження, права й обов'язки. Сформувати об'єктивне, системне та повне уявлення про ці обставини допомагає саме спеціаліст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. / Б. В. Романюк. – Київ : Аванпост-Прим, 2010. – 304 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, V.H., Nor, V.T., & Shumylo, M.Ye. (Eds.). (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]*. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
2. Romaniuk, B.V. (2010). *Uchast spetsialista na stadii dosudovoho slidstva [Participation of a specialist in the pre-trial investigation phase]*. Kyiv: Avanpost-Prym [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2018

Tymofieieva N. – *Researcher of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Participation of a Specialist in Organizing and Conducting Interrogations in the Investigation of Crimes against Production Safety

The content of the specialist's work on preparation for interrogation, formulation of questions for various categories of interrogators, assistance in the application of tactical methods, establishment of psychological contact with the interrogator are revealed and analyzed.

It was established that in the investigation of crimes against the safety of production, mainly interrogate: witnesses (witnesses) of an accident, the victim, officials, employees of the enterprise, representatives of control and supervisory bodies, persons who participated in conducting a technical investigation of an accident at work.

The content of the assistance of a specialist, which includes clarification of circumstances related to the conditions of production activity, the organization of production processes, the duties of interrogators and other participants in production activities, the procedure for the execution of certain works, is determined and disclosed.

Considering the opinion of the specialists of the control and supervisory bodies, an algorithm for interrogation taking into account the peculiarities of interrogation of the officials and the issues of the organization and legal regulation of production activity, the system and structure of the duties of the interrogator regarding observance of normative requirements on occupational safety and safety are proposed.

The expediency of thorough preparation for interrogation of employees of the enterprise is substantiated and the possibilities of use of special knowledge for the increase of the effectiveness of such interrogations are revealed.

Keywords: specialist; interrogation; special knowledge; crimes against production safety; investigation.

УДК 343.147:343.343.6

Климчук М. П. – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Бєгалов Є. П. – здобувач науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Особливості залучення спеціаліста до проведення огляду під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску

Розслідування незаконного перетину кордону України поза пунктами пропуску передбачає чимало труднощів, які пов'язані з організованістю їх виконання, конспірацією, наявністю зв'язків із еродайнами інших держав.

Зазначено, що кримінальні провадження про незаконне переправлення осіб через державний кордон України належать до складних з позицій як юридичного аналізу, так і здійснення досудового розслідування. Це зумовлено: характером способів учинення, яким притаманне знищення багатьох слідів кримінального правопорушення, організованістю та конспірацією протиправних дій, знанням правопорушниками особливостей і недоліків системи охорони й перетину кордону на окремих його ділянках, ускладненим проведенням окремих слідчих (розшукових) дій, браком слідчих і спеціалістів, що володіють спеціальними знаннями й навичками розслідування цієї категорії проваджень, тощо.

Розслідування кримінальних правопорушень аналізованої категорії потребує активнішого застосування спеціальних знань для одержання доказової інформації за допомогою спеціалістів. Важливо, щоб спеціаліст, який надає допомогу слідчому в огляді місця події, мав не лише спеціальні знання в певній галузі, а й достатні навички їх застосування на практиці.

Обґрунтовано, що тісна взаємодія між підрозділами поліції та прикордонної служби щодо взаємного своєчасного інформування про виявлені ознаки незаконного переправлення (підготовки) осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску дасть змогу ефективніше проводити слідчі (розшукові) дії під час розслідування цього виду кримінальних правопорушень.

Констатовано, що під час огляду місця події, пов'язаного з незаконним перетином кордону поза пунктами пропуску, у зв'язку з недостатнім залученням спеціалістів і використанням техніко-криміналістичних засобів не всі докази

виявляють, вилучають і досліджують, передусім це стосується початкового етапу розслідування. Крім того, під час створення слідчо-оперативної групи для проведення огляду місця події слід ураховувати, що один з її членів повинен мати достатній досвід роботи з проведення першочергових слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; незаконне переправлення осіб; слідчі (розшукові) дії; спеціаліст.

Постановка проблеми. Попри спрощення процедур перетину державного кордону України й одночасне впровадження заходів, спрямованих на посилення його охорони, поширеними є випадки незаконного переправлення осіб через державний кордон поза пунктами пропуску.

У ст. 332 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організацію незаконного переправлення, керівництво такими діями або сприяння їх учиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод [1]. Викриття й розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії потребує активнішого застосування спеціальних знань для одержання доказової інформації за допомогою спеціалістів.

Актуальність використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон поза пунктами пропуску, зумовлено тим, що вони дають змогу достовірніше встановити безпосередній факт перетину кордону, сприяють отриманню доказів протиправної діяльності окремих осіб.

Розслідування незаконного перетину кордону України поза пунктами пропуску передбачає чимало труднощів, пов'язаних з організованістю їх виконання, конспірацією, наявністю зв'язків із громадянами інших держав. Реформування кримінального процесуального законодавства та правоохоронної системи загалом висуває підвищені вимоги до органів досудового розслідування стосовно досконалого володіння тактикою та методикою розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням державного кордону, розробляли І. В. Аверін, Л. Ю. Капітанчук, Ю. І. Літвін, Л. Д. Самигін, В. О. Сич, А. З. Сорока, С. А. Чергінець. Питання застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень вивчали

В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, Р. П. Марчук, І. В. Постика, З. М. Соколовський, В. В. Циркаль та ін.

Метою цієї статті є дослідження особливостей залучення спеціаліста під час огляду місця події та застосування ним спеціальних знань у процесі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон поза пунктами пропуску. Саме детальна характеристика таких знань надасть можливість виокремити важливі питання, які необхідно вирішувати слідчим у кримінальних провадженнях за цією категорією правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Особливе географічне розташування України, наявність спільних кордонів із державами – членами Європейського Союзу, тимчасова окупація частини території України (Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей) є сприятливими факторами для вчинення кримінальних правопорушень з незаконного переправлення осіб через державний кордон поза пунктами пропуску з різних мотивів (торгівля людьми; нелегальна міграція; незаконний перетин кордону особами, які оголошені в розшук; кримінальні правопорушення терористичного спрямування тощо).

Кримінальні провадження про незаконне переправлення осіб через державний кордон України належать до складних з позицій як юридичного аналізу, так і здійснення досудового розслідування. Це зумовлено: характером способів учинення, яким притаманне знищення багатьох слідів кримінального правопорушення; організованістю та конспірацією протиправних дій; знанням правопорушниками особливостей і недоліків системи охорони й перетину кордону на окремих його ділянках; труднощами проведення окремих слідчих (розшукових) дій; браком слідчих і спеціалістів, що володіють спеціальними знаннями й навичками розслідування цієї категорії проваджень, тощо.

Пошукова діяльність з виявлення осіб, які здійснили незаконний перетин кордону, ґрунтується на сприйнятті слідчим картини події кримінального правопорушення за допомогою визначення тих змін у навколишньому середовищі, які відобразилися в ньому внаслідок підготовки, учинення або приховання зазначеного правопорушення. Проте отримані в такий спосіб відомості не завжди дають підстави для висновку про наявність або відсутність у вчиненому ознак кримінального правопорушення. Виконання цього завдання відбувається

зазвичай на початковому етапі розслідування, після здійснення першочергових дій членами слідчо-оперативної групи (СОГ) на місці події. Тому початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, можна схарактеризувати як пошук ознак кримінального правопорушення та здійснення перевірочних заходів для вирішення питання про внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Слідчий огляд є однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій, регламентованих ст. 233, 237–239, 241 КПК України [2]. Одним із найскладніших видів огляду є огляд місця події, тому в науковій статті доцільно обмежитися дослідженням специфіки цього виду огляду під час незаконного переправлення осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску.

Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це зумовлено необхідністю отримання інформації про обставини події в первісному, незміненому стані, оскільки будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів, зміну слідової картини. Невідкладність огляду місця події пов'язана також із необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку правопорушників, проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінального правопорушення.

Під час досудового розслідування слідчі мають справу як із традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами та речовими доказами. У таких випадках для належної підготовки й організації слідчої (розшукової) дії, виявлення й оцінювання всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, правильного відбору тих об'єктів, які пов'язані з підготовкою та вчиненням правопорушення, лише базової юридичної підготовки слідчого може бути замало. Тому з метою забезпечення ефективності огляду місця події доцільно залучати спеціалістів. Важливо, щоб спеціаліст, який надає допомогу слідчому в огляді місця події, мав не лише спеціальні знання в певній галузі, а й достатні навички їх застосування на практиці.

У ч.1 ст.71 КПК України передбачено участь у кримінальному провадженні спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок,

а в ч. 2 ст. 71 КПК України – можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження та судом під час судового розгляду [2].

Після набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» у штатній структурі слідчих відділів (відділень) створено підрозділи, що мають виконувати функції з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій. В Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженою наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1339, визначено: спеціалісти – інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування (інспектори-криміналісти), працівники Експертної служби МВС України в складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [3].

Для виявлення, фіксації, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, устанавлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [4], при чергових частинах органів і підрозділів поліції створюють СОГ, до складу яких входять слідчий (старший СОГ), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (у разі необхідності) кінолог зі службовим собакою.

Доводиться констатувати, що нині бракує інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів), яких можна було б цілодобово залучати для огляду місця події. Передусім це стосується міських і районних підрозділів поліції, територія обслуговування яких межує з кордоном. У таких підрозділах поліції може бути лише один-два

інспектори-криміналісти, які не спроможні цілодобово забезпечувати техніко-криміналістичний супровід розслідування кримінальних правопорушень. Крім того, з огляду на віддаленість від місця їх дислокації, тривалий час, необхідний для огляду місця незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску, окремі керівники підрозділів поліції навмисне не включають інспекторів-криміналістів до складу СОГ, яка буде здійснювати огляд, щоб, за потреби, задіяти його для виконання інших завдань.

На думку Н. І. Клименко, до чинників, які знижують ефективність роботи правоохоронних органів, належить, зокрема, недостатнє використання криміналістичних знань і техніко-криміналістичних засобів у кримінальному судочинстві. Це нерідко стає причиною неповного виявлення й дослідження обставин справи, призводить до неправильного вирішення справи, обмеження законних прав громадян [5, с. 22].

Так, значну кількість оглядів місць подій незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску проводять поверхово, квапливо, вибірково або просто формально, а подеколи взагалі не проводять. До підрозділів, які виконують функції з техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, призначають працівників, які не на належному рівні володіють спеціальними знаннями, необхідними для якісного проведення огляду місця події. Процес їх адаптації в посадах і навчання потребує тривалого часу.

На наше переконання, створення СОГ, у складі якої має бути працівник з досвідом проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначеної категорії правопорушень, сприятиме ефективному пошуку та вилученню об'єктів (речових доказів) для формування доказової бази. Це питання можливо вирішити шляхом внесення відповідних змін до відомчих нормативно-правових документів, які регламентують порядок залучення інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) до слідчих (розшукових) дій.

Попри те, що матеріальна обстановка місця події в разі порушення кордону до моменту прибуття СОГ має бути збережена без суттєвих змін [6, с. 57], аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що здебільшого практично неможливо встановити конкретний час учинення кримінального правопорушення та забезпечити цілісність слідової картини. Так, похибка у встановленні часу порушення кордону до 30 хв

розширює радіус пошукових заходів до 4 км, а до 60 хв – до 7 км відповідно [7 с. 239].

Зазначене пов'язано, насамперед, із тим, що з моменту фактичного перетину кордону поза межами пропускних пунктів до моменту встановлення такого факту минає певний період часу, тому деякі сліди втрачають ідентифікаційні властивості або ж узагалі стають не придатними для подальшого дослідження, втрачаються, передусім – за несприятливих кліматичних умов. Правопорушники навмисно здійснюють дії з незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску за несприятливих погодних умов, заздалегідь передбачаючи знищення слідів своїх незаконних дій саме природним способом (розмиття дощем, засипання снігом слідів взуття, шин транспортних засобів, слідів біологічної діяльності людини, запахових слідів тощо). По-друге, огляду місця події працівниками поліції передуює службовий огляд місця порушення державного кордону, який проводять працівники, що виконують завдання з охорони державного кордону, а це також відтерміновує слідчу (розшукову) дію з огляду місця події. По-третє, правопорушники застосовують приховання слідів порушення кордону, зокрема здійснюють рух спиною вперед, «слід у слід», у спеціальному взутті, що імітує сліди домашніх або диких тварин тощо. Так, аналіз затримань нелегальних мігрантів під час перетинання державного кордону засвідчив, що з метою мінімізації пошкоджень контрольно-слідової смуги вони застосовували поролоні килимки, які розподіляють вагу тіла на площу 2–3 м² [8, с. 88].

Крім того, місце події в разі порушень державного кордону поза пунктами пропуску охоплює значну територію або передбачає огляд декількох ділянок (місця перетину кордону, маршрут нелегальних мігрантів, місце їх затримання тощо). В окремих малонаселених прикордонних районах, гірській місцевості немає можливості залучати до огляду місця події понять із місцевого населення або відповідних фахівців, а залучення як понять будь-яких сторонніх осіб може призвести до розшифровки системи заходів з охорони державного кордону [6, с. 127].

Наявні й інші чинники, що ускладнюють збирання належної доказової інформації та знижують ефективність розслідування. Так, відповідно до ст. 223 КПК України, проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22⁰⁰ до 6⁰⁰) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні

може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного [2]. Однак, навіть якщо й прийнято рішення про проведення огляду місця перетину кордону поза пунктами пропуску, це потребує:

1) забезпечення СОГ потужними освітлювачами, яких немає в підрозділах поліції;

2) освітлювачі дають змогу здійснювати огляд місця події на обмеженій ділянці, що істотно знижує ефективність огляду та спричиняє втрату окремих слідів, передусім мікроб'єктів.

Слід зважати на те, що ділянки кордону, зокрема місця, де здійснюють незаконний перетин поза пунктами пропуску, не мають твердого покриття, що ускладнює під'їзд СОГ до ділянки місцевості, на якій потрібно провести огляд.

Слідчий огляд у кримінальних провадженнях про незаконне переправлення осіб через державний кордон проводять відповідно до загальних тактичних рекомендацій з огляду місця події.

Організацію та проведення огляду місця події поділяють на три етапи: підготовчий, робочий, завершальний. З огляду на специфіку цього виду кримінальних проваджень, уже на підготовчому етапі спеціалісту слід володіти інформацією, необхідною для належної підготовки до виконання своїх завдань безпосередньо на місці. Спеціаліст повинен з'ясувати, який огляд слід проводити (огляд місцевості, приміщення, речей, документів, інженерно-загороджувальних об'єктів), і мати при собі необхідні основні (наявні в криміналістичних валізах) та додаткові (засоби освітлення, пакування, огороження, додаткове електроживлення тощо) техніко-криміналістичні пристрої, прилади.

На стадії загального огляду спеціаліст отримує повнішу інформацію про подію безпосередньо на місці. Спільно зі слідчим розробляє план детального огляду, окреслює його межі, визначає послідовність огляду, способи пошуку слідів, інших речових доказів, а також обирає відповідні техніко-криміналістичні засоби [9, с. 46]. Крім того, спеціаліст: отримує від слідчого завдання, які необхідно виконати; інформацію про дії прикордонників, здійснені до прибуття спеціаліста; встановлює, які сліди вже виявлено, та забезпечує їх збереження; спільно зі слідчим визначає доріжки пересування вповноважених на проведення огляду учасників СОГ, понять.

Результативність розслідування та попередження кримінальних правопорушень, зазначають учені, залежить переважно від успішної взаємодії слідчого з рештою учасників

кримінального провадження, зокрема зі спеціалістами. Ця взаємодія передбачає погоджену за цілями, завданнями, засобами, місцем і часом узгоджену діяльність у процесі встановлення істини в кримінальному провадженні [10, с. 493].

Ми поділяємо позицію, згідно з якою огляд місця події незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску слідчому та спеціалісту необхідно проводити спільно. Це пов'язано, насамперед, зі значною площею огляду. Робота у взаємодії дасть змогу планомірно й ретельно обстежити обстановку, виявити та вилучити всі об'єкти, що знаходяться на місці події і стосуються цієї події, та процесуально правильно їх задокументувати.

Практика засвідчує, що огляд місця перетину кордону поза пунктами пропуску здійснюють у місцях, де найчіткіше відобразилася слідова картина кримінального правопорушення (контрольно-слідова смуга, інженерно-технічні засоби охорони кордону, явні місця переховування тощо).

Найтиповішими слідами, які візуально виявляє та вилучає спеціаліст у зазначеній категорії кримінальних правопорушень, є сліди взуття людини та шин транспортних засобів.

Криміналістичне значення слідів транспортних засобів залежить від відомостей, які встановлюють за результатами їх попереднього огляду, а саме: групова належність транспортного засобу (вид, марка); тотожність транспортного засобу або окремої його частини (колеса, шини); можливі несправності деяких механізмів (сліди гальмування дають підстави для висновку про неодноразовну дію колісних гальм; якщо виявлено гальмівну рідину – про несправність гідравлічного приводу гальм); окремі обставини події (напрямок руху транспортного засобу, застосування гальм, швидкість руху перед гальмуванням).

Однак спеціаліст під час огляду слідів транспортних засобів зрідка акцентує увагу на пошуку можливих деталей і частин (слідів-предметів), що відокремилися від транспортного засобу (уламків фар, вітрового скла, фар, бампера тощо); речовин (плям масла, охолоджувальної рідини, фарби, ґрунту, частинок сипкого вантажу); супутні сліди (сліди ніг водія). Сліди виступних, відділених частин транспортних засобів стають об'єктами криміналістичного дослідження для визначення групової (тип, вид засобу) й індивідуальної належності до конкретного транспортного засобу. Крім того, якщо встановлено, яку частину транспортного засобу залишено на місці події, можливо проводити його подальший пошук за характерною ознакою.

На місці незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску можуть бути виявлені як одиничні сліди взуття, так і доріжка слідів взуття (ніг), тобто попеременно залишені три і більше слідів різнойменних ніг. Приступаючи до пошуку слідів взуття, що залишені правопорушником(ми), спеціаліст повинен одночасно вирішити питання, чи стосуються виявлені сліди кримінального правопорушення. Пошук слідів взуття доцільно здійснювати на місці їх виявлення або поблизу, а також поширити на найближчу місцевість. Ця вимога зумовлена тим, що на окремій ділянці місцевості сліди можуть бути затоптані й нечіткі, а на відстані вони часто залишаються недоторканими, цілком збереженими.

Під час огляду місця події спеціаліст за слідами взуття (ніг) може вирішити такі основні питання:

– скільки осіб брало участь у перетині кордону, характер їх руху (прихований, без приховування тощо);

– у якому напрямі рухалися правопорушники, які перепони намагалися оминати;

– з якою швидкістю пересувалися правопорушники і де зупинялися.

Зрідка слідчий і спеціаліст визначають взаємозв'язок слідів людини із супутніми слідами. Взаємозв'язок слідів полягає в тому, що одні з них постійно супроводжуються іншими. Наявність взаємопов'язаних і паралельно розміщених слідів з місця незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску набуває значення ознак, на підставі яких можна здійснювати пошуки правопорушника. Сліди-«супутники» іноді належать не людині, а тварині. Так, наприклад, сліди правопорушника можуть супроводжуватися слідами собаки або коней, велосипеда. Супутні сліди нерідко утворені предметами (відбитками палиці, на яку опиралися, сліди волочіння ноші тощо).

У зв'язку із приховуванням слідів кримінального правопорушення, слідчий і спеціаліст мають підготуватися, насамперед, до пошуку мікрооб'єктів, що залишаються внаслідок фізіологічної діяльності людини чи безпосереднього контакту з об'єктами обстановки. Наприклад, за волоссям, вилученим спеціалістом, можливо встановити приналежність його людині чи тварині, чоловікові або жінці, встановити регіональну належність, чи є сліди дії на волосся чинників навколишнього середовища, його фарбування тощо. На знайдених недопалках можливо

вилучити сліди слини та зубів. За слідами крові, сечі, поту й інших виділень людини, вилучених із місця події, можна встановити конкретну особу, яка залишила слід.

За результатами аналізу практики, під час проведення огляду місця незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску спеціалісти майже ніколи не вилучають зразки рослинного походження (деревина, кора, листя дерев і трав'янистих рослин, квіти, коріння, стебла, кореневища, смола, живиця тощо). Проте сліди об'єктів рослинного походження та продуктів життєдіяльності рослин згодом можуть бути виявлені на одязі підозрюваного, транспортних засобах, що були задіяні до вчинення кримінального правопорушення, тобто стали одним із джерел доказів перебування злочинця безпосередньо в місцях, де здійснювали незаконний перетин кордону.

Висновки. На підставі зазначеного можна дійти висновку, що тісна взаємодія між підрозділами поліції та прикордонної служби щодо взаємного своєчасного інформування про виявлені ознаки незаконного переправлення (підготовки) осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску дасть змогу ефективніше проводити слідчі (розшукові) дії під час розслідування аналізованого виду кримінальних правопорушень.

Розглянувши особливості залучення спеціаліста до огляду місця події, пов'язаного з незаконним перетином кордону поза пунктами пропуску, слід зауважити, що тактика проведення огляду та фіксації місця події, незалежно від нормативно-правового закріплення, не змінюється, однак у зв'язку з недостатнім залученням спеціалістів і використанням техніко-криміналістичних засобів не всі докази виявляють, вилучають і досліджують, передусім це стосується початкового етапу розслідування. Крім того, під час створення СОГ для проведення огляду місця події слід урахувувати, що один з її членів повинен мати достатній досвід роботи з проведення першочергових слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Результати дослідження специфіки огляду місця незаконного перетину кордону поза пунктами пропуску можуть бути враховані надалі як слідчими, так й іншими співробітниками поліції під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
3. Про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>. – Назва з екрана.
4. З організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>. – Назва з екрана.
5. Клименко Н. И. Криминалистические знания: природа, структура, оптимизация использования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Н. И. Клименко. – Киев, 1993. – 40 с.
6. Руденко В. П. Пограничное следопытство : учеб. пособие / В. П. Руденко. – Хмельницький : Ин-т ПВУ, 1994. – 96 с.
7. Капітанчук Л. Ю. Щодо особливостей огляду місця події за новим Кримінальним процесуальним кодексом України при розслідуванні порушень державного кордону / Л. Ю. Капітанчук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 406.
8. Капітанчук Л. Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Ю. Капітанчук. – Київ, 2011. – 250 с.
9. Разумов Э. А. Практическое руководство по осмотру места происшествия: теория, тактика, техника : учеб.-практ. пособие / Э. А. Разумов, Н. П. Молибога. – Киев, 2015. – 750 с.
10. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2005. – 992 с.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. Nakaz MVS Ukrainy "Pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii": vid 3 lystop. 2015 r. No. 1339 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the Procedure for Involving Employees of the Pre-trial Investigation Police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as Specialists for Participation in the Review of the Place of the Event" from November 3, 2015, No. 1339]. (n.d.).

zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15> [in Ukrainian].

4. Nakaz MVS Ukrainy "Z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni: vid 7 lyp. 2017 r. No. 575 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "From the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation" from July 7, 2017, No. 575]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> [in Ukrainian].

5. Klimenko, N.I. (1993). Kriminalisticheskie znaniia: priroda, struktura, optimizaciia ispolzovaniia [Forensic knowledge: nature, structure, optimization of use]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kiev [in Russian].

6. Rudenko, V.P. (1994). *Pogranichnoe sledopytstvo [Border tracing]*. Hmelnickii: In-t PVU [in Russian].

7. Kapitanchuk, L.Yu. (2013). Shhodo osoblyvosti ohliadu mistsia podii za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy pry rozsliduvanni porushen derzhavnoho kordonu [On the features of the review of the place of the event under the new Criminal Procedural Code of Ukraine in the investigation of violations of the state border]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 406 [in Ukrainian].

8. Kapitanchuk, L.Yu. (2011). Osoblyvosti rozsliduvannia nelegalnoi mihratsii [Features of Investigation of Illegal Migration]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Razumov, E.A., & Moliboga, N.P. (2015). *Prakticheskoe rukovodstvo po osmotru mesta proisshestviia: teoriia, taktika, tehnika [Practical guidance on the inspection of the scene: theory, tactics, technology]*. Kiev [in Russian].

10. Averianova, T.V., & Belkin, R.S. (2005). *Kriminalistika [Criminalistics]* (2nd ed., rev.). Moscow: NORMA [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2018

Klymchuk M. – *Research Fellow of the Research Laboratory on Problems of Forensic Support of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

Biehalov Ye. – *Research of the Research Laboratory on Problems of Forensic Support of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Features of Involvement of a Specialist in the Survey during the Investigation of the Illegal Transshipment of Persons across the State Border of Ukraine beyond the Particulars

An investigation into the illegal crossing of the Ukrainian border outside of the border crossing points causes a lot of difficulties due to the organization of their execution, conspiracy, and the existence of links with citizens of other states.

It is noted that criminal proceedings on illegal transfer of persons across the state border of Ukraine are complicated both from the point of view of legal analysis and from the point of pre-trial investigation. This is to a large extent explained by the nature of the methods of committing, which entail the destruction of many traces of a criminal offense, the organization and conspiracy of wrongful acts, the knowledge of offenders of the peculiarities and deficiencies in the system of protection and crossing the border at its separate sections, the difficulties of conducting separate investigatory (search) the lack of sufficient number of investigators and specialists with special knowledge and skills to investigate this category of proceedings, etc.

It is noted that disclosure and investigation of criminal offenses of this category requires the wider use of special knowledge for obtaining evidence with the help of specialists. Therefore, in order to ensure the effectiveness of the site review, it is advisable to attract specialists. It is especially important that the specialist who provides assistance to the investigator in the review of the site of the event, had not only special knowledge in a particular field, but also sufficient skills for their application in practice.

It was concluded that close interaction between the police and the Border Guard units in terms of mutual timely information on identifying the signs of illegal transfer (preparation) of persons across the state border of Ukraine beyond the border crossing points will allow to conduct investigative (search) actions more effectively while investigating this type of criminal offenses.

Considering the features of attracting a specialist to the review of the place of the event connected with illegal crossing of the border outside the border crossing points, it is noted that the tactics of the inspection and fixing of the place of the event, regardless of the legal consolidation, does not change, but due to the lack of involvement of specialists and insufficient use of technical and forensic means, not all evidence is detected, withdrawn and investigated, especially at the initial stage of the investigation. In addition, during the creation of the SOG for the review of the scene, it should be taken into account that one of its members has sufficient experience in conducting first-class investigatory (search) actions in the investigation of criminal offenses of this category.

Keywords: criminal proceedings; criminal offenses; illegal transfer of persons; investigators (wanted) actions; specialist.

UDC 343.985:343.147

Nechval A. – Postgraduate Student
of the Department of Criminology and
Forensic Science of the National Academy
of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

E-mail: kovalanna93@gmail.com

ORCID 0000-0001-9414-9196

Search Tactics: Specific Issues of Technical Means Application

Article presents analysis of peculiarities of technical means application based on theory of criminalistics, criminal process and pre-trial investigation practices. In this context key theoretical provisions are provided with comparison of different search fixation formats in the course of pre-trial investigation, which allows to understand and evaluate the issues in question. There search was initiated due to amendments in applicable criminal legislation (provisions regarding search performance on specific stage of pre-trial investigation). Research subject is defined as search fixation formats with use of technical forensic support of pre-trial investigation. Methodological basis of research comprises description, comparison and analysis.

Article provides analysis of prominent scholars' opinions on audio and videorecording relevance. Specific aspects of forensic tactics – tactical techniques applied by SOG during search – are outlined, namely: requirements to technical means used to fix the process of search; identification of persons authorized to carry out the abovementioned; identification of starting point for the obligatory search videorecording; analysis of specific tactical techniques used by SOG during search. Also author provides justification for use of more progressive digital forms of visualization (computer technology). The article is aimed at analysis of specific issues regarding tactics of search performance with use of forensic support.

In conclusion author states that the procedure for technical means use in the course of investigative actions fixation including search must be reflected in legislation. Also it is necessary to draft an instruction defining persons authorized to carry out the abovementioned activity.

Keywords: investigative actions tactics; search; fixation format; forensic support in pre-trial investigation; technical means of fixation; continuous video recording.

Problem statement. Innovative dynamics and scientific progress have undoubtedly affected all areas of social relationship including criminal proceedings. In our opinion application of technical means in criminal process results in efficient accomplishment of criminal proceeding tasks, in particular, protection of proceeding parties' and other persons rights by law enforcement during pre-trial investigation.

According to opinion of J. Rybalko system of legislative acts and by-laws regulating procedures for use of technical means in criminal proceeding was previously focused on social relationship and scientific developments in 1960s [1, p. 6]. We can partially agree with this statement – still there some issues that are not fully regulated by applicable Criminal Procedure Code of Ukraine (here in after referred to as CPC) and these will be outlined in the article. Never the less, CPC contains provisions bringing use of technical means in effect aiming at fixation of data during interrogation, identification in videoconference format in pre-trial investigation etc.

The aim of article is to analyze specific issues related to tactics of search carried out with use of forensic equipment and means.

Many scholars contributed to research of technical means application in law enforcement activity including R. Belkin, V. Bakhin, O. Ierusalimov, A. Ishchenko, V. Konovalova, Y. Lukianchykov, M. Saltevskiy, V. Khakhanovskiy, V. Shepitko etc. Regarding the development of criminal procedure legislation it is necessary to mention P. Bilenchuk, V. Boiarov, A. Dubynskiy, V. Tertyshnyk, L. Udalova and other.

We agree with A. Husak that procedural form of data fixation is mostly directed at its perception and reproduction in further use. Ukrainian legislator defined the written form as the basic one but this fixation form demonstrates relatively low level of reproduction and basic ally depends on investigator's skills [2, p. 131]. Thus in order to ensure objective and authentic fixation and further visualization of evidence legislator stipulates the opportunity to use technical means (Art. 103, 107 of CPC). But according to provisions of criminal legislation use of technical means for fixation during search is aimed to support primary fixation means and not to replace it.

In our opinion in the context of search tactics and upon the condition of mandatory audio and videofixation it is appropriate to consider the following:

- formulating requirements to technical means used during the search;
- identification of persons held responsible for videorecording carried out during the search;
- identification of moment when the obligatory videofixation of search starts;
- analysis of specific tactical approaches of search-operative group (here in after referred to as SOG) applied during search.

Thus, regarding use of technical means for search videofixation, we consider the statement made by J. Rybalko to be relevant: expansion of list with technical means to be used for procedural actions fixation and refusal to specify it in CPC provisions not only eliminate the barriers for innovative technology to be applied in the course of criminal proceeding, in particular, digital technology, but also frees the legislator from obligation to regularly amend applicable legal acts [1, p. 9].

We partially agree with the above mentioned statement – establishment of list with technical means available for use during search is not considered relevant in the context of dynamic innovative development. But it is applicable to fix the requirements for technical specifications of videorecording equipment in order to ensure high-quality records. It will prevent any disputes between parties of criminal proceeding regarding low quality of records intended to be used as evidence.

To mention persons held responsible for videorecording during the search, unfortunately, this issue is still not regulated in practical context and accomplished by each investigator individually. At the same time, according to Chapter IV (3) of MIA of Ukraine Order dd. July 7, 2017, No. 575, SOG is led by investigator designated by the head of pre-trial investigation agency to take appropriate actions regarding investigation of criminal offence. That is why we may conclude that investigator must direct the search process and fixed in the record as well. There is an option for investigator to designate an operative who is a member of SOG to handle the recording. But this delegation of responsibility will not be considered appropriate taking into account that operatives do not possess special knowledge and skills for technical means application – this task must be given to specialists (according to Art. 71(2) of CPC specialists may be involved in operations requiring specific technical support, *inter alia* during search).

We agree with I. Pyrih that specialist's activity in the course of immediate testimony checking (investigative experiment) comprises the following tasks: fixation of investigative actions and detection/extraction of crime traces. Sometimes these action can not be taken simultaneously – if so, it is better to involve two specialists (one is responsible for videorecording, another detects and extracts potential evidence) [3, p. 181].

According to Chapter XI (1) of Regulation «On NPU Pre-Trial Investigation Agencies» status of specialist may be granted to forensic inspector (forensic technician) – person possessing any required specialized knowledge and skills regarding use of technical means able to provide practical support to investigators. This person is tasked to carry out videorecording, fixing all available crime traces and processing the video material after completion of investigation.

Unfortunately, not every SOG involves specialists during search. The main reason is lack of skilled staff and high-quality equipment. In our opinion it is necessary to amend the relevant provisions of criminal legislation on obligatory participation of specialists in search of dwellings and other personal property in order to carry out videorecording.

One of the most debatable issues is definition of moment when the obligatory videorecording should start. K. Chaplynskyi supposes that videorecording should start after investigator gives formal notice of search, clarifies rights and obligations to participants of investigative action and offers the person whose dwelling is searched to voluntarily provide items documents identified in notice [4, p. 173].

At the same time we consider three options to be possible: 1) at location of pre-trial investigation agency where relevant SOG holds its meetings; 2) at location which address is mentioned in search notice; 3) from the moment of contacting the persons present at the search location. Let us analyze these options more carefully.

Running the videorecording from the location of pre-trial investigation agency allows SOG members to launch the procedure in peaceful environment with due attention to all relevant data as required by the search regulations including: registration numbers of criminal proceeding and search notice, introductions made by SOG members etc. As a rule, search starts mostly in emotionally tense environment as any intrusion in dwelling or other personal property results in serious distress. That is why it is difficult for investigator to process the data in such conditions. After notification of videorecording procedure initiation is given it is terminated due to necessity to get to address where the search is planned to be carried out.

This option has a significant advantage – it ensures that intrusion it self will not be in any case expected by the dwelling residents. With the recording process already launched there will be no trouble with tactical planning as all actions will be discussed and

approved in advance with confidentiality preserved – abruptness in this case is a guarantee of successful search completion.

Still there are problems with procedure of attesting witnesses involvement. According to Art. 233(7)(2) of the CPC search of dwelling or other personal property is carried out with obligatory involvement of at least two attesting witnesses regardless of technical means application. In the context of obligatory search videorecording one issue is to be clarified: when exactly do we need to involve the attesting witnesses? Criminal legislation does not contain any prohibitions regarding selection of attesting witnesses before arriving at search location. At the same time it gives an opportunity to verify their identity with out any risk to jeopardize the abruptness in the course of intrusion. But in practice it may be not easy to involve attesting witnesses to take part in operation at distant locations. Also in many cases persons subjected to search have expressed concerns and anxiety when asked to allow attesting witnesses, selected by SOG, to enter the dwelling demanding to replace them with third parties. In this case there is no clear understanding of who and what should be fixed: person subjected to search, dwelling or the process of attesting witnesses replacement. We considerate appropriate for investigator to designate the operative for selection of third parties. Videorecording should not be terminated and investigative action is launched upon the new at testing witnesses arrival.

Regarding the options to start recording at location which address is mentioned in search notice or from the moment of contacting the persons present at the search location, the key disadvantage is loss of abruptness factor. Obligatory videorecording during search must be carried out according to established procedure: fixation of intrusion process, introduction of SOG members, at testing witnesses, presentation of search rounds, fixation of dwelling location/address etc. Still, specialized household technical equipment – entry phones, concealed surveillance cameras – allow persons to prepare for the SOG visit and destroy the evidence.

In our opinion the most appropriate and efficient option is to run the videorecording from the location of pre-trial investigation agency where SOG members meet. This tactical technique ensures optimal abruptness of intrusion and allows to follow the established procedure for videorecording to be carried out during dwelling search.

There fore it is essential to clarify the specificity of tactical techniques of dwelling search to be carried out with videorecording ensured by technical means – combination of items and documents search procedures (according to search notice) and fixation both in records and by technical means. In practice SOG mostly stick to two tactical techniques of search performance – the first one stipulate simultaneous detection of items and documents with fixation both in records and by technical means. This method is detailed and includes visualization but it is not optimal for large areas and premises and for multiple items and documents subjected to extraction. Other method stipulated search of all necessary material evidence «in bulk» with following accumulation in one specified place and recording. In order to save time this method is usually more preferable: operatives may carry out search upon the investigator's approval (items and documents identified in notice) while investigator may fix the extracted property in the record. It is necessary to clarify, though, which process to fix – evidence search or data recording?

Taking the above mentioned into account we consider that this separation of search formats is not appropriate. First of all, it contradicts requirements of Art. 170(1)(2) of CPC related to court's notices on search performance with obligatory use of technical means (audio and videorecording equipment). It must be stated that there are cases when investigator terminates videorecording to fix the recorded data in documents. Such decisions are made due to intention to save time and technical resources. In our opinion such decisions are relevant if there is a possibility to verify individual features of item or document in the recording with further detailed description documents. But if it is not possible e.g. during the extraction of folder with multiple documents, videorecording of data documentation process is obligatory.

Still, currently more progressive digital forms of visualization are prioritized. A. Husak mentions a few of them [2, p. 132–133]: software which allows to create animated models of investigative actions taken; CT; programs used to create panoramic images of locations in order to allow virtual orientation in specified premise. It must be mentioned that forensic visualization is already applied by foreign law enforcement agencies. The only barrier restraining Ukrainian police from application of similar technology is absence of relevant provisions in domestic legislation with appropriate scientific implementation methodology.

Taking the above mentioned into account, the procedure for technical means use in the search process must be fully reflected in separate provision of Order dd. July 7, 2017, No. 575. Also it is necessary to draft an instruction defining persons authorized to carry out the above mentioned activity.

REFERENCES

1. Rybalko, Zh.L. (2014). Zastosuvannia tekhnichnykh zasobiv u kryminalnomu provadzhenni [Application of technical means in criminal proceeding]. *Extended abstract of candidate's thesis*. [in Ukrainian].
2. Husak, A. (2017). Osnovni polozhennia kryminalistychnoi kompiuternoї vizualizatsii [Basic provisions of forensic computer visualization]. *Istoryko-pravovy chasopys, Historical and legal magazine, 1*, 131-135 [in Ukrainian].
3. Pyrih, I.V. (2011). Uchast pratsivnykiv ekspertnoi sluzhby MVS pry provedenni vidtvorennia obstanovky i obstavyn podii [Participation of the experts of the Ministry of Internal Affairs's expert service during the reproduction of the situation and circumstances of the event]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society, 4*, 179-183 [in Ukrainian].
4. Chaplynskyi, K.O. (2011). *Taktychne zabezpechennia provedennia sledchykh dii [Tactical provision of conducting investigative actions]*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2018

Нечваль А. О. – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

E-mail: kovalanna93@gmail.com

ORCID 0000-0001-9414-9196

Тактика обшуку: окремі питання застосування технічних засобів фіксації

Розглянуто особливості застосування технічних засобів фіксації на основі теорії криміналістики, кримінального процесу та практичної сучасної діяльності органів досудового розслідування. Розкрито ключові теоретичні положення, а також здійснено порівняння форм фіксації обшуку під час досудового розслідування, що надає можливість повною мірою зрозуміти й оцінити досліджувану проблематику. Актуальність дослідження зумовлена змінами чинного кримінального процесуального законодавства в контексті провадження обшуку на стадії досудового розслідування. Предметом дослідження є

форми фіксації обшуку, зокрема із застосуванням техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Методологічну основу дослідження становлять: опис, порівняння та аналіз. Проаналізовано погляди авторитетних науковців щодо наукової значущості проблематики звуко- та відеофіксації. Основний зміст статті присвячено розгляду окремих питань криміналістичної тактики щодо аналізу тактичних прийомів слідчо-оперативної групи під час проведення обшуку, а саме: окреслення вимог до технічних засобів, за допомогою яких відбувається фіксація обшуку; визначення кола осіб, на яких покладається обов'язок ведення відеозапису під час обшуку; встановлення моменту, з якого починається обов'язкова відеофіксація обшуку; аналіз окремих тактичних прийомів слідчо-оперативної групи під час проведення обшуку. Також розглянуто більш прогресивні форми візуалізації, що уможливлюються завдяки комп'ютерним технологіям. Головною метою статті є розгляд окремих питань тактики проведення обшуку із застосуванням техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Доведено, що порядок застосування технічних засобів фіксування слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, має бути відображений в окремому нормативно-правовому акті. Також підкреслено доцільність розроблення відповідної інструкції, із визначенням кола осіб, уповноважених на відеозйомку, вимог до технічних засобів фіксації тощо.

Ключові слова: тактика слідчих (розшукових) дій; обшук; форми фіксації; техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування; технічні засоби фіксації; безперервна відеозйомка.

УДК 340.11:34.08

Перепелиця Н. В. – здобувач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

E-mail: natali_motyl@ukr.net

ORCID 0000-0002-6148-3507

Принципи права як стандарти професійної юридичної діяльності

Професійна діяльність юриста ґрунтується на взаємопов'язаних і взаємозалежних правових та етичних принципах і стандартах. Ступінь їх реалізації може бути показником якості юридичної діяльності. На сучасному етапі актуалізується проблема визначення та реалізації міжнародно-правових стандартів у внутрішньому правовому просторі.

Міжнародні стандарти є підґрунтям міжнародного співробітництва, гармонізації міжнародних і національних правових систем. Міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини є загальноприйнятими для всіх держав. Їх забезпечення необхідне для підтримання належного рівня життя та розвитку людини.

Україна продовжує процес інтеграції європейських правових стандартів у національну правову систему. На підставі загальних правових принципів розроблено та формалізовано основні правила і стандарти професійної юридичної діяльності.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини є результатом спільної узгодженої позиції на рівні ключових соціальних цінностей, реалізацією загальних принципів права у відповідних міжнародно-правових нормах. Такі стандарти закріплені в національних правових системах, зокрема в текстах конституцій і галузевого законодавства.

Міжнародні принципи і стандарти правової діяльності відображено в галузевих правових актах, зокрема в законах України «Про судоустрій та статус суддів», «Про адвокатуру», «Про прокуратуру», «Про нотаріат». Досі не сформовано єдиного підходу до визнання міжнародних і національних, загальних та спеціальних принципів діяльності юристів. Проте спільними для різних напрямів юридичної діяльності є справедливість, гуманізм, законність, верховенство права.

Ключові слова: принципи права; принципи юридичної діяльності; норма; стандарт; юридична професія.

Постановка проблеми. Професійна діяльність юриста ґрунтується на взаємозумовлених і взаємозалежних правових та етичних принципах і стандартах. Ступінь їх реалізації може бути мірилом якості здійснюваної юристом діяльності. Із цієї позиції дослідження проблематики юридичної професії набуває нового

контексту й актуалізує наукові пошуки щодо подальшого вивчення загальних засад професійної діяльності юристів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення засад юридичної діяльності неодноразово було предметом дослідження вітчизняних дослідників у сфері права. Зокрема, ідеться про роботи М. О. Баймуратова, Ю. А. Ведернікова, В. В. Галунько, С. Д. Гусарева, А. Е. Жалінського, В. В. Молдована, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришина, С. П. Погребняка, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки, М. І. Ставнійчук, О. Д. Тихомирова, В. З. Ухача, Г. О. Христової. Зазначені науковці у своїх розвідках розглядали різні аспекти реалізації права у сфері юридичної діяльності, зокрема тієї, яку здійснюють представники системи правоохоронних органів країни.

Учені досліджують це питання в контексті висвітлення деонтологічних засад професії, аналізують його в розрізі специфіки окремих видів юридичної діяльності, серед яких превалюють адвокатська, суддівська та прокурорська. Це зумовлено, насамперед, відповідною диференціацією нормативних актів вітчизняного та зарубіжного законодавства, а також сталою традицією осмислювати та вивчати окремі риси юридичної професії на прикладах її найпоширеніших і загальновідомих видів.

Сучасний етап державно-правового розвитку пов'язаний з проведенням загальнодержавної правової реформи, процесами систематизації та уніфікації вітчизняного законодавства, розробленням нових правил, принципів і стандартів функціонування соціуму. Посилення ролі стандартизації відбувається в різних сферах державно-правового життя, зокрема й у сфері юридичної освіти та юридичної практичної діяльності. За таких умов актуалізується проблематика визначення та впровадження міжнародних правових стандартів у вітчизняний правовий простір.

Основною метою запропонованої статті є визначення ролі загальних принципів права у формуванні стандартів професійної юридичної діяльності. У зв'язку із цим слід виконати такі завдання: проаналізувати тексти міжнародних і національних правових актів, пов'язаних із регулюванням засад професійної юридичної діяльності; висвітлити значення міжнародних і європейських стандартів у розвитку національного законодавства, що регулює відносини у сфері практичної юридичної діяльності.

Виконанню поставлених наукових завдань сприятиме застосування аксіологічного, емпіричного, формально-юридичного

методів, а також методів герменевтики та порівняння, за допомогою яких можливо забезпечити достовірність й об'єктивність отриманих результатів наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна правова наука пропонує значну кількість досліджень, присвячених проблематиці правових стандартів. Окремі характеристики стандартів у праві містяться в працях таких вітчизняних учених, як М. О. Баймуратов, В. В. Галунько, Б. Я. Кофман, О. О. Мережко, М. І. Ставнійчук та ін. Однак єдиного узагальненого поняття правового стандарту або міжнародного правового стандарту не сформульовано. Не здійснено також і ґрунтовних порівняльно-правових досліджень правових стандартів, що також засвідчує необхідність аналізу окресленої проблеми.

Закон України «Про стандартизацію» визначає стандарт як нормативний документ, що ґрунтується на консенсусі, прийнятий визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері. Також запропоновано визначення європейського стандарту (регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації) та міжнародного стандарту (стандарт, прийнятий міжнародною організацією зі стандартизації та доступний для широкого кола користувачів) [1].

Один з найпоширеніших наукових поглядів на визначення поняття стандарту пропонує юридична енциклопедія за загальною редакцією Ю. С. Шемшученка. Колектив авторів розглядає стандарт як документ, що встановлює для загального та багаторазового використання правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній галузі [2].

Таке визначення дає підстави для висновку, що стандартом можна вважати правила, принципи чи характеристики, закріплені відповідно до визначеної законодавством процедури.

Міжнародні правові стандарти – це загальноприйняті правила, норми, принципи функціонування правової системи, які визнані міжнародним співтовариством і відображені в положеннях відповідних правових актів. Такі правила є найоптимальнішими,

це універсальне підґрунтя процесу міжнародного співробітництва, узгодження міжнародної та національних правових систем.

Вивчаючи проблематику ролі міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів, М. І. Ставнійчук зазначала, що нормативно-правові стандарти можна класифікувати за різними критеріями, які дають змогу скласти якомога повніше уявлення про досліджуване явище, диференційовано підійти до визначення його форм вияву. Так, за суб'єктами створення стандарти запропоновано розподілити на стандарти Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі тощо. За галузевою приналежністю виокремлено стандарти конституційно-правові, кримінально-правові, цивільно-правові тощо. За зовнішньою формою закріплення є стандарти, які фіксують у міжнародних договорах, практиці Європейського суду з прав людини, юридичних актах міжнародних організацій, які належать до джерел права [3].

Наприклад, міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини є загальновизнаними для всіх держав нормами, забезпечення яких є обов'язковою вимогою, необхідною для підтримання належного рівня життєдіяльності та розвитку людини. Зокрема, це положення Загальної декларації прав людини. Зазначений документ став базисом для формування системи правових норм, дія яких спрямована на захист прав людини. Положення Декларації лягли в основу таких документів, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція ООН про права дитини, Конвенція ООН проти катувань, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації тощо. Текст Декларації визнано універсальним еталоном, його постійно використовують у національних законодавствах, конституціях держав, у діяльності урядів, сфері юридичної науки та практики.

Вступ України до Ради Європи прискорив процес інтеграції європейських правових стандартів до національної правової системи. Європейські стандарти як обов'язкові вимоги до рівня реалізації прав і свобод людини почали широко використовувати в законотворчому процесі, практиці Конституційного Суду України, вони посіли чільне місце в національній правовій системі. Європейські правові стандарти отримали статус

критерію якості правозастосовної діяльності органів влади, дали новий поштовх для розвитку вітчизняної наукової та практичної юридичної діяльності.

З плином часу, розвитком правозастосовної діяльності визначальні правові принципи було обрано як першооснову для посилення ролі права в процесі формування головних засад правової держави, розвитку демократичного правового суспільства. Із цього приводу слушно зауважив С. Г. Дроб'язко, що з усіх принципів, властивих певним явищам, найважливіше значення мають правові засади, тому що тільки право є єдиним базовим загальносоціальним, універсальним, інтегративним, обов'язковим, охоронюваним державою, найсправедливішим і постійно вдосконалюваним регулятором усіх життєво важливих суспільних відносин. Від правильного, істинного теоретичного тлумачення принципів, на думку автора, безпосередньо залежить і їх утілення в життя [4].

Визнані світовою спільнотою правові принципи стали орієнтиром для розроблення та подальшого юридичного закріплення основних правил і стандартів професійної юридичної діяльності. Їх відображено в текстах таких відомих міжнародно-правових актів, як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (1955), Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979), Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів (1985), Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського Співтовариства (1988), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990) тощо.

Основоположний принцип справедливості закріплено в Стандартах незалежності юридичної професії так: справедлива система організації юстиції, яка гарантує незалежність юристів під час виконання та професійного обов'язку без будь-яких необґрунтованих обмежень, безпосереднього чи опосередкованого тиску або втручання, є абсолютно необхідною для побудови та функціонування правової держави [5]. Такі загальноправові принципи, як законність, право особи на захист, повага до людської честі та гідності, недопустимість дискримінації тощо, утілено в положеннях Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі [6]. Принцип незалежності та неупередженості судових органів деталізовано в тексті Основних принципів

незалежності судових органів [7]. Доступ до правосуддя та справедливе поводження визначено серед основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [8].

Результатом інтеграції міжнародних принципів і стандартів юридичної діяльності у вітчизняне законодавство стало закріплення відповідних правових норм у галузевому законодавстві. Зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» регламентує, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Незалежність судів, право на справедливий суд, рівність перед законом і судом, право на захист окреслено як основні засади організації судової влади [9]. Верховенство права, законність, справедливість, визнання людини найвищою соціальною цінністю також стали основними принципами діяльності вітчизняної прокуратури [10].

Професійне самоврядування нотаріусів функціонує на таких загальноправових засадах, як законність, гласність, незалежність, демократичність тощо [11]. Принципи верховенства права, законності та незалежності як основні засади здійснення адвокатської діяльності визначено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [12].

3-поміж основних принципів діяльності юридичних клінік передбачено, зокрема, такі, як верховенство права, законність, гуманізм, конфіденційність тощо [13].

У тексті Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації немає посилань на жодні принципи чи засади функціонування [14]. На нашу думку, постає необхідність розширення окремих статей Положення з метою формалізації основних принципів, на яких ґрунтується діяльність юридичних служб. Важливе значення має ця проблематика з огляду на те, що на юридичні служби покладено організаційні та координаційні обов'язки щодо застосування норм права, а також щодо правового забезпечення діяльності провідних державних органів та установ, представлення їх інтересів у судах. Правова регламентація основних принципів і стандартів діяльності юридичних служб сприятиме уніфікації практики в процесі реалізації покладених на них обов'язків, налагодженню ефективної взаємодії, підвищенню якості їх функціонування загалом.

Висновки. Отже, міжнародні стандарти прав людини є результатом загальноприйнятої та узгодженої міжнародною спільнотою позиції щодо основних суспільних цінностей, морального й культурного надбання цивілізації. Стандарти у сфері юридичної діяльності є результатом утілення загальних принципів права у відповідних міжнародно-правових нормах. Такі стандарти, набираючи юридичної форми вираження, поширюються та закріплюються в національних правових системах, створюючи підґрунтя для подальшого їх укорінення в національних законодавствах, зокрема в текстах конституцій і галузевому законодавстві. Тобто загальні принципи права є основою для формування базових правил і стандартів у сфері професійної юридичної діяльності.

Кожен із професійних напрямів здійснення юридичної діяльності ґрунтується на основоположних ідеях, принципах, засадах тощо, формалізація яких відбувається шляхом їх закріплення в текстах нормативно-правових або корпоративних актів. Слід констатувати розмаїття таких ідей для кожної професії, а також несформованість уніфікованого підходу до визнання міжнародних і національних, загальних та спеціальних принципів (засад) діяльності юристів. Водночас принципи справедливості, законності, гуманізму, верховенства права використовують для стандартизації окремих напрямів професійної діяльності юристів як універсальні положення, властиві різним суспільствам і правовим системам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про стандартизацію [Електронний ресурс] : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>. – Назва з екрана.
2. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 5 : П–С / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 2003. – 736 с.
3. Ставнійчук М. І. Роль міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів / М. І. Ставнійчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 15–23.
4. Дробязко С. Г. Принципы в праве / С. Г. Дробязко // Проблемы развития юридической науки и совершенствование правоприменительной практики : сб. науч. тр. – Минск : БГУ, 2005. – С. 27–33.
5. Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів // Радянська юстиція. – 1991. – № 23–24. – С. 19–20.
6. Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 9 груд.

1988 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206. – Назва з екрана.

7. Основні принципи незалежності судових органів [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 13 груд. 1985 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201. – Назва з екрана.

8. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_114. – Назва з екрана.

9. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. – Назва з екрана.

10. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. – Назва з екрана.

11. Про нотаріат [Електронний ресурс] : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. – Назва з екрана.

12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. – Назва з екрана.

13. Стандарти діяльності юридичних клінік від 19 черв. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-kllinik-ukrajini.pdf>. – Назва з екрана.

14. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1040. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-п>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro standartyzatsiiu": vid 5 cherv. 2014 r. No. 1315-VII [The Law of Ukraine "On Standardization" from June 5, 2014, No. 1315-VII]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> [in Ukrainian].

2. Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.) (et al.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 5). Kyiv: Ukr. entsykl [in Ukrainian].

3. Stavniichuk, M.I. (2010). Rol mizhnarodnykh standartiv u zakhysti ta rozvytku demokratychnykh pryntsyviv [The role of international standards in the protection and development of democratic principles]. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 2, 15-23 [in Ukrainian].

4. Drobiazko, S.G. (2005). Principy v prave [Principles in law]. *Problemy razvitiia yuridicheskoi nauki i sovershenstvovanie pravoprimeritelnoi praktiki, Problems of development of legal science and improvement of law enforcement practice: Abstracts of Papers*. (pp. 27-33). Minsk: : BGU [in Russian].

5. Standarty nezalezhnosti yurydychnoi profesii Mizhnarodnoi asotsiatsii yurystiv [Standards of Independence of the Legal Profession of the International Association of Lawyers]. *Radianska yustytysia, Soviet Justice*, 23-24, 19-20 [in Ukrainian].

6. Mizhnarodnyi dokument "Zvid pryntsyviv zakhystu vsikh osib, yaki pidliahaiut zatrymanniu abo uviaznenniu u bud-yakii formi": vid 9 hrud. 1988 r. [International document "A set of principles for the protection of all persons subject to detention or imprisonment in any form" from December 9, 1988]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206 [in Ukrainian].

7. Mizhnarodnyi dokument "Osnovni pryntsyvy nezalezhnosti sudovykh orhaniv": vid 13 hrud. 1985 r. [International document "Basic principles of independence of the judiciary" from December 13, 1985]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_201 [in Ukrainian].

8. Mizhnarodnyi dokument "Deklaratsiia osnovnykh pryntsyviv pravosuddia dlia zhertv zlochyv ta zlovzhyvannia vladoiu": vid 29 lystop. 1985 r. [International document "Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power" from November 29, 1985]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_114 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv": vid 2 cherv. 2016 r. No. 1402-VIII [Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" from June 2, 2016, No. 1402-VIII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy "Pro prokuraturu": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1697-VII [Law of Ukraine "About the prosecutor's office" from October 14, 2014, № 1697-VII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro notariat": vid 2 veres. 1993 r. No. 3425-XII [Law of Ukraine "About the notary" from September 2, 1993, No. 3425-XII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro advokaturu ta advokatsku diialnist" vid 5 lyp. 2012 r. No. 5076-VI [Law of Ukraine "About advocacy and advocacy" from July 5, 2012, No. 5076-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].

13. Standarty diialnosti yurydychnykh klinik vid 19 cherv. 2014 r. [Standards of activity of legal clinics from June 19, 2014]. (n.d.). *legalclinics.in.ua*. Retrieved from <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf> [in Ukrainian].

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Zahalnoho polozhennia pro yurydychnu sluzhbu ministerstva, inshoho orhanu vykonavchoi vlady, derzhavnogo pidpriemstva, ustanovy ta orhanizatsii: vid 26 lystop. 2008 r. No. 1040 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the General Provision on the Legal Service of the Ministry, other executive body, state enterprise, institution and organization from November 26, 2008, No. 1040]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-n> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2018

Perepelytsia N. – *Researcher of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

E-mail: natali_motyl@ukr.net

ORCID 0000-0002-6148-3507

Principles of Law as Standards of Professional Legal Activity

The professional activity of a lawyer is based on mutually determined and interdependent legal and ethical principles and standards. The degree of their implementation can serve as a measure of the quality of the lawyer's activities. At the present stage, the problem of the definition and implementation of international legal standards in the domestic legal space is actualized.

The standard is the rules, principles or characteristics, fixed in accordance with the procedure established by law.

International standards are the basis of international cooperation, harmonization of international and national legal systems. International standards in the field of human rights and freedoms are universally acceptable for all states. Their provision is necessary to maintain the proper level of human life and development.

Ukraine continues the process of integrating European legal standards into the national legal system. The general legal principles have become the guideline for the development and formalization of the basic rules and standards of professional legal activity.

International human rights standards are the result of a commonly agreed and internationally agreed position on key social values. Standards in the field of legal activity are the result of the implementation of the general principles of law in the relevant international legal norms. They are rooted in national legislation, in particular in the texts of constitutions and sectoral legislation.

International principles and standards of legal activity were enshrined in sectoral legal acts. In particular, in the laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On Advocacy and Advocacy», «On the Prosecutor's Office», «On Notary» and others. There is currently no unified approach to the recognition of international and national, general and special principles (principles) of lawyers' activities. However, the basic principles of separation for different directions of legal activity are: justice, humanism, legality, the rule of law.

Keywords: principles of law; principles of legal activity; norm; standard; legal profession.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.14

Шаптала Н. К. – кандидат юридичних наук, суддя Конституційного Суду України, м. Київ
E-mail: 2003@ukr.net

Онтологічні й аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі зарубіжних країн

Проаналізовано важливі, однак недостатньо досліджені проблеми визначення онтологічних та аксіологічних вимірів філософсько-правових засад доказування в конституційному судовому процесі.

Увагу акцентовано на з'ясуванні спільних і відмінних особливостей доказування в конституційному судовому процесі органів конституційної юрисдикції, діяльність яких побудовано за англо-американською та європейською (кельзенівською) моделями.

На підставі результатів дослідження автор формулює власне розуміння проблем гносеології доказування в конституційному судовому процесі, що полягає в такому:

– онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні випливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, у цьому випадку – правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права;

– аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі будь-якої країни зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння процесу і предмета філософсько-правового вчення про їх формування, застосування та захист – конституційної аксіології;

– повноваження й основні принципи функціонування органу конституційної юстиції будь-якої моделі визначені нормами конституцій і конкретизовані відповідними законами;

– предмет доказування в конституційному судочинстві за будь-якою моделлю, зазвичай, випливає з повноважень, визначених конституцією, і збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом.

Ключові слова: аксіологія; англо-американська модель; європейська (кельзенівська) модель; конституційний судовий процес; онтологія; предмет доказування.

Постановка проблеми. У юридичній літературі проблеми, пов'язані з функціонуванням інститутів конституційного судового контролю, досліджували такі вітчизняні вчені: О. О. Бандура, Ю. В. Баулін, В. Ф. Бойко, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, Н. Л. Дроздович, А. Я. Дубінський, В. М. Камп, Н. І. Клименко, О. Ф. Коні, В. О. Коновалова, Н. В. Костицька-Кушакова, М. В. Костицький, В. Т. Маляренко, О. М. Мироненко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, Б. М. Пошва, П. М. Рабінович, В. В. Речицький, А. О. Селіванов, М. І. Сірий, А. А. Стрижак, В. М. Шаповал, В. Ю. Шепітько та ін.

Попри значну кількість публікацій і наукових праць, деякі актуальні питання, зокрема щодо філософсько-правового визначення онтологічного й аксіологічного змісту доказування в судовому конституційному процесі, лишаються недостатньо дослідженими, що спричиняє наявність колізій та ознак правової невизначеності приписів законодавства, яким урегульовано діяльність конституційної юрисдикції як важливого елементу загальнодержавного механізму захисту прав й основоположних свобод особи.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та іноземних науковців у галузях філософії, конституційного права та загальновизнані акти міжнародного права.

Метою роботи є розроблення системи заходів щодо:

– філософсько-правового визначення онтологічних та аксіологічних вимірів конституційного судового контролю, осмислення процесуальних основ його застосування;

– виявлення загальних засад і відмінностей світоглядно-функціональної специфіки діяльності різних систем (моделей) судового конституційного контролю та їх впливу на парадигму врегулювання суспільних відносин в основних сферах життєдіяльності соціуму.

Виклад основного матеріалу. Традиційно найпоширенішими у світі системами (моделями) організації судового конституційного контролю є англо-американська (англосаксонська) та романо-германська, або європейська, континентальна (кельзенівська).

Натомість, на думку В. Погорілка, нині сформувалося не дві, а щонайменше три основні філософсько-правові парадигми (моделі) спеціального судового захисту конституцій:

– англо-американська, яка діє на території США, деяких країн Південної Америки, Європи, а також інших континентів і передбачає

здійснення конституційної юрисдикції верховними судами держав, а подеколи й іншими судами загальної юрисдикції;

– романо-германська, або європейська, континентальна (кельзенівська), яка є основою конституційного судочинства в Західній і Східній Європі, а також деяких країн інших континентів, що полягає у створенні спеціальних органів конституційної юстиції – конституційних рад, конституційних судів тощо;

– мусульманська (традиційна), яка поширена в мусульманських країнах і наділяє повноваженнями здійснення конституційної юстиції не тільки судові, а й вищі релігійні органи держави [1, с. 302–303].

Учені пропонують також деталізованіший поділ моделей (систем) організації судового конституційного контролю: американська; європейська, австрійська (кельзенівська); європейська французька; змішана європейсько-американська; соціалістична; ісламська [2, с. 105].

Безумовно, зазначені системи (моделі) різняться за суспільно-політичною ідеологією, організаційними, процесуальними й іншими ознаками. Проте онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні впливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, зокрема правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права.

Відомий український філософ-богослов Б. Стрикалюк вважає, що онтологія права як одне з гносеологічних філософсько-правових учень про буття є системою, яка охоплює підсистеми, з-поміж них:

– легістська* – ґрунтується на концепції заперечення об'єктивності правової сутності, визнання домінанту позитивності права та зведення його до закону як джерела права, суспільно корисного засобу державного примусу;

– природно-правова, згідно з постулатами якої буття права можна відобразити у вигляді двох протилежних за суттю і змістом форм: достовірного буття права (буття природного права) та недостовірного буття (існування закону);

*Легізм – давньокитайська філософська школа V–II ст. до н.е., прихильники якої обстоювали необхідність підпорядкування суспільства жорстким, а подеколи й жорстоким законам.

– лібертарно-юридична (від лат. *libertas* – свобода), яка розглядає наявність буття позитивно-правового феномену – закону – з позицій об'єктивної сутності права загалом, якою можуть бути вимоги щодо принципу формальної рівності [3].

Таке розуміння філософсько-правового змісту онтології права заслуговує на увагу, однак слід зазначити, що теологічний світогляд, прихильником і проповідником якого є вчений, ґрунтується на концепції неможливості повної пізнаваності навколишнього світу. Очевидно, саме тому дослідник недостатньо уваги приділяє вивченню ролі правової онтології пізнання сутності предметів і явищ, які є об'єктами доказування юридичної практики, зокрема судового конституційного процесу.

Сутність пізнання та доказування як цілого та складової правової онтології в судовому конституційному процесі полягає в отриманні знань про предмет дослідження, тобто пізнання є ґносеологічним підґрунтям доказування, оскільки доказують завжди пізнане, однак їх не слід ототожнювати, адже пізнання може обмежуватися з'ясуванням будь-якої обставини тільки судом, натомість метою доказування є реалізація конституційного принципу обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Відомий український правознавець Б. Кістяківський, критикуючи позицію Л. Петражицького за недооцінювання онтологічного розуміння буття права, виокремив чотири головні підходи до права, що відповідали основним концепціям права та по-різному трактували реальність права:

– аналітичний, притаманний догматичній юриспруденції та відповідній позитивістській концепції права як державно-наказового явища;

– соціологічний, що тлумачить поняття права як форму соціальних відносин;

– психологічний, що відображає психологічне поняття права;

– нормативний, що визначає аксіологічне й онтологічне поняття буття права [4, с. 696–697].

Аксіологічні особливості доказування в конституційному процесі будь-якої країни, на наш погляд, зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння змісту конституційних цінностей як фундаментальних, ціннісних засад конституційного процесу та предмета

дослідження філософсько-правового вчення про їх формування, застосування і захист – конституційної аксіології.

«Конституційні цінності, – зазначає Ф. Веніславський, – це своєрідний культурний “код”, специфічність якого зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей “код” забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, суспільства і нації та розвиток національної свідомості, зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Їх особливістю є те, що вони формуються в суспільній свідомості фактично протягом усього часу становлення національної державності, частково відображуються чи безпосередньо закріплюються в різноманітних політико-правових актах, що приймаються на різних етапах розвитку держави і суспільства та потрапляють до конституції вже в своєму здебільшого сформульованому і завершеному вигляді» [5, с. 259–260].

Таким чином, аксіологічна особливість доказування в конституційному судовому процесі полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на філософській основі конституційної аксіології, визначити ступінь відповідності предмета дослідження сутності загально визнаних у суспільстві конституційних цінностей, зокрема в контексті їх реалізації та захисту. У сучасній демократичній, правовій і соціальній державі система конституційних цінностей будується за принципом органічного поєднання традицій, звичаїв, ментальних критеріїв культури, моралі та релігії із загально визнаними на міжнародному рівні принципами відносин індивідуума і соціуму (в особі держави й інститутів громадянського суспільства).

На наш погляд, слушно видається думка професора О. Бандури, який зазначив, що «між правовою онтологією та правовою аксіологією існує діалектична взаємозалежність. Критерії моралі, які слугують джерелом правових цінностей, людина визначає залежно не лише від її власної природи, а й від буття (зокрема правового). Переважають цінності, які сильніше сприяють виживанню та повноцінному життю людини в цьому світі. Водночас завдяки правовому регулюванню загальнолюдські, моральні цінності (які є умовою виживання і повноцінного життя суспільства) стають регуляторами суспільного життя» [6, с. 62–63].

Істотний вплив на розуміння онтологічних та аксіологічних особливостей доказування в сучасному конституційному процесі мали також положення концепції правового реалізму як складової загальної теорії юридичної аргументації.

Нині в західному правознавстві, зауважує М. Козюбра, фактично не піддають сумніву те, що «тексти законів... ніколи не втілюються в чистому вигляді в діюче право», тобто один лише закон не є достатнім джерелом для конкретного правового рішення. Як явище конкретне право має зберігати зв'язок з реальним життям. Тому суд не може не брати до уваги реальний стан речей. Школа правового реалізму виникла на підґрунті англосаксонської правової системи, правники якої, на відміну від правників континентальної Європи, яким традиційно був притаманний дедуктивний стиль мислення, завжди в побудові своєї аргументації віддавали перевагу індуктивній логіці, тобто відштовхувалися не стільки від позитивного права, скільки від конституційних цінностей [7, с. 274].

Така позиція видається обґрунтованою, оскільки концепція правового реалізму останніми роками істотно позначилася й на теорії та практиці конституційного судового контролю, зокрема, побудованого за континентальною (кельзенівською) моделлю.

На думку І. Решетникової, нині майже всі правові системи Європи, попри відмінності між ними, орієнтовані на дедуктивно-індуктивні способи обґрунтування. Європейські правники дійшли згоди стосовно того, що суд під час розгляду справи, з одного боку, не може відриватися від реальності, він має передбачати практичні наслідки своїх рішень, а з іншого – повинен усвідомлювати, що надмірна орієнтованість суду на реальність, яка відривається від сформованих людством ідеалів і цінностей, концентрованим виявом яких є загальні принципи права, та від правових норм, не тільки не наближає до істини права, а, навпаки, здатна призвести до беззаконня і свавілля [8, с. 127].

Зокрема, це кореспондується з юридичною (правовою) позицією Конституційного Суду України, яка викладена в рішенні від 2 листопада 2004 року та полягає в тому, що «закони за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності... право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі,

традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [9].

Вагомим фактором, що притаманний майже всім організаційним системам (моделям) конституційного контролю, є схожість за суттю і змістом основних предметів доказування в судовому конституційному процесі.

Предмет доказування в конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю здебільшого впливає з повноважень, визначених конституцією, та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначенням змісту об'єктів офіційного тлумачення.

Із цього приводу Г. Кельзен зазначав, що предметом конституційного контролю з позиції теорії права є законодавчі норми, правопорядок, відносини між різними правопорядками, призначені забезпечити юриста (правознавця і практика) розумінням та описом позитивного права [10, с. 9].

Наприклад, з огляду на повноваження Конституційного суду, що визначені Конституцією Австрії, до предмета доказування в австрійському конституційному судовому процесі належать:

– конституційність «майнових правових вимог... які не підлягають ні вирішенню у звичайному судовому порядку, ні виконанню шляхом прийняття рішення органом управління» (ст. 137);

– спірні питання «між судами, між землями, землею і Федерацією» (ст. 138);

– конституційність «законів Федерації або земель»;

– протиправність державних договорів (ст. 140а);

– відповідальність верховних органів Федерації та земель за допущені ними під час їхньої офіційної діяльності винні правопорушення, зокрема федерального президента, членів уряду, депутатів, губернаторів земель, органів влади столичного міста Відня (ст. 142);

– рішення органів управління та справи про порушення норм міжнародного права (ст. 144–145) тощо [11].

Натомість у деяких країнах, у яких конституційний контроль організовано за англо-американською моделлю, зауважує Г. Гаджиев, конституційність законів має право перевіряти будь-який суд, а в інших – тільки Верховний суд після розгляду конкретної справи судами нижчих інстанцій. Доктрину формально-юридичної істини сформульовано в англо-американському процесі, що тяжіє до так званої чистої змагальності під час доведення. Вона полягає в тому, що суд, оцінюючи позиції протилежних сторін, обирає найбільш аргументовану з них і на її підставі вирішує справу підсумковим рішенням, зводячи тим самим її в ранг істини. Суду відведено роль пасивного спостерігача, оскільки будь-яку його активність у самостійному збиранні доказів сприймають як ознаку упередженості й необ'єктивності [12, с. 302–303].

Таким чином, стверджує С. Щербаков, факти, що містять «нейтральну» інформацію стосовно юридично значущих або доказових фактів, тобто ті, що нічого суттєвого не підтверджують і не спростовують, доказовими не будуть. Наприклад, у доказовому праві США доказовий факт тлумачать як факт, що достовірно встановлений шляхом пред'явлення доказів, які не спростовано [7, с. 97].

Висновки. Хоча основним об'єктом дослідження були переважно онтологічні й аксіологічні аспекти діяльності виключно органів конституційної юрисдикції за англо-американською та європейською (кельзенівською), а не іншими моделями, викладене, на наш погляд, дає підстави для таких загальних висновків:

– онтологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі в будь-якій країні впливають зі змісту відповідного філософсько-правового вчення, у цьому випадку – правової онтології – дисципліни, предметом дослідження якої є проблеми буття права;

– аксіологічні особливості доказування в конституційному судовому процесі будь-якої країни зумовлені, насамперед, загальноприйнятим у суспільстві ідеологічним підходом до розуміння процесу та предмета філософсько-правового вчення про їх формування, застосування та захист – конституційної аксіології;

– повноваження й основні принципи функціонування органу конституційної юстиції будь-якої моделі визначені нормами конституцій і конкретизовані відповідними законами;

– предмет доказування в конституційному судочинстві за будь-якою моделлю, зазвичай, впливає з повноважень, визначених конституцією, і збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – 2-ге вид. – Київ : Правова єдність, 2010. – 432 с.
2. Сафонов В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть : учебник / В. Е. Сафонов, Е. В. Миряшева. – М. : Юрайт, 2015. – 351 с.
3. Стрикалюк Б. Онтологія права [Електронний ресурс] / Б. Стрикалюк. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/ontolohiya-prava>. – Назва з екрана.
4. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и права / Б. А. Кистяковский. – М. : Сабашниковы М. и С., 1916. – 704 с.
5. Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як елемент правової культури / Ф. В. Веніславський // Вісник Національної юридичної академії України імені Я. Мудрого. – 2011. – № 8. – С. 259–260.
6. Бандура О. О. Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування) [Електронний ресурс] / О. О. Бандура // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 2 (12). – С. 55–69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_6. – Назва з екрана.
7. Загальна теорія права : підручник / за ред. М. І. Козюбри. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с.
8. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Городец, 1999. – 284 с.
9. Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>. – Назва з екрана.
10. Кельзен Г. Чистое учение о праве / Г. Кельзен ; пер. с нем. М. В. Антонова и С. В. Лёзова. – 2-е изд. – СПб. : Алет-Пресс, 2015. – 542 с.
11. Конституція Австрійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11>. – Назва з екрана.
12. Гаджиев Г. А. Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности) : монография / Г. А. Гаджиев. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2013. – 320 с.
13. Щербаков С. В. Американское уголовное доказательственное право: англо-русский словарь-справочник / С. В. Щербаков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 144 с.

REFERENCES

1. Pohorilko, V.F., & Fedorenko, V.L. (2010). *Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine]* (2nd ed.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
2. Safonov, V.E. (2015). *Konstitucionnoe pravo zarubejnyh stran. Obscaia chast [Constitutional law of foreign countries. A common part]*. Moscow: Yurait [in Russian].
3. Strykaliuk, B. *Ontolohiia prava [Ontology of law]*. Retrieved from <https://tureligious.com.ua/ontolohiya-prava> [in Ukrainian].
4. Kistiakovskii, B.A. (1916). *Socialnye nauki i pravo. Ocherki po metodologii socialnyh nauk i prava [Social sciences and law. Essays on the methodology of social sciences and law]*. Moscow: Sabashnikovy M. i S. [in Russian].
5. Venislavskiy, F.V. (2011). Konstytutsiini tsinnosti yak element pravovoi kultury [Constitutions values as an element of legal culture]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Ya. Mudroho, Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Ya. Mudrogo*, 8, 259-260 [in Ukrainian].
6. Bandura, O.O. (2016). Ontolohiia prava yak skladova filosofii prava (deiaki mirkuvannia) [Ontology of law as a component of the philosophy of law (some considerations)]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(12), 55-69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_6 [in Ukrainian].
7. Koziubra, M.I. (Eds.). (2015). *Zahalna teoriia prava [General theory of law]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
8. Reshetnikova, I.V. (1999). *Dokazatelstvennoe pravo Anglii i SShA [Evidentiary right of England and the United States]* (2nd ed., rev.). Moscow: Gorodec [in Russian].
9. Rishennia KSU vid 2 lystopada 2004 roku No. 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from November 2, 2004, No.15-rp/2004]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> [in Ukrainian].
10. Kelzen, G. (2015). *Chistoe uchenie o prave [Pure doctrine of law]*. (M.V. Antonova i S.V. Lozova, Trans). (2nd ed.). SPb.: Alef-Press [in Russian].
11. Konstytutsiia Avstriiskoi Respubliki [Constitution of the Austrian Republic]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11> [in Ukrainian].
12. Gadjeiev, G.A. (2013). *Ontologiiia prava (kriticheskoe issledovanie yuridicheskogo koncepta deistvitelnosti) [Ontology of law (a critical study of the legal concept of reality)]*. Moscow: Norma; INFRA-M [in Russian].
13. Scerbakov, S.V. (2010). *Amerikanskoe ugovovnoe dokazatelstvennoe pravo: anglo-russkii slovar-spravochnik [American Criminal Evidence: English-Russian Dictionary Handbook]*. Moscow: Yurilitinform [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2018

Shaptala N. – *Ph.D in Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

E-mail: 2003@ukr.net

Ontological and Axiological Peculiarities of Proof in the Constitutional Trial of Foreign Countries

The article is devoted to the important but seldom investigated problems of determining the ontological and axiological dimensions of the philosophical and legal principles of proof in the constitutional court process.

The author pays special attention to the definition of general and distinctive features of the constitutional jurisdiction of the constitutional court proceedings, whose activities are based on Anglo-American and European (kelsens) models.

According to the author, the results of the study give grounds for the conclusion that: ontological peculiarities of evidence in a constitutional trial in any country derive from the content of the corresponding philosophical and legal doctrine, in this case, the legal ontology, the discipline whose object of study is the problem of the existence of law; the axiological peculiarities of proof in the constitutional process of any country are conditioned, first of all, by the ideological approach to understanding the process and the subject of the philosophical and legal doctrine on their formation, application and protection – the constitutional axiology. the European (kelsens) model of constitutional justice envisages the creation of special constitutional courts, which, as a rule, are not part of the judicial system and consider issues assigned to their competence outside the context of the circumstances that led to the appeal to them; according to the Anglo-American system, the constitutionality of normative legal acts is checked by courts of general jurisdiction, in some courts, and in others, only the Supreme Court, after considering a particular case by lower courts; the powers and basic principles of the functioning of the constitutional justice body of any model are determined by the norms of the constitutions and specified by the relevant laws; the subject of evidence in a constitutional proceeding according to any model, as a rule, follows from the powers specified by the constitution and coincides with the subject of consideration of a particular case in accordance with the procedure established by law.

Keywords: axiology; Anglo-American model; European (kelsens) model; constitutional lawsuit; ontology; subject of evidence.

УДК 343.85:343.91-053.6

Йосипів А. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та криминології Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища

Дитяча безпритульність – наслідок сучасної соціально-економічної та духовно-моральної ситуації в Україні, що спричинена посиленням соціального неблагополуччя сімей, зниженням загального життєвого рівня, дистанціюванням школи від дітей зі складною долею, криміналізацією середовища. Дитяча безпритульність також є наслідком тривалої економічної кризи, алкоголізації дорослого та дитячого населення, занепаду традиційних загальнолюдських моральних цінностей. Повна безконтрольність з боку батьків, їхня байдужість, педагогічна безграмотність призводять до маргіналізації неповнолітніх, що вчиняють різні правопорушення.

З'ясовано, що організаційним підґрунтям системи запобігання злочинам, учиненим неповнолітніми з маргінального середовища, у низці зарубіжних країн становлять спеціалізовані профілактичні установи, органи й установи системи ювенальної юстиції. Аналіз зарубіжного досвіду запобігання злочинам, які вчиняють такі особи, надає можливість визначити напрями здійснення ефективних запобіжних заходів, засвідчив дієвість прийняття спеціалізованих нормативно-правових актів з метою створення правового підґрунтя для спеціально-криминологічних заходів запобігання злочинам, які вчиняють неповнолітні з маргінального середовища.

Виразною є тенденція до звуження обсягу функцій поліції з профілактики злочинності неповнолітніх і зосередження їх у спеціалізованих соціальних та освітніх установах, а діяльність поліції та інших правоохоронних органів спрямовано переважно на припинення злочинів, а також їх рецидиву. Запобігання злочинності неповнолітніх з маргінального середовища ґрунтується, передусім, на заходах допомоги, навчанні та вихованні, пріоритеті виховних заходів над виправними.

На підставі узагальнення зарубіжного досвіду, рекомендацій Європейського Союзу, документів ООН та ЮНІСЕФ запропоновано інноваційну модель трирівневої профілактики злочинів, що вчиняють неповнолітні з маргінального середовища, яка зумовлена нагальною потребою в новій, ефективнішій системі реагування на такі кримінальні правопорушення та їх профілактики, що забезпечить мінімізацію покарання.

Ключові слова: неповнолітні; маргінали; маргіналізація; маргінальні групи; маргінальна злочинність; зарубіжний досвід; запобігання; профілактика.

Постановка проблеми. Дитяча безпритульність – наслідок сучасної соціально-економічної та духовно-моральної ситуації в Україні, яка спричинена посиленням соціального неблагополуччя сімей, зниженням загального життєвого рівня, дистанціюванням школи від дітей зі складною долею, криміналізацією середовища. Дитяча безпритульність також є наслідком тривалої економічної кризи, алкоголізації дорослого та дитячого населення, занепаду традиційних загальнолюдських моральних цінностей. Повна безконтрольність з боку батьків, їхня байдужість, педагогічна безграмотність призводять до маргіналізації неповнолітніх, що вчиняють різні правопорушення.

ООН, ЮНЕСКО, Дитячий фонд ЮНІСЕФ та інші міжнародні організації значну увагу приділяють саме профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі. Чимало зусиль спрямовано на пошук нових чи адаптованих до сучасних умов життя підходів до здійснення профілактики правопорушень серед неповнолітніх. На наш погляд, цікавим є досвід таких країн, як США та Велика Британія, що мають вагомі напрацювання у сфері організації запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх. Англо-американська система в цій сфері домінує в Європі, Америці та Японії.

Виклад основного матеріалу. Запобігання правопорушенням у Великій Британії та Америці передбачає три основні форми: ситуаційну, соціальну, превенцію за допомогою громадськості.

Спеціалісти у сфері запобігання правопорушенням залежно від того, у чому вони вбачають причини правопорушень, виокремлюють такі підходи до їх запобігання: структурний підхід, що пов'язує здійснення ефективної профілактики правопорушень з реалізацією значних соціально-економічних перетворень у суспільстві; психологічний підхід, який визнає вирішальне превентивне значення впливу на особу потенційного правопорушника, а також осіб, які вже вчиняли правопорушення (з метою запобігання рецидиву); ситуаційний підхід, за якого вирішальну роль відведено впливу на соціальні та фізичні фактори зовнішнього середовища, сукупність яких створює сприятливу ситуацію для кримінальних виявів.

Розрізняють концепції, орієнтовані на заходи запобігання у формі загальної профілактики (структурний підхід), і теорії, що обґрунтовують необхідність спеціальних заходів профілактики (психологічний та ситуаційний підходи). Британські й

американські кримінологи акцентують на заходах спеціальної профілактики.

Спеціальна профілактика охоплює три рівні:

– первинний, спрямований на усунення факторів зовнішнього середовища, які сприяють учиненню правопорушень;

– вторинний, який має на меті запобігти криміналізації потенційних правопорушників і пов'язаний із впливом на нестійких осіб, зокрема неповнолітніх «групи ризику»;

– третинний, спрямований на запобігання рецидиву з боку осіб, що вже вчиняли правопорушення [1, с. 76].

Первинну профілактику правопорушень вважають у британській (як і в американській) кримінології вирішальною, вона ґрунтується на припущенні, що більшість правопорушень мають ситуаційний характер, їх учиняють унаслідок збігу обставин, за наявності конкретних умов, що полегшують учинення правопорушень. Тобто здебільшого ситуація стимулює та провокує на вчинення певних видів правопорушень. Ситуативна превенція, на відміну від зазначених вище форм, спрямованих на блокування причин злочинності, спрямована, насамперед, на обмеження можливостей для вчинення окремих злочинів. Суть цього методу полягає в організації підтримки держави пропагандистських кампаній із запобігання злочинам, розгляді проектів у сфері містобудування та забудов для створення середовища, вільного від злочинності, у зосередженні зусиль на виявленні та запобіганні можливостям для вчинення злочинів молоддю, а останніми роками – і в тиску на ділові й промислові кола з метою внесення змін у практику, якщо вони можуть вплинути на зростання рівня злочинності. Нині у Великій Британії, Франції, Нідерландах і деяких інших країнах ця форма запобігання є складовою офіційної політики протидії злочинності [2, с. 274–275].

Таким чином, найефективнішим напрямом превенції є своєчасне усунення криміногенних факторів зовнішнього середовища, а також створення антикриміногенних умов, за наявності яких правопорушник відмовиться від наміру вчинити правопорушення, а саме: умов, які ускладняють учинення правопорушень, додадуть ризикованості діям й обмежать вигоду.

Британські й американські науковці акцентують на здійсненні заходів соціальної профілактики правопорушень, що активно залучають громадськість. Правопорушення сприймають як

соціальну проблему, у розв'язанні якої участь має брати суспільство загалом.

3-поміж завдань, що постають перед соціальною профілактикою, слід виокремити пріоритетні:

– поліпшення соціальних умов життя;

– посилення ролі соціальних інститутів;

– розширення можливостей для здобуття освіти, гідного працевлаштування, відпочинку [3, с. 220]. Цей вид профілактики правопорушень спрямований, передусім, на роботу з неповнолітніми, оскільки підліткове середовище вважають найпроблемнішим з погляду потенційної можливості вчинення правопорушень.

Асоціальна поведінка підлітків-маргіналів є криміногенним фактором і підґрунтям для розвитку загальної злочинності. Злочинність зазначеної категорії осіб має не тільки загальні риси, що притаманні злочинності неповнолітніх, злочинності загалом, а й певні особливості, у зв'язку із чим постає необхідність у застосуванні до підлітків-маргіналів специфічних заходів профілактичного впливу. Практика засвідчує, що заходи, яких уживають у межах адміністративних, силових і репресивних методів протидії цьому криміногенному явищу, зазвичай виявляються безрезультатними. Системи освіти й охорони здоров'я, наукові установи через мізерне фінансування, брак спеціальних кадрів, нерозвинену мережу й матеріально-технічну базу закладів не змогли швидко розробити та впровадити методи і засоби профілактики, діагностики, лікування та реабілітації дітей і підлітків з маргінального середовища.

Вторинний рівень профілактики має на меті недопущення криміналізації тих осіб, поведінка та спосіб життя яких свідчать про можливість учинення ними правопорушень. На відміну від заходів первинної профілактики, які є загальними та спрямовані на усунення причин й умов учинення правопорушень, заходи вторинної профілактики індивідуального спрямування, вони пов'язані зі здійсненням впливу на особу, її негативні риси, що визначають протиправну поведінку. Заходи вторинної профілактики ґрунтуються на прогнозуванні індивідуальної поведінки особи, що передбачає вивчення осіб, схильних до правопорушень, і джерел негативного впливу на них.

Специфічними заходами індивідуальної профілактики є різноманітні програми виховання та контролю за поведінкою

неповнолітніх «групи ризику», а також програми, розраховані на профілактичну роботу з їхніми батьками. За кордоном такі програми реалізують спільними зусиллями поліції, навчальних закладів, соціальних служб. Заходи індивідуальної профілактики слід використовувати обережно, оскільки вони можуть викликати стигматизацію неповнолітніх, стимулювати їх до вчинення правопорушень.

Третинний рівень профілактики правопорушень забезпечує профілактику рецидиву з боку осіб, які вже вчиняли правопорушення. Попередження рецидиву пов'язують із застосуванням поліцейських, судових, пенітенціарних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, що вчинили правопорушення, притягнення їх до відповідальності, а також застосування до них дієвих засобів під час відбування покарання. У профілактиці рецидиву важливу роль відіграють кримінально-правові заходи впливу. З метою профілактики рецидиву активно використовують також заходи посиленого контролю за поведінкою осіб, які відбули покарання, а також програми індивідуальної реабілітації [1, с. 33; 4, с. 502].

Ставши безпритульним, неповнолітній потрапляє ніби в соціальний вакуум, він утрачає будь-який зв'язок з нормальним середовищем. Для нього не діють закони, призначені для звичайних громадян. Більшість безпритульних підлітків зневажають загалом прийняті норми та правила, живуть за неписаними законами того «суспільства», у яке вони потрапляють, де заохочують, визнають те, що чуже нормальному соціуму, де власні мораль, правда, авторитети, наділені часом безмежною владою [5, с. 11].

В ООН спеціальні структури запобігання злочинності маргіналів функціонують уже понад 50 років. Так, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 1 грудня 1950 року, щоп'ять років відбуваються міжнародні конгреси – форуми з обміну політичними установками, стимулювання протидії злочинності та запобігання їй. Про важливість і популярність цих конгресів свідчить збільшення кількості країн-учасниць. Так, якщо на першому Конгресі ООН 1955 року в Женеві були присутні представники 40 країн, то на десятому 2000 року у Відні – 145 держав [6].

У межах конгресу було проведено семінар-практикум щодо ролі громад у запобіганні злочинності маргіналів, на якому

розглядали питання державної підтримки цієї діяльності, а також успішної участі в ній місцевих органів управління, правосуддя, шкіл, батьків, громадян, поліції, приватного сектору.

У прийнятій Конгресом Віденській декларації «Про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики XXI століття» зазначено: держави – члени ООН переконані, що програми запобігання злочинності й реабілітації мають головне значення для ефективної стратегічної протидії злочинності, вони повинні враховувати соціально-економічні фактори, які можуть спричиняти, з одного боку, посилення вразливості людей до злочинних дій, а з іншого – підвищення імовірності здійснення ними таких діянь [7].

Документи X Конгресу ООН засвідчують, що останніми роками в міжнародній практиці концепція запобігання злочинності стала обмеженішою і стосується лише некаральних заходів, тобто запобігання (кримінологічна превенція) – це, насамперед, усунення чи обмеження дії чинників, що спричиняють злочинність, зокрема можливостей для вчинення злочинів.

У вересні 1999 року в Буенос-Айресі група експертів ООН доопрацювала й переглянула Проект елементів відповідального запобігання злочинності, що окреслив як концептуальні напрями, так і визначальні принципи, механізми й методи запобігання злочинності. У ньому зазначено, що запобігання молодіжній злочинності передбачає стратегію та ініціативу, спрямовані на забезпечення захисту й безпеки, і не використовує офіційні санкції системи кримінального правосуддя. Запобігання має охоплювати всі форми злочинності, насильства, віктимізації, а також урахувати інтернаціоналізацію злочинної діяльності, масштаби якої постійно зростають [8, с. 167].

Найефективніші програми ґрунтуються на мультифакторному підході, їх застосовують з періоду раннього дитинства. Вони спрямовані не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого сімейного та соціального оточення (Dahlberg et al., 2001) [1, с. 73]. Ми вважаємо, що таку програму доцільно використовувати для профілактики злочинності неповнолітніх дівчат маргінального середовища, оскільки здебільшого причиною їхньої девіантної поведінки є недоліки сімейного виховання, способу життя.

School, Social workers, Police – програма, згідно з якою офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними злочинів і протидію наркоманії. Основна мета – встановлення позитивних відносин із підлітками. Також поліція спільно з учителями шкіл, працівниками соціальної сфери працює зі «складними підлітками», які більшу частину свого життя проводять на вулиці, мають проблеми в родині, раніше вчиняли правопорушення тощо. Працівники поліції практикують модель «старший брат або сестра», тобто кожен поліцейський на своїй ділянці здійснює профілактичну роботу з дітьми. Дитина може завжди звернутися за допомогою до нього як до старшого брата або старшої сестри (Данія).

Drug Abuse Resistance Program, або програму запобігання зловживанню наркотиками, започатковано в 1980-х роках у Каліфорнії як співпрацю між шкільним керівництвом і поліцією. Її було впроваджено майже в усіх школах США та поширено на інші країни. Програма полягає в тому, що офіцери поліції ознайомлюють учнів старших класів початкової школи з курсом профілактики наркоспоживання (Cornell, 2000).

Оцінювання дієвості програми DARE засвідчило, що вона найефективніша за показниками надання знань стосовно вживання наркотиків, зміни ставлення до поліції та споживачів наркотиків. Водночас істотного зменшення кількості споживачів алкоголю та наркотиків серед слухачів програми DARE виявлено не було (Ringwalt et al., 1994), а в деяких школах передмість навіть зафіксовано факти зростання рівня споживання психоактивних речовин (Rosenbaum and Hanson, 1998) [9, с. 89].

У Великій Британії для запобігання злочинам серед неповнолітніх створено особливі підрозділи «дитячої поліції», які працюють з молоддю до віку 17-ти років, чия поведінка свідчить про деморалізацію. Між дирекцією шкіл і «дитячою поліцією» налагоджено постійний контакт. У взаємодії з населенням британська поліція практикує три види контактів. Індивідуальний контакт полягає в морально-психологічному, контрольованому виливі поліцейського на конкретну людину. У деяких містах діють спеціальні служби поліцейських чиновників зі зв'язків з населенням. Кожен охочий може прийти на прийом, отримати консультацію, пораду або надати інформацію, що цікавить поліцію. Найперспективнішими груповими контактами поліції та населення є тематичні зустрічі

в університетах, коледжах, початкових школах. У навчальних програмах шкіл деяких регіонів запроваджено викладання дисципліни «Охорона громадського порядку». Столична поліція організовує підготовку юристів для виступів на радіо й телебаченні. Популярною протягом тривалого часу є телерубрика «Поліцейська п'ятихвилинка» [1, с. 77; 10, с. 462].

У Канаді в програмах тривалого втручання зосереджують увагу на наданні допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально не прийнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності. Програмні заходи формують позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону, суспільної моралі, освіти та корегують ставлення підлітка до правопорушень і злочинів, а також формують відповідальне ставлення до власних учинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити заходи правового, медико-біологічного та соціального спрямування.

Напрямок соціальної превенції полягає в розширенні мережі обстеження неповнолітніх, залученні громадських організацій, батьків, учителів і сусідів, що забезпечують ранню профілактику злочинної поведінки неповнолітніх. Крім того, канадські Girls Club of Canada/America Programs і Services for At-Risk and Families створюють, реалізують, фінансують безпосередньо волонтерські організації, школи залучають органи місцевого самоврядування й кошти місцевих бюджетів. Програма Youth Inclusion Program налагоджує добросусідські стосунки, її впроваджують у суспільно небезпечних районах [1, с. 78], для зниження рівня злочинності неповнолітніх і виявів антисуспільної поведінки шляхом створення безпечних місць, де молодь може отримати спеціальні навички та допомогу в навчанні. Позитивні приклади, які демонструють працівники та добровільні учасники програми, сприяють зміні ставлення молодих правопорушників до навчання й протиправної поведінки.

Більшість програм є комплексними, зосереджують виховні, спостережні й корекційні заходи впливу на суспільно неприпустиму, зокрема злочинну, поведінку неповнолітнього.

У низці програм місцевих органів управління в країнах Західної Європи та Північної Америки, Південної і Східної Африки поліція є ключовим елементом партнерських відносин.

Основною умовою ефективності поліцейської діяльності вважають запобігання молодіжній злочинності та злочинності неповнолітніх, першочерговим завданням – зближення з населенням, ліквідацію соціальної ізоляції, встановлення контактів із громадою, передусім місцевими діловими колами [11, с. 129].

Зазначені програми спрямовані на профілактику правопорушень серед неповнолітніх шляхом залучення громадськості до цієї діяльності, пошуку для підлітків з «груп ризику» нових можливостей для самореалізації. Ці програми є виключно профілактичними, тому забезпечують очікувані результати лише за умови активної участі всіх суб'єктів профілактики [1, с. 104].

Висновки. Завдяки україно-британській програмі поліція за підтримки громадськості здійснила низку інших заходів профілактичного впливу, з-поміж яких: видання брошур для дітей, батьків, учителів, організація спортивних змагань серед підлітків, спільних свят, семінарів із вчителями щодо попередження правопорушень серед учнів, бесіди з батьками тощо.

Для подальшого становлення й розвитку вітчизняної системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх, розроблення та впровадження в діяльність суб'єктів цієї профілактики нових ефективних форм і методів слід вивчати й упроваджувати закордонні методичні напрацювання, практичні прийоми в цій сфері, ураховуючи національні особливості, пов'язані з історичним розвитком нашої держави та сучасними трансформаційними процесами, що тривають у всіх сферах суспільного життя.

Важливу роль у запобіганні злочинності серед неповнолітніх, зокрема в країнах ЄС, відіграє поліція. Спеціальні підрозділи поліції у справах неповнолітніх аналізують рівень злочинності, її динаміку, на підставі чого розробляють рекомендації для громадських установ, великих компаній і банків стосовно організації заходів щодо запобігання правопорушенням, беруть активну участь у реалізації профілактичних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : навч. посіб. / [Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін.] ; за ред. Л. І. Мороз. – Київ : Паливода А. В., 2008. – 210 с.
2. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: Британская криминологическая модель : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Н. Ведерникова. – М., 2001. – 405 с.
3. Денисов С. Ф. Сім'я як визначальний фактор у профілактиці молодіжної злочинності в Україні / С. Ф. Денисов // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 220–221.
4. Профілактика злочинів : підручник / [О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О. Ф. Га́да та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. – Київ : Атіка, 2011. – 720 с.
5. Голодняк А. Ю. Криминологические особенности антиобщественного поведения подростков из маргинальной среды и предупреждение совершаемых ими преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Ю. Голодняк. – М., 2003. – 26 с.
6. Криминальная политика и превенция: мировой опыт / под общ. ред. М. С. Крутера. – М. : Альта, 2007. – 266 с.
7. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века [Электронный ресурс] : принята на Десятом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Вена, 10–17 апр. 2000 г.). – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_443. – Загл. с экрана.
8. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / [Г. Н. Горшенков, П. А. Кабанов, Г. Л. Касторский и др.] ; под ред. Д. А. Шестакова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 353 с.
9. Організація діяльності поліції зарубіжних країн : навч. посіб. / [В. О. Заросило, В. О. Басс, І. Р. Курилін, С. І. Братков] ; за заг. ред. В. Д. Гвоздецького. – Київ : Акад. упр. МВС, 2007. – 250 с.
10. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник / в 2 т. Т. 2. Особенная часть. – М. : Юрайт, 2017. – 872 с.
11. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / упоряд. Є. Ю. Захаров. – Харків : Права людини, 2009. – 189 с.

REFERENCES

1. Moroz, L.I., Koval, R.H., & Tychna, D.M. (et al.). (2008). *Suchasni stratehii miilitsii shchodo profilaktyky pravoporushen sered nepovnolitnikh [Modern police strategies for preventing juvenile delinquency]*. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
2. Vedernikova, O.N. (2001). *Teoriia i praktika borby s prestupnostiu: Britanskaia kriminologicheskai model [Theory and Practice of Combating Crime: British Criminological Model]*. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
3. Denysov, S.F. (2010). *Simia yak vyznachalniy faktor u profilaktytsi molodizhnoi zlochynnosti v Ukraini [Family as a Defining Factor in the Prevention of Youth Crime in Ukraine]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, The Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 220-221 [in Ukrainian].
4. Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., & Hida, O.F. (et al.). (2011). *Profilaktyka zlochyniv [Crime prevention]*. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
5. Golodniak, A.Yu. (2003). *Kriminologicheskie osobennosti antiobschestvennogo povedeniia podrostkov iz marginalnoi sredy i preduprejdenie*

sovershaemyh imi prestupleni [Criminological features of antisocial behavior of adolescents from the marginal environment and prevention of their crimes]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

6. Kruter, M.S. (Eds.). (2007). *Kriminalnaia politika i prevencii: mirovoi opyt [Criminal policy and prevention: world experience]*. Moscow: Alta [in Russian].

7. Venskaia deklaraciia o prestupnosti i pravosudii: otvety na vyzovy XXI veka [Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the 21st Century]. (n.d.). [zakon5.rada.gov.ua](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_443). Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_443 [in Russian].

8. Gorshenkov, G.N., Kabanov, P.A., & Kastorski, G.L. (et al.). (2003). *Prestupnost sredi socialnyh podsystem. Novaia koncepciia i otrasli kriminologii [Crime among social subsystems. A new concept and branches of criminology]*. D.A. Shestakov (Ed.). SPb.: Yurid. centr Press [in Russian].

9. Zarosylo, V.O., Bass, V.O., Kurylin, I.R., & Bratkov, S.I. (2007). *Orhanizatsiia diialnosti politsii zarubizhnykh krain [Organization of the activity of the police of foreign countries]*. V.D. Hvozdetskyi (Eds.). Kyiv: Akad. upr. MVS [in Ukrainian].

10. Luneev, V.V. (2017). *Kurs mirovoi i rossiiskoi kriminologii [Course of World and Russian Criminology]*. (Vols. 1-2). Moscow: Yurait [in Russian].

11. Zakharov, Ye.Yu. (2009). *Rasyzm i ksenofobiia v Ukraini: realnist ta vyhadky [Racism and xenophobia in Ukraine: reality and fabrication]*. Kharkiv: Prava liudyny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2018

Yosypiv A. – *Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine*

Foreign Experience in Preventing Crimes Committed Minors from the Marginal Environment

Such phenomenon as child homelessness results from current Ukrainian social-economic and ethic conditions characterized by increased level of social ill-being reported by families, insecure funding and low remuneration, isolation of troubled children within the school environment, rapid criminalization. Number of homeless children grows due to deepening economic crisis which lasts for decades and affects material conditions of all categories of citizens resulting in alcohol addiction affecting both adults and minors, low morale and total devaluation of traditional concepts and principles. Absence of parental control, their indifference, lack of basic pedagogical skills lead to marginalization of minors and their involvement in criminal activity.

Article defines that the organizational foundation of juvenile crime prevention system (committed by minors from fringe groups) in many foreign states is presented by specialized agencies, institutions and organizations (structural units of juvenile justice system). Analysis of foreign experience in juvenile crimes prevention allows to separate the areas of for efficient preventive measures to be taken. Foreign experience proved the effectiveness of adoption of specialized legislative acts with aim to establish legal framework for measures taken to prevent juvenile crimes.

Currently there is tendency towards specification of police functions in the area of juvenile crime prevention and its delegation mostly to specialized social and educational establishments whereas law enforcement agencies are left responsible for termination of these crimes. Juvenile crime prevention methodology is based, first and foremost, on educational measures prevailing over the correctional ones.

Having accumulated and analyzed best foreign practices, EU recommendations, UN and UNICEF documents, author has proposed an innovative three-level model of prevention of crimes committed by minors from fringe groups to be implemented due to necessity to present efficient system for the abovementioned crime combating and prevention stressing on minimization of punishment for this category of perpetrators.

Keywords: minors; social outcasts; marginalization; fringe groups; fringe criminality; foreign experience; prevention.

УДК 342.71

Кінаш Н. Б. – здобувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України

Проаналізовано міжнародні нормативні акти, у яких регламентовано принципи громадянства, зокрема їх дію на тимчасово окупованій території України.

Аргументовано, що нагальна потреба в якнайшвидшому відновленні територіальної цілісності держави спонукає до політико-правового, а отже, практичного вирішення важливих питань щодо повноцінного захисту громадян України, які нині перебувають на тимчасово окупованій території, можливості повною мірою реалізувати їхні конституційні права та свободи.

*Констатовано, що закріплені в міжнародно-правових актах принципи громадянства мають імперативний характер. Відповідно до ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, імперативна норма загального міжнародного характеру (*jus cogens*) є нормою, відхилення від якої, на думку міжнародного співтовариства держав, є недопустимим, адже її може бути змінено лише наступною нормою загального міжнародного права такого самого характеру. Це дає змогу стверджувати, що Російська Федерація, діючи на тимчасово окупованій території України, порушує відповідні міжнародні акти щодо громадян України.*

За цих умов важливою є послідовна політика постійного апелювання до міжнародних інституцій, учасником яких є Україна, щодо мирного повернення тимчасово окупованих її територій та ухвалення відповідних міжнародних резолюцій у цій сфері. Також слід розробити ефективні державні механізми для захисту громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території, урахуовуючи принципи громадянства, закріплені в міжнародно-правових актах. З огляду на зазначене, доцільно активізувати інформаційно-правову політику щодо можливості звернення громадян України з позовами до Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, вимушеним переселенням із тимчасово окупованих територій України, незаконним позбавленням волі або викраденням, порушенням права власності на рухоме та/або нерухоме майно, призовом на дійсну військову службу до армії держави-агресора тощо.

Ключові слова: принципи громадянства; міжнародне правове регулювання принципів громадянства; громадяни України; тимчасово окупована територія.

Постановка проблеми. У зв'язку з тимчасовою окупацією Російською Федерацією частини суверенної території України, нині певної трансформації зазнає статус громадян України, які перебувають на цій території. Зокрема, постає низка нагальних питань щодо забезпечення належних умов їх мешкання на території АР Крим та м. Севастополь.

Крім цього, проблемні питання стосуються безпосередньо юридичного регулювання статусу громадян України, елементом якого є інститут громадянства. Складником останнього є принципи, дослідження яких становить пріоритетне завдання в сучасних умовах. На цьому зацентовано також в Указі Президента України «Про Центр досліджень проблем Російської Федерації» від 23 жовтня 2015 року [1].

Відповідно до Статуту Національного інституту стратегічних досліджень, до основних завдань Центру досліджень проблем Російської Федерації належать: дослідження ключових аспектів і проблем внутрішнього розвитку Російської Федерації, її економічних, фінансових, військових, інтелектуальних, інформаційних та політичних ресурсів, аналіз її зовнішньополітичної діяльності й тенденцій у міждержавних відносинах з Україною; оцінювання проблем і перспектив реалізації національних інтересів, забезпечення національної безпеки України у сфері внутрішньої і зовнішньої політики в контексті відносин із Російською Федерацією [2]. Таким чином, окреслена проблема не лише зумовлена потребою в теоретичному аналізі, а й має державно-політичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правової регламентації принципів громадянства висвітлено в наукових працях С. Авак'яна, Р. Бедрія, І. Дахової, С. Дрьомова, Н. Камінської, А. Колодія, О. Лотюк, В. Мелашенка, В. Полянського, А. Погорілка, Н. Ришняка, В. Суботенка, М. Суржинського, Ю. Тодики, С. Черниченка, В. Шевцова, Ю. Шемшученка, К. Шкумбатюка, які вже обґрунтували важливі положення щодо правової регламентації принципів громадянства. Однак у юридичній науці, з огляду на особливості статусу громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території, донині не сформовано однозначного погляду на цю проблему.

Метою статті є дослідження сучасного стану міжнародних правових актів, у яких відображено регламентацію принципів громадянства як елементу правового статусу. Нагальною також

є потреба в аналізі правових актів міжнародного регулювання принципів громадянства з метою вдосконалення національного законодавства (передусім в умовах тимчасової окупації частини суверенної території України), а також окресленні можливих напрямів подальшого вивчення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Тимчасова окупація суверенної території України Російською Федерацією розпочалася 20 лютого 2014 року. Попри міжнародно-правові зобов'язання останньої того дня, було зафіксовано перші випадки порушення збройними силами Російської Федерації порядку перетину державного кордону України поблизу Керченської протоки та використання підрозділів збройних сил цієї країни, розташованих в АР Крим і м. Севастополь (відповідно до Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року) для блокування українських військових частин.

Виявивши збройну агресію щодо України, Російська Федерація грубо порушила свої зобов'язання, встановлені такими міжнародними актами, як: Статут ООН, відповідно до якого держави-члени мають вирішувати будь-які спірні питання мирним шляхом, утримуючись у своїх міжнародних відносинах від застосування сили або погроз це зробити (ч. 3, 4 ст. 2); Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, підписаний у м. Гельсінкі 1 серпня 1975 року, відповідно до якого держави-учасниці мають визнати непорушними кордони всіх держав у Європі й утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на захоплення частини або всієї території будь-якої з держав-учасниць (ч. 1 розділу 3); Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року, який зафіксував відповідні зобов'язання Російської Федерації, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучених Штатів Америки; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, ратифікований 14 січня 1998 року, згідно з яким обидві сторони, відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань за Заключним актом Наради з безпеки і співробітництва в Європі, мають поважати територіальну

цілісність одна одної, визнавати непорушність кордонів між ними (ст. 2) тощо [3].

Від початку тимчасової окупації частини території України й донині Російська Федерація здійснює примусове (автоматичне) надання свого громадянства особам, які є громадянами України, супроводжуючи це цинічними та протиправними вимогами щодо зміни українського громадянства на російське для тих осіб, які відмовилися від нової форми «закріпачення», що призводить до масових порушень прав громадян України.

Уперше такі дії, які є відвертим втручанням у внутрішні справи нашої держави щодо примусового (автоматичного) надання громадянам України на окупованій території російського громадянства, було зафіксовано 2014 року.

Тоді вище керівництво Російської Федерації вирішило «прийняти півострів до складу своєї держави, ґрунтуючись на результатах проведеного раніше референдуму» [4]. Крім України, це народне волевиявлення визнала нелегітимним більшість країн світу. Після закінчення відведеного терміну всі, хто не наважився офіційно відмовитися від «подарованого» російського громадянства, були визнані його носіями автоматично. Ті, хто побажав зберегти (саме таке формулювання запропонувало російське законодавство) українське громадянство, були змушені пройти процедуру отримання посвідки на проживання. Кримчани були змушені доводити своє право мешкати на рідній території України. Водночас частина жителів Криму, яка не погодилася добровільно розголошувати інформацію про свою громадянську позицію та бажання зберегти українське громадянство, опинилися в такій ситуації: без офіційної заяви про збереження українського громадянства вони не можуть отримати посвідку на постійне проживання. Проте й без російського паспорта життя в АР Крим стало неможливим, адже будь-які операції (від банківських до прийому в поліклініці) тепер здійснюють лише за паспортом російського зразка. Серед кримчан знайшлися й охочі знищити український паспорт: особливо відчайдушні рвали, спалювали чи топтали документ. Водночас усі кримчани офіційно залишаються громадянами України.

Щодо питань громадянства на окупованій території України в АР Крим та м. Севастополь ситуація загострилася після 1 січня 2016 року.

Федеральна міграційна служба Російської Федерації висунула вимогу мешканцям Криму, а отже, громадянам України, протягом 60 днів після 1 січня 2016 року поінформувати відповідні органи про наявність іншого, крім російського, громадянства. За невиконання цієї вимоги загрожував штраф до 200 тис. рублів (близько 2350 доларів США) або до 400 год примусових робіт.

Причому правозахисники й експерти стверджують, що переважна більшість жителів АР Крим, отримавши російський паспорт, не відмовилися від українського, з огляду на що фактично мають подвійне громадянство [5].

Таким чином, форми та спосіб організації регулювання правового зв'язку між фізичною особою та Україною, тобто громадянства, спонукають до аналізу питання міжнародного правового закріплення принципів громадянства в контексті сучасної політичної ситуації в Україні.

Сучасний етап розвитку світової політики означений формуванням якісно нових принципів міжнародних відносин. Вони передбачають суверенну рівність держав, незастосування сили або погрози силою, непорушність кордонів, територіальну цілісність держав, мирне врегулювання конфліктів, невтручання у внутрішні справи, повагу прав людини та її основоположних свобод, співпрацю між державами, сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права [6, с. 4].

Нормативно-правове регулювання принципів громадянства передбачене як низкою міжнародних універсальних та регіональних гуманітарних стандартів, так і нормами національного законодавства.

За своєю політичною та юридичною природою, а отже, соціальним призначенням, правова регламентація принципів громадянства повинна мати гуманістичний характер. Саме міжнародні акти й національне законодавство, яке на них ґрунтується, спрямовані на захист прав, свобод та інтересів осіб, які внаслідок суб'єктивних й об'єктивних обставин змушені перебувати під окупаційною владою.

Окремого міжнародно-правового акта універсального характеру як міжнародного джерела світового рівня регламентації принципів громадянства нині, на жаль, немає. Певні уніфіковані міжнародно-правові норми щодо інституту принципів громадянства визначено в Статуті ООН, Загальній

декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 року, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних з колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 року, Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 року, Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 року тощо [7].

Так, у ст. 15 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, зазначено, що кожна людина має право на громадянство і ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство [8].

Наприклад, у ст. 1 Конвенції про скорочення безгромадянства, прийнятої 30 серпня 1961 року Конференцією повноважних представників, яка відбулася 1959 року та повторно була скликана 1961 року, зазначено: «1. Договірна Держава надає своє громадянство будь-якій народженій на її території особі, яка в іншому разі була б апатридом. Таке громадянство надається: (а) під час народження; (б) за умов порушення перед належним органом влади клопотання відповідною особою або від її імені в порядку, встановленому національним законом. За умови дотримання положень частини 2 цієї статті жодне подібне клопотання не може бути відхилене. Договірна Держава, яка передбачає надання свого громадянства відповідно до пункту «б» цієї частини, може також передбачити надання свого громадянства в силу закону, у такому віці й за умов, які будуть визначені національним законом. 2. Договірна Держава може обумовити надання свого громадянства відповідно до пункту «б» частини 1 цієї статті дотриманням однієї або кількох із таких умов: (а) щоб клопотання було порушене протягом установленого цією Договірною Державою строку, який має починатися не пізніше досягнення 18-річного віку і закінчуватися не раніше досягнення 21 року, проте відповідній особі надається принаймні один рік,

протягом якого вона могла б сама порушити клопотання без одержання на це законного дозволу...» [9].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, ідеться про зобов'язання держав, відповідно до принципів, проголошених Статутом ООН, заохочувати права людини. Наголошено на тому, що кожна людина повинна прагнути до заохочення і дотримання цих правил. Згідно із Загальною декларацією прав людини, ідеалу вільної людської особи, наділеної громадянською та політичною свободою, свободою від страху та нестатків, можна досягти лише завдяки створенню таких умов, за яких кожен може послуговуватися своїми економічними, соціальними й культурними правами так само, як і громадянськими та політичними правами. У зазначеному міжнародному документі встановлено, що кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання в межах цієї території. Тому людина має право покинути будь-яку країну, зокрема й власну. Нікого не може бути безпідставно позбавлено права на в'їзд у свою країну. Ці права не можуть підлягати жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом та є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або інших прав і свобод. Відповідно до ч. 3 ст. 24 документа, кожна дитина має право на набуття громадянства [10].

Отже, ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд на територію країни, громадянином якої він є.

У Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Підсумкового акта, які відносяться до подальших кроків після наради, від 31 липня 1986 року [11], закріплено зобов'язання держав-учасниць визнавати те, що кожен має право залишати будь-яку країну, зокрема власну, та повертатися у свою країну.

Важливу роль у регулюванні питань громадянства відіграє Європейська конвенція про громадянство 1997 року [12]. Глава 1 Конвенції ґрунтується на ідеї, яку на той час активно підтримували західноєвропейські країни. Вона полягала в тому, що множинне громадянство є небажаним, а отже, його слід максимально уникати. Зокрема, громадяни, які добровільно

набули іншого громадянства, втрачають своє колишнє громадянство, а за відсутності відповідного застереження – їх позбавляють права на його збереження.

Відповідно до ст. 4 зазначеного міжнародного документа, принципами, на яких мають ґрунтуватися національні нормативно-правові акти у сфері громадянства держав-учасниць, є такі: кожна особа має право на громадянство; безгромадянства слід уникати; жодна особа не може бути безпідставно позбавлена громадянства; ні укладення шлюбу, ні розірвання шлюбу між громадянином держави-учасниці й іноземцем, ні зміна громадянства одним із подружжя під час перебування в шлюбі не впливають автоматично на громадянство другого з подружжя. Ці норми не повинні містити розрізень, що призводять до дискримінації громадян за ознаками статі, релігії, раси, кольору шкіри, національності чи етнічного походження. Кожна держава-учасниця керується принципом заборони дискримінації своїх громадян незалежно від того, чи вони є громадянами за народженням, чи набули громадянства згодом.

Висновки. Слід констатувати, що одним із пріоритетних завдань українського народу в сучасних умовах є якнайшвидше повне відновлення територіальної цілісності держави. Це спонукає до політико-правового, тобто практичного вирішення важливих питань щодо повноцінного захисту громадян України, які нині перебувають на тимчасово окупованій території, можливості повною мірою реалізувати їхні конституційні права та свободи.

По-перше, закріплені в міжнародно-правових актах принципи громадянства мають імперативний характер. Відповідно до ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [13], імперативна норма загального міжнародного характеру (*ius cogens*) є нормою, відхилення від якої, на думку міжнародного співтовариства держав, є недопустимим, адже її може бути змінено лише наступною нормою загального міжнародного права такого самого характеру. Тому можна стверджувати, що Російська Федерація, діючи на тимчасово окупованій території України, порушує відповідні міжнародні акти щодо громадян України.

По-друге, слід провадити політику постійного апелювання до міжнародних інституцій, учасником яких є Україна, щодо мирного

повернення тимчасово окупованих її територій та ухвалення відповідних міжнародних резолюцій у цій сфері.

По-третє, слід розробити ефективні державні механізми для захисту громадян України, які перебувають на тимчасово окупованій території, ураховуючи принципи громадянства, закріплені в міжнародно-правових актах.

По-четверте, доцільно активізувати інформаційно-правову політику щодо можливості звернення громадян України з позовами до Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території АР Крим і м. Севастополь, вимушеним переселенням із тимчасово окупованих територій України, незаконним позбавленням волі або викраденням, порушенням права власності на рухоме та/або нерухоме майно, призовом на строкову військову службу до армії держави-агресора тощо.

Наведені висновки, на нашу думку, спонукають до подальших науково-теоретичних досліджень у цій сфері з метою відновлення державного суверенітету й територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону, захисту конституційних прав і свобод громадян України на тимчасово окупованій території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Центр досліджень проблем Російської Федерації [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 23 жовт. 2015 р. № 605/2015. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605/2015>. – Назва з екрана.
2. Питання Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 16 груд. 2002 р. № 1158/2002. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158/2002>. – Назва з екрана.
3. Заява Ради про визнання факту збройної агресії РФ проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/statji/zaiava-rady-pro-vyznannia-faktu-zbrojnoi-ahresii-uf-proty-ukrainy-povnyi-tekst-222847.html>. – Назва з екрана.
4. Янковський О. Чи є життя в Криму без російського громадянства? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/27886048.html>. – Назва з екрана.
5. Дорош С. Громадянство Росії у Криму: під примусом чи з любов'ю? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151225_crimea_passports_citizenship_russia_sd. – Назва з екрана.
6. Солоненко О. М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку : монографія / О. М. Солоненко. – Київ : Ліра-К, 2017. – 360 с.
7. Міжнародні та європейські документи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43858>. – Назва з екрана.

8. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015. – Назва з екрана.

9. Конвенція про скорочення безгромадянства [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 30 серп. 1961 р. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/1961StC-UA.pdf>. – Назва з екрана.

10. Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права» // Українське релігієзнавство. – 2005. – № 36. – С. 9–10.

11. Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_113. – Назва з екрана.

12. Європейська конвенція про громадянство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_004. – Назва з екрана.

13. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 23 трав. 1969 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Tsentr doslidzhen problem Rosiiskoi Federatsii: vid 23 zhovt. 2015 r. [Decree of the President of Ukraine "About the Center for Research of the Russian Federation" from October 23, 2015]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605/2015> [in Ukrainian].

2. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pytannia Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen": vid 16 hrud. 2002 r. No. 1158/2002 [Decree of the President of Ukraine "Issues of the National Institute for Strategic Studies" from December 16, 2002, No. 1158/2002]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158/2002> [in Ukrainian].

3. Zayava Rady pro vyznannia faktu zbroinoi ahresii RF proty Ukrainy [Statement of the Council on recognition of the fact of armed aggression against Ukraine]. (n.d.). *ua.112.ua*. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/zaiava-rady-pro-vyznannia-faktu-zbroinoi-ahresii-rf-proty-ukrainy-povnyi-tekst-222847.html> [in Ukrainian].

4. Yankovsky, O. *Chy ye zhyttia v Krymu bez rosiiskoho hromadianstva? [Is there life in the Crimea without Russian citizenship?]*. Retrieved from <https://ua.krymr.com/a/news/27886048.html> [in Ukrainian].

5. Dorosh, S. *Hromadianstvo Rosii u Krymu: pid prymusom chy z liuboviu? [Nationality of Russia in Crimea: under coercion or with love?]*. Retrieved from http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/12/151225_crimea_passports_citizenship_russia_sd [in Ukrainian].

6. Solonenko, O.M. (2017). *Mizhnarodna kryminalna yustytysia: etapy stanovlennia ta rozvytku [International criminal justice: stages of formation and development]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

7. Mizhnarodni ta yevropeiski dokumenty [International and European documents]. (n.d.). *dspace.nbu.gov.ua*. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/43858> [in Ukrainian].

8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 [in Ukrainian].

9. Konventsiiia pro skorochennia bez-hromadianstva vid 30 serp. 1961 r. [Convention on the Reduction of Statelessness from August 30, 1961]. (n.d.). *unhcr.org.ua*. Retrieved from <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/1961StC-Ua.pdf> [in Ukrainian].

10. Mizhnarodnyi pakt "Pro hromadianski i politychni prava" [The International Covenant on Civil and Political Rights]. *Ukrainske relihiiieznavstvo, Ukrainian Religious Studies*, 36, 9-10 [in Ukrainian].

11. Pidsumkovyi dokument Videnskoj zustrichi 1986 roku predstavnykiv derzhav - uchasnyts Narady z pytan bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi [Final document of the Vienna Meeting of 1986 to the Representatives of the States Parties to the Conference on Security and Cooperation in Europe]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_113 [in Ukrainian].

12. Yevropeiska konventsiiia pro hromadianstvo [European Convention on Nationality]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_004 [in Ukrainian].

13. Videnska konventsiiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv: vid 23 hhfd. 1969 r. [Vienna Convention on the Law of Treaties from May 23, 1969]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2018

Kinash N. – *Researcher of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

International Legal Acts Concerning the Principles of the Citizenship and their Validity on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine

The article analyzes the international normative acts in which its external representation reflects the regulation of the principles of citizenship. The study is aimed at characterizing the legal acts concerning the international regulation of the principles of citizenship in order to improve the national legislation in the conditions of the occupation of part of the sovereign territory of Ukraine and possible further directions of research in this area.

Due to the occupation by the Russian Federation of part of the sovereign territory of Ukraine, where its citizens are located, the status of Ukrainian citizens residing in this territory also undergoes a certain transformation.

Therefore, there are a number of acute urgent issues of ensuring proper living conditions in the occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol.

The purpose of the article was to conduct a study of the current state of international legal acts, which find its external representation of the regulation of the principles of citizenship, as an element of the right status. At the same time, our study has a theoretical focus on the characterization of legal acts of international regulation of the principles of citizenship in order to improve the national legislation, in the conditions of temporary occupation of part of the sovereign territory of Ukraine, and outlining possible areas for further analysis of the chosen problem in law science.

Having committed armed aggression against Ukraine, the Russian Federation has grossly violated its obligations as established by international acts.

Since the temporary occupation of parts of the territory of Ukraine and at present, the Russian Federation is forcing (automatically) granting its citizenship to persons who are citizens of Ukraine, accompanied by these cynical and unlawful requirements regarding the change of Ukrainian citizenship in Russian, which leads to massive violations of the rights of Ukrainian citizens.

Summing up, in view of the above, and given that one of the priority tasks of the Ukrainian people in modern conditions is as soon as possible complete restoration of the territorial integrity of the state, which will lead to the political and legal, and thus practical solution of important issues concerning the full protection of the citizens of Ukraine who are now in the occupied territory, the possibilities to fully exercise their constitutional rights and freedoms, the author notes. The enshrined principles of citizenship in international legal acts are imperative in nature, and therefore the Russian Federation in the temporarily occupied territory of Ukraine violates the relevant international acts concerning the citizens of Ukraine. There should be a policy of constant appeal to the international institutions of which Ukraine is a party, with appeals for the peaceful return of its temporarily occupied territories and the requirements for approving the relevant international resolutions in this area. It is necessary to create effective state mechanisms for the protection of Ukrainian citizens staying in the temporarily occupied territory, taking into account the principles of citizenship, enshrined in international legal acts. To actively conduct information and legal policy on the possibility of appeals of citizens of Ukraine with claims to the Russian Federation.

Keywords: principles of citizenship; international legal regulation of the principles of citizenship; citizens of Ukraine; occupied territory.

УДК 351.773:342.746:341.215.4

Назарко Ю. В. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Гарантії реалізації права на охорону здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу

Досліджено питання гарантій реалізації права на охорону здоров'я в Україні та в країнах Європейського Союзу. Проаналізовано нормативне забезпечення права на охорону здоров'я за міжнародними та національними правовими актами. Розглянуто правові концепції реалізації права на охорону здоров'я, особливості гарантій їх забезпечення.

Право на охорону здоров'я реалізується через безліч інших конституційно закріплених прав людини. Саме охорона здоров'я – це система заходів, спрямованих на забезпечення збереження та розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної тривалості життя.

Ефективність будь-якого невід'ємного права людини визначають реальними результатами, досягнутими внаслідок застосування норм. Для досягнення бажаних результатів держава вживає заходів юридичного й організаційного спрямування. Саме в державі створюють умови, які забезпечують взаємозалежність і взаємодію національної правової системи й системи міжнародного права, імплементацію міжнародно-правових стандартів у національне законодавство.

Консолідація права на здоров'я на рівні європейських документів з прав людини є важливою гарантією визнання світовим співтовариством цього права та покладає відповідальність на державу, зокрема й на Україну. Державні акти й міжнародні документи з прав людини є правовим підґрунтям для захисту одного з основних прав людини та громадянина – права на здоров'я. Реформування системи охорони здоров'я в більшості країн, серед яких й Україна, є метою створення якісних і дієвих гарантій реалізації цього права.

Ключові слова: право на охорону здоров'я; гарантії; право Європейського Союзу; реалізація; Конституція України; право на медичну допомогу.

Постановка проблеми. Основний Закон проголошує, що Україна є соціальною державою, політика якої спрямована на створення необхідних умов для забезпечення гідного життя й вільного розвитку кожної людини. В Україні реалізують і гарантують права та свободи людини й громадянина відповідно до норм і принципів міжнародного права. Одним з таких невід'ємних прав є право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Звісно, лише конституційного проголошення права на

охорону здоров'я недостатньо, оскільки для його всебічної реалізації та захисту необхідні й інші механізми забезпечення.

Насамперед ефективність будь-якого права визначають реальними результатами, досягнутими внаслідок застосування норм. Для цього держава вживає заходів правового й організаційного спрямування. Стверджуючи, що забезпечення та захист прав людини вже не належать до виключної компетенції держави, слід ураховувати роль її внутрішньої компетенції, оскільки саме в державі створюють умови, які не допускають розриву між обома системами права (державною і міжнародною) [1, с. 57].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслене коло питань у своїх працях висвітлювали С. Б. Булеца, Н. В. Камінська, Л. О. Красавчикова, М. М. Малєїна, В. Ф. Москаленко, О. О. Пунда, З. В. Ромовська, Р. Б. Салтман, І. Я. Сенюта, Дж. Фигейрас, К. А. Флейшиц, З. С. Черненко та ін.

Попри ґрунтовне наукове опрацювання цієї проблематики, гарантії реалізації права на охорону здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу потребують додаткового вивчення. Отже, метою цього дослідження є аналіз гарантій реалізації права на охорону здоров'я в Україні та країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Право на охорону здоров'я реалізують через низку інших конституційно закріплених прав людини. Охорона здоров'я є системою заходів, спрямованих на забезпечення збереження та розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості життя.

Гарантії прав і свобод людини та громадянина – це система конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективна реалізація громадянами своїх прав і свобод, їх охорона, захист у разі порушення. Головне призначення їх полягає в забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод [2, с. 145]. Отже, гарантії прав і свобод людини становлять сукупність усіх факторів в економічній, політичній, державній, культурній та інших сферах, що допомагають цілком реалізувати свої права. Право на охорону здоров'я притаманне людині від народження, реалізується кожним щодня, охоронюване державою та має систему для захисту порушеного права.

Право на здоров'я як особисте немайнове право полягає в сукупності можливостей фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку щодо індивідуального здоров'я [3, с. 64]. Дослідниця Н. В. Павловська зазначає, що праву людини на здоров'я відповідає обов'язок всіх інших осіб стримуватися від дій, що порушують це право: право на охорону здоров'я припускає наявність відповідних цьому праву обов'язків з боку спеціальних суб'єктів, що зобов'язані згідно із законодавством уживати необхідних заходів для збереження та зміцнення здоров'я кожної людини, підтримання її життя, надання їй медичної допомоги в разі втрати здоров'я [4, с. 44].

Конституція України гарантує кожному громадянину право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) [5]. Це право забезпечене державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних й оздоровчо-профілактичних програм. Держава повинна створювати умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу мають надавати безоплатно. Крім того, держава має дбати про розвиток фізичної культури та спорту, забезпечувати санітарно-епідемічне благополуччя. Так, у Конституції України чітко визначено гарантії реалізації та суб'єктів, які охороняють право на охорону здоров'я.

Слід зауважити, що не лише в Основному Законі, а й у цивільному законодавстві врегульовано питання гарантій реалізації права на охорону здоров'я. Зокрема, у ст. 283 Цивільного кодексу України визначено, що право кожної фізичної особи на охорону здоров'я є особистим немайновим правом, яке забезпечує її природне існування. Окремі положення, пов'язані з правом на охорону здоров'я, закріплено в ст. 282, 284–287 цього Кодексу [6].

Головним нормативно-правовим актом, який регулює питання охорони здоров'я, є Закон України «*Основи законодавства України про охорону здоров'я*». Гарантіями права громадян на охорону здоров'я, згідно зі ст. 7 цього Закону, є:

- створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;
- організація та проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я;

– надання всім громадянам гарантованого рівня медико-санітарної допомоги;

– здійснення державного та можливості громадського контролю й нагляду в галузі охорони здоров'я;

– організація державної системи збирання, опрацювання й аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації;

– встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у галузі охорони здоров'я.

Розглянемо також ст. 12, 14, 22, 24 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», у яких проголошено гарантії реалізації права на охорону здоров'я. Зокрема: «*Стаття 12.* Державна політика охорони здоров'я забезпечується бюджетними асигнуваннями в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше десяти відсотків національного доходу...

Стаття 14. Реалізація державної політики охорони здоров'я покладається на органи державної виконавчої влади...

Стаття 22. Держава через спеціально вповноважені органи виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я...

Стаття 23. Вищий нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я здійснюють Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори» [7].

Також держава визнає право кожного громадянина України на охорону здоров'я та забезпечує його захист. У разі порушення законних прав й інтересів громадян у галузі охорони здоров'я відповідні державні, громадські або інші органи, підприємства, установи й організації, їхні посадові особи і громадяни зобов'язані вжити заходів щодо поновлення порушених прав, захисту законних інтересів і відшкодування заподіяної шкоди.

У цьому контексті слід проаналізувати Указ Президента України «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України», згідно з яким державна політика у сфері охорони здоров'я спрямована на підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя та збереження генофонду Українського народу. Державні заходи мають передбачати: 1) здійснення активної демографічної політики, що стимулюватиме народжуваність і зниження смертності, збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я населення, а також соціальної політики підтримки

молоді й захисту інвалідів і людей похилого віку; 2) поетапне збільшення державних асигнувань у сферу охорони здоров'я, їх ефективне використання, запровадження системи багатоканального фінансування сфери охорони здоров'я та визначення критеріїв щодо диференціації розміру оплати праці медичних працівників [8].

Основним напрямом державної політики в реформуванні суспільних відносин в Україні є європейська інтеграція, тобто досягнення європейських міжнародно-правових стандартів у всіх сферах суспільного життя.

Доцільно проаналізувати гарантії реалізації права на охорону здоров'я в країнах Європейського Союзу. Уперше в актах Європейського Союзу про право на здоров'я йдеться в ст. 69 «Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі», укладеного 1951 року Німеччиною, Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією і Люксембургом. У цій нормі зазначено, що держави – члени Європейського Союзу вживають заходів, що спрямовані на усунення будь-яких обмежень за національною ознакою під час прийому на роботу у вугільній і сталеливарній промисловості працівників, які є громадянами держав-членів, що мають визнану кваліфікацію у вугледобувному або сталеливарному виробництві, з огляду на обмеження, пов'язані з основними вимогами охорони здоров'я та публічної політики.

У Маастрихтському договорі 1992 року вперше констатовано, що одним з напрямів діяльності є сприяння в досягненні високого рівня захисту й охорони здоров'я населення. У зазначеному документі передбачено такі напрями захисту здоров'я, як охорона навколишнього середовища, захист прав споживачів тощо. Саме цей договір доповнив Римський договір окремим розділом «Охорона здоров'я», який містить відповідну ст. 129. Згідно із нею, Європейське Співтовариство сприяє забезпеченню високого рівня захисту здоров'я людей шляхом заохочення співробітництва між державами-членами і, якщо необхідно, підтримує їхні дії. Згодом Амстердамський договір істотно змінив ст. 129 Договору про Співтовариство (за новою редакцією це ст. 152), відповідно до якої за умови застосування всіх політик і дій Співтовариства має бути забезпечено високий рівень захисту здоров'я людини. У Лісабонському договорі 2007 року поняттю «здоров'я людини» приділено чимало статей.

Зазначено про здійснення діяльності, спрямованої на підтримку, координацію або підтримання дій країн-учасниць у сфері охорони та поліпшення здоров'я людини [9].

Водночас заходи Європейського Союзу лише доповнюють національну політику держав у сфері охорони здоров'я. У Європейському Союзі охорона здоров'я є прерогативою національних урядів, на загальному рівні визначено лише засади підтримки права на охорону здоров'я.

Варто акцентувати увагу на Європейській соціальній хартії, що прийнята 18 жовтня 1961 року. Безпосередньо присвячені праву на охорону здоров'я ст. 11 та 13 цього документа. З метою забезпечення ефективної реалізації права на охорону здоров'я держави зобов'язані вжити заходів, що спрямовані, згідно зі ст. 11 Хартії, на:

- 1) усунення причин захворювань;
- 2) створення консультативних та освітніх закладів, що мають на меті сприяти зміцненню здоров'я населення, утвердити індивідуальну відповідальність людей за власне здоров'я;
- 3) запобігання епідеміям, іншим хворобам, а також нещасним випадкам.

Стаття 13 Європейської соціальної хартії з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу зобов'язує держави:

- 1) створити умови, щоб кожна особа, яка опинилася без адекватних ресурсів і не здатна набути такі ресурси шляхом власних зусиль чи з інших джерел, зокрема з фондів соціального забезпечення, мала змогу одержати необхідну допомогу на випадок хвороби;

- 2) гарантувати, щоб така допомога не призвела до обмеження політичних і соціальних прав осіб, що її одержують;

- 3) передбачити, щоб кожен міг дістати через відповідні державні та приватні служби пораду чи особисту допомогу, які необхідні, щоб подолати або полегшити особисті чи сімейні проблеми зі здоров'ям [10].

Право на охорону здоров'я не передбачено в деяких конституціях країн Європейського Союзу, серед яких: Англія, Ірландія, Латвія, Мальта, Кіпр, Німеччина, Данія та Швеція. Більшість конституцій містить положення, що «кожен має право на охорону здоров'я» (ст. 68 Конституції Республіки Польща, ст. 64 Конституції Португалії, ст. 33 Конституції Румунії, ст. 40

Конституції Словаччини, ст. 58 Конституції Хорватії, ст. 17 Конституції Франції, ст. 31 Конституції Чеської Республіки (Хартії основних прав та свобод), ст. 32 Конституції Італії, ст. 43 Конституції Іспанії, ст. 23 Конституції Бельгії, ст. 51 Конституції Словенії, ст. 28 Конституції Естонії) [11].

Ґрунтовно питання громадського здоров'я визначено в ст. 43 Конституції Іспанії. Ця норма не лише закріплює на державному рівні піклування про здоров'я населення загалом, вона також покладає обов'язок на публічну владу організувати захист громадського здоров'я, здійснювати профілактичні заходи, надавати необхідну допомогу та послуги. Додатково конституційна норма зобов'язує прийняти закон, що визначатиме відповідні права й обов'язки всіх, хто причетний до здійснення функцій з підтримання громадського здоров'я [11, с. 2].

Отже, завданням реформ у сфері політики охорони здоров'я в більшості країн Європейського Союзу є: збільшення кількості застрахованих; децентралізація державної системи охорони здоров'я; розширення сфери первинної допомоги, автономії стаціонарів; посилення приватного сектору; поліпшення якості медичних послуг; пріоритетність профілактики та медичної освіти перед процесом лікування.

Загалом стратегія Європейського Союзу щодо охорони здоров'я передбачає такі напрями:

- удосконалення системи інформації щодо здоров'я на всіх соціальних рівнях;
- розроблення механізму швидкого реагування в разі виникнення загрози для здоров'я;
- зосередження на детермінантах здоров'я, зокрема на шкідливих чинниках, пов'язаних зі способом життя.

Реалізація проголошеного Україною курсу на долучення до світового співтовариства, інтеграція в європейські структури неможливі без забезпечення ефективного процесу імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, його гармонізації з відповідними стандартами та вимогами [12, с. 26]. Шлях до реальної інтеграції України в європейське і світове співтовариство, на думку С. Дроздова, лежить через демократію, захист і реалізацію прав та свобод людини. Для реалізації прав людини необхідно, передусім, прийняти національне законодавство, що забезпечить захист визнаних на

міжнародному рівні прав людини [13, с. 11]. Аналізуючи проблеми гармонізації національного законодавства з міжнародним правом, слід зважати на умови економічного та політичного життя, що склалися в Україні, національні інтереси якої потребують утвердження її як впливової європейської держави, повноправного члена Європейського Союзу.

На жаль, законодавче регулювання гарантій реалізації права на охорону здоров'я в Україні досі є лише декларативним. Законодавство в галузі охорони здоров'я, зазначає В. Москаленко, потребує постійного оновлення, необхідним є створення нової нормативно-правової бази відповідно до сучасних суспільних відносин, європейських стандартів, оскільки чимало медично-правових аспектів України не відповідає міжнародним вимогам [14, с. 4].

Ключовими в забезпеченні охорони здоров'я громадян України є такі проблеми:

- недосконалість нормативно-правових актів, які є правовою підставою ефективного використання в системі охорони здоров'я людських, матеріально-технічних і фінансових ресурсів;
- неефективність державної політики щодо розвитку системи охорони громадського здоров'я;
- обмежене фінансування галузі, застарілі методи адміністративно-командного управління;
- нераціональна організація системи надання медичної допомоги;
- недостатнє медикаментозне й матеріально-технічне забезпечення закладів охорони здоров'я;
- брак сучасних медичних технологій, неналежне володіння ними, непоінформованість щодо медичних новацій;
- низький рівень розвитку медичної науки [15, с. 2].

Концепція розвитку охорони здоров'я в Україні, затверджена Указом Президента України від 7 грудня 2000 року № 1313, спрямована на реалізацію положень Конституції та законів України щодо забезпечення доступної кваліфікованої медичної допомоги кожному громадянину країни, запровадження нових ефективних механізмів фінансування й управління у сфері охорони здоров'я, створення умов для формування здорового способу життя [16].

Кінцевою метою реалізації зазначеної Концепції є досягнення таких цілей:

- збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження періоду активного довіголіття, тривалості життя людей;

- створення правових, економічних й управлінських механізмів реалізації конституційних прав громадян України на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;

- забезпечення гарантованого рівня надання безоплатної кваліфікованої медичної допомоги у визначеному законодавством обсязі;

- формування керованого ринку платних медичних послуг, сприяння діяльності закладів охорони здоров'я всіх форм власності, створення умов для задоволення потреб населення в медичних послугах;

- ефективне використання наявних кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів;

- солідарна участь держави, роботодавців, територіальних громад та окремих юридичних і фізичних осіб у фінансуванні послуг з надання громадянам медичної допомоги.

Розроблену Концепцію є підстави вважати вагомим підґрунтям гарантування реалізації права на охорону здоров'я за медичною реформою 2017 року. Передбачено запровадження нового дієвого механізму реалізації пацієнтами конституційного права на охорону здоров'я та на безкоштовну медичну допомогу, отримання якісних медичних послуг і лікарських засобів. Крім цього, було розроблено проект Закону України «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів», що має впровадити державні гарантії оплати наданих пацієнтам медичних послуг і лікарських засобів за принципом «гроші ходять за пацієнтом», а також поняття «державного гарантованого пакету» – визначеного обсягу медичних послуг і лікарських засобів, які держава зобов'язана оплачувати за встановленим єдиним тарифом, що затверджує Кабінет Міністрів України щороку. Нарешті буде визнано міжнародні клінічні настанови, що нададуть можливість застосувати найкращі світові практики, досягнення доказової медицини тощо [17].

Реформа дасть змогу:

- 1) реально дотримуватися в Україні права людини на охорону здоров'я;

2) забезпечувати це право;

3) створити умови для доступного медичного обслуговування та реалізації гарантій права на охорону здоров'я.

Закріплення права на охорону здоров'я на рівні європейських документів з прав людини є свідченням визнання світовим співтовариством цього права, що покладає на держави, зокрема й на Україну, обов'язки щодо його забезпечення. Локальні акти та міжнародні акти з прав людини є важливою базою для захисту одного з основних прав людини – права на охорону здоров'я.

Отже, нині в Україні триває робота з удосконалення правового регулювання сфери охорони здоров'я. Водночас, попри заходи, реалізовані для підвищення гарантій реалізації права на охорону здоров'я, актуальною лишається низка проблем, які вимагають подальшого правового розв'язання та регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венедіктова І. В. Проблеми захисту прав пацієнтів у світлі спеціального українського законодавства / І. В. Венедіктова // *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2008 р.). – Львів, 2006. – С. 60.
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко, Н. В. Заяць, Н. В. Пронюк. – Київ : Академія, 2013. – 346 с.
3. Пунда О. О. Поняття та зміст права на здоров'я / О. О. Пунда // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. – 2003. – № 3–4 (7–8). – С. 64.
4. Павловська Н. В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Павловська. – Харків, 2002. – 212 с.
5. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Назва з екрана.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. – Назва з екрана.
8. Про додаткові заходи щодо поліпшення медичної допомоги населенню України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 серп. 2000 р. № 963/2000. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963/2000>. – Назва з екрана.
9. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] : міжнар. док. від

27 черв. 2014 р.– Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011. – Назва з екрана.

10. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 3 трав. 1996 р. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_062. – Назва з екрана.

11. Черненко З. С. Порівняльний аналіз закріплення права на охорону здоров'я в Конституціях Європейського Союзу / З. С. Черненко // Європейські перспективи. – 2014. – № 10. – С. 161–166.

12. Полешко А. Імплементация норм міжнародного права у вітчизняному законодавстві – важливий аспект правової реформи / А. Полешко // Право України. – 1998. – № 12. – С. 24–33.

13. Дроздов С. Окремі аспекти інтегрування України в Європейське та світове співтовариство (в світлі проблем прав людини) / С. Дроздов // Право України. – 1998. – № 9. – С. 10–12.

14. Москаленко В. Ф. Нормативно-правова база – основа діяльності медичних установ і закладів / В. Ф. Москаленко // Законодавство України про охорону здоров'я. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – С. 96–106.

15. Про проведення парламентських слухань на тему: «Проблеми у сфері забезпечення охорони здоров'я і медичного обслуговування громадян України та шляхи їх розв'язання» : Постанова Верховної Ради України від 6 лип. 2005 р. № 2406-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 7–8. – Ст. 165.

16. Концепція розвитку охорони здоров'я в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 7 груд. 2000 р. № 1313. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000>. – Назва з екрана.

17. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2016 р. № 1013-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Venediktova, I.V. (2006). Problemy zakhystu prav patsientiv u svitti spetsialnoho ukrainskoho zakonodavstva [Problems of protection of patients' rights in the light of special Ukrainian legislation]. *Medychnе pravo Ukrainy: pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia)*, *Medical law of Ukraine: the legal status of patients in Ukraine and its legislative provision (genesis, development, problems and prospects of improvement)*: Proceedings of the 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 60). Lviv [in Ukrainian].

2. Bostan, S.K., Husariev, S.D., Parkhomenko, N.M., Zaiats, N.V., & Proniuk, N.V. (2013). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

3. Punda, O.O. (2003). Poniattia ta zmist prava na zdorovia [The concept and content of the right to health]. *Visnyk Khmelynskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava, Bulletin of Khmelnytsky Institute of Regional Management and Law*, 3-4(7-8), 64 [in Ukrainian].

4. Pavlovska, N.V. (2002). *Teoriia ta praktyka zakhystu moralnykh blah tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [The theory and practice of protecting moral goods by the civil legislation of Ukraine]*. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [The Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian Health Law" from November 19, 1992, No. 2801-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro dodatkovy zakhody shchodo polipshennia medychnoi dopomohy naselenn'u Ukrainy": vid 8 serp. 2000 r. No. 963/2000 [Decree of the President of Ukraine "On Additional Measures to Improve Medical Aid to the Population of Ukraine" from August 8, 2000, No. 963/2000]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963/2000> [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi dokument "Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: vid 27 cherv. 2014 r. [International Document "Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand" from June 27, 2014]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi dokument "Yevropeiska sotsialna khartiia": vid 3 trav. 1996 r. [International Document "European Social Charter" from May 3, 1996]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_062 [in Ukrainian].
11. Chernenko, Z.S/ (2014). Porivnialnyi analiz zakriplennia prava na okhoronu zdorovia v Konstytutsiiah Yevropeiskoho Soiuzu [A comparative analysis of the consolidation of the right to health in the constitutions of the European Union]. *Yevropeiski perspektivy, European perspectives*, 10, 161-166 [in Ukrainian].
12. Poleshko, A. (1998). Implementatsiia norm mizhnarodnoho prava u vitchnianomu zakonodavstvi - vazhlyvyi aspekt pravovoi reformy [Implementation of international law in domestic legislation is an important aspect of legal reform]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine*, 12, 24-33 [in Ukrainian].
13. Drozdov, S. (1998). Okremi aspekty intehruvannyi Ukrainy v Yevropeiske ta svitove spivtovarystvo (v svitli problem prav liudyny) [Some aspects of Ukraine's integration into the European and world community (in the light of human rights issues)]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine*, 9, 10-12 [in Ukrainian].
14. Moskalenko, V.F. (2000). Normatyvno-pravova baza - osnova diialnosti medychnykh ustanov i zakladiv [Regulatory framework - the basis of the activities of medical institutions and institutions]. *Zakonodavstvo Ukrainy pro okhoronu zdorovia, Legislation of Ukraine on health care*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
15. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro provedennia parlamentykykh slukhan na temu: "Problemy u sferi zabezpechennia okhorony zdorovia i medychnoho obsluhovuvannia hromadian Ukrainy ta shliakhy yikh rozviazannia": vid 6 lyp. 2005 r. No. 2406-15 [Upper position. Council of Ukraine "On holding parliamentary hearings on the topic: "Problems in providing health care and medical care to Ukrainian citizens

and ways of their solution" from July 6, 2005, No. 2406-15]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 7-8* [in Ukrainian].

16. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Kontseptsiiia rozvytku okhorony zdorovia v Ukraini": vid 7 hrud. 2000 r. No. 1313 [Decree of the President of Ukraine "Concept of health care development in Ukraine" from December 7, 2000, No. 1313]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000> [in Ukrainian].

17. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorovia": vid 30 lystop. 2016 r. No. 1013-r [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept of the Reform of the Financing of the Health Care System" from November 30, 2016, No. 1013-r]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.04.2018

Nazarko Yu. – *Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Guarantees of the Realization of the Right to Health in Ukraine and the Countries of the European Union

The article examines the issues of guarantees of realization of the right to health protection in Ukraine and the countries of the European Union, discloses the normative provision of the right to health protection in accordance with international and local acts, and told about legal concepts of realization of the right to health protection.

The right to health is realized through a multitude of other, constitutionally enshrined human rights. This is due to the fact that health care is a system of measures aimed at ensuring the preservation and development of physiological and psychological functions, optimal capacity for work and social activity of man at the maximum biologically possible individual life expectancy.

First of all, the effectiveness of any right is determined by the real results achieved in the application of the rules. To achieve the desired results, the state adopts various measures of a legal and organizational nature. Arguing that the provision and protection of human rights are no longer within the exclusive competence of the state, we must take into account the role of its internal competence, as it is in the state that creates conditions that do not allow a gap between the two systems of law (state and international).

The consolidation of the right to health at the level of European human rights instruments is a very important guarantee of the world community's recognition of this right and places the responsibility on the state, including on Ukraine, on it. Local acts and international human rights instruments are a very important basis for the protection of one of the fundamental human and citizens' rights to health. The goal of healthcare reform in most countries and in Ukraine is to: increase the number of insured persons; decentralization of the state health system; increase in primary care; expansion of autonomy of hospitals; strengthening the private sector; improving the quality of medical services; the priority of prevention and medical education before the process of treatment as such.

Keywords: right to health care; guaranties; the right of the European Union; realization; Constitution; the right to medical care.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.98(477)(049.32)

Коновалова В. О. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Київ

Концептуальні засади становлення та розвитку криміналістики в Україні

Рец. на кн.: Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія / В. В. Юсупов. – Київ : ФОРМ МАСЛАКОВ, 2018. – 556 с.

Нині в Україні відбувається реформування низки видів правових відносин. Видозміни зумовили формування нових принципів, положень і процедур розкриття, розслідування й запобігання злочинам, їх судового розгляду. З огляду на циклічність історичних процесів, дедалі актуальнішим є вивчення попереднього досвіду здійснення цих процесів як у нашій державі, так й в інших, норми регулювання суспільного життя в яких можна вважати орієнтиром очікуваних результатів українських реформ. Безумовно, ці процеси позначилися на криміналістиці як практичній діяльності з протидії злочинності та галузі наукового знання.

У сучасних умовах значущими стають дослідження стану криміналістики як практичної діяльності й науки, прогнозування шляхів її подальшого розвитку. Зазначене актуалізує вивчення історії її виникнення та генези.

Наукова література поступово збагачується виданнями, що висвітлюють засади діяльності органів, які протидіяли злочинності в різні історичні періоди, у яких досліджено постаті відомих криміналістів, опубліковано відомості про маловідомих діячів-правоохоронців, проаналізовано етапи формування окремих наук кримінально-правового циклу. До таких наукових праць належить і монографія В. В. Юсупова «Криміналістика в Україні»

у ХХ–ХХІ століттях». У ній поглиблено й усебічно проаналізовано процеси виникнення і становлення криміналістики в Україні, запропоновано шляхи вирішення низки проблемних питань, що мають наукове та практичне значення, з-поміж яких напрями подальшого розвитку криміналістичної науки.

Рецензована праця є фундаментальним науковим дослідженням, результатом плідного творчого пошуку автора. Розроблені наукові положення можна використовувати для здійснення галузевих досліджень, формування методологічних засад загальної теорії криміналістики. В освітньому процесі їх можуть застосовувати викладачі, здобувачі ступенів вищої освіти, а також працівники судових і правоохоронних органів під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

З наукової позиції праця змістовна й обґрунтована, матеріали викладено послідовно, доступно. Робота логічно структурована, що сприяло досягненню поставленої мети.

Автор монографії опрацював значний обсяг наукових праць, архівних джерел і нормативно-правових актів, аналіз яких надав можливість сформулювати відповідні висновки, що забезпечило їх достатню аргументованість та достовірність. Зазначене є свідченням досконалого вивчення та розуміння автором досліджуваної проблематики, усвідомлення її важливості, необхідності оптимального вирішення в науковій і практичній площинах.

Особливість роботи полягає в усебічному підході автора, що охоплює ґрунтовний аналіз процесів становлення криміналістичних знань, значної кількості наукових джерел, зокрема історіографічних, стану правозастосовної практики в різні періоди, формування теоретичних і практичних висновків.

Комплексно досліджено функціонування криміналістичних установ системи юстиції України наприкінці ХІХ – протягом ХХ століття. Увагу акцентовано на заснуванні 1913 року Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи, що слід вважати початком діяльності державних судово-експертних закладів на теренах нашої держави.

Під час висвітлення історії експертно-криміналістичних підрозділів МВС України досліджено роботу довідково-реєстраційних бюро органів поліції Російської імперії, сискних відділень з антропометричними та дактилоскопічними бюро,

кабінетів судової експертизи підрозділів карного розшуку, науково-технічної служби в структурі Народного комісаріату внутрішніх справ, МВС, Міністерства охорони громадського порядку тощо. Розглянуто сучасну структуру й напрями діяльності Експертної служби МВС України.

Використання системного підходу в дослідженні становлення криміналістики надало можливість проаналізувати розвиток експертних закладів системи охорони здоров'я, історію діяльності українських бюро судово-медичної експертизи. Висвітлено етапи становлення криміналістики в навчальних закладах і науково-дослідних установах, а також особливості поширення криміналістичних знань у криміналістичних виданнях і під час наукових заходів.

Комплексне використання наукової методології забезпечило здійснення обґрунтованої періодизації розвитку криміналістичних знань в Україні, яку запропоновано в монографії. Критеріями поділу обрано найважливіші напрями, течії й тенденції становлення криміналістики, виявлення закономірних криміналістичних подій і процесів, що ознаменували якісно нове наповнення науки.

У рецензованій роботі відображено також генезу головних категорій криміналістики – об'єкта, предмета, системи. У дослідженні проаналізовано трансформацію поглядів учених на предмет криміналістики, його місце в об'єкті вивчення цієї науки, сучасні підходи до визначення відповідної категорії; етапи становлення системи криміналістики; схарактеризовано поняття «криміналістичні знання», запропоновано авторську дефініцію.

Окреслені в монографії перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні становлять практичний інтерес для діяльності правозастосовних органів держави. Сформульовані висновки та пропозиції можна використовувати в освітньому процесі, законотворчій діяльності, зокрема для вдосконалення інституту спеціальних знань у кримінальному провадженні й інших криміналістичних категорій.

Рецензія надійшла до редколегії 25.04.2018

Konovalova V. – *Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Research Fellow of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Ukrainian Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Conceptual Bases of Formation and Development of Criminology in Ukraine

Review of the book: Yusupov V. Forensic science in Ukraine in the XX–XXI centuries : monograph / V. Yusupov. – Kyiv : FOP Maslakov, 2018. – 556 p.

УДК 343.222:343.341(049.32)

Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Актуальне дослідження проблем кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них

Рец. на кн.: Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : ФОРМ МАСЛАКОВ, 2018. – 928 с.

Попри активне обговорення в наукових колах окремих аспектів кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них, сучасній вітчизняній доктрині бракує цілісного підходу до зазначеної проблематики. Рецензована праця А. А. Вознюка, усунувши відповідну прогалину, стала першим у кримінально-правовій науці України ґрунтовним монографічним дослідженням актуальних проблем кримінальної відповідальності за створення злочинних організацій, банд, терористичних об'єднань, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь у них. Комплексний підхід надав змогу автору сформулювати низку положень, спрямованих на розв'язання такої важливої науково-прикладної проблеми, як оптимізація та підвищення ефективності кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 255, 257, 258³, 260 КК України.

Розробка А. А. Вознюка поповнює здобутки вітчизняної кримінально-правової доктрини новими знаннями, передусім з питань кримінальної відповідальності, співучасті в злочині та злочинів проти громадської безпеки. Монографія містить низку нових науково обґрунтованих і концептуально важливих для кваліфікації злочинів, учинених злочинними об'єднаннями, положень. Серед них варто виокремити висновки та пропозиції щодо: 1) уточнення юридичного змісту окремих видів злочинних

об'єднань і вдосконалення відповідних кримінально-правових заборон; 2) кримінально-правових ознак організованих груп, злочинних організацій, банд, терористичних об'єднань, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; 3) об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України, формування вдалої моделі їх закріплення в законі про кримінальну відповідальність; 4) удосконалення кримінально-правових положень, пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них, зокрема каральних і заохочувальних санкцій, загальних та спеціальних засад призначення покарання, а також загальних і спеціальних видів звільнення від покарання та його відбування.

Автор хоч і концентрує всі зусилля наукового пошуку на ст. 28, 255, 257, 258³, 260 КК України, водночас аргументує окремі пропозиції щодо вдосконалення положень ст. 18, 22, 27, 65, 66, 67, 81, 96³, 143, 258, 364, 365 КК України. Причому про окремі статті (ст. 22, 65, 364, 365 КК України) дослідник майже не згадує в загальних висновках. Хоча, з огляду на його міркування, у монографії є конструктивні ідеї щодо законодавчого розв'язання відповідних проблем.

Потужним є емпіричне підґрунтя дослідження – це матеріали судової практики (зокрема, у посиланнях використано понад 90 вироків; крім цього, наявні результати вивчення 429 вироків судів, ухвалених протягом 2006–2016 років щодо злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258³, 260 КК України), статистичні дані Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2004–2017 роки, результати інтерв'ювання 56-ти й анкетування 426 правоохоронців у 2017–2018 роках. Якщо вивчення судової практики, статистичних даних і проведення анкетування часто здійснюють у кримінально-правових дослідженнях, то метод інтерв'ювання застосовують зрідка.

Рецензоване дослідження має компаративний характер. Автор проаналізував нормативні положення законодавства 70-ти зарубіжних країн, що належать до різних типів правових систем. Слід констатувати, що А. А. Вознюк намагався вивчати нові положення кримінального законодавства цих країн. Дослідник використав понад 200 зарубіжних джерел (крім російськомовних), що дає підстави для висновку про значний обсяг виконаної роботи під час написання монографії. Автор акцентував увагу на

доктринальних кримінально-правових здобутках інших країн, що сприятимуть транспозиції відповідних положень українського кримінального законодавства з метою їх адаптації, гармонізації, уніфікації з кримінальним законодавством інших зарубіжних країн, зокрема ЄС.

Вагомим досягненням рецензованої праці є її зв'язок з актуальними теоретичними проблемами кримінального права. Так, автор робить досить вдалу спробу: збагатити вчення про стадії кримінальної відповідальності (підрозділ 1.2); вирішити питання про співвідношення ознак злочину та складу злочину (підрозділ 3.1); класифікувати видовий об'єкт на підродовий і міжродовий (підрозділ 3.2); запропонувати найоптимальнішу концепцію потерпілого від злочину (підрозділ 3.5). Важливим є розгляд питання про складений злочин (підрозділ 4.1), відповідальність юридичних осіб за створення злочинних об'єднань та участь у них (підрозділ 5.1), участь службової особи в учиненні злочину (підрозділ 5.2). Слушними є думки автора щодо ознак суб'єкта злочину (підрозділи 5.1, 5.2). Учений пропонує новий погляд на усталену фундаментальну проблему кримінально-правової характеристики (підрозділ 2.1).

Водночас слід зауважити, що назва монографії створює дещо хибне уявлення про те, що автор комплексно досліджує кримінальну відповідальність за створення всіх без винятку злочинних об'єднань, про які йдеться в законі України про кримінальну відповідальність, та участь у них. Насправді А. А. Вознюк концентрує увагу на дослідженні насамперед злочинних організацій, банд, терористичних об'єднань, не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Інші (як загальні, так і спеціальні) злочинні об'єднання вивчає не так детально, хоча в монографії висловлено пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правових заборон, присвячених цим об'єднанням. Певною мірою автор має рацію, оскільки злочини, передбачені ст. 255, 257, 258³, 260 КК України, нині становлять серйозну загрозу для безпеки громадян хоча б з огляду на їх динаміку. Крім того, злочини, передбачені цими статтями КК України, про що слушно зауважує автор, мають низку тотожних й однорідних елементів їхньої кримінально-правової характеристики.

Також автор не цілком висвітлив багатогранність кримінально-правових аспектів причетності до участі в злочинних об'єднаннях. Зазначене зумовлено тим, що

проблематика причетності до злочину цілком може бути темою окремого монографічного дослідження.

Водночас було б доцільно проаналізувати проблему кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них у контексті політики у сфері протидії злочинності загалом і кримінально-правової політики зокрема.

Таким чином, праця А. А. Вознюка є вдалою розробкою проблем кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них. Монографія становить значний науковий інтерес для вчених і юристів-практиків, викладачів закладів вищої освіти, а також здобувачів вищої юридичної освіти. Пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства є виваженими, а тому мають перспективу на реалізацію в майбутніх законодавчих новелах. Тож хочеться побажати автору подальших наукових звершень.

Рецензія надійшла до редколегії 20.04.2018

Fris P. – *Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law of Juridical Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The News Research Issues Criminal Liability for the Creation of the Criminal Associations and Participation in it

Review of the book: Vozniuk A. Criminal liability for the creation of the criminal associations and participation in it : monograph / A. Vozniuk. – Kyiv : FOP Maslakov, 2018. – 928 p.